4

KÜRT TARİHİ VE KÜLTÜRÜ DİZİSİ

KÜRT İSYANLARI

Tedip ve Tenkil

AHMET KAHRAMAN

EVRENSEL
BASIM
YAYIN

KÜRT İSYANLARI (Tedip ve Tenkil)

ÖNSÖZ

Soykırım, sürgün ve asimilasyon fırtınalarıyla savrulmalarına, yurtlarının parçalanıp bölünmesine rağmen, varlıklarını koruyabilen Kürtler, Ortadoğu'nun en eski halklarından biridir. Bölgenin yerlileri olarak, aynı zamanda, burada yaratılan kültürün mirasçıları, ama, Rus sosyal bilimci N. Y. Marr'ın deyimiyle, "tarihin üvey evlatları"dır.

Başka bir deyişle Kürtlerin tarihi, "anne ve babaların kayıp evlatlarını, kardeşlerin birbirini aradığı bir tarih”tir...

Bu pencereden bakıldığında Kürtlerin tarihi, "var olma” mücadelesi olarak çıkıyor karşımıza. Bu mücadelenin yarattığı sorunlar ve trajedilerin bir kanlı harmanı...

Fakat, bu kitap, Kürtlerin bütün bir siyasal tarihi değildir. Sınırlı kapsamı içinde, kitabın böyle bir iddiası yok, olamaz da...

Kitap, ağırlıklı olarak Kuzeyli Kürtlerin, 20. yüzyıla sarkan trajedik mücadelelerine genel bakıştır.

1980'lerin başında, altüst edilmiş, adeta sipariş üzerine, masa başında yeniden üretilerek, TC tarihine serpilmiş "siyasi amaçlı idamlar"ı yazarken, gerçeklerin bir yana, "rejim doğruları”nın öte yana savrulduğunu gördüm.

Asılmış Kürt liderlerle "Kürt İsyanları”nın dosyasını, bu nedenle daha derinliğine bir bakış için ayırdım.

Örneğin resmi tarihin rakamlandırıldığı sayıda Kürt İsyanı yok, hayali İsyanların gölgesinde, "tedip ile tenkil” vardı. Şeyh Said İsyanının gerekçesi çarpıtılmış, "kendisi” olmaktan çıkarılmıştı.

Şeyh Said'in hikâyesi ise şaşırtıcıydı.

Sokrates'ten Spartaküs'e, Robespierre'den Babeufe kadar, pek çok kişi, yenilmiş olmasına rağmen, davasına inanma ve üstüne düşeni yapmanın huzuru içinde, başı dik olarak celladın önüne yürümüştü.

Şeyh Said, ölüme yürürken, cellatlarıyla şakalaşıyordu.

Seid Rıza trajedisinin dokusu ise ayrıydı. Resmi tarih, onun sonunu noktalayan nedenlere "Dersim İsyanı” diyordu. Ama, gerçeklerin tarihinde İsyan yoktu.

* * *

"Kürt İsyanları” hakkında, bugüne kadar, sayısız makale, röportaj, araştırma yazısı ve pek çok da kitap yayımlandı. Yazdıklarına karşılık hayatının yarısını cezaevinde geçirerek bedelini ödeyen İsmail Beşikçi, Mehmet Bayrak ve benzeri birkaç kalemi hariç tutarsak, öteki çalışmalar birbirinin tekrarı, benzeriydi.

Bir yönüyle, "resmi tarihi” yaratanları gözeten, muhafızlarının görüş ve bakışını pekiştiren, ama ezilenleri bir kez daha mahkûm eden, tekyanlı, tek sesli, tek bakışlı çalışmalardı.

2001 yılında Almanya'da yayımlanan, altı ay sonra ikinci baskı yapan bu kitapta, resmi tarih ve devlet raporlarından alıntının yanında, "altta kalanların” sesine de yer verilerek, tek yanlılık ve tek pencereden bakış açısı aşıldı.

Bu kitabı, farklı kılan özellik buydu.

Özel araştırma ve tanıklardan edindiğim bilgilerin dışında, elbette pek çok kaynaktan da yararlandım. Ama alıntı yaparken, bilimsel formülasyon adına, sayfa altlarını, bölüm sonlarını "dipnotlar" ormanına dönüştürerek okura eziyet edip, güçlük çıkarmaktan özellikle kaçındım. Okura kolaylık olsun diye bütün kitaplarımın genel tarzı olan ve çağdaş pek çok yazarın da

tercihi olan "röportaj” tekniğini kullandım. Bu teknikle kaynakları metnin içinde vurgulayıp, bütünlük içinde eriterek işledim...

Kitabın ilk baskılarını okuyanlardan, "içine duygu sinmiş” diyenler çıktı. Başka bir deyişle "duygusal” bulanlar...

Ama ben ne yapayım ki, yazarın taş duyarsızlığında olması mümkün değildir. Ayrıca, olay ve durumların kendisi baştan başa birer acı nehriyse, bu yazarın kusuru değildir. Ben yaratmadım acıları. Sadece olanları aktardım.

İstanbul baskısı için kitabı gözden geçireyim derken, tekrar yazılmasa bile, ilk içeriğe bağlı kalınmak koşuluyla yeniden gözden geçirilip düzeltmeler, ekler yapıldı.

Tanıklığına başvurduğum bazı kişiler, kendilerinin ve ailelerinin güvenliği için adlarının açıklanmasını istemiyorlardı. İnsan hayatına saygım nedeniyle, "resmi tarihin maskını aralarken”, korku çemberindekilerin isteğine uymayı, yazarlık ödevi ve insanlık görevi saydım.

"On söze”, bir "son söz” ekleyecek olursak eğer, bu kitap, bir halkın çektiği acılar, yüzbinlerce kilometre karelik alana yayılmış kan gölleriyle, insanlık yangınları bütünü değildir.

Sadece, bütünün algılanıp, anlaşılması için somut olaylar ve tarihe tanıklık edenlerin ayrıntılı anlatımlarıyla örneklenmiştir, kitap...

Yazar açısından da amaç, çağına tanıklığın gereğini yerine getirmek ve insanlığın evrensel vicdanına karşı borcunu ödemekten ibarettir. Başka bir amacı yoktur...

Ahmet Kahraman

Haziran 2003, Hamburg

BİRİNCİ BÖLÜM

TC RESMÎ TARİHİ VE KÜRTLER

Genel bir söylemle, bütün ulusların resmi tarihi, “abartılarla” doludur. TC tarihi ise “masa başı üretim tarzı”nın koku ile seslerini yaya yaya karşımıza çıkıyordu.

Mitos haline getirilen kişilerin savunması niteliğindeki metinlerde, Türk propagandasının fokurdamaları arasında, gerçekler eriyor, başka kimlik ve şekil alıyor, bazen “masa başındaki keşif ve icatlar”ın gölgesinde, yaşanmışlıkların kırıntıları bile seçilemiyordu.

Kimi resmi tarihçiler, beyzadeden sipariş alan kunduracı yaklaşımıyla tarih üretiyorlardı. Onlar için gerçeklerin dinamiğinde, “elalem ne der? ” kaygısı yok, “siparişi veren müşteriyi memnun etmek” vardı.

TC'nin en saygın tarihçilerinden biri, hâlâ Sultan Mehmet'in teknelerini karadan kaydırarak bir koydan ötekine aktarıyordu.

Gerçekleri ters yüz eden “kaşif tarihçiler”, 1920'lerden sonra masa başı buluşlarını, sınır tanımaz boyutlara vardırıyorlardı. Çin masal ve efsaneleri, Türk tarihinin “başlangıcı”, Türkler ise evrensel uygarlığın tek yaratıcısı oluyordu. Ateşi, buğdayı keşfeden, hayvanları evcilleştiren, kağıdı, yazıyı bulan Türklerdi.

Zaten, yeryüzündeki halkların çoğu da Türklerin soyundandı. Amerika'nın yerlileri olan Kızılderililer, Macarlar, ilk uygarlığın yaratıcılarından Sümerler, Asurlar, Etiler, daha sonra tarih sahnesine çıkan Selçuklular, Osmanlılar bile “Türk”tü.

Resmi tarihçilere göre, Selçuklular ve Osmanlılar, neresi olduğu kimse tarafından bilinmeyen “Orta Asya”da, varlık içinde yaşarken, yine hangi tarihte meydana geldiği meçhul, bir “kuraklık ve kıtlık”tan yurtlarını terk eden Türklerin soyundandı. Okul kitaplarında, Türklerin Orta Asya'dan çıkıp, kafileler halinde yeryüzüne dağılıp medeniyet ışıkları saçması, oklarla gösteriliyordu. Fakat, yaydıkları medeniyetin içeriği, niteliği her nedense açıklanmıyordu.

* * *

Afgancanın “Peştun” diliyle konuşan Osmanlılar, gerçek hayatlarında o kadar Türk'tü ki, “Türk” sözünden bile hoşlanmıyor, kendilerine “Türk” diyenleri, hakarette bulunmuş kabul ediyor, Türkleri eşiklerinden içeri sokmuyor, askerlikte, sivil bürokraside yer vermiyor, aşağılamak istediklerine “Türk” diyorlardı.

Osmanlıları meydana getiren 300 çadırlık aşiretin Afganistan'dan göç nedeni, “kuraklık ile kıtlık” değil, olsa olsa kabileler arası çatışma olabilirdi. Nedeni ne olursa olsun, Afganistan dağlarından koptuktan sonra, tıpkı daha önce aynı coğrafyadan yola çıkan Selçuklular gibi Hazar Denizinin kuzeyinden Bizans ülkesine geliyor, çobanlık ve askeri hizmete karşılık bugünkü Söğüt yöresine yerleşiyor, burada Osmanlı devletini kuruyorlardı.

Orijini ne olursa olsun, Osmanlı devleti, etnik homojenitesi bulunmayan, çok halklı bir imparatorluktu. Altında farklı dil ve dinleri barındıran bir kabuk, çatı yapıydı.

* * *

Saray yönetimini şaşkına çeviren İsyanların hızını koruduğu bir sırada Birinci Dünya Savaşı patlak veriyordu. İngiltere, Fransa ve daha sonra da

Almanya'nın himayesinde ayakta kalan imparatorluk parçaları üzerinde, 24 ayrı devlet kuruluyordu. Türkiye Cumhuriyeti (TC), galip devletler tarafından kurdurulan bu devletlerden bir tanesiydi.

Türkiye Cumhuriyetine (TC) kadar, yeryüzü haritasında, “Türkiye” adını taşıyan bir toprak parçası yoktu, olmamıştı. TC'nin, üstünde inşa edildiği toprakların tarihsel adı, Anadolu, Trakya ve Kürdistan'dı.

* * *

TC'nin kurucuları, imparatorluğun sonunu hazırlayan İttihat ve Terakki Partisi okulunun mezunları ya da kadro adamlarıydı. Kuruculardan her biri, farklı kök ve kökenden, imparatorluğun ayrı parçasından geliyordu. Ama, kendilerini İttihatçıların “Türklük” ideolojisinin mirasçısı olarak görüyor ve Türkiye Cumhuriyetini bu temel üzerinde inşa ediyorlardı.

Yeni ideolojiye uygun tarih tezleri ise bu süreçte geliştiriliyor, icat ve keşiflerle tarih üretiliyor, kökleriyle bu topraklara ait olan halklar, aniden buharlaşmış, havaya karışıp yok olmuş sayılıyordu. Bu bakış açısıyla, “tek ırk” ideolojisi egemen kılınıyor, Osmanlı ailesi dahil bütün Müslüman halklar “Türk”, zorunlu resmi dil de Türkçe oluyordu.

Oysa, resmi Türk tarihçiler bile, “buharlaşmayı” yadırgıyor, insanların “topyekûn Türk” olmadığını söylüyorlardı. Bunlardan Prof. Dr. Halil İnalcık, 10 Ağustos 1995 tarihli “Yeni Yüzyıl” gazetesinde yayınlanan röportajda, birçok halkı “Türk” yapmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan mozaiği şöyle açıklıyordu:

> “Türkiye bir göçmenler memleketidir. Son yüzyıl içinde, kendini Osmanlı Türk kültürüne bağlı hisseden insanlar, Kırımlı Türk, Tatar, Kafkaslı Türk, Çerkez, Abaza, Gürcü, Balkanlı Türk, Arnavut, Bosnalı, Pomak, Giritli Müslüman Türk, yüz binlerce insan ana vatana gelip sığınmışlardı. Amerika milletini meydana getiren göçmenlere bir bakıma benzetilebilir. Fakat onlardan farklı olarak beş yüz yıl imparatorluk içinde yaşamış, kaynaşmış insanlardır. ”

* * *

Yine resmi tarihe göre, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'dan oluşan “emperyalist batı ittifakı”, 1914 yılında durup dururken Osmanlı devletine saldırmış, imparatorluk topraklarını işgal edip parçalamıştı.

Oysa, “emperyal” niyetle saldırıp savaş ilan eden Osmanlı devletiydi.

Biraz daha geriden alırsak, 1908 yılında, bir darbeyle iktidarı ele geçirip Sultan Abdülhamit'i deviren, yerine oturttukları Sultanı da, “adı var, kendisi yok” hale getiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (Partisi) üçlü diktatörü (Triumvira), Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar, Sultan'dan habersiz, 5 milyon

İngiliz altını karşılığında, Almanya ile anlaşmış, Osmanlı ordusunu “kiralık asker” misali dünya savaşı cephesine sürmüş, iki Alman savaş gemisi Goeben ve Breslau'ya da Osmanlı bayrağı çektirip, Fransa ve İngiltere'nin müttefiği Rusya'nın kıyılarını topa tutmuş, savaş ilan etmişti.

Resmi tarih, bunları atlayarak “yok” saymıyor ama iki Alman savaş gemisinin, Enver Paşa'nın emriyle toplarını ateşlediğini de inkâr ediyordu. Enver Paşa'nın Alman komutana yazdığı emirname ortada olduğu halde, Almanları “korsan” yerine koyuyorlardı. Resmi tarihçilere göre, Almanlar, “habersizce” gemilerine Osmanlı bayrağı kondurup Rus kıyılarını bombalamışlardı.

Bütün bunların altındaki “emperyal” niyet de şuydu:

İttihat ve Terakki adıyla Sultanlığın iktidarını ele geçirmiş ırkçılık, Alman imparatorluğunun yanında yer almakla genişleme hayallerini gerçekleştirecekti. Bu amaçla, 120 bin kişilik bir orduyu yazlık elbise, yırtık postalla Rusya cephesine sürmüş, Sarıkamış'a yığmıştı. Ordu, “ileri” komutuyla hamle edecek, Rus topraklarında ilerleyerek “anayurt” Orta Asya'yı “fethedecek” ve bu topraklar üzerinde, “Büyük Turan Türk imparatorluğu” kuracaktı.

Fakat, İstanbul'da kurulan hayaller Sarıkamış dağlarında bozuluyor, 120 bin kişilik ordu yerinden kımıldayamadan kar, kış, bit ve salgın hastalığa teslim oluyor, 90 bin asker donarak, hastalıktan kırılarak saf dışı kalıyordu.

Engelsiz kalan Rus orduları, bundan sonra ellerini kollarını sallaya sallaya Kürdistan'a girip diledikleri kadar ilerliyordu.

* * *

Yenilgilerin “zafer” şeklinde gösterilmesi resmi tarihin bir diğer sayfasıydı. 1915 yılında, Çanakkale boğazında yaşanan savaş, çarpıcı bir örnekti. İngiltere'ye karşı verilen savaşta, Alman Mareşali Liman von Sarders Osmanlı ordusuna komuta ediyordu. Mareşalin savaş taktiği basitti: Elinin altındaki asker kalabalığını, toplu halde düşman mevzilerine saldırtıyor, vurulan düşüyor, sağ kalan varsa, “zafer” kazanmış oluyordu...

Mareşal, Filistin cephesinde uyguladığı bu savaş taktiğini Çanakkale boğazında da tekrarlıyor ve boğazın yamaçları 250 bin askere mezar olduktan sonra İngiltere donanması İstanbul'a ilerliyordu. Kimi Cumhuriyetçiler de savaşta yer aldıkları için mi, bilinmez, bu yenilginin yıl dönümleri, “şanlı zafer” şenlikleriyle kutlanıyordu.

“Zafer” kutlamaları sırasında, İngiltere donanmasının Çanakkale boğazını geçip İstanbul limanında demirleyerek şehri işgal ettiği söylenmiyordu.

* * *

1930 baharının “bağ budama” zamanında, bir sabah, budama işi arayan beş esrarkeş kasabaya gelmiş, kafaları dumanlı bir halde kahvede dini konuşmalar yapıp, naralar atan esrarkeşler kendilerini tutuklamaya gelen askeri birliğin başındaki teğmeni öldürüp başını kesmişlerdi. Menemenliler, kasabada kimsenin tanımadığı beş kafadarın yaptıklarını tiyatro sahnesi gibi uzaktan seyretmişti.

Fakat, Ankara olayı “İsyan” olarak adlandırıyor, olup bitenlerden habersiz muhalifleri, ta İstanbul'dan, Sarıkamış'tan Meneme'e getirip idam ediyordu.

* * *

Gerçeklerin böylesine tırpanlandığı sistemin tarihinde, tarihin oluşumundan beri kendi yurtlarında yaşayan ve bölgenin en eski halkı Kürtlerin tarihteki yerini almasını, onlara ilişkin olaylarla durumların doğru, gerçeklere uygun biçimde not edilmesini beklemek, herhalde safdillik olurdu.

1925 yılında yürürlüğe giren “Şark Islahat Planı” ile Kürtlerin dili, kültürü yasaklanıyor, varlıkları inkâr ediliyor, onlara, “sen, hiç olmadın” denilerek, “Türk” kimliği boyunlarından aşağı asılıyordu. İsmail Beşikçi'nin

deyimiyle Kürt coğrafyası, artık “sömürge bile değil, alt sömürge” oluyordu.

Kürtler resmen “yok”tu. “Var” olduklarını söylemek suçtu. Ama resmen “olmayan” Kürtlerin İsyanları “var”dı. 1921-40 yılları arasında, “Kürt İsyanları”nın bastırılması amacıyla, birbirine bağlı, birbirini tamamlayan sayısız “tedip ve tenkil harekâtı” tazelendi.

Bunların tümü, neredeyse “Kürtlerin iyiliği için”di. Onları “medenileştirmek”, iç ile dış etkilenmelerden arındırmak için...

“Tedip” ve “tenkil” Arapça deyimlerdir. Osmanlı döneminde, Kürtler üzerine düzenlenen “yok etme ve bastırma” seferleri bu deyimlerle adlandırılıyordu. Cumhuriyetçiler, “miras” gibi kabullenip kullandılar.

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre Tedip, “yola getirmek, terbiye etmek, uslandırmak” demektir.

“Tenkil”in sözlük anlamı ise şöyle açıklanıyor:

“Kamuya zararlı kişi ya da topluluğu, başkasına korku ve ibret verecek biçimde cezalandırma, ortadan kaldırma. ”

* * *

“Kürt yok” TC'nin birinci sınıf vatandaşları vardı.

12 Eylül darbesini yapan generaller, basit yoldan giderek Kürtlerin hiç olmadığını, “birinci sınıf vatandaşlarının Türk olduğunu kanıtlıyorlardı. Generaller rejiminin “keşfine” göre, eski zamanların birinde, (zamanı kendileri de bilmiyorlardı) kar üzerinde yürüyen Türklerden bazıları, ayaklarından çıkan “kart, kurt” sesine kulak verip, “kart, kurt” anlamında, kendilerine “Kürt” demişlerdi. Bu kanı ve tanımlama yanlıştı. Türk düşmanlarının uydurduğu gibi “Kürt” diye bir halk var olmamıştı. “Var olduklarını” söylemek yalandı, TC'yi bölme çabasıydı.

Çünkü, “ne mutlu Türküm diyene” diyen herkes, TC'de Türk'tü. Zaten, kimi “kart kurtçular” da, rahatlıkla bu sözleri bağırıyor ve huzur içinde yaşayıp gidiyorlardı...

Fakat, dünya “Türk düşmanları”yla doluydu. TC, fırdolayı düşmanlarla çevriliydi. Türkleri kıskandıkları, dünyadaki güçlü mevkilere çıkmasını istemedikleri için “Türk oğlu Türk” olan ve “kart kurt” sesine kanmış saf vatandaşları, “sen aslında Kürtsün” diye kandırıyor, “çağdaş medeniyeti yakalamış Türk devletine karşı kışkırtıyorlardı.

Bütün kışkırtmalarına rağmen, Türk devleti, bu vatandaşlarını şefkatle bağrına basıyor, medeniyetin bütün nimetlerinden yararlanmaları için çalışıyor, o arada aralarına sızmış “vatan haini teröristlerle mücadele ediyor”du. Her şey gibi bu da, onların iyiliği içindi.

Resmi söyleme bakılırsa, “hiçbir sorunları bulunmayan” Kürtler, “spor olsun”, ya da rahat ve huzurdan bıktıkları için evleri, köyleri yok olsun, evlatları kırılsın diye ikide bir İsyan ediyorlardı.

1920'lerden, 1940'a kadar, hemen hemen her baharda, “olmayan” Kürtlerin “İsyanlarını bastırma” gerekçesiyle, Osmanlı'dan miras üzerine “tedip ve tenkil” seferleri düzenlendi.

Resmi tarih İsyanları, “1, 2, 3... 10... 20... 28” diye sıralıyor, sayıyı, 1984 yılında Partiya Karkeran Kurdistan (PKK) öncülüğündeki hareketle “29” rakamına ulaştırıyordu.

Halbuki, gerçeklerin tarihi, bu sayıları doğrulamıyor, tekzip ediyordu. Numaralandırılan “İsyanların” izini sürüp, analizci bir gözle değerlendirebilenler, bunların büyük bir bölümünün “hayali” sayılar olduğunu görüyordu.

“Tedip ve tenkil”in kırım ile kan sesi arasında, “kaçışı kurtuluş” sananlarla kovalayanlar arasında zaman zaman yaşanan çatışmalar “İsyan” ise bu rakamlar doğru olabilirdi. Onun dışında İsyan yoktu.

Halk İsyanından söz edebilmek için planlı programlı örgütlenme ve örgütlü eylem gerekiyordu. Bilimsel bir açıyla bakıldığında, sayılar düzmece kalıyor, ancak yarım yamalak üç İsyanın varlığından söz edilebiliniyordu. Bunlar, Şeyh Said'in adıyla özdeşleşen 1925 olayları, Ağrı direnişi ve PKK hareketiydi. Geride kalan 25 “İsyan”, kağıt üzerinde tersine çevrilmiş “tedip ve tenkil”di.

Örneğin, tarihin en kanlı sayfalarından biri olan “Dersim olayları” resmi tarihte “İsyan”dı. Oysa, aynı tarihin sayfalarını dikkatlice karıştıranlar, “Dersim İsyanı yok, tedip ile tenkil var” gerçeğiyle karşılaşıyordu.

KÜRTLER VE İSYANLARI

Evrensel tarih, Kürtlerin köklerini ve insanlık sahnesine çıkış dönemlerini milattan binlerce yıl öncesine dayandırıyor. Rus tarihçi M. S. Lazarev; "Kürtlerin etnik ataları olarak kabul edilen halklar, özellikle 3-4. bin yılların sonlarında, Ön Asya'da tarih sahnesine çıkmışlardır. Bunlar Hurriler, Lulubeler, Kassiler, Karduklar ve öteki bazı boylardır" diye yazıyor.

Yazara göre, "Kurd" adı bu dönemde ortaya çıkmıştı.

Lazarev, şöyle diyor:

> "M. Ö. 1. bin yılın ortalarından itibaren, Kürtlerin dolaysız atalarından söz edebiliyoruz. Kürt etnik sentezinin ilk kaynağı, Kuzey Mezopotamya'da, yani çağdaş Kürdistan'ın tam merkezinde bulunmaktadır. Kürtlerin etnik sentez sürecinin kesin olarak saptandığı kadim başlangıç merkezini de içine alan bu bölge, dünya uygarlığının en kadim merkezlerinin filizlendiği topraklardır. 8 bin yıl önce, varlığını 600 yıl sürdüren Halaf kültürü, bu topraklar (çağdaş Kürdistan'ın Suriye'de kalan toprakları) üzerinde ortaya çıkmıştır. Halaf kültürünün yerini daha sonra Ubeyd kültürü almıştır. "

Mezopotamya coğrafyasını gezen Yunanlı komutan Ksenefon da, M. Ö. 5. yüzyılda yazdığı *Anabasis* adındaki kitabında Kürtlerin varlığından, yaşama biçimlerinden söz etmektedir.

Bu saptama ve hak teslimine göre, Kürtler sayısız soykırıma, "tehcir" (toplu sürgün) ve savrulmalara rağmen, direnerek, etnik yüzünü, yapısını koruyup, eski çağlardan günümüze akmış nadir halklardan biriydi.

Başka bir anlatımla, Ortadoğu'nun "otokton" (yerli) halklarından başlıcası, yurtlarının, dağları kadar "bınge" (doğal derinliklerinde), kendi topraklarında hayat bulan bir halktı.

Kürtlere ilişkin bilgiler, daha çok Arap ve Pers kaynaklarıyla -ve yazarlarının kalemlerinden günümüze gelebilmiştir. Rus tarihçi E. I.

Vasilyeva'ya göre, Kürdistan adı oldukça geç dönemlerde ortaya çıkmıştır.

İran kaynaklarına göre Kürdistan adı, ilk kez Selçuklu Sultanı Sencer zamanında kullanıldı.

Batılı tarihçiler ise Kürtleri, yalnız Batı Asya'da değil, dünyada kendi etnik yüzünü koruyabilmiş nadir halklardan biri olarak belirliyorlar. Batılı kaynaklar; iç içe yaşadıkları, komşuluk ettikleri birçok etnik varlık, soykırımlar, sürgün ve asimilasyonlar sonucu eriyip yok oldukları halde, "devletsiz halk" Kürtlerin, çevrilmiş, kuşatılmış hallerine, yok edici darbelere rağmen, etnik yapılarını koruyabilmelerini mucizevi başarı olarak niteliyorlar.

Lazarev'e göre Kürtler, sahip oldukları doğal koşullar (coğrafik yapı) ve ulusal sentez sayesinde, yüzyıllara yayılmış kesintisiz savaş ile soykırımlardan korunarak geliyorlardı. Aşiretsel ve güçlü aile bağları, ortak dil, kültür ve dört bucakta paylaşılan yaşama biçimleri, onları koruyan bir başka etmendi.

Kendi kültür ve medeniyetlerini de yaratan Kürtler, İslamiyetten önce Zerdüşt dinine inanıyor, hayatı var eden aydınlığı, ayı, güneşi kutsal biliyorlardı.

Müslümanlığı kabul etmelerine rağmen, Kürtlerin bazı kesimlerinde, aydınlığın kutsiyeti, 2000'lerde de hâlâ sürmekte, yaşamaktaydı. Güneş, ay ve aydınlık üzerinde yemin edilen kutsallıktı...

Kürtler, İslamiyeti gönüllü olarak kabul etmediler. Müslümanlığı, aynı zamanda Arap egemenliğini kabul, ona biat ve teslimiyet olarak algıladıkları için direndiler.

Araplar, dini yayma adı altında sınırlarına dayanınca, kılıçlar çekiliyor, yüzyıllara yayılan savaşlar başlıyordu. Bu savaşlarda Kürdistan şehir ve eyaletleri büyük zarar gördü. 642 yılındaki Nehavend savaşı ve onu izleyen Musul, Tikrit ve Cezire direnişleri, Arapları geriletmiştir. V. P. Nikitin, Şarezor savaşını Kürt tarihinin en önemli olayı olarak nitelendiriyor.

Uzun muhasaradan sonra, Şorezor şehri ele geçiriliyor, fakat Kürtler, Halifenin yönetimini kabullenmiyor, İsyanlar birbirini izliyordu. Cafer Faracis'in liderliğindeki İsyancı Musul Kürtleri 835 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasında kalan toprakların büyük bir bölümünü ele geçiriyor, Dasin dağlarında Halifenin ordularını bozguna uğratıyorlardı.

* * *

Avrupalılar, Atilla dahil doğudan gelen barbarlara, daha sonra da genel olarak Müslümanlara “Türk” diyorlardı. Araplar ise kuzeyden gelen Müslüman göçmenlere “Türk” adını veriyorlardı. O nedenle Selçuklulara da “Türk” diyorlardı.

Araplar, Selçukluları “Hassa Ordusu”, günümüzün deyimiyle bir tür “kiralık asker” niyetine kullanıyordu. Kürtlerle savaşta yetersiz kalınca, Selçuklulardan oluşan “Hassa Ordusu”nu öne sürdüler. Selçuklular acımasızlıklarıyla tanınıyorlardı. Vasıf adındaki Selçuklu komutan daha da acımasızdı. Vasıf Paşa, ihtiyar, çocuk, kadın ayırımı yapmadan önüne çıkan Kürtleri kılıçtan geçirerek İsfahan, Cebel ve Fars'ta yenilgiye uğrattı.

Ama bu yenilgi Arap-Kürt savaşlarının sonuncusu olmuyor, kanlı boğuşma yüzyıllara yayılıyor, 10 ve 11. yüzyıllara sarkıyor, bütün çabalara rağmen Kürtlerin Araplaşması akim kalıyor, ama Selçuklu akınları ve kanlı baskıları devam ediyordu.

Ta ki, Kürt Usıf e Selahaddin e Eyyub (Eyüb'ün oğlu Yusuf Selahaddin, Arapça deyimle Selahaddini Eyyubi) bütün Müslümanların Sultanı olana kadar...

Yusuf Selahaddin, İslamiyet'in iktidarını ele geçirince, Kürtler rahat bir nefes alıyordu. Fakat, aynı Kürtler, bu gücü ulusal amaçlar için kullanamıyor, “ümmetçi kalıpların içinde” kalıyorlardı. Rus Kürdolog V. P. Nikitin'in deyimiyle Kürtler, “Selahaddin'in sağladığı imkanları, uluslaşma yolunda kullanmayı kaçırıyorlardı.

* * *

Selahaddin'in amcası Şerkux (Dağ Aslanı), büyük bir askeri komutan, babası Eyub ise Saddam Hüseyin'in de doğum yeri olan Tikrit'in valisiydi. Selahaddin Tikrit'te doğdu.

Selahaddin çok zeki, atak ve akıllıydı. Çok iyi bir öğrenim görmüştü. Kürtlerin de yer aldığı Arap ordularına komuta ediyordu. 1169 yılında, Arap dünyasına hükümdar oldu.

Kürtler açısından iktidarına baktığımızda, onları esirgeyip koruduğunu, Selçukluların baskısına son verdiğini, ama "ulusalcılığı" da yadsıdığını görüyoruz. Selahaddin'in imparatorluğu Kürt devleti değildi.

Bu dönemde, "ümmetçiliğin evrensel" açılımı, bütün değerlerin önünde duruyordu. Nitekim, Avrupa da, ekonomik ve siyasal amaçlarını "din mihveri" etrafında birleştirmiş, tümüyle ekonomik, siyasal boyutlu olan Ortadoğu hamlesini, "Haçla" kamufle etmişti. Verimli toprakların ele geçirilmesini amaçlayan birleşik Avrupa taarruzlarına din örtüsünü çekmiş, "Haçlı Seferleri" adını vermişti.

Kavmiyet yerine din savaşlarının verildiği böyle bir atmosferde, Kürtlük bilincinin üste çıkması, dönemin ön genel örgüsüne aykırıydı.

Sultan Selahaddin'in komuta ettiği ordular karmaydı. Araplardan, Kürt ve Selçuklulardan oluşuyordu. Komutan Selahaddin, bu ordularla Mısır'a girip Kahire'yi başkent yapıyor, Haçlı ordularını Suriye'den Filistin ve kutsal Kudüs'ten söküp atıyor, kadim şehir Şam'ı ikinci merkez yapıyordu. Adaleti, hak ve hukuk gözeten tutumuyla İslam dünyasının tartışmasız lideri oluyordu.

Savaş ortamına rağmen, "Aslan Yürekli Richard" diye bilinen İngiltere Kralı Richard başta olmak üzere, Haçlı komutanları yenildikleri bu karizmatik lideri derin bir saygı ve hayranlıkla anıyorlardı. Richard'la olan ilişkileri, bazı ayrıntıların eklenmesiyle film konusu oluyor, batılı yazarlar, hakkında sayısız makale ve pek çok kitap yazıyorlardı.

Eyyubi imparatorluğu Kürt değildi ama, çok sayıda Kürt, askeri ve sivil organların üst düzeyinde görevler almıştı. Selahaddin de, en seçkin ordusunu Kürtlerden oluşturmuştu. Hakkari Kürtlerinden olan Ebul Hayca, Haçlılara karşı Akka kalesini savunmuş, daha sonra Kudüs valisi ve Eyyubi ordularının başkomutanı olmuştu.

Selahaddin ve Eyyub ailesinin adı, Kürtler için bir onurlanmaydı. Yüzyıllar sonra bile, aile köklerinden gelmek bir yana, Eyyubilerle ilişkide

bulunmuş, emrinde çalışmış, onlara hizmet etmişlerin kökünden geldiğini söylemek bile Kürtler için gururlanma payıydı.

18. yüzyıldaki Kilis valileri, dedelerinin Eyyubilere hizmet etmiş Mand'ın soyundan geldiğini söylemekle övünüyorlardı. O dönemin Şirvan valileri de, dedelerinin Eyyubilerin vezirleri soyundan geldiğini söyleyerek kıvançlanıyordu.

Günümüz dünyasında da Selahaddin'in soyundan olmak onurlanmaydı. Musa Anter'in yazdığına göre, Hasankeyf'den Trabzon'a sürgün edilmiş aileden olan şair ve ressam Bedri Rahmi Eyyuboğlu'nun babası, Selahaddin'in soyundan geldikleri için “Eyuboğlu”nu soyadı olarak aldıklarını söylüyordu.

Selahaddini Eyyubi'den sonra, Selçukluların Kürtler üzerindeki baskısı artıyordu. Uzun savaşlardan sonra “saldırmazlık anlaşması ”yla uzlaşmaya varılıyor, Kürdistan Mirlikleri barış ve sükûna kavuşuyordu. Fakat çok geçmeden, ufukta Moğollar görünüyordu.

Moğollar, 1219 yılında Harzemşah devletine saldırıyor, Sultan Celaleddin kaçıp Kürdistan'a sığınıyordu. Moğol, bunu bahane edip Kürdistan'a yöneliyor, Cengiz ve komutanları yakıp yıkmayı, katliamları sıradan uğraş haline getiriyordu. 1231 yılında ele geçirdikleri Amed'te (Diyarbakır), Ahlat ve Şarezor eyaletlerinde taş üstünde taş bırakmıyorlardı.

Kürtler, dağlara sığınarak katliamlardan kurtulmaya çalışıyor, Kürdistan'ın başkenti de Bahar'dan, Sultanabad'a taşınıyordu.

Tarihçilerin belirttiğine göre, Moğol Hanı Hulagü, 1258 yılında Bağdat seferine çıkarken, Kirmenşah'ta katliam yapıyor ve şehri talan ediyordu. Erbil valisi Taceddin, Kirmenşah'ın kaderini yaşamamak için kaleden çıkıp teslim oluyordu.

Rus tarihçi Lazarev'in aktardığına göre, Kürt savaşçılar, valiye rağmen kaleyi teslim etmiyor, ve “dünyanın dörtte birinde eşi benzeri bulunmayan” diye anlattıkları Erbil kalesini terk etmiyorlardı. Savaşçılar, gece kaleden

çıkıp, Moğol karargâhına baskın yapıyor, ordusuna büyük zarar veriyor, mancınıklarını da yakıyorlardı.

Fakat Erbil kalesi, daha sonra Musul'daki komutanın işbirlikçiliğiyle, Moğollar tarafından ele geçiriliyordu.

Hulagü, ertesi yıl (1259), Suriye üzerine yürürken, yolunun üzerindeki Hakyari aşiretini, toplu kırıma tabi tutuyor, sonra Gizre ve Mardin'e saldırıp bu şehirleri ele geçiriyor, fakat bir başka Kürt şehri olan Musul'da beklenmedik bir direnişle durduruluyordu.

* * *

Moğol istilalarında büyük kayıplara uğrayan Kürtler, Timur'a karşı hazırlıklı davranıyorlardı. Timur'un saldırmasını beklemek yerine, ondan önce harekete geçiyor, ordusunu yol boylarında “vur ve kaç” yöntemiyle hırpalıyorlardı. Fakat, bazı işbirlikçi Kürtlerin saf değiştirip, kendi halkına hançer çekmesi üzerine, Timur'la savaşın seyri değişiyordu.

Kürt tarihçi Şerefhan'ın, “Şerefname” adındaki kitabında anlattığına göre, Bitlis valisi Hacı Şeref, Timur'a biat etmiş, mücadeleyi zayıflatmıştı. Ama bu Timur'a kesin zafer sağlamamıştı.

Rus tarihçi Minorsky, Timur'un 1400 yılında, Bağdat'tan Azerbaycan'a dönüşü sırasında Kürtlerden ağır darbeler aldığını yazıyordu.

Kürt Beylikleri, daha sonraki yıllarda Akkoyunlular ve Karakoyunlulara karşı da yurtlarını savunup, bağımsızlıklarını koruyacak, ama bu arada Roma-Bizans topraklarında oluşan Osmanlı devletiyle yüz yüze geleceklerdi.

* * *

"Şerefname"ye göre, Kürt ülkesinin Mirlikleri, 15. yüzyılda iç açıcı bir durumdaydı. Mirlikler (Beylikler) Bizans, Arap ve Acemlerle barış içinde komşuluk ediyor, refah düzeyi yüksek bir hayat sürüyorlardı.

Kürt Mirlikleri arasında, en gözdesi ve güçlüsü Avdalan (Evdalan) hanedanıydı. Egemenlik sınırları İran Kürdistanı'nın batı bölgelerini de içine alan, bugünkü Güney Kürdistan'ın tümünü kapsıyordu.

Şerefhan, Evdalan'dan sonra, öteki aşiretleri savaş gücü bakımından Hakkari emirliği, Behdinan, Bohti, Hasankeyf, Erbil, Soran ve ötekiler diye sıralıyordu.

Güçlü aşiretlerin ayağı üzerinde durup “Mirlikler” (Beylik) halinde yaşayan Kürtler, 16. yüzyılda, kendilerini Pers (İran) ile Osmanlı imparatorluklarının dişlileri arasında buluyor, iki gücün farklı zorlamasıyla “din, mezhep” görünüşlü çıkar savaşlarının ortasında kalıyor, zaiyata uğruyor, kısmen özgürlüklerini kaybediyorlardı.

* * *

Afganistan göçmeni bir aşiret olan Osmanlı yönetimiyle, Kürtlerin siyasal ve sosyal ilişkileri 15. yüzyılda başlıyordu. Kürtler, Doğu Roma (Bizans) toprakları üzerinde kurulan Osmanlı devletine, “Romalı” niyetine “Rom”, Osmanlılara “Romi”, yerleştikleri topraklara da, “Romalıların ülkesi” anlamına gelen “Diyare Rome” diyor, Bizans'la oluşturdukları iyi komşuluk ilişkilerini onlarla da sürdürmeye çalışıyorlardı.

Fakat, 1500'lü yılların başında doğudaki komşuları Perslerle (İran), batıda giderek yayılan Osmanlılar arasında baş gösteren çekişmenin sıkıntısını yaşıyorlardı. Komşuları birer imparatorluktu. Hayatta kalma şanslarını büyüme ve yayılmakta arıyorlardı. Günümüzün deyimiyle emperyalist ve birbirine diş biliyorlardı. Mezheplerinin mensubiyetini, karşılıklı düşmanlık nedeni olarak kullanıyorlardı.

Ara toprakları Kürdistan, ikisi için de önemli stratejik konumdu. Her biri, ayrı ayrı mezhebinin cazibesini öne sürüp Kürtleri kazanmaya çalışıyordu. Kürtler ise iki devi de üstüne saldırtmamaya özen gösteren yansız bir politika izliyordu.

Aynı dönemde, Sefaviler Pers iktidarını ele geçiriyor ve Birinci İsmail olarak da bilinen Şah İsmail 1501 tarihinde taç giyiyordu.

Şerefhan'ın yazdığına göre, aralarında Hasankeyf, Cizre ve Bitlis valilerinin de bulunduğu on bir Kürt emiri, iyi dileklerini bildirmek üzere, 1511 yılında Hoy'a gidip Pers Kralı Şah İsmail'i ziyaret ediyorlardı. Fakat, Şah İsmail, asla bir hükümdarın onuruna yakışmayacak, tuhaf bir davranışta bulunuyor ve konuklarının tümünü tutuklatıp sorguya çekiyordu.

Tutuklu Mirlere, "ziyaret için kimin öncülük ettiğini" soruyor, Hasankeyf valisi Melik Halid ile Bitlis Miri Şerefin adını öğrenince, hepsini serbest bırakıp, eğlence sofrasına davet ediyordu.

Tuhaflık bununla da bitmiyor, Şah İsmail, Kürtleri yanına çekme entrikasıyla, tutuklattığı Hasankeyf valisi Melik Halid'i görkemli bir düğünle kız kardeşiyle evlendiriyordu.

Şah İsmail'in kurduğu akrabalık ilişkisi üzerine, Osmanlı sarayı da boş durmuyor, Kürt Mirlerini hoşnut tutan jestlerde bulunuyor, yerli yersiz zamanlarda armağanlar göndermeye başlıyor, diyalogu derinleştiriyordu.

Kürdistan Mirleri iki taraftan da gelebilecek tehlikeye karşı hazırlık yapıyor, Kürdistan 16. yüzyıldan itibaren merkeziliğe yöneliyordu. Şerefname'de belirtildiğine göre, 16. yüzyılın başlarında Kürdistan'ın tek merkezden yönetilmesi kısmen de olsa başarılıyor, Amediye Emiri, bütün Kürdistan'ın emir ve valileri tarafından kabul edilen önder haline geliyordu.

Şah İsmail, bu arada yayılmak üzere, batıya yönelip, Kürdistan'ı işgal etmeye başlıyordu. Hazırlıksız yakalanan Kürt Mirleri, Pers ordularının karşısında bir varlık gösteremiyor, kimi yarı teslim halde yanına geçiyor, kimi de çatışarak direnmeye çalışıyordu. Şah İsmail, ele geçirdiği topraklarda, Siirt'ten Cebakçur'a, Palu'dan Maraş'a kadar, bütün Kürt illerine kendi adamlarını vali olarak atıyordu. Fakat Bohtan ile Çemişkezek'de zorlu bir direnişle karşılaşıyor, Pers-Kürt savaşı birkaç yıl sürüyordu.

* * *

Bu sırada, Osmanlı Hanedanlığının başında, "Korkunç" lakabıyla da anılan Yavuz Selim bulunuyordu. Yavuz Selim Kürdistan'dan sonra, sıranın kendi egemenliğine geleceğini düşünerek, Perslere savaş ilan ediyor ve iki

ordu, 23 Ağustos 1514 tarihinde, Van Gölünün kuzeydoğusundaki Çaldıran vadisinde karşılaşıyordu.

Saldırganlığı nedeniyle Şah İsmail'e tepkili olan pek çok Kürt Miri, “düşmanımın düşmanı, dostumdur” düşüncesiyle, Yavuz Selim'in yanında yer aldılar. Osmanlılar, bu sayede kolay bir zafer kazandılar. Şah İsmail, haremini, tahtı ve hâzinesini savaş alanında bırakıp kaçmıştı.

Tarihçilere göre, Çaldıran Savaşı, Kürdistan tarihinin bir “miladı”ydı. Başka bir deyişle Kürdistan'ın Osmanlı ile İran arasında bölüşülmesinin başlangıcı...

Kürt Mirlerinin Osmanlı ve Perslere karşı saptanmış ortak bir politikaları yoktu. Mirlerden her biri kendi doğrularını uyguluyordu. Bu nedenle büyük çoğunluk Yavuz Selim'in yanında yer alsa da Şah İsmail'i destekleyenler de vardı. Kimileri ise şaşkınlık içinde her gün karar değiştiriyordu.

Tutarsız biri olan Pazuki aşiretinin önderi Halit Bey, bunlardan biriydi. Perslerin yanında yer alan Halit Bey, bir çarpışmada kolunu kaybedince Şah İsmail ona som altından takma kol yaptırmış, ayrıca Muş'un bir bölümüyle Malazgirt, Hınıs eyaletlerinin yönetimini de kendisine bağışlamıştı.

Halit Bey, bir süre sonra, Şah'ın himayesini kendi gücü sanmış, söz dinlemez hale gelmiş, Sultanlığını ilan edip, adına para bastırmış, bununla da kalmayarak Yavuz Selim'in yanma geçmiş, Çaldıran'da, Perslere karşı savaşmıştı. Fakat, zemine oturamayan kararsızlığı, sonunda başının belası olacak, savaşın dönüş yolunda, Yavuz Selim tarafında öldürülecekti.

* * *

Tarihçilere göre Kürdistan yöneticileri, Şah İsmail ile Yavuz Selim arasındaki çekişmeden yararlanmayı bilemediler. Ulusal birliklerini pekiştirmek yerine, ikiye bölündüler. Bu yüzden birbirine kılıç çekecek hale geldiler. V. F. Minorsky'nin deyimiyle Kürtler, iki imparatorun çatışmasından yararlanacaklarına, bölünerek tampon olmuş, sonra da ayakları, kollan budanmıştı.

Rus tarihçi E. I. Vasilyeva'nın yazdığına göre, Korkunç Yavuz, Kürt vali ve Mirleri yanına çekmek için kimilerine baskı, kimilerine karşı da yoğun

bir diplomasi yürütmüştü. Kürtlere karşı diplomasi ayağını yürüten Yavuz'un kadim hizmetkârı Betlisi, bu süreçte tarih sahnesinde beliriyor, durumdan görev çıkararak, heybeler dolusu altın karşılığında, rolünü oynayıp hizmet veriyordu.

O, Bitlisli bir Kürt'tü. Kürtler arasındaki adı, Edrise Betlise (Bitlisli İdris) idi. İdris Hakim de diyorlardı.

İdris, çok iyi bir eğitimden geçmişti. Din adamı, Melle'ydi. Kimi çevrelerde “Sofi” (bütün saflığı, temizliğiyle kendini dine adamış kişi) diye tanınıyor, biliniyordu. Diplomatik manevralarının kandırmacalarında bu yanını sıkça kullanıyor, avını dinsel pusularda yakalıyordu.

Farsçayı da çok iyi bilen İdris, ilk Osmanlı sultanlarının tarihini anlatan, “Heşt Beheşt” adındaki kitabını, Farsça şiir diliyle yazmıştı.

Hayatını ise bölge sultanlarına hizmetle kazanıyordu. Önce Akkoyunlu Sultanı Yakup Bey'e katiplik yapmış, sonra Osmanlı sultanları Yıldırım Beyazıt ve Yavuz Selim'e aynı hizmetleri vermişti.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde yazdığına göre, Kürt Mirleri çoğunluğunun, Şah İsmail'e karşı Yavuz Selim'in yanında yer alması kulislerini o yürüttü. Bu amaçlarla düzenlenen ikili görüşmelere “yansız kişi” ve hakem olarak katıldı.

Tarihçi Muhammed Amin Zeki, her şeye rağmen, ikili görüşmelerde Kürtleri gözettiğini, yanlarını tuttuğunu yazıyor. Osmanlılarla Kürt Mirleri arasındaki anlaşmalara, Kürtlerin bağımsız ve özgür kalacaklarına ilişkin maddeyi o koydu. Buna karşılık, Kürtlerin Osmanlıya askeri destek vermesini öngören maddeyi de...

Ama, tarihçiler genel bir kabulle İdris'i, Kürt beyliklerini Osmanlıya bağlayan, Kürtlerin kaderini satan kişi olarak nitelendiriyorlar.

* * *

TC Kültür Bakanlığı tarafından, 1989 yılında yayınlanan *Solakzade Tarihi* adındaki kitapta, Betlisi'nin Kürdistan'ı pazarla ma konusundaki çabalan uzun uzun anlatılıyor.

Solakzade, Yavuz Selim'in, 1514 yılında İran seferine çıkarken, Betlisi'yi kullanarak, pek çok Kürt Mirinin gücünü yedeğine aldığını, bu sayede savaşı kazandığını yazıyor.

Osmanlı Sultanı, savaş alanından sağ kurtulmayı başaran Şah'ın intikam seferlerinden korunmak için Kürdistan'ı, tampon bölge yapmaya karar veriyordu. Yardım etmeye yanaşmayan ya da Şah İsmail'den yana olan Mirleri, bu süreçte tasfiye ediyor, halkı kılıçtan geçiriyordu.

Bir yandan da geri kalan Kürt beylerini ikna etmesi için Betlisi'yi kullanıyordu.

Betlisi, Çaldıran dönüşünde, başarılarına “duacı” olmak amacıyla Yavuz Selim'i Tebriz yolunda karşılıyor, övgüler diziyor, bağlılığını bildiriyordu. Sultan onu armağanlarla ödüllendiriyor, o arada, Kürdistan beylerini, Osmanlıya itaate almakla görevlendiriyordu. Betlisi görevi kabul edince, cömertliğinin nişanesi olarak da, atının terkisindeki heybeyi altınla dolduruyordu.

Yavuz ve Betlisi Kürt beylerini “onurlandırma” yoluyla avlamaya karar veriyor ve ortak imzayla birer davet mektubu yazıyorlardı.

Mektupta, Şah'la giriştiği savaşta yaptıkları katkıdan ötürü şükranlarını sunan Sultan, kendilerini kabul edip ağırlamak istediğini, “lütfedip davete icabet ettikleri takdirde mutlu olacağını” bildiriyordu.

Kürt beyleri, Sultan'ın “nazik” davetine icabet ediyor, kafileler halinde karargâhına gidiyorlardı.

Solakzade sonrasını şöyle anlatıyor:

> “ldrisi Betlisi, görevi dolayısıyla bu işin gerçekleşmesi için büyük çaba harcadı. Tatlı dille Ermi, Aşti, Savran, Sason, Bitlis, Imadiye ve Hasankeyf beyleri dahil, toplam 25 ilin ünlü komutanlarının gönlünü Padişahtan yana çevirmeyi başardı. ”

Fakat bazı Kürt beyleri anlaşmaya yanaşmak istemiyordu. Örneğin, Diyarbakır ve Mardin Mirleri işbirliğine “hayır” demekte direniyorlardı.

Solakzade tarihine göre Betlisi, Mirleri tehdit ediyor, sonuç alamayınca bizzat başında bulunduğu Osmanlı ordularıyla taarruza geçiyordu. Diyarbakır kalesi muhasara altına alınıyor, uzun bir direnişten sonra, Eylül 1515 tarihinde ele geçiriliyordu.

Solakzade, bu emeğinin Sultan tarafından ödüllendirilmesini, “İdrisi Betlisi'ye gerçek ayarlı bin florin irsal eyledi” diye yazıyor.

İdris, Diyarbakır olayından sonra “ikna edici” olarak Kürt beylerini tek tek dolaşıyor, Osmanlı'ya yardım konusunda teslim olmayanları, Osmanlı ordusunun kılıcıyla tasfiye ediyor, hizmetlerinin karşılığında da heybelerini altınla doldurmaya devam ediyordu.

Kürdistan Mirleri, imzalanan anlaşma gereğince, savaşlarda Osmanlı'nın yanında yer alıp yardım ediyor, ama iç işlerinde bağımsız, özgür ve özerk kalıyorlardı. 1800'lere kadar Kürdistan'ın özerkliğine el uzatılmıyordu. 1800'de, Osmanlıların müdahalesi başlayınca, tümüyle kopma, bağımsızlaşma yolunda İsyanlar sürecine giriliyordu.

18 ve 19. yüzyıllar, dünyanın sarsılarak değiştiği dönemdi. Halkların ulusal bilincini ateşleyen Fransız ihtilalinin etkileri, evrensel devinimlerle yayılıyordu. Batı Asya halkları ve Kürdistan da etkilenme alanındaydı.

Batıdaki komşusu ve dolaylı olarak bağlı bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu Fransız ihtilalinin getirdiği aydınlanmadan daha farklı biçimde etkileniyordu. Kabuğun altındaki halklar homurdanarak uyanıyor, bağımsızlaşma atılımları yapıyordu.

İçten içe çürümüş, güçten düşüp tükenmiş olan imparatorluk var olanı korumak, ayakta kalmak derdiyle Fransa ve İngiltere'nin himayesine girmişti. Rusya ise himayedeki topraklardan pay kapma savaşındaydı.

Osmanlı'yı himayeye alarak bölgedeki değerlere sahip olma savaşlarına daha sonra Almanya ve Avusturya da katılmıştı.

“Hasta adam” adı verilmiş Osmanlı Devleti, batının büyük devletleri tarafından içten paylaşılmıştı. Kürdistan'ın bağımsızlaşıp kopması zararlarınaydı. O nedenle Kürt bağımsızlık ve özgürlük hareketleri her defasında, Osmanlı'dan çok İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'yı karşısında buluyor, onlarla savaşmak zorunda kalıyordu. Doğuda ise İran'ın kişiliğinde, onu himaye altına alan Rusya ile...

Rusya, ötekilerden farklı olarak bölge devletiydi, doğrudan ilişkiliydi. Amacı salt değerleri sömürmek değil, bütün olarak parçalarını koparıp el koymak, ilhak etmek, kendi topraklarına katmaktı. Kürdistan'ın

bağımsızlaşması; çıkarlarının zedelenmesi, en azından azalması demekti. Osmanlı ile savaş halinde olmasına rağmen, Kürdistan'ın bağımsızlığı söz konusu olduğunda, düşmanının yanında yer alıyor, doğrudan ya da İran üzerinden müdahil oluyor, bastırmada rol oynuyordu. Çünkü, bağımsız Kürdistan, Rusya'nın koparmayı tasarladığı payı küçültüyordu. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'yla kesintisiz sürdürdüğü savaşlar boyunca, sık sık Kuzey Kürdistan'a girmiş, her defasında, daha derinleri ele geçirmeye çalışmış, bir yandan da işine yarayacak biçimde tahrip etmişti.

* * *

Kürtler, Osmanlı egemenliğine karşı İsyanda, bir bakıma öteki halklara öncülük etmişlerdi. Mora ve Girit İsyanları, Kürt İsyanından yirmi yıl sonra baş gösterdi. Bulgar, Sırp, Arnavut ve Araplar, Kürtlerden çok sonra İsyan edeceklerdi.

Fakat, Kürtler onlardan farklı şartların kurbanıydı. Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'a destek veren sınır ötesi batı, Kürtlerin karşısında, Osmanlı adına birer engeldi.

Öte yandan, çekemezliklerin yarattığı iç bölünmeler ve kardeş kavgaları yüzünden Kürtler birlikteliklerini kuramıyorlardı. En azından, düşmanlarının körüklediği din ve mezhep ayrılıklarını kavga nedeni yapıyorlardı. Mirler, şeyh, bey ve aşiret reisleri birbiriyle üstünlük kavgasındaydı. Ulusal kurtuluş hareketleri sırasında, kardeş kardeşin yenilgisinde mutluluk arıyor, onu arkadan vuruyordu.

Bu olumsuzluklar, Osmanlı'nın işine geliyor, zayıf düşeni saf dışı ettikten sonra diğerine yöneliyordu.

* * *

1800'ün başındaki ilk Kürt bağımsızlık hareketi, Behdinan, Soran ve Babanların bulunduğu Güney Kürdistan'da doğdu.

Abdurrahman Paşa, 1803 yılında, merkezi Süleymaniye olan Baban Mirliğinin başına geçince, Osmanlı'ya karşı bağımsızlıkçı siyaseti izlemeye başlamış, bu amaçla öteki Kürt önderleriyle ittifaklar kurmuştu.

Abdurrahman Paşa girişimi, bir bakıma dış koşulların da elverişli olduğu bir zamana rastlamıştı. Osmanlılar Rusya ile savaş halindeydi, o sırada. Abdurrahman Paşa'nın üstüne büyük güç gönderecek durumda değildi. Küçük Süleyman Paşa komutasında küçük bir orduyla saldırıya geçti. Osmanlı ordusu bozguna uğradı. Abdurrahman Paşa Erbil'i ele geçirip Kerkük'e dayandı.

Bölgeye yerleşip Osmanlı devletini vesayeti altına almış olan İngiltere, olayı kendi sorunu sayıyordu. Osmanlı'nın yanında doğrudan müdahale ediyor ve Abdurrahman Paşa yönetimini yıkıyorlardı.

Fakat, Abdurrahman Paşa İsyanı bir son değil, başlangıçtı. Ayaklanmalar birbirini doğuruyor, Osmanlı'nın yaptığı insan kırımı, şehir ve doğa yangınları Kürdistan'ı ayağa kaldırıyor, dört bir yanda İsyan ateşleri yanıyordu.

Abdurrahman Paşa'nın İsyancı mirasını Behdinan ve Soran Mirleri omuzluyor, onları ötekiler izliyordu. Hakkari Mirliği, 1800'lerin başında egemenliğini İran içlerine kadar götürüyordu.

Merkezi Cizre olan Bothan Mirliği kendi bölgesinin egemeniydi. Rusya'ya, İran ve batıya giden yolları kontrol ettiği için ayrıca stratejik öneme sahipti. Yine 1800'lerin başında, Merkezi Mardin'de bulunan Milli (Milli) Mirliği ayrı bir etkinlikteydi.

* * *

1813 yılında Revanduz sancağına bağlı Soran Emirliği Kürdistan hareketinin merkezlerinden biri haline geldi. Soran Miri Muhammed, işgalci Osmanlıları kovduktan sonra, bağımsızlığını da ilan edip kendi adına para çıkardı. Cuma hutbelerinden Osmanlı Sultanının adım çıkardı. Yerine kendi adını koydu.

Mir Muhammed, 1833 yılında da, Mardin ve Diyarbakır'daki Osmanlı egemenliğine son verdi.

Osmanlı Sultanı İkinci Mahmut, 1833 yılında ordularına Kürdistan'ı “tepeleme” ve “fethetme” emrini verdi.

Sultan'ın orduları iki ayrı koldan Kürdistan'a saldırmaya başladı. Semih Paşa komutasındaki ordu Trabzon ve Erzincan yoluyla Van'a yöneldi.

Merkez güce komuta eden Reşit Paşa, 1834 baharında, 40 bin kişilik bir orduyla Sivas ve Malatya'dan, iki kol halinde ilerlemeye başladı. Çok hırslı ve Kürtlere kinli olan Reşit Paşa'nın nihai hedefi, Mir Muhammed'e ulaşmak ve karargâhını ele geçirmekti. Hedefine giderken, yoluna çıkan silahsız, savunmasız sivil Kürtleri kılıçtan geçiriyor; köyleri, kasaba ve şehirleri yakıyor, yıkıyordu.

Paşanın zulmü arttıkça, Kürtler bileniyor, daha bir öfkeyle direniyor, gerilla taktikleriyle Osmanlı ordusuna darbeler indiriyorlardı.

Zulüm, Kürleri birleştirmişti. Aşiretler ilk kez ulusal ruhla ortaya çıkıp, örgütlenerek direniyor, Reşit Paşa ordusuna büyük kayıplar verdiriyorlardı. Bitlis Ermenileri ve Yezidiler de Kürtlerle direnişe katılınca, Osmanlıların ilerlemesi imkansız hale geldi.

Reşit Paşa'nın ordusu çakılıp kalmış, hareket etme yeteneğini kaybetmişti. Paşa, bunun üzerine saldırıdan vazgeçip, elindekileri korumak amacıyla savunma haline geçti. Karargâhına kapanıp, iki sene takviye birliklerinin gelmesini bekledi.

Reşit Paşa, iki yıl sonra, 1836 yılında, Irak ve Suriye'deki ordularının da desteğiyle hem güneyden, hem de kuzeyden genel saldırıya geçti. Sivil katliamlar yaptı. Güney Kürdistan'ın İsyancı aşireti Babanlar üzerinde soykırım denedi.

Fakat genç yaşlı ayırımı yapılmayan sivil kırım, Paşaya istediği zaferi getirmiyordu.

Reşit Paşa, bundan sonra entrikacılığı seçiyor, İngiliz ajanlarını kullanıp, bazı Kürt beyleriyle ilişki kuruyor, onları satın alıyordu. İngiliz takviyeli Reşit Paşa'nın orduları, bundan sonra ilerlemeye başlıyordu. Paşa, Botan Miri Bedirhan Bey'in başşehri Cizre'yi yerle bir ediyor, Soran bölgesinde büyük kayıplar vermesine rağmen Zaho, Duhok ve Akra Osmanlıların eline geçiyordu.

Dört yandan kuşatılan Mir Muhammed, nihai savaşa hazırlanırken, beklenmedik bir olayla daha karşılaştı. Bu kez, Kürt hareketinin karşısına “ümmetçilik” unsuru dikilivermişti. Mir yönetiminin etkin isimlerinden

Melle Hadi, aldığı yüklü altın keselerini “dini fetva”ya çeviriyordu. Hadi, Osmanlı Sultanı'nın Halife (Peygamber vekili), dolayısıyla ona kılıç çekmenin günah sayılacağını söylüyor ve görüşlerini yayıyordu.

Melle Hadi'nin fetvası savaşçıların elini kolunu bağlamışken, Revanduz yolunu tutan aşiretler, saf değiştiriyor, Osmanlı ordusuna geçit veriyorlardı.

Mir Muhammed yalnız kalmıştı. Revanduz kalesi 1836 Ağustosunda kuşatıldı. Mir, halka dokunulmayacağı sözüne karşılık teslim oldu. Ona saygılı davrandılar. İstanbul'a götürdüler. Bir süre sonra, ülkesine dönmesine izin verdiler. Fakat, dönüş izni bir tuzaktı. Yolda öldürüldü.

Kürtlerin, Osmanlıları tanımlayan “Bexte Rome tuneye”, (Osmanlı'nın onur sözü yoktur) sözünün tekerrürü de yaşanıyordu. Sivil halka dokunulmayacağına dair, Mir Muhammed'e verilen söz tutulmuyor, “tedip ve tenkil” (kırım) yapılıyordu.

Rus tarihçi M. S. Lazarev, bu konuda şunları yazıyor:

> “Revanduz'un düşüşü, Osmanlı ordusunun Kürdistan'da yürüttüğü 'tedip ve tenkile' son vermedi. Osmanlılara koşulsuz itaat etmeyen ve direnen herkesin acımasızca öldürülmesi devam etti. Reşit Paşa, 1837 yılında koleradan öldü. Yerine, en az onun kadar acımasız olan Hafız Paşa geçti. Hafız Paşa, 1837 yılında bağımsızlıklarını korumaya çalışan Botan Kürtlerine karşı saldırıya geçti. Sincar Yezidilerini acımasızca kırdı. Güz aylarında, cezalandırma saldırıları kuzeye yöneldi. Kürtler umutsuzca direniyorlardı. Ama Avrupalı danışmanlar (Avusturyalı Feld Mareşal Helmut von Moltke de bunlar arasındaydı) tarafından eğitilmiş ve güçlü topçu desteğiyle donatılmış orduya karşı fazla direnemediler. Osmanlılar saldırı üstüne saldırı yaparak kaleleri, direnme noktalarını ele geçiriyor, direnen herkesi öldürüyorlardı. Kış başlayınca saldırılar durdu. ”

Osmanlı ordusunun insan kırımı, Güney Kürdistan'la sınırlı kalmadı. Ertesi yıl baharla birlikte, biri Akçadağ, öteki Toroslara olmak üzere iki koldan kuzeye karşı saldırıya geçtiler. Malatya yöresi Mirlerinden Said Bey, Osmanlı ordusuna büyük kayıplar verdiriyordu.

Fakat, Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Muş ve Hazro yörelerinde, Kürtlerle Ermenileri arada katlederek ilerliyor, Van Gölünün batı ve kuzeybatısı ateş içinde kalıyordu. Lazarev, Osmanlı'nın giriştiği soykırımı şöyle yazıyor: “Cezacılar (Osmanlılar) inanılmaz bir vahşet sergiledi. Ne kadınlar, ne de çocuklar bağışlandı. ”

Mısır Paşası Mehmed Ali Paşa'nın (Kavalalı) Mısır, Suriye, Filistin ve Lübnan üzerinde hak iddia ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eden ilerlemesi üzerine, Sultan ikinci Mahmut, Hafız Paşa'yı Kürdistan'dan çekiyordu. Kürdistan yeniden nefeslenip, yaralarını sarmaya başlıyor,

Paşa'nın ordusu ise 1839 yılında Mısırlılar tarafından darmadağın ediliyordu. Böylece Kürtlere karşı kazanılan zafer sıfıra iniyordu.

* * *

Kürt sorunu, 1840'a doğru kendi coğrafyasını aşmış, dünya meselelerinden biri haline gelmiş, Avrupa da ilgilenmeye başlamıştı, ilgi üzerine, Osmanlı yönetimi, daha sonra cumhuriyetçilerin de tekrarladığı “ıslahat” politikasına yöneliyordu. İstanbul yönetimi, Avrupa'ya karşı kendini “medeni” Kürdistan'ı da “geri” gösteriyor, onlara “iyilik” için “medenileştirme” hamlesine geçiyordu. “Kürdistan'ın uygarlaştırılması”, feodal anarşinin ortadan kaldırılıp, asayişin sağlaması adıyla devlet terörünü dağlara yayıyordu.

Rus tarihçi Lazarev, Osmanlı'nın bu taktiğinin sonuçlarını şöyle anlatıyordu:

> “Yönetimin tümüyle rüşvete bulanması, rüşvetle satın alınır hale gelmesi bir yana, keyfilik, zorla el koyma, yağma, Türk sivil ve askeri yönetiminin günlük rutin işleri haline gelmişti. Doğu Anadolu ve Irak'taki Kürt halkına daha büyük baskı ve terör uygulanıyordu. Özellikle Bağdat'taki Mehmed Paşa, halka yaptığı hayvanca muameleyle ün kazandı. Kürtler, yeniden aktif protesto biçimlerine döndüler. ”

Merkezi Cizre'de bulunan Botan Mirliğinin önderi Bedirhan Bey, yeni terör ve talana İsyan ediyor, Kürdistan'ın genel ayaklanması için Muş, Hakkari, Hizan, Kars, Mukus Mirleriyle ittifak kuruyor, ittifaka daha sonra Doğu Kürdistan'ın (İran) Erdelan valisini katmayı da başarıyordu. Bu arada Kürtlerle iç içe yaşayan Hıristiyanlarla da (Ermeni ve Süryani) ilişkiler kuruluyor, fakat, bütün çabalara rağmen Dersim dışarda kalıyor, genel ittifaka katılmıyordu.

Ama, Kürdistan'da genel seferberlik başlamıştı. Gençler silah altına alınıp eğitiliyor, toplar, tüfekler üretiliyordu. Bu arada Bedirhan Bey adına Kürt parası basılıyor, yerinden yurdundan edilmiş Kürtlerin hayatı düzeltiliyor, ticaret genişletiliyor, vergi adaleti sağlanıyor, Van Gölünde gemi ulaşımı başlıyordu.

Kürdistan'ın bağımsızlığı yalnız Sultanlığı değil, Osmanlı'nın güçsüzlüğünden yararlanarak yeni ekonomik ve politik kazanımlar elde etmiş Fransa ile İngiltere'yi de rahatsız ediyordu.

İstanbul yönetimi ise ekonomik olarak Kürdistan'a savaş açacak durumda değildi. Yardım için İngilizlere sığınmışlardı. İngilizler, Kürtleri birbirine karşı kışkırtmak, bu arada Süryanileri kullanıp çatışmalar çıkarmak üzere kışkırtıcı ajan ordularıyla Kürdistan'a doluştular.

İngilizler hesabına çalışan Amerikalı misyonerler de iş başındaydı. Süryanileri, “Hıristiyan dünya, Kürtleri değil sizi destekliyor” diye kışkırtmaya başladılar. Kürtlere karşı ayaklanmaları için yardım sundular. Süryanilerin dini lideri Mar Şamun, kışkırtmalardan fazlasıyla etkilenmişti. 1843 yılında, himayenin dokunulmazlığını göstermek amacıyla, evinin üstündeki direğe İngiliz bayrağı çekince olaylar patlak verdi. Aralarında provokatörlerin de bulunduğu kimi Kürt din adamları Hıristiyan karşıtı propagandaya, Süryani köylerine saldırılara başladı.

Yumurta çatlamış, Bedirhan Bey'in binbir çabayla oluşturduğu ittifak bozulmuştu. Süryaniler, Osmanlı, İngiliz ve Rus yönetimine ayrı ayrı başvurup yardım istediler. Osmanlı'nın, arayıp da bulamadığı bir fırsattı bu.

Osmanlı orduları 1847 yılının baharında, Osman Paşa'nın komutasında, Kürdistan'da birkaç koldan ilerleyerek, Bedirhan Bey, bağımsız Kürdistan fikrinin öteki iki önemli önderi Nurullah Bey ve Han Mahmut'a saldırıyordu.

Bedirhan Bey, Osmanlı saldırılarını püskürtmeye çalışırken, yeğeni Yezdişer, vaadlere kanıp cepheden çekiliyor, arkadan kuşatılmasını sağlıyordu. Eruh kalesine çekilen Bedirhan Bey, uzun bir direnişten sonra 20 Temmuz 1847 günü teslim olmak zorunda kalıyordu.

Bedirhan Bey, İstanbul'a götürüldü. Sonra, Girit adasına sürüldü. Oradan Halep'e...

Bedirhan Bey, 1868 yılında öldü.

* * *

Bedirhan Bey tutsak düşmüş ama Han Mahmut ve Nurullah beyler henüz yenilmemişlerdi. Nurullah Bey iki yıl daha direnip savaştığı için Osman Paşa, adeta öfkesini halktan çıkarıyordu. “Tedip ve tenkil” kural tanımıyor,

savunmasız halka yapılan zulmün şiddeti her gün artıyordu. Ölümünden sonra yerine atanan Gözlüklü Reşit Paşa da onu aratmıyordu.

Kürtler buna rağmen direniyorlardı. Direnişi kıran faktör, 1849 yılında bütün Kürdistan'ı saran kolera salgını oldu.

İngiltere, Kürtlere karşı Osmanlı'yı koruyor, öte yandan, “kiralık asker” niyetine, rakipleri Rusya ile çarpıştırıyordu.

İngiltere ve Fransa Osmanlı'yı kışkırtıp Kırım Savaşını başlatmıştı.

Osmanlı yönetimi, savaşa hazırlanırken, Kürtlerin “din kardeşi” olduğunu hatırlıyor ve Kürdistan'dan asker toplatılması için seferberlik başlatıyordu. Fakat, güleryüzlü bütün çabalara rağmen Kürtler destek vermiyor, askerliğe çağrılan gençler dağlara saklanıyordu. Zorla götürülenler, ordudan firar ediyordu. Tehditle Osmanlı safına katılan Zilan, Sıpki ve Hayderan aşiretleri de bir süre sonra cepheden çekiliyordu.

Öte yandan Ruslar, Kürtleri yanına çekme çabasındaydı. Dostça yaklaşıyor, yardımda bulunuyordu. Kars yöresinin önemli Kürt önderlerinden Kasım Han, Ruslardan aldığı yan destekle ayaklanıyor, 1854 yılında Osmanlı'ya öldürücü darbeler vuruyordu.

* * *

Botan Beyi Yezdişer'i, amcası Bedirhan Paşa'ya ihanet etmesi için ikna eden Osmanlı verdiği sözde durmamış, onu Kürdistan'a genel vali yapmamıştı. Yezdişer, hayal kırıklığı içinde İstanbul'dan ülkesine dönmüş, uğradığı “ihanete” İsyanla karşılık verme hazırlığına girişmişti. Kürdistan'da yeni ittifaklar kurduktan sonra, 1854 yılında ayaklanma başlattı. Ayaklanma şaşırtıcı biçimde büyüdü. 1855 yılında Kürdistan'ın tamamına yakın bölgelerine yayıldı. Yezidi Kürtlerinin yanı sıra Ermeniler, Süryaniler, bölge Rumları da Kürtlerin yanında yer aldılar. Kürtler, güneyden yayılarak Erzurum ve Van üzerine yürüdüler.

Fakat silah kıtlığı çekiyor, askeri güç olarak da yetersiz kalıyorlardı. Ruslardan yardım istediler. Ama beklediklerini alamadılar.

Osmanlı yönetimi, bu aşamada, İngilizler aracılığıyla “barış görüşmeleri” isteğinde bulunuyordu. Kimi tarihçilerin saf ve dengesiz diye niteledikleri

Yezdişer, “barış görüşmesini” kabul ediyordu. Oysa İngilizler, yoluna tuzak kurmuşlardı. Yezdişer, görüşmeye giderken tutuklanıp İstanbul'a götürülüyor, hapse konuyordu. Öndersiz kalan Kürtlerin özgürlük koşusu bir kez daha kesiliyordu.

* * *

Erzurum valisi Semih Paşa, 1870'lerde Dersim'in “tedip ve tenkili” ile görevlendirildi. Ama Dersim dağlık bölgeydi, insanlarıyla birlikte yok edilmesi gereken köylere ulaşım zordu. Çaresiz kalan Semih Paşa, güler yüzle yaklaşmaya başladı. Zaten vergi ödemeyen Dersimlilere, “devletin bir iyiliği” olarak vergiden muaf olduklarını açıkladı. Ama bu “iyiliğe” karşılık, “sarp köylere medeniyet götürecek yol yapımında çalışmalarını” istiyordu.

Ne var ki, Semih Paşa'nın planı tutmuyor, Dersimliler oyunu seziyor ve yol yapımında çalışmayı reddediyorlardı. Halk, işbirliği yapan bazı ağaları tecrit ediyordu, bunlardan Gulabi Ağa, 1875'te öldürülüyordu.

Osmanlılar, “iyiliklerine iyilikle karşılık vermeyen” Dersim'e,

1877 yılında, 4 bin kişilik bir orduyla saldırıyor, Tujik ve Hut dağlarında çetin savaşlar oluyordu. Ermeniler de Dersimlilere yardım edince, Osmanlı ordusu sonuç alamadan geri çekiliyordu.

* * *

İran yanlısı Rusya'nın Sultana dayatmasıyla, Osmanlı-İran sınırı 1869 yılında yeniden belirleniyor, bu arada Kürt toprakları bir kez daha bölünüp, stratejik önemi olan Kontur şehri İran'a veriliyordu. Osmanlı devleti, son anda yeni sınıra karşı çıkıyor, Kontur'u ele geçirmek amacıyla, bir İngiliz binbaşısının komutasındaki ordusuyla saldırıya geçiyor, şehri zapt ediyordu.

Rusya, Kürtlerin kaybını dikkate almıyor, ama şehrin İran'a iadesi için Osmanlı'ya baskı yapıyordu. Rus yazar M. I. Menyukov'un deyimiyle “sınır

çizilirken, en az başvurulan, kaybı düşünülen taraf Kürtler oluyor” du.

Rus yazar N. A. Halfin, Kürtlerin devre dışı bırakılmasını, “İngilizlerin amacı, Kürt topraklarını bölmekti” diye açıklıyordu.

Sınır düzenlemesi adıyla Kürt topraklarının bölünmesi, Kürdistan'da yeni huzursuzluklara neden olmuş, kaynaşmalar başlamıştı.

* * *

Öte yanda Osmanlılar, Kırım Savaşı'yla “sıfırı tüketmiş”, ekonomik olarak çökmüştü. Borçlarını ödeyemediği için İngiltere ve Fransa mal varlığına el koymuş, yönetim ekonomik bağımsızlığını bütünüyle kaybetmişti. Osmanlı yönetimi, gelir bulmak için Hıristiyanlarla Kürtlere yönelmiş, vergileri artırmış, haraç toplayıp, doğrudan soyguna geçmişti. Kürdistan direnişe geçince, bir kere daha orduyu devreye sokup terör estirmeye başlamıştı.

İsmail Hakkı Paşa, Botan ve Hakkari yöresinde katliama girişmiş, Kürtler hayatta kalmak amacıyla dağlara çekilmiş, yer yer İsyanlar alevlenmişti. Kendini Osmanlıların efendisi olarak gören İngiltere bir kez daha devredeydi, istihbarat sağlıyor, Kuzey Kürdistan'da “güvene layık” aşiretlerin listesini düzenliyor, Osmanlı orduları da kırım yapıyordu.

“Tedip ve tenkil”, 1877 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşına kadar aralıksız sürdü. Savaşla birlikte, Osmanlı yönetimi kırıma ve toplu sürgünlere ara verdi. Ayrıca, Sultan Abdülhamit, Kürtlere şirin görünmek ve desteklerini kazanmak amacıyla, “din kardeşliğini” keşfediyor, yeşil bayrak açarak Kürdistan'ı Osmanlıca yardıma çağırıyordu.

Osmanlı'nın din propagandası çok az sayıda Kürt tarafından ilgi görüyor, çoğunluk arkasını dönüyordu. Savaş ise Kürdistan topraklarında geçiyordu. Erzurum Rusların eline geçmişti. Buna rağmen Kürtler, Osmanlı'ya yardım etmiyor, iaşe sağlamıyor, savaşa seyirci kalıp sonucu bekliyorlardı.

Bu savaş Osmanlı çöküşünün dönüm noktası olmuştu. 1879 yılında resmen ekonomik iflas ilan ediyor, içerde de İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın egemenliği altına giriyordu.

Çöküş, Kürtlerin ulusal kurtuluş heyecanını besliyor, alevlendiriyordu.

* * *

Başlangıçta kendiliğinden oluşan, başında tanınmış bir önder de bulunmayan ayaklanma, Bedirhan Bey'in oğulları Osman ve Hüseyin beylerin ortaya çıkmasıyla nitelik kazanıyor; Kürtler, güneye sarkıyor, Nizip, Mardin, Amediye'yi de ele geçirerek topraklarının büyük bir bölümüne sahip oluyorlardı. Bedirhani Osman Bey bağımsızlık ilan ediyordu.

Sultan, bir kez daha bütün ordularını seferber ediyor, ama ilk hamleler boşa çıkınca, “topyekûn savaş”la, Kürtler yenilgiye uğratılıyordu.

Fakat, özgürlüğe aç ve susuz Kürtler geri durmuyor, İsyan bayrağını indirmiyorlardı. Daha öteki İsyanın dumanları tüterken,

1879 yılında, Şemdinan'da (Şemdinli) Şeyh Ubeydullah başını kaldırıyordu.

Şeyh Ubeydullah, Nakşibendi Şeyhi Seid Taha'nın oğluydu. Seid Taha, Şeyh Said'in dedesi Şeyh Ali ile okul arkadaşı ve dosttu.

Kadere bakın, iki dostun torunları Seid Abdülkadir ile Şeyh Said daha sonra aynı İsyanda (1925) birleşecek ve kısa aralıklarla idam edileceklerdi.

Şeyh Ubeydullah, dini bilgin olarak ve saygın kişiliğiyle Kürdistan'ın önde gelen liderlerindendi. Varlıklıydı. Bütün Kürdistan'da, adı tartışılmaz saygı ve sevgiyi ifade ediyordu.

Celile Celil'in yazdığına göre, Şeyh Ubeydullah'ı tanıyan bir Ermeni, onu şöyle anlatıyordu:

> “O, mükemmel bir insandı. Faal, çalışkan, efendi ve bilgiliydi. Yetim ve dul kadınları, babaca bir ilgi ve himaye ile kollardı. Kürtler, dertlerini ve uğradıkları haksızlıkları anlatmak, din ile ahlak konusunda fikrini almak için dört bir taraftan Şemdinan'a gelirlerdi. Kürtler onu adil ve insancıl bir lider olarak sever, sayarlardı. ”

Şeyh, 1879 yılı güzünde, İran ve batıdaki Kürt liderlerle, ayaklanma için temasa geçtiğinde 50 yaşlarındaydı.

İngiltere'nin bütün çabalarına rağmen, saygın kişiliği sayesinde Kürt liderlerin büyük çoğunluğunun desteğini alıyordu. Şeyh bu arada, Ermeni Gregoryan kilisesi ve Süryanilerin lideri Mar

Şamun ile işbirliği için temasa geçiyor, İran Kürdistanı'ndaki Mahabad, Urmiye, Uşnuye merkezlerini üs olarak seçiyordu.

Kürdistan tarihinde, ilk genel birlik ve dayanışma Kurultayı,

1880 yılında Şeyh Ubeydullah'ın liderliğinde Şemdinan'da toplandı. Toplantıya Kürdistan'ın dört bir yanından liderler katılıyordu. Ubeydullah, toplantıda Ermenilere karşı herhangi bir harekette bulunulmamasını ve işbirliği yapılmasını kabul ettiriyordu. İran'ın, askeri açıdan daha zayıf olduğunu söyleyerek, İsyanın bu cephede başlatılacağını söylüyor ve önerisini Kurultay kararı haline getiriyordu. Şeyhin amacı, daha ilk aşamada kurtarılmış bir merkeze sahip olmaktı.

İsyan, 1880 yılının Ağustos ayında Mangur Hamza Ağa komutasındaki bir Kürt birliğinin Mahabada taarruzuyla başladı. Ubeydullah'ın genç oğlu Seid Abdülkadir'in başında bulunduğu birliğin katılmasıyla şehir ele geçirildi. İngiltere Osmanlı'nın yanındaydı. Osmanlı ile İran ise saf halinde...

Rusya İran'a askeri yardım göndermişti. Çünkü, hepsinin ayrı ayrı çıkarları söz konusuydu.

İsyancılar, birleşen güçler karşısında, İran içlerinde daha fazla ilerleyemediler. Ama onları durduran etken dörtlü ittifak değil, bazı Kürt önderlerin zaafıydı. İngiliz-Osmanlı entrikacılığı bir kez daha Kürtlerin önüne çıkmış, kimi Kürt liderlerini, Kürdistan ittifakından çekmeyi başarmıştı.

Şeyh Ubeydullah, Kürtlerin parçalanıp birbirini arkadan vurmaya başladığını görünce, hüzün içinde İsyan bayrağını indirmiş, memleketi Şemdinan'a geri dönmüştü.

Şeyh Ubeydullah, 1881 yılında tutuklanıp İstanbul'a götürüldü. 1882 yılının Temmuz ayında kaçıp Kürdistan'a döndü. Oğulları Sadık ve Seid Abdülkadir'le birlikte, beş bin kişilik bir güçle yeniden ayaklandı.

İran ve Osmanlılar ortak düşmanlarına karşı ortak bir cepheyle taarruza geçtiler. Şeyh, savunmaya geçtiği Oramar kalesinde tutsak düştü. Onu, önce Musul'a götürdüler. Kürtlerle yeniden ilişkiye geçmesi üzerine Mekke'ye sürgün edildi.

* * *

Kürdistan'da sönmüş, köz olmuş her ateş, adeta yeni alevlenmelerin habercisiydi. Ulusal ruh bütünlüğünü kıran iç çelişkilere rağmen, ataklar durmuyordu.

O arada, başta Yunanlılar ve Bulgarlarla Sırplar olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu ayrışa ufala küçülmüş, sultanlık haline gelmişti. 1800'lerin sonlarında “Kızıl Sultan” adıyla da bilinen İkinci Abdülhamit, sultanlığın başında bulunuyordu. Abdülhamit, kurnazlığıyla ünlüydü. Kürtleri bölmek, aşiretler arası dayanışmayı kırmak ve onları, mücadeleleri yaygınlaşarak Avrupa'da da destek bulmaya başlayan Ermenilere karşı kışkırtmak üzere harekete geçiyordu. Sultan, Kürtlere hoş görünmek için harcamalar yapıyor, bazı Kürt ağalarını İstanbul'a davet edip, zengin sofralarda ağırlıyor, eğlendiriyor, para ve nişanlarla ödüllendiriyordu.

Sultan, tıpkı bir zamanlar “devşirilen Hıristiyan çocuklar”a yapıldığı gibi Kürt ve Arap çocuklara el uzatıyordu. Onları eğitip “Osmanlı'nın savunma eri” yapmak üzere “Aşiret Mektepleri” kuruluyordu.

Bağdat ve İstanbul merkezli bu okulların askeri ve sivil bölümlerinden mezun olan gençler, branşlarına göre değişik görevler üstleniyorlardı. Fakat, okullar “bekleneni” vermiyordu. Kürt ve Arap bazı mezunlar, daha sonra kendi halklarının ulusal kurtuluş mücadelesinde öncülük ediyorlardı. Okulda, “Kürt Halit” lakabıyla tanınan Cıbranlı Halit Bey ve İhsan Nuri bunlardan ikisiydi. Binbaşı Kasım (Ataç) ve Revanduzlu Ali Saib gibi bazı Kürtler de yetiştirenlere sonuna kadar “sadık” kalıyordu.

Araplar arasında da benzerleri çıktı. Eğitilip devşirilmiş bazı Araplar, bağımsızlık savaşında kendi halklarına kılıç çektiler. Kimileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, kendi yurtlarında tutunamadılar. TC saflarında yer alıp “tedip ve tenkil” yıllarında Kürdistan'da görev yaptılar. Bazıları milletvekili, İstiklal Mahkemesi üyesi oldu. Torunları ise 2000'lerde Türk ırkçılığının öncülüğünü yapıyorlardı.

* * *

Ermeni sorunu, 1878 yılında yapılan Berlin konferansıyla, evrensel boyut kazanıyordu. Abdülhamit, resmi devlet gücünü kullanarak Ermenileri kırmaya cesaret edemediği için, bu aşamada Kürtler arasında, 1980'lerdeki “koruculuk” sistemine benzer bir örgütlenmeye gitti. Ermenilerle Kürtlerin iç içe yaşadığı bölgelerde, “Hamidiye” diye adlandırılan gayri nizami, hafif süvari alayları kurmaya başladı. Alayların insan gücü Kürlerden oluşuyor, silahları devlet sağlıyor, Osmanlı subayları eğitim veriyor, komuta ise Kürtlere bırakılıyordu.

Hamidiye Alayları için politik ve askeri amaçlar bir arada düşünülmüştü. Hamidiye Alayları'nın amaçlarından biri, Kürtleri Osmanlı'nın yanına çekmekti. Kürtler, gönüllü yandaşlıkla hem Osmanlı'ya güç katacak, hem de Osmanlı karşıtları tepelenerek, birlik ile dayanışma ruhu dağıtılacaktı. Öte yandan Rus sınırları boyunca Ermeniler bastırılacaktı.

Yüzyıllardan beri Ermenilerle iç içe yaşayan, aralarında derin sosyal, kültürel ve ekonomik bağlar bulunan Kürtler, artık Hamidiye Alayları'yla, Ermenilere karşı göz dağıydı.

Din faktörü, düşmanlığı fokurdatan körük olarak kullanılıyordu.

* * *

Osmanlı yönetimi, 1890'ların ortalarında, sistematik olarak Ermeni kırımını başlattı. Rus kaynaklarına göre, sadece 1894 ve 1896 yılları arasında, 300 binden fazla Ermeni öldürüldü. Pek çok Ermeni yurtdışına kaçarak hayatını kurtardı.

Bu süreçte, Hamidiye Alayları da kullanıldı.

Fakat, Hamidiye Alayları'nın oluşumu, sanıldığı ve beklendiği gibi Kürtler tarafından coşkuyla karşılanmadı. Kuşaklar boyunca Osmanlı'nın saldırısına uğramış, talanlar, katliamlar yaşamış olan Kürtler, Hamidiye Alayları'nı Osmanlı'nın kılıcı, düşman gücü olarak görüyor, uzak duruyor, kaynaşmıyor, istenilen oranda katılım olmuyordu. 53 büyük aşiretten, sadece 13'ü katılmayı kabul etmişti. Çoğunluk, baskılara rağmen katılmıyordu. Baskılar, yer yer silahlı çatışmalara neden oluyordu. Bu

yüzden alaylar, hiçbir zaman istenilen kadroya ulaşamadı, planlandığı halde, tugay ve tümenler kurulamadı.

Bir Rus yazarının deyimiyle, “Sultan'ın, Ermeni sorununu Kürtler eliyle çözme niyeti, sonunda bütünüyle iflas ediyor”du.

* * *

Osmanlı'nın birbirine kırdırma, çabalarına rağmen, Kürtler, 1903 ve 1904 yıllarında, Sason'da yapılan Ermeni kırımına katılmıyor, Ermenilere destek veriyorlardı. Lazarev, bu olay için “Kürtler artık dostlarıyla düşmanlarını ayırt edebilmişti” diye yazıyordu.

Abdülhamit yönetimi, Kürtleri din kardeşliği ile okşayıp Ermenilere karşı kullanıyor, öte yandan, “kardeşleri”nin kırım ile toplu sürgünlerine devam ediyordu.

Bunun üzerine Kürtler, 1905 yılında yeniden ayaklandılar. Dersim, Bitlis ve Beyazıt'ta Ermenilerle birleşerek, “tedip ile tenkil” birliklerini püskürttüler.

1906 yılında Erzurum'da İsyan başladı. Bışare Çeto'nun 1906 yılında Siirt'te başlattığı İsyanın dalgaları Diyarbakır'a ulaşıyor, 1907 ve 1908 yılları arasında çatışmalar yayılıyordu.

Sultan Hamit, bu arada Kürtleri, Kürtlere karşı kullanmak üzere Hamidiye Alayları'nı İran Kürdistanı'na saldırtıyordu. Fakat, Kürtler birbirine silah çekmiyor, tersine İsyancılara katılım ve firarlar artınca Hamidiye Alayları geri çekiliyordu.

* * *

Abdülhamit, bütün çabalarına rağmen Kürtleri sindiremiyor, aksine kendisi saf dışı oluyordu. Başlangıçta, Kürt milliyetçilerinin de desteklediği İttihat ve Terakki Partisi (Cemiyeti), 23 Temmuz 1908 tarihinde düzenlediği

“Jön Türk” darbesiyle Sultanı etkisizleştiriyor, bir yıl sonra da tahttan indiriyordu.

Jön Türklerle Kürtler arasındaki ilişkiler ilk aşamada oldukça sıcaktı. Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seid Abdülkadir, Bedirhan ailesinden Emin Ali Bedirhan, Kürt önderlerden Şerif Paşa ve pek çoğu Kürtlerin haklarına kavuşacağı umuduyla İttihatçılara destek veriyordu.

Çünkü ilişkiler sıcak, İttihatçıların verdiği umut diriydi. Öyle ki, Seid Abdülkadir, Senatonun karşılığı olan “Ayan Meclisi” başkanlığına bile seçilmişti. Ardı ardına Kürt dernekleri, kültür kurumlan kurulmuş, gazeteler yayınlanmaya başlamıştı.

Fakat, 1909 yılından itibaren, beklenmedik bir dönüşüm oldu, İttihatçıların ırkçı yüzü berraklaşmaya başladı. Kürdistan'a gönderilen ajanlar, Kürtleri birbirine ve Ermenilere karşı kışkırtıyorlardı. 1911 yılında ise Kürt kurum ve derneklerini yasaklayıp kapatmaya başladılar.

Baskılar üzerine, ilkin, iki Hamidiye Alayı'na birden komuta eden ve batılılar tarafından, “Kürdistan'ın taçsız kralı” diye adlandırılan Milli aşiretinin önderi İbrahim Paşa, İsyan ediyordu. Paşa Erzindan'dan Halep'e kadarki topraklar üzerinde egemen oldu.

Ama bir süre sonra, elindeki güç ve halk desteğini kişisel çıkar ile bireysel egemenliği için kullanmaya, kendi halkına zülmetmeye başladı. Paşa, halk desteğinden yoksun kalınca, Araplarla takviyeli Osmanlı ordusu tarafından kuşatılıp sığındığı Sincar dağlarında öldürüldü.

İbrahim Paşa İsyanı sürerken, Dersim ayaklandı. Bunu, Güney Kürdistan'da Barzan ve Zibar aşiretlerinin destek verdiği Hemawendi İsyanı izledi. 1909 yılında, Süleymaniye, Kürt ulusal kurtuluş hareketinin merkezi haline geldi.

İsyanı başlatan Süleymaniyeli Şeyh Said ölünce, ayaklanmayı tarih sahnesine çıkan ve daha sonra Kürt ulusal hareketinin önde gelenlerinden biri olan oğlu Şeyh Muhammed Berzenci yönetmeye başladı.

Aynı yıl, Şeyh Said İsyanı sırasında da adını duyuran Hayderan aşiretinin lideri, Hamidiye komutanlarından Kör Hüseyin Paşa, Ağrı'da İsyan başlatıyor, etkin liderlerden Musa Bey'le birleşerek, Bitlis ve Beyazıt yönetimlerini ele geçiriyordu.

Müdahalelerini kuşaktan kuşağa aktararak günümüze ulaştıran Barzani ailesi, bu süreçte tarih sahnesine çıkıyordu. Şeyh Abdüselam Barzani, 1910

yılında, Osmanlı'ya karşı İsyan başlatıyordu.

Bütün Kürdistan'da, İsyanların pıtırak gibi baş göstermesi İttihatçı yönetimi şaşkına çevirmişti. Abdülhamit yöntemiyle Kürtleri parçalama planlan da tutmuyordu artık.

Bütün Kürdistan'a yayılacak askeri güce de sahip değildi, Sultanlık. İstanbul yönetimi bütünüyle gücünü kaybetmiş, dağılma sürecine girmişti. 1912 yılının sonuna gelindiğinde, Afrika'daki toprak egemenliği de bütünüyle ortadan kalkmıştı.

Kürt önderlerden Abdürezak Bey, 1912 Şubatında genel ayaklanma hazırlığına başladı. Kürdistan'ın bütün şehirlerinde, yönetimi devralacak komitelerin kurulduğu 1913 yılında, Enver, Talat ve Cemal Paşa'dan oluşan truimvira, bir iç darbeyle, Osmanlı yönetimine bütünüyle egemen oldular. Kürdistan'ın kuzeyine asker sevkiyatına başladılar.

Artık Birinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri de duyulmaya başlamıştı.

Osmanlı yönetimi, asker toplamak için “İslam uğruna cihat” çağrısıyla Kürtlere gittiler. Fakat, bekleneni bulamadılar.

Baskıyla silah altına alınan Kürtler ilk fırsatta firar ediyor, dönemin etkin liderleri Abdürezak ve Yusuf Kamil Bedirhan beyler bir yandan Ermenilerle ittifak imkanı arıyor, öte yandan askerliğe alınmış Kürtlere, silahlarını Osmanlı'ya çevirmeleri çağrısında bulunuyorlardı.

İttihatçılar, bu aşamada “birinci tehlike” olarak Ermenileri görüyorlardı, “iti ite boğdurma” yöntemiyle Kürt-Ermeni çatışması yaratmaya çabalıyorlardı. Çaba tutmayınca, “iş başa” düşüyor ve 1915 yılında devlet eliyle, “etnik arındırma harekâtı” başlatılıyordu.

Batılı kaynaklara göre, 1915 yılında başlatılan ve birkaç yıl süren Ermeni kırımı boyunca, topluca sürülen ve kaçarak canını kurtarabilenlerin dışında, 1, 5 milyon kişi katledildi.

Kimi Rus kaynakları, aynı süreçte kılıcın öteki ağzının, başka bir yoldan Kürtlere çevrildiğini, kırılanların dışında, 700 bin Kürt'ün topraklarından koparılıp batıya sürüldüğünü belirtiyor.

* * *

Resmi tarihe göre, Kürtler 1803'ten 1914 yılına kadar 12 defa ayaklandılar.

İsyanları bastırmakla görevlendirilen paşalardan her biri, kendi hayal gücünün yaratıcılığıyla yok etme yöntemleri keşfediyordu. Halka karşı uyguladığı yöntemlerle “kuyucu” lakabı alan Murat Paşa, kurbanlarının başlarını kestirip kuyulara dolduruyordu.

Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Osmanlı'yla savaş halinde olduğu halde, elini Kürt kanına buluyordu. Paşa, Kürt sorununu kökünden çözmek amacıyla, Nizip, Urfa çevresinde, çoğu kadın, ihtiyar ve çocuk 60 bin kişiyi kılıçtan geçirdi.

Kürt İsyanlarını bastırmada İngiliz subayları danışmanlık yapıyordu. Daha sonra Osmanlı üniforması giydirilmiş, Paşa rütbesiyle ordunun başına getirilmiş Alman ve Avusturyalı generaller, başrole geçtiler. Alman-Avusturyalı “Goltz Paşa” ve “General Moltke” Kürtlere karşı izlenen zulmün mimarlarından ikisiydi...

Kürt sorununun kırım ve yangınlarla çözülebileceğine inanan General Moltke, anılarında ihtiyar, kadın ve çocuklara karşı kazanılan “kılıç zaferleri”ni anlatırken, Kürtleri hayvan gibi birbirlerine bağlayarak sürüklediklerini, daha sonra yol boylarındaki dere yataklarında topluca kırdıklarını yazıyor.

Soykırımcı bu yöntem, çok beğenilmiş ve bütün sorunların çözüm formülü olarak kabul görmüş olmalı ki, daha sonra Ermenilere uygulandı.

İttihatçıların bazı kılavuzları, daha sonra, Almanya'da Hitler'in ırkçı politikalarına hizmet verdiler.

* * *

İttihatçılar içerde Kürtlerle uğraşırken bir yandan da fetih ve "büyük Turan Türk İmparatorluğu" hayalleri kuruyorlardı.

Hayallerini gerçekleştirmek amacıyla, Birinci Dünya Savaşı'nın başında, Sultan'dan habersiz, Almanya ile ittifak kurup anlaşma yaptılar. Beş milyon İngiliz altını karşılığında, orduyu “kiralık asker” gibi Almanya'nın emrine verdiler.

Osmanlı bayrağını çekmiş iki Alman savaş gemisinin Rus sahillerini bombalamasıyla, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katılmış oldu. Ordu ise Orta Asya'yı işgal edip Anadolu'ya bağlamak ve “Büyük Turan Türk İmparatorluğu”nu kurmayı sağlamak üzere Sarıkamış'a yığıldı. Fakat, askerler kar ve don'a karşı dayanıklı kışlık giyecek ve donanımdan yoksundu. Kimi çarıklı, kimi yazlık ayakkabılı, çoğu paltosuzdu.

İlk soğuklarla karşılaşır karşılaşmaz, hastalıklar başladı; ısının -30 dereceye indiği kış günlerinde ise kırım...

120 bin kişilik ordu, Ruslarla karşılaşıp tüfek bile patlatamadan Sarıkamış'ın Allahuekber dağlarında kar, don, bit ve salgın hastalığa yenildi. 90 bin asker açlıktan, hastalıktan ve donarak öldü. Ordusu saf dışı kalmıştı.

İngiltere, İstanbul'u işgal etti. Ruslar Kürdistan'a girdiler. Güneyi İngilizler ve Fransızlar işgal ettiler.

Savaşı başlatan İttihatçılar aradan çekilmiş, yok olmuş, yerlerini B ve C takımlarına bırakmışlardı. Kendi kaderleriyle baş başa kalan Kürtler kendi olanaklarıyla işgalcilere karşı durmaya, direnmeye çalıştılar. Antep direnişiyle efsaneleşen Karayılan, bir Kürt aşiret önderiydi. Benzer mücadele Urfa ve Maraş'ta verildi. Rus işgali üzerine, Kürtlerin büyük bir bölümü yurtlarını terk edip muhacirleşmek zorunda kaldı. Göç yollarında salgın hastalığa, açlık ve sefalete yakalandı, işgalden sonra, bunların pek azı hayatta kalmış, yurduna dönebilmişti.

* * *

Savaş sonrasında Ortadoğu'nun siyasi haritası değişmişti. Bu yeni bir zamandı ve bu zamanda yeni devletler ortaya çıkıyor, Osmanlı'nın enkazı üzerinde 24 ayrı devlet kuruluyordu.

Kürtlerin muhatabı ise yüz yılı aşkın zamandan beri bağımsızlık savaşlarını bastırmaya çalışan İngiltere ve Fransa'ydı. Çıkarları değişmemişti onların. Tıpkı yüz yıl önce olduğu gibi bağımsız Kürdistan, yine çıkarlarına aykırıydı. Kürtler, bir kez daha “tarihin üvey evlatları” olarak arkasız, desteksiz ve emperyal himayeden yoksundu.

Öte yandan, Kürtlerin başlıca engellerinden biri olan Çarlık Rusyası 1917 yılında yıkılmış, yerine Sovyetler Birliği kurulmuştu. Sovyetleri kuran Lenin ve arkadaşları, ezilen halkların yeni “esin kaynağı”ydı. Hatta ezilenlerin evrensel sesi iddiasındaydı. Moskova, Ankara'yı “ilerici” sayıp dostluk ve işbirliği anlaşmaları imzalıyor, yardımlar yapıyor, “gerici” Kürtlere sırtını çeviriyordu.

Kuşkulanan İngiltere ve Fransa, karşı hamle ile Kürtlerin haklarından söz ediyor, ancak konjonktürel bu söylem, daha sonra kesiliyordu.

Yeni Ortadoğu haritasında Kürtlere yer verilmemekle birlikte, arayışlar sürüyordu. Bu süreçte, Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seid Abdülkadir'in başında bulunduğu “Kürt Teali Cemiyeti” Kürdistan'ın temsilcisi olarak ortaya çıkmıştı. Örgüt, “Kürdistan'ın özerkliği” için Avrupa nezdinde girişimlerde bulunuyordu.

“Kürt Teali Cemiyeti”, yenik Osmanlı devletiyle galipler arasında, 1919 yılında başlayan barış görüşmelerine Şerif Paşa'yı Kürdistan temsilcisi olarak atadı. Paşa, konferansa ilişkin bir rapor ve Kürdistan haritası sundu. Bu arada, ortak hareket için Ermeni Daşnak Partisiyle işbirliği yaptı.

Barış anlaşması 10 Ağustos 1920 tarihinde, Paris yakınlarındaki “Sevr” kasabasında imzalandı. 13 bölüm ve 433 maddeden oluşan anlaşma, Kürdistan'ı ilk kez uluslararası arenaya oturtan, onu tanıyan hukuksal bir belge olması nedeniyle, Kürtler açısından önemliydi. Anlaşma ayrıca, Kürtlerin din, dil ve kültürleri konusunda, öteki halklarla eşit haklara sahip olduğunu vurguluyor, kendi kaderini tayin ilkesini tanıyor, 62. madde de “Kürdistan'ın özerkliği”ni güvence altına alıyordu.

Fakat galipler, anlaşmaya rağmen, Kürtlerin hakları konusunda ısrarcı olmadılar. Tersine Kemalist yönetime açıkça destek vererek, Kürtleri görmezlikten geldiler. 1922 yılında ise artık, Kürt sorununu dillerine bile almıyorlardı.

Osmanlı Sultanı Vahdeddin yönetimi, galiplerle barış görüşmeleri öncesinde, Osmanlı'nın sınırları konusunda, “Misak-ı Milli” hakkını öne sürüyor, görüşmelerin bu esas üzerinde yapılmasında ısrar ediyordu. “Misak-ı Milli” ise Arabistan'ı da barındıran 5 milyon kilometre karelik alanı kapsıyordu. Sultan istemleri yüzünden devre dışı bırakılıyordu.

“Halk desteği” ise 1919 yılında Erzurum, Sivas ve Amasya'da yapılan toplantılarla ortaya konmuştu. Destek, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına idi.

Oysa bu toplantılar, Osmanlı yönetiminden sadece baskı görmüş, acılar çekmiş, kırımlardan, sürgünlerden, yangınlardan geçmiş Kürtlerin katılımı ve desteğiyle gerçekleşmişti. O nedenle, Kemalistler tarafından “hoş” tutuluyor, iltifat görüyorlardı. Nitekim Erzurum ve Amasya toplantılarının ardında yayınlanan bildirilerde, Kürtlere haklarının teslim edileceği açıklanmıştı.

1920'de parlamentoda Kürtler kendi kimlikleriyle yer alıyorlardı. Milletvekilleri “Kürdistan Mebusu” diye adlandırılıyor, bu deyim tutanaklara da geçiyordu.

Yeniden yapılanma aşamasında, Atatürk dahil yeni sözcüler, Kürtlerin hak ile özgürlüklerine kavuşacaklarını, “namus sözü” olarak sık sık tekrarlıyorlardı.

Kemalistler, İngiltere ve Fransa'nın tam desteğini aldıktan sonra

1922 Ekiminden itibaren Kürt sorunundan söz etmez oldular. Rus tarihçi M. A. Gasratyan'ın deyimiyle, “canlanan Kemalistler, Kürt sorununun Lozan Konferansı gündemine alınmasına da karşı çıktılar.

Gasratyan devamla, Türk milliyetçilerinin, bu süreçten itibaren, Sevr Anlaşması hükümlerini yerine getirmemek için çeşitli yöntemlere başvurmaya başladıklarını yazıyordu.

“Memleket ve millet menfaatleri için birlik” sloganı, bu yöntemlerden biriydi. Bu söylemle Kürtler, kendi sorunlarından uzaklaştırılmaya çalışılıyor, bir yandan da, “Türklerle aynı haklara sahip” oldukları tekrarlanıyordu. Yeni oluşumun Türkler ve Kürtlerin ortak devleti olacağı,

liderlerin ağzıyla sıkça tekrarlanıyor, “Türklerin ve Kürtlerin ortak Meclisi” sözü parlamento tutanaklarına geçiyordu.

Kemalistleri Lozan'da temsil eden İsmet Paşa (İnönü), Kürtlerin de temsilcisi olduğunu söylüyordu.

M. A. Gasratyan, “Mustafa Kemal'in ve onun çevresinin öncülüğünde, Kürtlerin hak eşitliği teşvik edilip öne çıkarıldı. Bütün bunlar, Kemalistlerin Sevr Anlaşması şartlarını yerine getirmeme konusunda başarılı olmasını amaçlıyordu” diye yazıyor.

Yeni yapılanmanın tek söz sahibi ve karar yetkilisi Atatürk, 16 ve 17 Ocak 1923 tarihlerinde İzmit'te gazetecilerle yaptığı uzun görüşmede, Kürtlerin bölgelerinde özerk yönetimler kurabileceklerini açıklayarak umut vermeye devam ediyordu.

Lozan görüşmeleri sırasında, Musul sorunu gündeme geldiğinde Türk heyeti başkanı İsmet Paşa söz alarak şöyle diyordu: “Devlet, hükümet nezdinde eşit haklara sahip ve ulusal haklardan yararlanan iki halka, Kürtlere ve Türklere aittir. ”

Bütün bu manevralar boşuna değildi. Kürtler, “haklarımızı alıp kurtulduk” diye seviniyor, sevindikçe Kemalist yönetime destek veriyordu. Kısa süre için de olsa onları umut küpü haline getirip sevindiren ve dişlerini sıkarak sevinç gösterilerine katlananlar ise emeklerinin meyvasını, Lozan Anlaşmasıyla topladılar. Anlaşma metninde, “bütün hak ve özgürlüklerine sahip” Kürtlerden, tek kelimeyle de olsa söz edilmedi.

Galipler de artık Kemalistler yanlısı tutumlarını gizleme gereğini duymuyor, Kürt karşıtı senaryolar bu rahat ortamda, tek tek kitabına uydurulup gerçekleştiriliyordu.

Öyle ki, konferans sırasında Kürt sorunu gündeme geldiğinde, böyle bir sorunun olup olmadığının tesbiti telgrafla Türk meclisine sorularak yapılıyordu. Tabii ki cevap çok önceden hazırdı ve “böyle bir sorun yoktur” şeklindeydi.

Atatürk, bu sorunun en özlü ve inandırıcı biçimde cevaplanması için “Kürt” olduğu söylenen mebuslara görev ve söz veriyordu. Daha sonra gözden düşecek ve Atatürk tarafından cezalandırılarak dışlanacak olan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) parlamentoda yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“Bu memleket Kürtlere ve Türklere aittir. Bu kürsüden konuşma hakkına, yalnız iki millet sahiptir: Kürt milleti ve Türk milleti. ” Kürt-Türk kardeşliğini savunup, parlamentoda “ayrılmazlıklarını” bağıranlardan biri de emekli bir subay olan Dersimli Hasan Hayri'ydi.

Bedir Han, 1959 yılında Paris'te yayınlanan *Kürt Sorunu* adındaki kitabında, bu konuda şöyle diyor:

“Mustafa Kemal ve diğer Türk milliyetçileri, Kürt mebuslarının bu konuşmalarından çok memnun kalmışlardı. Mustafa Kemal'in önerisi üzerine, Kürt mebusları meclise ulusal giysileriyle gelmeye başladılar. ”

Ulusal giysileriyle meclise gelenlerden biri de Hasan Hayri'ydi. Hasan Hayri, 1926 yılında Şeyh Said'le ilişki kurduğu ve Kürt giysileriyle meclise gelerek bölücülük yaptığı gerekçesiyle asılarak idam edilecekti.

Bütün bu manevraların meyvası, Lozan Anlaşmasıyla toplandı. Anlaşma metninde, “bütün hak ve özgürlüklerine sahip” Kürtlerden, tek kelimeyle de olsa söz edilmedi.

Çünkü, galipler Kemalistleri destekliyor, manevralara onay, senaryolara geçit veriyorlardı. Öyle ki, konferans sırasında Kürt sorunu gündeme geldiğinde, Türk meclisine soru soruluyor ve “böyle bir sorun yoktur” cevabıyla, mesele kapatılıyordu.

Fakat, 1923 yılında, Lozan'da imzalanan anlaşmayla TC'nin sınırları belirlenip, devletin varlığı tescil edildikten hemen sonra, söylem ve tutumlar aniden değişiyor, her şey tersine dönüyordu.

1924 yılında yürürlüğe konan Anayasa ile Kürtler; dili, kültürü, kişiliği ve bütün varlığıyla, artık “yok”tu. Bir sabah aniden “Kürtlerin var olmadığına” karar verilmişti. “Kürdistan” adı, Kürtlerin dili, insan isimleri yasaklandı. Kürtlerin “resmen” bulunmadığına ilişkin kararın uygulamaları, daha sonra giderek ağırlaştırılıyor, cendere gittikçe sıkıştırılıyordu. 1925 yılında Atatürk tarafından imzalanan “Şark Islahat Planı” ile sokakta, çarşı pazarda, Kürtçe konuşma yasağı uygulanıyor, yasağı çiğneyenlere ağır cezalar getiriliyordu.

Artık Kürtler, “resmen” yoktu. Ama “olmayan” ve “olmamış” Kürtlerin İsyanları “var”dı, resmi tarihe göre...

İKİNCİ BÖLÜM

HİZBE AZADİYA KÜRDİSTAN VE ALBAY HALİT BEY

Bingöl dağlarının adı, Kürtçe “kokulu göl” anlamında, “Bin Gol"dur. Dağların doğu ucu Hınıs'dan başlıyor, Varto'nun kuzeyi ile Erzurum'un güneyi boyunca, kilometrelerce uzunlukta bir yay çizerek batıda, Qertalıx (Kartalık) dağlarında düğümleniyor.

Bingöl'ün tam karşısında Şerevdin (Şerafettin) dağları...

Ve iki dağ duvarının arasındaki vadilere, ovalara kurulmuş sayısız köy, birkaç kasaba, Şeyh Said İsyanının yangın alanlarıydı...

İsyan tohumları, buralarda yeşerdi...

* * *

Bingöl dağlarının inip çıkarak birbiriyle düğümlenen tepelerinin yamaçlarında, kaynayan pınarların, gümüşi sularının arkları düzlüklerin içinde yeşil birer yılan gibi kıvrılıyor. Ağaçtan arındırılmış, çıplak edilmiş tepelerin kıvrımlarında bitiyormuş gibi görünen, ama aynı yerde bir başkasıyla birleşen “mesil”ler bir başka yükseltinin başlangıcı oluyor.

Bingöl'ün “Qox” (Kohğ) tepesi, Kürtlerin tanımına göre, “dünyanın taştan ve topraktan orta direği”dir. Yıl dört mevsim, “mıj u duman” (sis ve duman) içinde yıkanır.

Qox'dan bakıldığında, bütün Kürdistan göz önünde, ayak altındadır. Efsanevi “Sipan u Xelat” dağları bir sigara içimi mesafedeymiş gibi görünür...

Qox'dan seyre çıkanlar, güneşi ağlıyormuş gibi buğulanarak, hüzün içindeymişçesine yedi renge ayrışıp, dağların ardında kaybolurken görür.

Sabah güneşi doğmaz, sessizlik içinde kızıl bir devinim olur. Işık patlamalarıdır, Qox'tan seyredilen. Güneş, rengarenk çatlayarak, ışıltılar sağanağı olarak yağar...

Tan zamanı, dağların göğe yakın ulu tepeleri aydınlıktır. Dipte, aşağılarda kalan çayırlıkların sonsuzluğuyla, alabildiğine geniş düzlükler, kolik tepeler, Kürtlerin tanımıyla “mıj u duman” içinde büyülü bir denizdir. Bu deniz, bütün o dünyayı, her sabah yeniden sarar, kutsarcasına kucaklar, dört bucağını bir araya getirir. Denizin rengi gri, yüzeyi kırışıksız, mutlu gelinlerin yüzü gibi “zelal”, pürüzsüzdür.

Sonra dağların doğu ucunun doruklarında, yavaş yavaş bir kızıllık peydahlanır. Yavaştan yavaşa, usul usul büyüyerek yayılır. Yayıldıkça, yedi kardeş renk ayrışarak, ışıktan yol olur. Qox'un doğuya bakan yamaçlarındaki pınar kaynaklarına dolar ışıklar. Oraya harelenip göz kamaştırarak, rengarenk bir çiğ aydınlık olarak üşüşür...

Güneşin taze ışığı birkaç dakika, sularda sarı, kırmızı, yeşil, mavi, mor renklerle şavklanır.

Sonra, şavklaşma yayılır, dağ eteklerine iner yavaş yavaş. Çayırlar, uçsuz bucaksız otlaklar hâlâ “mıj u duman” denizinin altında, hüzünlü kaybolmuşluğunu yaşar.

Sabahın sessizliğine, pınarların şırıltısı sağılır. Pınarların, derinden gelen destanımsı şırıltısı olmasa, sisler arasındaki dünya ölüdür sanılır.

Ardından güneş, bir ateş topu olarak patlar. Önce, sis denizinin üstünü aydınlatır. Sis denizi ışıktan bir örtü olur, ışıldar. Çayır ve otlaklar, yaz boyunca arkları "kevcır" yeşili, pınarların suları, güneş vurgunu ayna olup parlar...

Aynı anda, uzak karşılardaki Şerevdin'in (Şerafeddin) "Qur" tepesi şavklanıp yangına dönüşür. Güneş yağar oraya..

Şerevdin doğu ucuyla Muş ovasına, batıdaki boynuyla da Cabakcura (Bingöl) etek olur...

* * *

Kürtlerin ülkesinde dağlar yer yer kırılıyor, derinlere iniyor. Kürtlerin "geli" dedikleri kanyonlar, uçurumlarla hevenkleşiyor, verimli düzlükler ortaya seriliveriyor.

İki dağın sırtındaki geniş düzlükler; soğuk pınarlarla sulanan engin çayırlıklarıyla birkaç il ve ilçeyi kapsayan yöredeki yaylalar, sürüler için otlaktı.

1910 İsyanı da bu yörede patlak verdi.

* * *

Varto, iki dağın birbirine yaklaşarak çukurlaştığı, geniş düzlükler meydana getirdiği yörenin genel adıdır. Bingöl dağlarının güney eteğinde, geniş ovanın kuzeyinde kurulu Varto'nun kadim adı, Gımgım'dı. Kürtçede dağların gürültüsü, yankısı anlamına gelen Gımgım'ı, sonraları bütün bir yöreye isim olan "Varto" yaptılar.

Halit Bey Cıbran aşiretinin "Mala Süwar" (Atlı ailesi) kolundan, Kulan köyünden ayrılıp daha sonra Varto'nun mahallesi haline gelen Alagoz köyüne yerleşen Mahmut Bey'in oğluydu. Mahmut Bey, tarım ve ticaretle uğraşıyor, Gımgım'da (Varto) da han işletiyordu.

Halit Bey'in yeğeni Doktor Mehmet Emin Sever, amcasını anlatırken şöyle diyordu:

> “Babam ve diğer akrabaların anlattığına göre, amcam 1925 yılında tutuklanıp öldürüldüğünde 41 yaşındaydı. Bu hesaba göre, 1884 yılında doğmuştu. Çocukluğumda, fotoğrafları yasaktı. Esmer tenli, uzun boyluymuş. Mülayim, halim selim, ama cesur. Onu yakından tanıyan, savaşlarda emrinde bulunan insanlardan, tevekküllü cesareti hakkında çok şey dinledim. Hayatını umursamayan bir rahatlıkta cesurmuş. Sarıkamış bozgunundan sonra ilerleyen Ruslarla savaşırken, cephede askerlerine moral vermek için etrafına yağan kurşunlara aldırmadan namaz kılıyormuş. Erzurum ovasındaki çarpışmalarda, gerilerde değil, en önde yer alması, efsane gibi anlatılıyordu. ”

* * *

Sınıf arkadaşları arasında yedi Kürt genci daha vardı. Akraba ve köylüsü Kasım (Ataç) ile Bitlisli Yusuf Ziya Bey bunlardan ikisiydi. Dersimli Hasan Hayri ise okul arkadaşlarından...

Bu dörtlünün hayatı, zaman zaman birbirine yaklaşıp uzaklaşarak farklı biçimde gelişecek, ama birbiriyle bağlantılı olarak noktalanacaktı. Yusuf Ziya, aynı ideal uğrunda onunla aynı gün ve yerde idam edilecekti. Hasan Hayri Bey ise bir yıl sonra darağacında hayatını noktalayacaktı...

Kasım (Ataç) ise Binbaşı rütbesindeyken emekli olmuş, Varto'ya yerleşmiş, sivil olarak devlet hesabına çalışmaya başlamış, hısım ve akrabaları Şeyh Said ve Halit Bey'i ele vererek, “ihanetlerin evrensel tarihine” adını yazdırmıştı.

* * *

Alişan Akpınar, *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi* adındaki kitabında beşinci sınıf öğrencilerinin notlarını yayınlıyor. 36 künye numaralı Halit Bey derslerindeki başarısıyla sınıf üçüncüsüydü; not ortalaması 150 üzerinden 148'di. Kasım ise sınıfta, not ortalaması en düşük olanlardan...

Halit Bey, Abdülhamit'in propaganda için kartpostal haline getirdiği başarılı öğrenci fotoğraflarında yer alan seçkinlerden biri olmuştu.

Öğrenciler, ilk aşamadan sonra askeri ve sivil okullara ayrılıyordu. Halit Bey, Harp Okulu'nu bitirip subay oldu. Değişik birliklerde çalışıp, savaşlarda komutanlık yaptı.

Halkın Emek Partisi'nden (HEP), 1991 yılında Muş'tan Milletvekili seçilen Mehmet Emin Sever anlatıyor:

> “Bastırıp susturmak ve yanlarına çekmek için amcamın kimliğinden yararlanmayı düşünmüş olmalılar ki, onu daha çok Kürt yörelerinde görevlendirmiş, İsyan eden Dersim'e de göndermişlerdi. Fakat, kendi inisiyatifini kullanıyor ve Dersim'i silahla ezmiyor. Dersim'in lideri Seid Rıza'yla dostça görüşmeler yapıyor. Onunla anlaşıp uzlaşıyor, ilk defa, onun sayesinde bir Kürt İsyanı, kan dökülmeden, barış içinde sonuca ulaşıyor. ”

* * *

Halit Bey'in İstanbul'daki öğrencilik yılları, Kürdistan'ın bağımsızlık hayalleriyle ayaklanma halinde olduğu, dört bir yanında çatışmaların yaşandığı hareketli bir döneme rastlıyordu. İstanbul'da, Kürtler henüz dağınıktı. Organize bir Kürt cemaati yoktu.

İstanbul'daki Kürtlerin ulusal bilinçle örgütlenmesi daha sonra başlıyordu. Nitekim Şemdinanlı İsyancı Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seid Abdülkadir, 1908 yılında, sürgünden başkent İstanbul'a döndüğünde, sokaklara dökülen Kürtler tarafından sevgi gösterileriyle karşılanıyor ve daha sonra onları örgütleyen lider olarak ortaya çıkıyordu. Aynı yıl Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin başına getiriliyordu. 1918 yılında da “Kürt Teali Cemiyeti”nin başına geçiyordu.

Halit Bey, kendini Kürtlerin kurtuluşuna adamış bu liderle, dolaylı yoldan ilişki kurmuştu. 1914'ten sonra ise ilişkilerini sıkılaştırmış, 1918'de kurulan Seid Abdülkadir'in liderliğindeki “Kürt Teali Cemiyeti”nin en aktif gizli üyelerinden biri olmuştu.

Kurmay Albay Reşat Halli imzasını taşıyan ve Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan *Cumhuriyet Döneminde Ayaklanmalar* adındaki kitapta, Kürt Teali Cemiyeti şöyle anlatılıyor:

> “Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla sonuçlanıp Anadolu'da yeni bir Ermeni devleti kurulması ihtimali ortaya çıktığı zaman, Kürt aydınları fiilen bağımsızlık peşine düştüler. Bu amaçlarının gerçekleştirilmesi için, vaktiyle kurulmuş olan Kürt Teali Cemiyeti adındaki siyasi birliğe dört elle sarıldılar. Birliğin merkezi İstanbul'da, şubeleri özellikle Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis illerinde bulunuyordu. Bununla beraber

teşkilatın Van, Muş, Tunceli ve Kürtlerin bulunduğu diğer illerde yayıldığına şüphe yoktu. Cemiyetin amacı İngilizlerin himayesi altında bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı. Cemiyetin başkanı Vanlı Seid Abdülkadir, yardımcılar da Mustafa Zihni Paşa ve tanınmış ailelerden Bedirhanlılara mensup Emin Avni idi. Kürt Teali Cemiyeti, Damat Ferit Paşa hükümetinin büyük Ermenistan projesine şiddetle muhalefet eden itilaf ve Hürriyet Partisi'yle özerk bir Kürdistan kurulması konusunda sözleşme yapmaktan geri durmuyordu. Bu Cemiyet, Cumhuriyetin ilanından az önce kapatılmıştı. ”

* * *

1918 yılında her türlü legal faaliyetleri yasaklanınca, Kürt aydınları “yeraltına” indiler. Lozanda “barış anlaşması”nın imzalanması arifesinde, biçimlenen gelecekte, Kürdistan'a yer bulunmadığını görünce, İsyankâr bir örgütlenmeye başladılar.

1923 yılında, Kürtçesi, “Hizbe Azadiya Kürdistan” olan “Kürdistan Özgürlük Cemiyeti”ni kurup, geleceğin inşası için örgütlü çalışma başlattılar.

Genelkurmay'ın kitabında bu konuda şöyle deniliyor:

“Bu cemiyet (Kürt Teali) Cumhuriyetin ilanından az önce kapatılmıştı. Fakat buna karşılık, 1923'te Cumhuriyetin ilan senesinde Seid Abdülkadir, Hasenanlı Halit, Hacı Musa, eski milletvekillerinden Yusuf Ziya ve ailelerinden müteşekkil olmak üzere gizli bir komite teşkil edildi. Bu komitenin de gayesi Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktı. ”

* * *

“Azadi” (Özgürlük) hareketi, örgütlenme biçimi ve siyasetiyle, daha ılımlı bir örgüt olan “Kürt Teali”den farklıydı. “Kürt Teali Cemiyeti” silahlı mücadeleyi öngörmüyordu.

“Azadi” ise barışçı yoldan çözümün imkansızlığı görüşü üzerinde, silahlı mücadele inancıyla kurulmuştu.

“Hizbe Azadiya Kurdistan”ın kesin kuruluş tarihi hakkında, bazı Kürt aydınlarının anlattıklarının dışında fazla bilgi ve belge yoktu.

Melle Selim (Taş), dinlediklerini aktaranlardan biriydi. Varto'nun Diyadin köyünden Melle Selim, Kürt medreselerinde öğrenim görmüş, çevresinde dürüstlüğüyle tanınan bir din adamıydı. Albay Halit Bey'in uzaktan hısmıydı.

Aile çevresiyle yakınlığı nedeniyle, aynı zamanda gerçeklere yakın biri...

Şeyh Said ailesiyle de bağları bulunan Melle Selim, daha çok bu çevrelerden dinledikleriyle tarihe tanıklık ediyordu.

Melle Selim, Şeyh Said İsyanına ilişkin olarak, banda alınmış anlatımlarında, “Hizbe Azadiya Kürdistan, 1923 yılının Haziran ayında Erzurum'da, Halit Bey'in konağında yapılan bir toplantıda kuruldu, ” diyor ve devam ediyordu:

> “Yolun başlangıcında, Halit Bey'in en yakın fikir arkadaşı Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'di. İkisi de Kürtlerin sevip saydığı birer kişilik oldukları için Kürt din ve aşiret çevrelerinin katılmasıyla, hareketin taraftarları kısa zamanda arttı. Bütün Kürdistan'ı temsil edecek kurucular listesi tespit edildi. Bildiğim kadarıyla, Türklerin casusu olduğu sonra ortaya çıkan Binbaşı Kasım da cemiyetin kurucularındandı. Ağrı yöresinin ünlü Hamidiye Paşası Patnoslu Kör Hüseyin Paşa, Kürdistan'ın önemli isimlerinden Mutkili Hacı Musa ve Fevzi beyler de kurucular arasındaydı. Kürdistan'ın her yerinde, önde gelen aşiret reisleri, ağa ve şeyhler cemiyetin üyesi, ya da taraftarıydı. Miralay Halit Bey tutuklandıktan sonra, Cemiyetin üye kayıt defteri ve evrakı, amcası İsmail Ağa tarafından Erzurum'daki evinden alındı, Varto'ya getirildi. Devletin eline geçmesin diye Qerqerut köyünde tandıra atılıp yakıldı. Onun için kimlerin cemiyete üye oldukları karanlıkta kaldı. ”

1925 İsyanının lideri Şeyh Said ve Seid Abdülkadir ilk düşünce tohumlarından itibaren, “Azadi içinde”, ama sahnede görünmeyen liderlerden başlıcasıydı.

* * *

Azadi'ye merkezlik eden Erzurum, o dönemde, Kürtlerin başlıca alışveriş merkezlerinden biriydi. Kürtler, kervanlarla Bingöl, Bitlis, Muş, Ağrı, Van ve daha uzak yerlerden, alışveriş için Trabzon limanına en yakın kapı olan Erzurum'a geliyorlardı.

Aşiret önderleri, şeyh ve ağalar alışveriş bahanesiyle Erzurum'a gidiyor, görüşmeler yapıyor, görevler alıyorlardı. Melle Selim, “aşiret önde gelenleri, örgüte destek için ta Diyarbakır'dan Erzurum'a akıyor ve üye oluyorlardı” diyor.

Yine anlatılanlara göre, Halit Bey'in açıkladığı program kısa ve özdü:

“Bağımsız Kürdistan'ın kurulması... ”

Melle Selim anlatıyor:

> “Her Kürdün birer dava neferi olduğu bu dönemde, Şeyh Said Efendi ve Osmanlı'nın eski Devlet Şurası (Sayıştay) Başkanı Seid Abdülkadir Efendi de kendilerine düşen görev neyse onu yapıyorlardı. Onların liderlik gibi bir iddiaları yoktu. Birer nefer gibi çalışıyorlardı. Seid Abdülkadir, İstanbul'da oturuyordu. Onunla, merkez arasında irtibatı Şeyh Said Efendi'nin oğlu Şeyh Ali Rıza Efendi yürütüyordu. Şeyh Said Efendi de hareketin içinde, ama gündelik işlerin dışındaydı. Teşkilatla doğrudan bağı olan oğlu Şeyh Ali Rıza Efendi'ydi. O, teşkilatın merkezinde, çalışmaları düzenleyen komitenin içindeydi. ”

Melle Selim, Şeyh Ali Rıza'dan olayların ayrıntısını dinleyenlerden biriydi. Melle şöyle devam ediyordu:

> “Şeyh Ali Rıza Efendi'den dinlediğime göre, çalışmaların ilk hedefi, halkı aydınlatıp kazanmak, öte yandan silahlı harekete hazırlanmaktı. Bir yandan da, ordu içindeki Kürt subaylarla irtibat kurulmuştu. İlk etapta Erzurum ve Bitlis tarafındaki subaylara ulaşılmış, harekete katılmaları temin edilmişti. Fakat Diyarbakır, Urfa ile öteki taraflarda bulunan subaylarla irtibat kurulmaya çalışılırken, başından beri hazırlıklardan haberdar olan Türkler harekete geçti. ”

* * *

1924 yılı baharında yapılan geniş katılımlı bir toplantıda, hazırlıkların 1926 baharında başlayacak ayaklanmaya göre tamamlanması kararlaştırılıyordu. Ankara ise örgüt içindeki kaynaklarından doğrudan haber alıyor, gelişme ve hazırlıkları günü gününe izliyordu.

Buna karşın, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan resmi tarihte Ankara'nın İsyan hazırlığını tesadüfen öğrendiği öne sürülüyordu. Kitaba göre, Ankara, devletin varlığını Kürtlere gösterip kanıtlamak için bazı bölgelere askeri birlikler göndermiş, fakat Hakkari yöresindeki Nasturiler buna tepki gösterip İsyan etmişlerdi. Bunun üzerine devlet, “İsyan bastırmak” üzere, bölgeye askeri güç göndermiş ve çatışmalar başlamıştı.

Hakkari'ye gönderilen ordu birliklerinin içinde “Azadi” üyesi dört Kürt subay da vardı. Bunlardan biri, Ağrı İsyanı'nda İhsan Nuri Paşa adıyla ünlenecek olan Yüzbaşı İhsan Nuri'ydi; bir diğeri “ Azadi ”nin

kurucularından Bitlis eski milletvekili Yusuf Ziya'nın kardeşi teğmen Ali Rıza, öteki ikisi ise Vanlı Rasim ve Tevfik Celal'di.

Bu subaylar, “Azadi”nin merkeziyle şifreli telgraflarla haberleşmiş, telgraflardan biri tesadüfen ele geçirilmiş ve bu sayede İsyan hazırlığı öğrenilmişti.

Yine resmi tarihin iddiasına göre, Yusuf Ziya Bey, 1924 Eylülü başında kardeşi Ali Rıza'ya çektiği telgrafta, ordudan ayrılma konusunda “beklenmesi” talimatını vermişti. Fakat, Ali Rıza Bey ve arkadaşları şifreyi çözerken, “ayrılmayın” sözünü, “ayrılın” diye anlamışlardı. Dört subay, 3 Eylülü 4 Eylül 1924'e bağlayan gece, birliklerindeki 351 Kürt eriyle birlikte, yanlarına 10'u makineli olmak üzere 380 tüfek alıp firar etmişlerdi.

Başbakan İsmet Paşa (İnönü), toplu firarın “İsyan” olduğunu derhal sezinleyip, “ Azadi ”nin en öndeki üç lideri Halit Bey, Yusuf Ziya ve Mutkili Hacı Musa başta olmak üzere örgütün birçok beynini tutuklatmıştı.

Aynı resmi tarih, Azadi hareketinin eylemi olan Şeyh Said “İsyan"ının nedenini dine, Osmanlı Sultanlığı'nı ihya amacına bağlıyordu. Oysa Kürtlerin, 1800'den beri savaş halinde oldukları Osmanlı Sultanlığı'nın kaderi diye bir dertleri yoktu. Onlar eski ya da yeni sisteme entegre olmak istemiyor, kopmak, “ bağımsız Kürdistan”ı kurmak istiyorlardı.

* * *

Hazırlıkların öğrenilmesine ilişkin resmi söylem, resmi ajanlar tarafından da yalanlanıyordu.

Halit Bey'in eniştesi Binbaşı Kasım (Ataç), devletin resmi ajanlarından biriydi. 1919 Erzurum kongresi sırasında Atatürk'le görüşerek, Kürtlerin “kötü niyetlerini” aktardığını söylüyordu. Kasım “aileden biri” olarak, “Azadi”nin liderine sırdaştı. Hatta, Melle Selim'in dediğine göre örgüte üyeydi. Görüşülüp konuşulanlar bir yana liderlerin beyninden geçenleri bile anında aktarıyordu.

Resmi ajan, mahkemede Atatürk'ün 1924 yılında Erzurum'a gelişi sırasında, gelişmeleri bizzat kendisine anlattığını söylüyordu.

Varto'nun Kasıman köyünden olan Mehmet Şerif Fırat olayları, günü gününe izleyip Ankara'ya rapor yağdırdığını açıklayan bir başka resmi ajandı.

Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* adındaki kitabında, ajanlık yarışında adeta Kasım'ı geri plana itip kendini öne çıkarmaya çalışıyordu. Daha sonra eziyet ve işkence yaptığı öz amcası Veli tarafından vurularak öldürülen Mehmet Şerif Fırat, kitabında, Şeyh Said'in 4 Ocak 1924 tarihinde, amcası Halil ile akrabaları Veli ve Ali Haydar ağalara birer mektup yazarak, bir Kürt ihtilali hazırlığında olduklarını, yandaşlarının gün geçtikçe çoğaldığını anlattığını ve kardeş olarak kendilerinin de katılması çağrısında bulunduğunu yazıyor. Fırat, İsyancılara katılmadıklarını, ama yakın durarak edindiği bütün bilgileri doğrudan Mustafa Kemal'e bildirdiğini belirtiyor.

Mehmet Şerif, ihbar konusunda, Binbaşı Kasım'dan önce davrandığının kanıtı olarak da Genç eski milletvekili ile Vali Hamdi Bey'e yazdığı raporları gösteriyordu.

Binbaşı Kasım ise mahkemede söylediklerinden başka, İsyandan yirmi yıl sonra, 1945'te bulunduğu Söke'de Kaymakam Kazım Atakul'a verdiği ifadede hizmetleri konusunda şunları anlatıyordu:

> “24 Ekim 1924 tarihinde Atatürk Erzurum'a geldi. Halkın saygılarını sunmak için, Muşlularla birlikte Erzurum'a gelmiştim. Kabulden sonra, Atatürk'le özel görüşme istedim. Kabul edildim. 9. Kolordu Komutanı Ali Said Paşa da hazırdı. Bulunduğum çevre ve bölgede bir Kürt bağımsızlığı ve Türkiye'den ayrılmayı amaçlayan akımlar bulunduğunu, bu akımın halkın yüzde 85'ini etkilediğini, ruhlarını bildiğim için ayrıca kanıt gerekmediğini, hükümetçe bir an önce önlem alınması gerektiğini, aşiret reislerinin batıya sürülmelerini, karşı koyanların örnek olacak şekilde cezalandırılmalarını, yoksa büyük bir felaketin gelmekte olduğunu gözümle görür gibi olduğumu, söylediklerimin hiçbirinin soruşturulmasına gerek olmadığını ayrıntılı olarak arz etmiş ve teşekkür yanıtlarını almıştım. ”

Kasım, Mustafa Kemal Ankara'ya döner dönmez, yaptığı ihbarların ışığında tutuklamaların başladığını söylüyordu.

* * *

Hareketin tutuklanan ilk lideri Yusuf Ziya Bey'di.

Kasım'la aynı köyden (Kulan) olan Melle Şafii'nin (Ballı) anlattığına göre Yusuf Ziya, Erzurum'da Halit Bey'in evindeyken, gece sarıldığını anlıyor ve evden çıkıyor, izini kaybettirmek üzere mezarlıkta saklanıyor, fakat yakalanıyordu.

Halit Bey, Yusuf Ziya olayı ile yakın takip, kuşatma altında olduğunu bildiği halde Erzurum'daki evinden ayrılmıyordu.

Yeğeni Mehmet Emin Sever anlatıyor:

> “Dört subayın firarından sonra amcamı, evinde göz hapsine alıyorlar. Bir ay kadar sonra, 1924 Ekiminde evine geliyorlar. Diyorlar ki, Sarıkamış'ta ordu için at satın alan Kasım adındaki bir yarbay, devletin parasını çalmış. Olayı soruşturmak ve araştırmak için Sarıkamış'a gitmeniz gerekiyor diyorlar. Amcam, bunun bir tuzak olduğunu anlıyor. Amaç, halkın içinden çekip almak ve sessizce tutuklamak. Ama yapabileceği bir şey olmadığından emre uyuyor. Giderken çocuklarına, 'eğer size çekeceğim telgrafta, sıhhatim berkemal dersem, bilin ki beni Sarıkamış'a değil, tutuklayıp başka bir yere götürüyorlar. Ama sıhhatim yerindedir dersem, bu tutuklanmadığım anlamındadır' diyor. İki gün sonra, amcamın ailesine gelen telgrafta 'Sıhhatim berkemaldir' diye yazılı. Sarıkamış'a gitmediği, yolda tutuklandığı böyle anlaşılıyor. ”

Halit Bey, askeri bir müfreze eşliğinde Erzurum'un dışına çıkınca yön değiştiriliyor, Sarıkamış yolundan, Yusuf Ziya Bey ve Hacı Musa'nın tutuklu bulunduğu Bitlis yoluna sapılıyordu.

Halit Bey, Ağrı'nın Patnos ilçesi yakınlarındaki konaklama yerinde, bir yolunu bulup, Hamidiye Alayları'nın komutanı Patnoslu Kör Hüseyin Paşa'ya bir not göndererek “yolculuğunu” haber veriyor ve “bana kırk altın gönder” diyordu.

“Kırk altın”ın, “40 kişilik bir grupla beni kurtar” anlamına geldiği açıktı. Fakat, İsyan hazırlıklarının da önemli liderlerinden biri olan Kör Hüseyin Paşa, “belayı üstüne sıçratmamak” adına Halit Bey'i cevapsız bırakıyordu.

Aynı Kör Hüseyin, 1925 İsyanı başlayınca önce sessiz kalacak, sonra devlet safına geçecek, buna rağmen sürgüne gönderilecekti.

* * *

Halit Bey'in tutuklanması, henüz hazırlıkların başlangıcında olan Kürt İsyan hareketini başsız bırakmış, moral bozukluğu ve korku yaratmıştı.

Hareketin belirlenmiş, etkin ikinci adamı ise yoktu. Kimse ne yapacağını bilmiyordu.

Gözler, Şeyh Said'e çevrilmişti. Onun ne yapacağı ve nasıl davranacağı merakla bekleniyordu.

Halit Bey'in yeğeni Mehmet Emin Sever anlattı:

> “Amcam cezaevine konduktan sonra, aileden kimseyle görüştürülmedi. Yargılandığına dair de herhangi bir kayıt ve belge yok. Şeyh Said Efendi ele geçene kadar içerde tutuldu. Şeyhin yakalandığı gün arkadaşlarıyla birlikte idam edildi. Genelde idam edilenlere ilişkin tutanak ve belgeler parlamentoya gönderilirdi. Meclis belgelerini taradım. Yargılandığına dair bir ize rastlamadım. Bir başka bilinmeyen de nasıl idam edildiğidir. Asıldı mı, kurşuna mı dizildi, o da bilinmiyor. ”

ŞEYH SAİD EFENDİ

Kürtler, kısaca ona “Şex” (Şeyh) ya da “Efendi” diyorlardı. Daha mesafeli ananlarsa “Şeyh Said Efendi... ”

Türkçe söylemle adı, Şeyh Mehmed Said'di.

Adı ve karizmatik kişiliğiyle saygındı. “Kaderim” dediği idamdan sonra, adıyla halk arasında, adeta kutsanmış Kürt ulular arasına karıştı. Adı, “yemin” kavramı oldu. İnsanlar, “Efendinin başı için” diye isteklerde bulunuyor, ya da “Efendinin adı üstüne yemin ederim ki” diyerek inandırıcılıklarını kanıtlamaya çalışıyorlardı.

Kürt dervişler bölge bölge dolaşarak, teflerin eşliğinde, kalabalıklara kişiliğini, mücadele ve ölüme yürüyüşünü destanlaştırarak anlatıyorlardı.

Dengbejler, onun üstüne düzenlenmiş “kılam”lar (şarkı) söylüyor, “mes'el” dedikleri hikâyesini anlatıyorlardı, yeni kuşaklara...

Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri* adındaki kitabında, Şeyh Said'e ilişkin bu ağıtlardan, kılam ve kasidelerden geniş örnekler veriyor.

* * *

Şeyh Said'in kökleri, üç kuşak ötede, dedesi Şeyh Ali ile Kürdistan'da din sahnesine çıkıyordu.

Şeyh Ali, Mevlana Halid'in öğrencilerindendi.

“Bağdai” (Bağdatlı) lakabıyla da tanınan Mevlana Halid, 1776- 1827 yılları arasında yaşadı. Nakşibendi şeyhi ve Nakşibendi tarikatını Kürdistan'a aşılayan kişiydi.

Şam'da oturuyordu. Ama Kürdistan'da ve Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da, etkin bir taraftarı vardı.

Mevlana Halid, şairdi. Şiirlerinden derlenen Divanı, ölümünden sonra 1844 yılında İstanbul'da yayınlandı.

Şeyh Ali, Mevlana Halid'in Şam'daki dergâhında eğitim gören öğrenciler arasında, özel olarak ilgilendiği 118 gençten biriydi. Bir öteki Seid Abdülkadir'in dedesi Seid Taha idi. Bunlar daha sonra mantık, felsefe, matematik ile din bilgisi konularında özel eğitime tabi tutulup, üst düzeyde bir programla yetiştirilen Nakşibendi Halifesi oldular. Değişik bölgelerde görevlendirildiler.

Mevlana Halid, Şeyh Ali'yi, Diyarbakır'ın Lice ilçesine gönderdi. Genç şeyh orada imamlığa başladı. Birkaç yıl sonra ayrılıp kuzeye geçti. Palu'nun Kelhasi ve Ekrek köylerinde imamlık yaptı. Şeyh Ali Palu'da evlendi, aile hayatına karıştı.

Şeyhin; Mahmut, Hasan, Hüseyin ve Şeyh Mehmet adında dört oğlu dünyaya geldi. Şeyh Ali oğullarını da aile geleneğine göre dergâh ve medreselerde okuttu. Mezuniyetten sonra, her biri imam olarak bir yana dağıldı.

Şeyh Mahmut Erzurum'un Hınıs ilçesine bağlı, zamanla büyüyen kasabanın mahallesi haline gelen Kolhisar köyüne yerleşip imamlığa başladı. Kolhisar'da evlendi ve burada yedi erkek evlat büyüttü: Şeyh Mehmed Said, Bahaddin, Diyaeddin, Necmeddin, Tahir, Mehdi ve Abdürrahim.

Dini dergâh ve medreselerde eğitim gören yedi kardeş arasında Mehmet Said öne çıkacaktı.

Kürtlerin, doğumları kayıtlara geçirme alışkanlığı yoktu. Bu yüzden Şeyh Said'in doğum tarihi de belirsizlik taşıyordu. Batı kaynakları 80 yaşındayken idam edildiğini belirtiyor, Kürt yazar Musa Anter de bu görüşe katılıyor ve 80 yaşında idam edildiğini yazıyordu.

Fakat yakın akrabalarından Şeyh Abdülmelik Fırat, bir yazısında, 61 yaşında idam edildiğini söylüyordu.

* * *

Şeyh uzun boylu, esmer tenli, narin yapılıydı.

Temizlik ve şıklığa özen gösteriyor, gabardin şalvarın üstüne, önü ibrişim işlemeli “Halep işi kırk düğme” yelek ve onun üstüne de pelerin giymeyi seviyordu.

Ağarmış, apak olmuş sakalını kınalıyor, kızıl parıltı veriyordu. İslamiyet'te kına ve erkeklerin göz altına sürme çekmesi, sünnetti. O da Kürt erkekleri arasında yaygın olan modaya uyarak, ağarmış sakalını kınalıyor, kirpiklerinin altına sürme çekiyordu.

Şeyh, Kürt medreselerinde eğitim görmüş, dönemin en iyi din tedrisinden geçmiş, Arap-İslam felsefesinin yanında, eski Yunan felsefesiyle mantık derslerini okumuştu. Arapçayı, Kürtçe kadar iyi konuşuyor, okuyor ve yazıyordu.

1925'te Diyarbakır'daki sorgusu sırasında eğitimi konusunda şöyle diyordu:

“Muş, Malazgirt, Hınıs ve Palu'da eğitim gördüm. Palu'da amcam Şeyh Hasan'ın yanında, Muş'ta Mehmed Efendi, Malazgirt'te Dev Abdülhalim ve Hınıs'ta da Musa Efendi'nin yanında medresede okudum. ”

Yazdıkları gün ışığına çıkmamakla birlikte, Şeyh Said şairdi.

Genç yaşta çevresinde sivrilmiş, tanınmış bir kişilik olmuş, olgunluk çağında ise Kürdistan'ın dört bir yanında, tartışmasız kabul gören saygınlığına, Nakşibendiliğin “Postnişinliği”ni eklenmişti.

Kürdistan'da, aşiret ya da aileler arasında yaşanan sorunlarla kan davalarının pek azı Osmanlı devleti makamlarına yansıyordu. Olaylar genellikle, saygın kişiliklerin hakemliğiyle sonuçlandırılıyor, toplumsal barış, bu yoldan sağlanıyordu.

Şeyh Said, adil tutumuyla kararları itiraz götürmeyen başlıca “aracılardan” (hakem) biriydi.

* * *

Kürtlerde, sahip olunan koyun sayısı, zenginlik ölçüsüydü. Bu açıdan bakıldığında Şeyh Said, varlıklıydı. O, sürüye değil sürülere sahipti. Koyun üreticiliğinin yanında, Kürtlerin “Peze ner” dedikleri “kısır koyun” ticareti yapıyordu. Satın aldığı toklu ve Kürtçe deyimle “hogeç”leri (koç), yaz ayları boyunca Bingöl yaylalarında otlatıyor; sonbaharda, “aşağı memleket” denilen Musul, Kerkük, Şam ve Halep pazarlarına götürüp satıyordu.

Ticaret nedeniyle Güney Kürdistan'a yaptığı seyahatler, bir bakıma kendisi için dostlukları pekiştirme vesilesi oluyordu. Sürünün ardından, Kürt önde gelenlerini ziyaret edip konaklaya konaklaya, pazar şehre gidiyordu. Dönüşte, başka bir yol izleyerek, görüşmeler yapıyor, dostlarıyla buluşuyordu.

İlerleyen yaşlarında, ticareti büyük oğlu Şeyh Ali Rıza'ya bırakıyor, bu sayede okuma ve toplumsal olaylara daha çok zaman ayırma imkanı buluyordu.

* * *

1914 savaşının hemen başında Osmanlı devletinin saf dışı kalması üzerine, Ruslar, Hınıs ve yöresini işgal ettiler. Şeyh Said ve ailesi de, kış ortasında işgalci güçlerden kaçan Kürt kafilelerine katıldı. Daha sonra, adı “Dicle” olarak değiştirilip Diyarbakır'ın ilçesi yapılan Piran köyündeki kardeşi Abdürrahim'in yanına yerleşti.

Piran, Kürtçede “Pirlerin yurdu” anlamına gelir. Köy ve çevresi dağlıktı. Halkı yoksul, ama yardımsever, dar günde yardıma koşma geleneğine bağlıydı. Şeyh'in gelişini onurlandırma olarak kabul ettiler. Elbirliği ile ona bir ev yaptırıp yerleştirdiler. Rus işgali sona erene kadar Piran'da kaldı. Zamanını okuyarak geçirdi. Sonra köyüne döndü.

* * *

Şeyh Said, Cibranlı Halit Bey ve Binbaşı Kasım'ı birbirine bağlayan “kader” bir bakıma “hısımlık” bağlarıydı. Kürtçe deyimle “xınami”lik...

Şeyh Said ile Binbaşı Kasım bacanak, Halit Bey ise kayınbiraderleriydi. Şeyh Said, Halit Bey'in büyük kız kardeşi “Hewa” (Havva) hanımla, Kasım da onun küçüğü Gule ile evliydi.

İsyan hazırlayıcısı iki lider, muhbirleri olan Kasım'la, aile içinde ayrısı gayrisi, gizlisi saklısı bulunmayan iç içelikteydiler.

Kasım'ın oynadığı rolün acısını ise daha sonra eşi Gule çekti. Anlatılanlara göre Gule, yaşadığı sürece, idam edilen kardeşi ve eniştesinin matemini tuttu. Ama, töresel bağlar nedeniyle, Kasım'dan da ayrılamadı.

Yeğeni Mehmet Emin Sever'in deyimiyle Gule, “evliliğini kötü kader” olarak kabul etti ve acılar çekerek sonuna kadar sürükledi.

Şeyh Said, Diyarbakır'da yargılanırken, İsyandaki rolünü, “olayların ne başında, ne sonundaydım; içindeydim” diye açıklamıştı.

Bu şairane sözler, doğruyu, gerçeği anlatıyordu. Çünkü o, Kürt Teali Cemiyeti'nden önce Kürt sorununun içindeydi. O nedenle ne geride, ne de en öndeydi...

Yakınlarının anlattığı, devletin resmi kayıtlarının da doğruladığına göre, Kürdistan'ın İsyanlarla yeniden alevlendiği 1910'lar-dan beri ruhu ve beyni ile Kürt sorunuyla meşguldü. O yüzden, koyun ticaretini bahane ederek, at sırtında ta Şam ve Halep'e uzanan uzun yolculuklara çıkıyor, konakladığı yerlerde Kürt sorununu tartışmaya açıyordu.

Oğlu Ali Rıza Efendi'nin damadı da olan torunlarından Melik Fırat şöyle diyordu:

> “Kürt sorunu hakkındaki düşüncelerini, kardeşi Şeyh Bahaddin'den dinlemiştim. Şeyh Bahaddin'in anlattığına göre, kafası 1910'lardan itibaren Kürt meselesiyle meşguldü. Daha Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kardeşiyle Kürt davası konusunda sohbet ederken, çok zaman kaybettiklerini, artık sorunun çaresine bakma zamanının geldiğini söylüyor. Şeyh Bahaddin, Şeyh Said Efendi'ye Kürtlerin genel yapısını ve durumunu özetliyor. Aşiretçilik yüzünden paramparça olmuş bir halkı birleştirmenin, ortak mücadeleye yöneltmenin zor olduğunu söylüyor. Bunun üzerine Şeyh Said Efendi gayet kararlı bir şekilde şöyle diyor: Zorlukları biliyorum, fakat zoru başarmak imkansız değildir. Tek başıma da kalsam bunun

> için mücadele edeceğim. Hiçbir zorluk, sonunda ölüm de olsa, hiçbir engel beni yolumdan alıkoyamayacaktır. ”

* * *

Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması* adındaki kitabında, resmi tarihi dayanak yaparak, Şeyh Said'in, 1924 yılında Erzurum'da yapılan ilk kongrede “Azadi” örgütüne üye olduğunu, aynı yılın Ağustos ayında ise genel başkanlığa seçildiğini yazıyor.

Oysa Şeyh Said'le birlikte çalışanlarla, yakınları bu iddiayı doğrulamıyordu. Şeyh Said'in, üyelik temelinde de olsa örgütsel bağları yoktu. Dolayısıyla genel toplantılarda bulunup seçime katılması söz konusu değildi Yakın ilişkide olanların anlatımlarına göre, o, hareketin manevi lideriydi, ama hiçbir örgütsel, resmi görevi yoktu. Fakat bir militandan da çok çalışıyor, Kürt önde gelenlerini ortak dava etrafında birleştirmek için toplantıdan toplantıya at sürüyor, yüz yüze görüşme olanağı bulamadığı Kürt önde gelenlerine mektuplar yazıyordu.

Şeyh Said, hazırlık aşamasında yazdığı mektupların birinde, şöyle diyordu:

> “Bizim Türklerle müşterekimiz din, şeriata dayalı devlet ve Halifeydi. Fakat Türkler, tek taraflı bir kararla Halifeliğe son verdiler. Ortak noktamız ortadan kalktı. Bu durumda biz Kürtlere, kendi yolumuza gitme, özgürlüğümüzü kazanıp kendi geleceğimizi kurma hakkı doğdu. ”

* * *

Mektuptan da açıkça anlaşıldığı gibi Şeyh Said'in amacı, 1800'den beri süre gelen Kürt İsyanlarıyla aynı ve onların devamıydı: Bağımsız Kürdistan...

Rejimin ajanlarından Mehmet Şerif Fırat, *Doğu illeri ve Varto Tarihi* adındaki kitabında, İsyanın “bağımsız Kürdistan amaçlı” olduğunu anlatıyor, Binbaşı Kasım da, tanıklığıyla Fırat'ı doğruluyordu.

Oysa Ankara, ayaklanmanın gerekçesi olarak, din öğesini bilinçli biçimde öne çıkarıyordu. Çünkü, Lozan'da TC'nin sınırları daha yeni tescil edilmiş ve tapusu verilmişti. Lozan sürecinde ise devletin, Kürtlerle Türklerin ortak devleti olduğu vurgulanmış, iki halkın eşit olacağı belirtilmişti. Ankara, Kürt sorununun bulunduğunun dünyaca bilinmesini istemiyor, bunu sakıncalı kabul ediyordu.

O nedenle, Şeyh Said'in, dini kişiliğini ve İsyan sürecinde dini motifleri kullanarak “İsyanın dinci” olduğunu öne sürüyordu. Osmanlı Sultanlığıyla çok sorun yaşayan Avrupa, İslam konusunda oldukça tedirgindi. Avrupa'nın Kürtlere sempatisini önleyip kırmak, “ilerici” Türkiye Cumhuriyeti'ne destek vermelerini sağlamak için İsyan batı karşıtı İslamist ve Padişahçı gösteriliyordu.

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün çabası da, bu savları doğruluyordu. Başbakan İnönü, Bakanlar Kurulunun kararıyla, basına “gizli” kaydıyla gönderdiği genelgede, İsyanın “irticai” (dinci) olduğunu işlemenin, dış dünya açısından “memleket menfaatine olacağı ”nı belirtiyordu.

Genelgede şöyle deniliyordu:

> “Yüce Genelkurmay Başkanlığı'ndan gelen 30 Nisan 1341 (1925) tarih ve 1835-2270 numaralı teskerede son İsyan ve irtica olayının basınımızda ve özellikle İstanbul basınının büyük bir kısmında bir Kürt ayaklanması şeklinde gösterilmesi, iç ve dış düşmanlara propaganda zemini teşkil etmekte olduğundan ve esasen sınırlı bir sahada, çeşitli amaçlar ve aldatmalar neticesi oluşan olayın büyütülmesi uygun olmadığından; İsyanın ayrımcılıktan ziyade, irticai cehalet ve aldatma neticesi olduğu zemininde yayın yapılması için gereğinin yerine getirilmesi teklif olunmuştur.
>
> Keyfiyet, Bakanlar Kurulu'nun 3 Mayıs 1341 (1925) tarihli toplantısında görüşülmesi esnasında genel ve tertip olunmuş bir irticanın görünümü olduğu tespit ve malum olan hadisenin, basında 'Kürt sorunu' şeklinde yansımasının gerçekte mutabık olmadığı kadar siyaseten de sakıncalı olduğundan, keyfiyetin bu açıdan yayılması için Dışişleri Bakanlığı'na tevdii münasip görülmüştür. ”

Basın, bu genelgeden sonra, olayların neden ve amaçlarını hükümetin isteği doğrultusunda işleyecek, “irtica”yı öne çıkaracak, Kürt sorununu asla dillendirmeyecekti.

ŞEYH SAİD VE SEİD RIZA

Şeyh Said, Azadi'nin yönetiminde değildi, ama yükünü taşıyor, tek kişilik örgüt gibi çalışıyor, dini inanç ve mezhep, sınıf ve katman farkı gözetmeden, bütün Kürtleri tek amaç etrafında birleştirmek üzere yöre yöre geziyor, yetişemediklerine mektuplar yazıyordu.

Osmanlı, Sultan Mahmut'tan beri, Kürtlere karşı, “böl, birbirine düşür ve yönet” politikası izlemişti. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye Alayları'yla, bazı aşiretler silahsızlandırılmış ve bu politika ile Kürdü Kürde düşman kılmıştı.

Cahil, gün görmemiş birtakım insanlar, “sen ağasın” ya da “beysin” diyerek silahlandırılıp güç haline getirilmişti, Hamidiye Alayları'yla.

Bunlar, özel çıkarları ve üstünlük duygularını tatmin için ellerindeki silahı halka yöneltiyor, terör estiriyorlardı.

Kürtlerle iç içe yaşayan Ermenilere karşı da Osmanlı'nın terör kılıcı yapılmak istenen Hamidiye Alayları, Kürtler arasında din ve mezhep ayırımının körüğü olarak kullanılmıştı. Genellikle Sünni Kürtler silahlandırılmış, Alevi Kürtlere karşı da kullanılmış, ayrılıklar derinleştirilmeye çalışılmıştı.

Erzurum, Hınıs, Bingöl, Varto yöresindeki Alevi ve Sünni Kürtler de ta Sultan Mahmut'tan beri “böl, birbirine düşür ve yönet” politikalarıyla karşılıklı bilenmişti. Bölge Alevileri, o nedenle Azadi hareketine sıcak bakmıyorlardı.

Osmanlı'nın “Sünnileri Alevilere karşı kullanma” politikası, TC döneminde tersine çevrilerek yürürlüğe konuyordu. Onlar da, Alevileri öne

alıyorlardı.

Özellikle Şeyh Said İsyanı ve daha sonraki süreçte, kimi Alevi önde gelenleri adeta "terörün kol başı" niyetine kullanılıyordu. Örneğin, Varto'nun Kaşıman köyünde oturan, "resmi ajanlığını" da yapan Mehmet Şerif Fırat'ın özel çeteleri köyleri basıp soygun, talan yapıyor, kan davasına neden olan cinayetler işliyorlardı.

* * *

Şeyh Said, ayrılığı ortadan kaldırmak amacıyla Alevi liderleri ziyaret ediyordu. Şeyh, kimilerine de mektuplar yazarak Kürdistan hayallerini anlatıyor, ulusalcılığın mezhep ile din farkından önde geldiğini, bu nedenle dargınlıkların unutulması gerektiğini işliyor, herkesi "ortak davada" birleşmeye çağırıyordu.

Ali Haydar Dikmen ile Mehmet Şerif Fırat, Varto yöresinin etkin Alevi liderlerindendi. Bunlar, Osmanlı yönetimince dışlanmış, adeta Hamidiye ağalarının önüne atılmışlardı.

Şeyh Said, Kürtlerin birliği için bunlarla görüşerek çalışmalarına başlıyordu. Mehmet Şerif Fırat, Şeyh Said'in güç birliği için kendisiyle yaptığı görüşmeyi kitabında uzun uzun anlatıyor.

Büyük çoğunluğuyla Alevi olan Dersim, Osmanlı'nın Sünni Kürtlere oranla daha farklı bir düşmanlıkla baktığı bir diyardı.

Şeyh Said, 1924 yazında, Dersim'e uzanıyor, efsanevi lider Seid Rıza'yla da buluşuyordu.

Buluşmaya aracılık eden ve 1938 katliamından rastlantıyla kurtulan Nazimiye ilçesine bağlı Civarek (Sarıyayla) köyünden Seid Bertal Tanrıverdi, buluşma tarihini, "sıcak yaz aylarıydı ve evler yayladaydı. Temmuz veya ağustos ayı olabilir" diye anlatıyordu.

Şeyh Said, Dersim'i ziyaret etmek istediğini, Şeyh Şerif'e bildirmiş, gerekli ortamın hazırlanması için Bertal'ı, Çarekanlı Mustafa Paşa'ya gönderiyordu.

Mustafa Paşa, Dersim'in varlıklı ve en etkin liderlerinden biriydi. Pülümür'ün “Ağuyasini” köyünde oturuyordu. Abdülhamit, “Kürt aşiret birlikleri” de denilen Hamidiye Alayları'nı kurarken, Alevi Kürtleri gözardı etmesine rağmen, onu gözetmiş, askeri birlik kurmasına izin vermemiş, ama paşalık rütbesi, kaftan ve kılıçla onurlandırmıştı.

Mustafa Paşa, Seid Rıza ile de yakın dosttu. Dersim'in büyük aşiret liderlerinden Yusufanlı Kamer, Hayderan aşiretinin lideri Kamer, Areyanlı Yusuf Ağa ile de hısım-akrabaydı.

Mustafa Paşa, Şeyh Said'in ziyaret isteğini Seid Rıza'ya iletiyor ve istek olumlu karşılanıyordu.

Dersim kaynaklarına göre, Şeyh Said, kırk kadar atlıyla Dersim'e gelmiş, büyük saygı görmüş, Kürt geleneklerine uygun yol boylarında karşılanmıştı. Şeyh'i karşılayanlar arasında Seid Rıza da vardı. Karşılaşma anında, atlarından inip kucaklaşıyorlardı. Aynı idealler uğruna, farklı tarihlerde asılarak idam edilen iki liderin bu ilk ve son karşılaşmasıydı.

Bertal'ın anlatımına göre, toplantı, Dersim'in önde gelen bütün liderlerinin de katılımıyla, Ağuyasini yaylasında, Mustafa Paşa'nın çadırında gerçekleşiyordu.

Toplantıya katılanlardan biri de, 1937'de Seid Rıza'yla birlikte asılarak idam edilen Kureyşanlı Seid Hüseyin'di. Seid Hüseyin'in yeğeni Avukat Kahraman Aytaç, Seid Rıza'nın, amcası ile yakın arkadaşları Baytar Nuri ve Alişer beyleri yanına alarak toplantıya katıldığını söylüyordu.

Kahraman Aytaç, babasından dinlediklerine dayanarak, toplantıyı anlatırken, Alevilik, Sünnilik nedeniyle daha başında soğukluk yaşandığını, işbirliği ve dayanışma havasının dağıldığını belirtiyordu.

Dersim aşiret reislerinden kimileri, Sünnilerin geçmişte Osmanlı ile işbirliği yaptığını, Hamidiye Alayları'nın Dersim'e zulmettiğini söyleyerek, destek ve işbirliğine soğuk baktıklarını belli etmişlerdi. Bazı aşiret liderleri de, Dersim'in özerkliği garanti edildiği takdirde ayaklanmaya destek verebileceklerini söylemişti.

Seid Hüseyin'in yeğeni Kahraman Aytaç, toplantıda amcasının da bir konuşma yaptığını söylüyor ve devam ediyordu:

> “Babamdan dinledim. Toplantıda, amcam da bir konuşma yapıyor. Sünnilerin Osmanlılar tarafından yaratılan kardeş kavgasına alet olduklarını söylüyor. Hamidiye komutanlarından Kör Hüseyin Paşa'nın Ağrı'dan Dersim'e, Koçgiri'ye yürüyüp, Topal Osman çetesi ile Sakallı Nurettin Paşa'ya yardım ettiğini, Dersim'de Hıran, İzol ve Şadan aşiretlerine büyük kayıplar

verdirdiğini, yine Hamidiye beylerinden Palulu Haşim Bey'in de ikide bir Dersim'e sefer düzenlediğini naklediyor. Amcam sözlerinin sonunda, 'Dersim olarak, Kürdistan'ı kurma mücadelesine varız, hazırız. Fakat bir şartla: Dersim'in ayrı bir statüsü olacak. Dersim özerk kalacak, kendi kendini idare edecek' diyor. ”

Yine aktarılanlara göre, sözün burasında ev sahibi Mustafa Paşa, Seid Hüseyin'in sözünü kesiyor, “ortada at yok, siz yular peşindesiniz. Kürdistan içinde Dersim'in statüsünü tartışacak zaman değil. Hele önce Kürdistan kurulsun, bunu sonra ele alırız. Geçelim bu konuyu, ” diyordu.

Aktarılanlara göre, ortaya konan tavır karşısında, Şeyh Said açısından Dersim'in tutumu aydınlanmış olmalı ki, “bir ricam var” diyerek söz alıyor ve şöyle diyordu:

“Girişeceğimiz harekâtta, Dersim hareketsiz kalmalıdır. Bize karşı çıkmamalıdır. ”

Şeyh'in bu isteği kabul görüyor ve Dersimli ağalar, arkadan vurmayacaklarına ilişkin namus sözü veriyorlardı.

* * *

Dersim'in “Hizbe Azadiya Kurdistan”a destek vermemesi hakkında, daha sonra değişik söylentiler yayılıyordu. En yaygın söylentiye göre, Çarekanlı Mustafa Bey'in konuklarını ağırlamak için koç ve koyun kestireceği sırada, Şeyh Said müdahale etmişti. Mustafa Bey'e, “Miro, (Miro, Kürtçede beylerin beyi anlamında bir onurlandırma deyimidir) kasap ve aşçımı beraberimde getirdim. İzin verirsen, bizimkiler hayvanları kesip yemek hazırlasınlar” demiş ve bu sözleriyle Alevi olan Dersimlileri kırıp ayırmış, “onların kestiği bile yenmez” anlamında aşağılamıştı. Buna öfkelenen Dersimliler de, “kestiğimizi yemeyenlerle kardeşlik olmaz” diyerek, son anda destek vermekten caymışlardı.

Şeyh Said'i tanıyan ve amacını bilenler, bu söylentiyi “gerçekle bağdaşır değil” diye niteliyorlardı. Şeyhin çevresine göre, o nereye, kime, niçin gittiğini biliyordu. Kardeşçe dayanışma amacıyla gittiği bir yerde, onları aşağılaması, ziyaret amacını peşinen yok etmesi demekti. Şeyh, bunu yapacak yapı ve kişilikte değildi.

Nitekim, görüşmeden önce, önüne konan yemeği yemiş, çay kahve içmişti. Buna itiraz etmeyen kişi daha sonra neden kendini küçültüp müdahale etsindi?

Ayrıca, böyle bir tavır Kürt geleneğine göre de büyük bir ayıptı. Bile bile bir yere misafir olan kişi, o evin kurallarına tabiydi. Misafirin, hele hele bir aristokratın, önüne konacak yemekle ilgilenmesi, ne yiyeceğini sorması görülmemiş, duyulmamıştı. O, önüne ne konursa, kabul görendi.

Sünni, Alevi, Dürzi ve Yezidi, Musevi ve Kürtler ile Ermeniler iç içe yaşar, birlikte yer içerlerdi; misafirliklerde, ortak sahana, tasa kaşıklarını batırırlardı. Bir misafirin gittiği yerde, "senin elinden çıkan ekmeği, eti, yemeği yemem" demesi görülmemiş, duyulmamıştı. Böylesi bir davranış, bağışlanması mümkün olmayan bir kabalık, çiğlik ve hakaretti.

Kürt aydın çevreleri, o nedenle, yayılan söylentiler için "asılsız", daha da ileriye gidenler, "ulusal dayanışmaya karşı olanların yarattıkları zoraki bahane" diyorlardı.

Anlatılanlara göre, Şeyh sık sık gezilere çıkan bir kişiydi. Alevi, Yezidi, Dürzi kesimlerde, Hıristiyanlar arasında konaklayan ve bunlar tarafından önüne konan yemeği yiyen Şeyhin, yanında aşçı ve kasap dolaştırdığına kimsenin tanık olmadığını söylüyorlardı.

Ayrıca Kürtleri ortak amaçta birleştirmek için ortaya çıkmış bir liderin, dinsel ayrılığı ortaya koyan böyle bir hareketin içinde bulunmasının imkansızlığını belirtiyor, "önüne konan öteki yiyeceklere, yemeklerin yapıldığı kap kacağa itiraz etmeyen kişi, etin kimin tarafından kesileceğine neden karar versin? " diyorlardı.

Şeyh Said'in torunlarından Abdülmelik Fırat ise şöyle diyordu:

> "Dedemin böyle bir şey yapması mümkün değildir. Bence bu bazılarının uydurmasıdır. Birleşme ve işbirliği için çabalayan, aklı başında bir insan böyle bir ayırımın içine girer mi? Şeyh Said Efendi gibi birinin, böyle bir davranışta bulunması mümkün mü? Onun kişiliğini bilen biri buna inanır mı? Bizde, karşı mezhepteki insanları dışlayan bağnazlık yoktur. Çünkü dinde de yeri yok. Biz Hınıs'ta Alevi kardeşlerimizle hep iç içe olduk. Birlikte yedik, içtik. Bugün de aynı sofrayı, aynı kaşığı paylaşıyoruz. Hatta bağnazlıkların ayıbını bildiğimiz için, yeri geldiğinde, eğer ortak cemaat için hayvan kesilecekse, orada bulunan Alevi kardeşimize özellikle kestiririz ki, bağnazlar bundan ders alsınlar. Onun için, Dersim'de anlatıldığı biçimde bir olayın meydana geldiğine ihtimal vermiyorum. Şeyh Said Efendi gibi, halkı bir dava etrafında toplamak için yola çıkmış birinin, böyle bir tutum takınması zaten mümkün değildir. Bence bu söylentiler, bahane yaratmaya yöneliktir. "

ŞEYH SAİD HALKA KARIŞIYOR

Kürtlerin niyetini yakından, ama sessizce izleyen Ankara, daha hazırlık aşamasındayken bastırmak üzere, 1924 sonbaharında hareketin liderleri Halit Bey ve Bitlis eski Milletvekili Yusuf Ziya Bey'i tutuklamıştı. Sıra, etkin liderler Şeyh Said ile Seid Abdülkadir'e gelmişti.

Ankara, bu işi de gürültü çıkarıp halkı uyandırmadan, sessizce yapmak istiyordu.

Nitekim, Halit Bey'in tutuklanmasından bir süre sonra, Şeyh Said'in Kolhisar'daki evinin kapısını çalıyorlardı. Gelen askerler, Bitlis'te bulunan Halit Bey'in bazı açıklamalarının bulunduğunu, bunların doğruluğunu araştırmak için ifadesine başvurma gereğinin duyulduğunu söyleyerek, “tanık olarak ifadesinin alınması için” Bitlis'e davet ediyorlardı.

Mevsim kıştı. Kar kalınlığı yer yer metreleri buluyordu. Hınıs'tan Bitlis'e işleyen araç yoktu. Tek yolculuk aracı attı. Atlarınsa, kar denizinde adım atma imkanları yoktu.

Bu durumda Şeyh Said'in yürüyerek gitmesi gerekiyordu.

Şeyh, kar ve kış koşullarını hatırlatarak, üstelik grip olduğunu bildirerek, eğer amaç “ifadeye başvurmaksa” bunu Hınıs'ta da yapabileceğini, dolayısıyla Bitlis'e gitmesinin gereksiz olduğunu söylüyordu.

Yasaya göre, uzaktaki dava tanıkları, en yakın mahkemede ifade verebiliyorlardı. Şeyhin yasayı hatırlatması, zorunluluk kapısını kapatmıştı. “Tanıklık etmesi için” kapısına gelenler, Ankara ile temastan sonra, Hınıs'ta ifadesinin alınmasına karar veriyorlardı.

Şeyh, Hınıs'taki mahkemede ifade verdikten sonra serbest bırakıldı. Ama göz hapsinde tutuluyordu. Köyü, evi, yolu, denetim altına alınmıştı. Evinin çevresi ajan kaynıyordu.

Yakınlarının anlattığına göre Şeyh, her an tutuklanabileceği ihtimali ile kuşatma altında yaşamaktan rahatsızdı. Evinde, eli kolu bağlı biçimde oturup, kaderini bekleyerek, Halit Bey'in akıbetine uğramak da vardı.

Daha birkaç ay önce, Halit Bey Erzurum'daki evinde göz hapsine alındığında, "Orada oturup Kürtlerle sohbet edeceğine, halka karış" diye uyaran, Erzurum'dan ayrılmasını isteyen oydu. Şimdi aynı hataya düşmek istemiyordu.

Şeyh Said, kolay av olmaktansa halka karışmaya karar veriyor ve kararını uyguluyordu.

Mehmet Şerif Fırat'ın *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* adındaki kitabında yazdığına göre, Halit Bey de, cezaevinden gönderdiği bir mesajla aynı akıbeti yaşamaması için Şeyh'i uyarmıştı.

* * *

Melle Selim (Taş) da, bu konuda Fırat'ı doğruluyor ve şunları anlatıyor:

> "Halit Bey cezaevindeyken, bir yolunu buluyor, Şeyh Said'e bir mektup yazıp ulaştırıyor. Mektup Kürtçe. Mektubunda; Bitlis'e gelmemesini, çünkü ifadesini alma bahanesiyle, halktan koparıp tutuklamak istediklerini, ele geçmemesi için, bir an önce Hınıs'tan ayrılıp izini kaybettirmesini öneriyor. Ama mektubun sonraki bölümünde bir başka öneride bulunuyor ve şöyle diyor:
>
> 'Kış vaktinde harekete geçmeyin. Baharı, dağların misafir kabul zamanını bekleyin. O zaman yiğitleri dağa çıkarın. "

Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat anlatıyor:

> "Şeyh Said Efendi, evinde göz hapsinde. Tutuklayacakları kesin. Her an kapısını çalabilirler. Bunun üzerine, Kolhisar'dan ayrılmaya karar veriyor. Günlerden cuma. Her

zaman cuma namazını kıldığı Kolhisar camisine gitmiyor o gün. Hınıs'a iniyor. Cemaate namaz kıldırıyor ve hemen ardından atına binip yola çıkıyor. ”

Melle Selim devam ediyor:

“Şeyh Said Efendi, Hınıs'tan ayrılınca, yönünü Şuşar tarafına veriyor. Yola çıktığını duyan Kürtler, onu tehlikede sanarak peşine düşüyor. Halk adeta onu çember içine alıp, canını siper ediyor. Şeyh, bu vaziyette konaklaya konaklaya ilerliyor. Kırıkan köyüne geliyor. Oğlu Ali Rıza Efendi, o sırada yolculukta. Sonbaharda Halep'e koyun götürüp satmış. Ama parasını alamamış. Gidip parasını aldıktan sonra vapurla İstanbul'a geçiyor. Seid Abdülkadir'le görüşüyor. Ondan sonra dönüyor. Yoldayken, babasının köyden ayrıldığını duyuyor. Yolunu değiştiriyor. Kırıkan'da babasıyla buluşuyor. Seid Abdülkadir'le görüşmelerini, ona naklediyor. ”

Mehmet Şerif Fırat'ın yazdığına göre, Seid Abdülkadir, Şeyh Said'e oğlu Ali Rıza aracılığıyla “bahara kadar beklemesini, baharda dağlar yol verir vermez, kendisinin de İstanbul'dan ayrılıp Hakkari yöresine geçeceğini ve o bölgede de bir cephe açacağını” bildiriyordu.

Melle Selim devam ediyor:

“Şeyh Said Efendi, Kırıkan'da birkaç gün kalıyor. Türk devletinin, Şeyhin peşine düştüğünü duyan Kürtler de, Kırıkan köyüne akıyor. Şeyh, ziyaretine gelen ağa ve şeyhlerle görüşmeler yapıyor, bir yandan da öteki aşiret reislerine, şeyhlere mektuplar yazıp gönderiyor. Mektuplarında, Halit Bey ve Seid Abdülkadir'in önerilerine uyarak, şimdilik sükûnetlerini korumalarını ve kar eriyene kadar beklemelerini söylüyor.

Kırıkan'da birkaç gün kaldıktan sonra ayrılıyor. Kargapazar köyüne geçiyor. Mehmed Ağa ve Helile Çeto'ya misafir oluyor. Burada da çevreden gelenlerle bir toplantı yapıyor. Ardından, sonra adı Karlıova diye değiştirilerek ilçe merkezi yapılan Kanireş köyüne geçiyor. Kamil ve kardeşi Baba Bey'e misafir oluyor. Gelen insanları kabul ediyor. Konuşmalar yapıyor.

Kanireş'ten sonraki konağı Azizan köyü. Orada, Sadiye Telhe'nin evinde misafir kalıyor (Sadiye Telhe, 1927 yılında yakalanıp idam ediliyor). Yakın çevre ileri gelenleriyle bir toplantı yaptıktan sonra Melekan köyüne geçiyor. Melekanlılar yakın akrabaları. Kızı orada, Şeyh Abdullah ile evli. Melekan'da birkaç gün kalıyor. Temas ve çalışmalarını, toplantılarını sürdürüyor. Oradan Çan köyüne geçip şeyhlerle yaptığı toplantıdan sonra, 'Bingöl' adıyla il merkezi yapılan “Çevlik”e geçiyor. Valerli Sadık Bey dahil, etrafın bütün şeyh ve ağaları yanına koşuyor. Birkaç gün kaldıktan sonra Diyarbakır tarafına gidiyor, Hani ve Lice ağalarıyla buluşuyor. Sonra Piran'a geçiyor. ”

* * *

Şeyh Said'in köyünden çıkıp halka karışmasıyla birlikte, İsyan hazırlıklarının gizlisi saklısı kalmamıştı. Çalışmalar açıklık içinde yürütülüyordu. Şeyh, toplantılarda Türk devletinin hazırlık ve niyetlerinden

haberli olduğunu söylüyor, ilkbaharda ayaklanmak üzere, eli silah tutan herkesin silah ve at temin edip beklemesini istiyordu.

Şeyh'in ayağa kalkması, Kürtler arasında, “Hewar” (imdat) günü havalarını estiriyordu. Genel heyecan kaynaşma başlatmıştı. Atlı gruplar, Şeyh Said'den ağa, bey ve şeyhlere haber ulaştırıyor, kimileri köyleri dolaşarak, silahlanıp Şeyh'in emrini beklemelerini bildiriyordu.

Türk devletinin ajanları ise Şeyh'i yakın plandan izliyorlardı.

PİRAN'DA SİLAH SESLERİ

Piran, Şeyh'in de ikinci köyü sayılıyordu. Kardeşi Abdurrahim Piran'da oturuyordu. Kendisi de büyük savaş yıllarının muhaceratını Piran'da geçirmişti.

Uğur Mumcu, *Kürt-lslam Ayaklanması* adındaki kitabında “Piran Olayı"nın başlangıcını şöyle yazıyor:

> “13 Şubat günü, yanında üç yüz atlı ile Şeyh Said, kardeşi Abdurrahim'in evindedir. Şeyh Said'in kardeşi, Piran'da, Mahmut Çeleyan Mahallesi'nde, caminin arkasında, kayalıkların karşısındaki evde oturuyordu. O zamanlar Piran, Eğil bucağına bağlı bir köydü. Eğil bucağı da Genç iline bağlıydı. Genç de, şimdiki gibi Bingöl ilinin bir ilçesi değildi; bir ilin adıydı. Altı asker kaçağını yakalamak için görevlendirilen jandarma birliği komutanları Teğmen Mustafa ve Teğmen Hasan Hüsnü, 13 Şubat 1925 günü Şeyh Abdurrahim'in köyünü sardıklarından, hem Nakşi Kürtlerin, hem Cumhuriyet tarihinin en büyük olaylarından birinin başlamak üzere olduğunu elbette bilmiyorlardı.
>
> Evin sarıldığını gören Şeyh Said jandarma teğmenlerine haber göndermişti: 'İstediğiniz adamlar benim yanımdadır. Şimdi bunları yakalarsanız, benim şeref ve haysiyetimi çiğnemiş olursunuz. Hükümetin kolu uzundur. Bu suçluları istediği zaman yakalayabilir. ' Teğmenler şöyle karşılık vermişlerdi: 'Bizim görevimiz bunları yakalamaktır. Bu iş için buraya geldik. Yakalayıp götürmek zorundayız. '”

* * *

Kürt geleneklerinde, kişinin yanındaki kim olursa olsun dokunulmazdı. Onu, düşmanına teslim etmemek, Kürt aristokrasisinde onursallığın gereğiydi.

Şeyh Said, bu yüzden subaylara, “ben köyden çıkıncaya kadar, aradıklarınıza dokunmayın. Ben ayrıldıktan sonra yakalarsınız” demekle bir

bakıma yakasını, dolayısıyla onurunu kurtarmaya çalışıyordu.

Behçet Cemal'in de *Şeyh Sait* adındaki kitabında aktardığına göre, subayların amacı, “kaçakları yakalamak” değil, Şeyh'i tahrik edip tutuklama gerekçesi yaratmaktı. O nedenle ricasını dinlemiyor, tutuklamada ısrarcı davranıyorlardı.

Şeyh Said, kapısına dayanan provokasyonu görmüş ve tuzaktan kurtulmak için çırpınmış, kaldığı evin sarıldığını görünce, yakın adamlarını uyarmıştı:

“Onların istedikleri mesele çıkarmaktır. Sakin durun. Ne yaparlarsa yapsınlar, karşılık vermeyin. ”

Köyde ortam gerginleşmişti. Şeyh Said, tansiyonu düşürmek umuduyla subaylara, yeni bir öneride bulunuyordu:

“Mesele çıkarıp olayı büyütmeyin. Yola çıkmak üzereyim. Ben köyden ayrılana kadar herhangi bir davranışta bulunmayın. Ben ayrıldıktan sonra ne isterseniz yapın, aradıklarınızı o zaman tutuklayın. ”

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'in *Şeyh Said İsyanı* adındaki kitabında anlattığına göre, bu teklif olumlu bir karşılık bulmuyor, subayların “hemen” ısrarıyla ortam daha da gerginleşiyordu. Metin Toker'e göre Şeyh'in kardeşi Şeyh Abdurrahim, o gerginlik içinde jandarmaya silah çekiyor, Piran'da kurşunlar namludan çıkıyor ve silah sesleri, bir anda erken İsyan ateşine dönüşüp yayılıyordu.

Kürt asıllı gazeteci Cevat Oktay'ın babası, o dönemde, yörede “Nahiye Müdürü”ydü. Cevat Oktay, babasının anlatımına dayanarak, “ilk kurşun” olayını şöyle anlatıyordu:

> “Babam, olayın patlak vermesinin iç yüzünü en iyi bilenlerdendi. Babamın anlattığına göre, Şeyh Said teğmenlerin olay çıkarmak için kararlı olduğunu görünce, 'ben gideyim, sonra aradıklarınızı tutuklarsınız' diyor. Fakat jandarma teğmenlerinden biri sinirlenip, 'sen kim oluyorsun da, bana emir veriyorsun! ' diye bağırıyor, hakaret ediyor. Teğmen bununla da kalmıyor, Şeyh'in sakalını yakalıyor ve sarsmaya başlıyor. Orada hazır bulunanlar, adeta donup kalıyorlar. Ama Şeyh, olay çıkmasın diye soğukkanlı davranıyor. Teğmene karşılık vermiyor. Yanındakilere dönüp, Kürtçe olarak, 'kuro rabın' (kalkın çocuklar), diyor. 'Rabın' sözü, o heyecan ve şaşkınlık ortamında, 'gerekeni yapın, ayaklanın' anlamında anlaşılıyor. Silahlar patlıyor. ”

Gerekçe ve olayın şekli ne olursa olsun, silahlar erken patlamış, Türk devleti açısından amaca varılmıştı.

Şeyh'in yakasını tutan teğmen dahil birkaç jandarma vuruluyor, kalanlarsa tutsak ediliyor. Şeyh Said de atına binip Piran'dan ayrılıyor, ilk

kurşun, böylece erken İsyanın başlangıcı oluyordu.

DİYARBAKIR MUHASARASI VE İSYANIN KADERİ

Olaylar, Şeyh Said'in iradesi dışında ve vaktinden önce patlamış, artık dönüş imkanı yok olmuştu.

Şeyh Said 13 Şubat 1925 günü, öğle vakti, arkasında yüzü aşkın atlıyla, Piran'dan Darahini (Genç) yönüne doğru yola çıkıyor, atlılar bölgeden bölgeye, köyden köye dört bir yana dağılarak, “Şeyh Said Efendi ayağa kalktı! ” haberini yayıyordu.

Kürtler ayaklanmış, kimi atlı, kimi yaya, bazısı silahlı, çoğu silahsız, yollara dökülmüşlerdi. Şeyh Said'in yanına ulaşma koşusu başlamıştı.

“Şeyh ayağa kalktı” haberini alan köylü kalabalığı büyük, ama organizeden uzaktı. Bu yüzden işlevsiz kalıyorlardı. Kimin nerede, ne yapacağı, kimin kime komuta edeceği belli değildi.

Piran köyünden, üç yüz dolayında atlıyla yola çıkan Şeyh Said'in çevresindeki silahlı adam sayısı, kısa zaman içinde katlanarak artmış, binleri bulmuştu.

İsyancılar, yol boylarındaki telefon ve telgraf tellerini kesip bağlantıları kopararak, bölgenin merkezi durumundaki Genç'e doğru ilerliyorlardı.

Şeyh Said'in askerlik ve savaş deneyimi yoktu. Fakat, iş başa düşmüş, savaş stratejisini de kendisi çizmeye başlamış, hayatında eline silah almamış bazı kişileri de komutan olarak atamıştı.

* * *

Şeyh Said, ertesi gün yayınladığı ilk bildiriyle, tüm Kürtleri birliktelik içinde ayaklanmaya katılmaya çağırıyordu. Bildirinin altında, “Emir ül Mücahidin Muhammed Said Nakşibendi” imzası bulunuyordu.

Daraheni (Genç) il merkezi, ardından da Hani bucağı İsyancıların eline geçmiş, Kürt yönetimler kurulmuş, direklere Kürt bayrakları çekilmişti.

Bu arada katılım büyüyor, cepheler genişliyordu. Doğu Cephesi Komutanlığına, kendi deyimiyle hayatında eline silah almamış Şeyh Abdullah atanmıştı. Şeyh Said'in damadı olan Şeyh Abdullah, Varto'yu aldıktan sonra kuzeye yönelerek, Erzurum, ardından da Bitlis'e yürüyecek, tutuklu bulunan Halit Bey, Yusuf Ziya ve Hacı Musa beyleri kurtaracaktı.

Şeyh Şerif ise savaş deneyimi olan başlıca komutanlardan biriydi. Daha önce Rus işgalcilere karşı gerilla savaşı vermiş olan Şeyh Şerif, batı cephesinin komutanıydı. Onun hedefi Elazığ, ardından Malatya ve Dersim'di...

Şeyh Said ise merkez güce komuta ediyordu. Onun hedefi Diyarbakır'dı. Şehir ele geçirildikten sonra, Kürdistan'ın başkenti olarak ilan edilecekti.

Yayılma “göz açıp kapayıncaya kadar” denilebilecek bir hızdaydı. İsyancılar, zorluk çekmeden hedeflerine varıyor, şehirleri, kasabaları ele geçiriyorlardı. Şeyh Said'in başında bulunduğu güçler, Diyarbakır'a açılan kapıyı, yani Lice'yi de almışlardı.

Şeyh Said, Lice'de halka hitaben yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“Artık bu işi durdurmak elimde değildir. Ne sonuç verirse versin devam edeceğiz. Kürt topraklarını Türklerin elinden alacağız. Topraklarımız verimlidir. Madenlerimiz çoktur. Bunlardan yararlanacağız. ”

Lice'nin alındığı gün, Diyarbakır yolunu kesmek üzere Fiş ovasında mevzilenmiş Türk Piyade Alayı yenilgiye uğratılıp dağıtılıyor, Şeyh Şerif'in yönettiği İsyancılar Bingöl il merkezi olan “Çevlik”i aldıktan sonra, Gazik ve Kiğı boğazlarını denetim altına alarak Elazığ üzerine yürümeye başlıyordu. Birkaç gün sonra, önemli bir direnişle karşılaşılmadan Elazığ da ele geçiriliyor, Malatya için hazırlıklara girişiliyordu.

Öte yandan Şeyh Abdullah önderliğindeki güçler de Varto ilçe merkezini denetim altına alarak Erzurum'a yöneliyordu.

* * *

Merkez gücü Lice'de toplayan Şeyh Said, Diyarbakır üzerine yürüme hazırlığındaydı. Türk resmi tarihine de kaynaklık eden Behçet Cemal'in yazdığına göre, Piran olayından dört gün sonra, Kürt öncü grupları Diyarbakır'a doğru akmaya başlamışlardı. Piyade alayından sonra, önlerine çıkan bir süvari birliğini de yenilgiye uğratarak kenti kuşatmışlardı.

Ağır silah ve toplarla takviyeli Türk birlikleri surların içine çekilmiş, savunma konumuna geçmişlerdi, İsyancılar, surları delip içeriye girmek üzere gedik açmaya çalışıyorlardı. Kuşatmanın üçüncü gününde, Türk güçleri kaleden çıkıp taarruza geçtiler. Fakat tutunamadılar. Önemli bir başarı gösteremeden geri çekilip, yeniden surların gerisine kapandılar.

Bu arada Ankara yönetimi, İsyancıları halk desteğinden yoksun kılmak, onları karşı karşıya getirmek için de her türlü yöntemi kullanıyordu. Bu amaçla para dağıtılıyor, mevki ve makamlar veriliyordu. Siverek ve çevredeki bazı ağa ve aşiretler, bu yöntemle devletin yanına alınmıştı.

Para gücüyle sayısız ajan ve provokatör de iş başı yapmıştı. Dönemin İstiklal Mahkemesi üyelerinden, Vali Avni Doğan, anılarında ajanların Şeyh Said'in yanına kadar sokulduklarını belirtiyor ve şöyle diyordu:

> “Bu arada Mürsel Paşa (kale komutanı) boş durmuyor, Diyar-bakırlı Şeyh Ahmet ve Şeyh Ömer'i Şeyh Said ile görüşmeye gönderiyordu. Paşa, Sadi ve Aziz'i de gizlice Şeyh Said'in yanına sokmuştu. Diyarbakır Valisi Ahmet Mithat Bey de, Pirinççizadelerin çevresinden Derikli Necim, Nakipzade Bekir, Derikli İlyas, Bahçeli Hacı Hamdi Bey'i Diyarbakır için görevlendirmişti. ”

Kürtlere en büyük zararı “Diyarbakır için görevlendirilenler” veriyordu. Bunlar parayla tutulmuş insanları, İsyancı kimliğiyle şehir sokaklarına salıp, çapulculuk, talan, hırsızlık yaptırıyor, kadınları taciz ettiriyorlardı. Bu olaylara tanık olan ya da muhatap olanlar, “Şeyh Said bunun için mi ayaklandı? ” diyerek cephe alıyordu.

Diyarbakır'ı muhasara altına alan Kürtler, 7 Mart 1925 günü savunma burçlarını aralamayı başardılar. Kürt öncüler açılan gediklerden içeri

girmeye başlamıştı. Fakat, bu sırada takviye birlikleri yetişmiş, kuşatmacıları arkadan top ve mitralyöz ateşine tutmuşlardı. Kürtler, beklenmeyen bu darbe karşısında paniğe kapıldılar. Muhasara safları bozuldu. Geri çekilmeye başladılar

* * *

Diyarbakır muhasarası İsyanın "kaderi"ni tayin eden dönüm noktasıydı. Bu konuda sayısız yazı, pek çok kitap kaleme alınmasına rağmen, genel olarak yararlanılan tek kaynak, Behçet Cemal'in Şeyh Said İsyanı adındaki kitabıdır. Genelkurmay, Uğur Mumcu ve Metin Toker de daha sonra geniş ölçüde bu kitaptan yararlandılar.

Behçet Cemal, ilk baskısı 1955 yılında yapılan kitabında, Kürtlerin çok kısa zamanda önemli ilerlemeler elde ettiklerini anlattıktan sonra, Diyarbakır muhasarası için şunları yazıyor:

> "... Hükümet hâlâ kıpırdamamakta ve İsyan karşısında şaşkına dönmüş gibi susmaktaydı. Artık (Şeyh Said) Diyarbakır'ı ele geçirip Kürdistan'ın özgürlüğünü ilan etmekten başka yapacak şey kalmamıştı. Şeyh Said, emrindeki asilerin büyük bir kısmını doğru Diyarbakır üzerine gönderirken, kendisi de Ergani ve Eğil taraflarına gidiyor ve buradaki şeyhlerle ağaları ayaklandırıyordu. Nihayet Samaki'deki genel karargâha dönebilen Şeyh Said, 7 Mart 1925 gece yarısına doğru, Diyarbakır'ın dört kapısına birden genel taarruza geçilmesini emrediyor ve şehrin içindeki taraftarlarına bu yolda talimat gönderiyordu. Şehre hücum edecek asi miktarı, Şeyh Said'e göre 3 bin, hükümetin tahminine göre 5 bin kadardır. 7 Mart akşamına doğru şehrin okul ve kışlalarının bulunduğu kuzey tarafından şiddetli bir ateş başladı. Şeyh Said, ana gücünü buradan hücuma kaldırmıştı. Diyarbakır'ın kuzeyinde savaş bütün şiddetiyle devam ederken, şehir güneyden de saldırıya uğradı. Ordu birlikleri, kuzeyde asileri surlar dışında, güneyde ise surları siper alarak karşıladıkları halde, güney cephesinde bir aralık asilerin başarılı oldukları gibi bir durum meydana geldi. Bunda asilere içerden yardım eden unsurların da tesiri olmuştu. Bunlar güneydeki surlarda bazı gedikler ve özellikle lağım yollarını açmışlar ve asiler buralardan şehre girebilmişlerdi.
>
> Asilerin içeriye girmesiyle, güney cephesini tutan ordu birlikleri iki ateş arasında kalmış, durum tehlikeli olmaya başlamıştı. Fakat şehrin savunmasını yöneten İzmir kahramanı General Mürsel, soğukkanlılığını bozmadı. Derhal elindeki süvari yedeğini kuzey cephesine çekerek dört nala güneye sevk etti ve içeri giren asileri baskına uğrattı. "

Behçet Cemal devam ediyor:

"Nihayet 8 Mart 1925 Pazar sabahı güneş doğarken, asi güçler ilk defa karşılaştıkları bu teşkilatlı ve azimkâr direnme karşısında dayanamayarak panik halinde kaçmaya başladılar. "

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker de, 1968'de yayınlanan *Şeyh Said ve İsyanı* adındaki kitabında, bağımsız Kürdistan'ın ilanının Diyarbakır'ın alınmasına bağlı olarak planlandığını, yenilginin bu planı bozduğunu yazıyor ve Diyarbakır muhasarası hakkında şöyle diyor:

> “Diyarbakır önlerine geldiğinde Şeyh Said ve kurmayı, Samahir'deki karargâhlarında toplandılar. Verilen karar, taarruzun 7 Mart günü, alaturka saatle sekizde, yani gece yarısından sonra başlamasıydı. Diyarbakır'ın dört kapısına birden hücum edilerek şehir işgal olunacaktı. Bu arada Diyarbakır'a da haber uçurulmuş, buradaki Şeyh taraftarları, yani beşinci kol durumdan haberdar edilmiş, ne şekilde hareket edecekleri, Şeyh'in kuvvetlerini nasıl destekleyecekleri kendilerine bildirilmişti. Plan, tam Said'in istediği gibi uygulanamadı. Alaturka saatle ikide, yani kararlaştırılandan altı saat önce ateş başladı. Akşam karanlığından faydalanan asiler, Dicle'yi geçerek Diyarbakır'ı çevreleyen surlara doğru ilerlemeye başladılar. Sayıları bin ile 3 bin arasındaydı. Av tüfekleri, mavzerler ve bir kısmı da sadece sopalarla silahlanmıştı. Asiler, önce Mardin, sonra da Dağ kapısına yüklendiler. 'Sallallah' naralarıyla surlara yaklaşmaya çalışıyorlardı. ”

Metin Toker, Mürsel Paşa'nın iyi bir savunma hattı oluşturduğunu anlattıktan sonra şöyle devam ediyor:

> “Halk sokağa bırakılmıyor, silah isteyenlerin talepleri, her ihtimale karşı geri çevriliyordu. Savunmayı muntazam asker yapıyordu. Akşamdan başlayan yağmur aralıksız devam ediyordu. Asiler içerden aldıkları istihbarata dayanarak en çok Dağ kapısını zorluyorlardı. Çünkü surların eskimesi yüzünden, burada birtakım tabii gedikler açılmıştı. Buradan içeriye girmek daha kolay olacaktı. Fakat bu bilindiğinden, buralar barikatlarla tahkim edilmiş, eldeki kuvvetlerin önemli bir kısmı buralarda mevzilendirilmişti. İç kalenin üzerine toplar konulmuştu. Karanlık bir gece olmasına rağmen, topçular sabaha kadar “kör atışı” kesmediler. Asileri en çok yıldıran da bu oldu. O güne kadar top sesi duymamış ve top nedir bilmeyen İsyancılar, ağzında ateş saçan ve gök gürlemesine benzer sesler çıkaran bu silahtan çok korktular. Savunma başarıyla yapılıyordu. Fakat gece yarısına yakın kötü bir haber duyuldu: Mardin kapısından saldıran İsyancılar şehre girmişlerdi. Aslında bu doğruydu. Fakat buradan içeriye giren asiler, kapıdan değil lağım deliklerinden sızmışlardı. Sayıları 120'yi geçmiyordu. Buna rağmen bu asiler, surlara yakın karargâh kuran bir nakliye kolunu dağıtmayı başardılar ve bir kısım askerle bir subayı şehit ettiler. ”

Metin Toker, içeriye giren bu kolun yok edildiğini anlatıyor ve devam ediyor:

> “Asiler şehri dört yönden sarmışlardı. Top atışları ve surlar şehre girmelerini önlüyordu, İçerden gelecek yardımı da alamadıkları için, gelecek emri bekliyorlardı. Sabaha karşı bu emir geldi: Şeyh Said yenildiğini anlamış ve asilere en kısa zamanda geri çekilme emrini vermişti. ”

Öte yandan Şeyh Said, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde muhasarayı anlatırken, savunma karşısında fazla kayıp vermediklerini, yorgun düşen

savaşçıların dinlenmeleri ve insan zayiatını en aza indirecek yeni bir stratejinin saptanması amacıyla geri çekilme buyruğu verdiğini söylüyordu.

Dönemin Cumhuriyet Gazetesi, Diyarbakır muhasarasını şöyle aktarıyordu:

> "Bir söylenti çıktı: Şeyh geliyormuş. Şehirde birden bir karışma meydana geldi. Derhal bir emir verilerek halkın sokağa çıkması yasak edildi. Akşam oluyordu. Sokaklarda hiç kimse kalmamıştı. Saat yedide ilk ateş başladı. Toplarımızın sesini duyuyorduk. Subaylar koşuşuyor, gökyüzü kıpkızıl kesiliyordu. Toplarımız durmadan gürlüyor, piyademiz mevzilerinde güç zapt ediliyordu. Cephede sesler fazlalaşmaya başladı. General Mürsel hiç istifini bozmadan emirler veriyordu. İlk hücum dalgası, keşif topçu ve piyade ateşimiz karşısında bu suretle kırıldı. Gece yarısına doğru ikinci hücum dalgası da püskürtüldü. Gece yarısından sonra sokağa çıktık. Yollarda yüzlerce asi cesedi yatıyordu. "

Diyarbakır muhasarasının sonucu, İsyanın kaderini de belirlemiş, geri çekilme başlamıştı. Şeyh Said'e yakın çevreler, geri çekilmede en önemli etkenin, provokatörlerin halkın tepkisine neden olan davranışları olduğunu söylüyorlardı.

TÜRK BASINI İSYANI GlZLlYOR

Dönemin tek kitle haberleşme aracı gazetelerdi. Ankara rejimi, basını denetim altına almış, ışık sızdırmayacak biçimde, koyu bir "sansür" uygulamaya başlamıştı. Kanlı olaylar sürerken, Türk kamuoyu İsyandan habersizdi.

Olaylara ilişkin ilk haber, 16 Şubat 1925 tarihinde, basında görülmeye başladı. Fakat, İsyanı duyuran, haber veren değil, olayları çarpıtarak, küçük, basit bir "zabıta vak'ası" gibi gösteren propaganda niteliğindeydi, bu da.

16 Şubat 1925 tarihinde, yarı resmi Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan haberde şöyle deniliyordu:

> "Şubat'ın 13. günü Ergani'nin Piran köyündeki jandarma müfrezesi ile civara gelen Şeyh Said Bediüzzaman ve avanesi arasında bir çatışma olmuş, telefon ve telgraf hatları tahrip edilmiştir. Yetişen kuvvetler üzerine Şeyh ve avanesi kaçmışlardır. Telefon ve telgraf tamir edilmiştir. "

Haberden anlaşıldığı gibi İsyan liderinin adı bile yanlıştı. İsyan'ın lideri olarak haberde Bediüzzaman (Saidi Nursi) gösteriliyordu.

Aynı gazete ertesi günkü haberinde, "tenkil" (yok etme) harekâtının başladığını, bu amaçla uçakların bölgeye gönderildiğini yazıyordu. Gazete, "tenkil"'in başladığını duyuruyor, ama "ne olmuş da tenkile geçilmiş? " sorusuna cevap vermiyordu.

Bu arada Ankara, Abdülhamit döneminde İngiltere'nin vesayetinden, Almanya'nın himayesine geçildiğinden beri, süre gelen geleneksel alışkanlıkla, bu olayın da sorumlusu olarak İngiltere'yi işaret etmeye başlamıştı. Cumhuriyet gazetesi, bu yüzden "ne olduğunu" açıklamadığı

olaylardan söz ettikten sonra, “Ankara, bu işte İngiliz parmağı olduğu fikrindedir" diye yazıyordu.

Rejimin resmi yayın organı Hakimiyet-i Milliye gazetesi 16 Şubat 1925 günkü sayısında, şu haberi veriyordu:

“Şubatın 13'ünde, Ergani'nin Piran köyünde bulunan jandarma birliği ile, o yörede bulunan Hınıslı Şeyh Said'in adamları arasında çatışma çıkmış ve iki jandarma ölmüştür. Saldırganlar şiddetle takip ediliyor. ”

Aynı gazete, iki gün sonra, “kuvvetlerimizin takibinden kaçan Şeyh Said'in, 150 kadar yandaşıyla birlikte Genç'te olduğu” haberini yayınlıyordu.

Gazetenin haberi devam ediyordu:

“Genç, birkaç yüz haneli küçük bir vilayetimizdir. Birkaç gün içinde bu eşkıyaya hak ettiği cezanın verileceği muhakkaktır. ”

Gazete, “Eşkıyaya hak ettiği cezanın verileceği”ni yazıyordu ama, Genç'te ne olduğunu saklı tutuyor, okurunu merak içinde bırakıyordu.

* * *

Gazeteler, olaylardan yaklaşık on gün sonra, ilk kez “İsyan” deyimini kullanıyorlardı. Fakat, gerçeğin özüne dokunmadan, ne olduğu bilinmeyen “Piran olayı”nın etrafında dönüp dolaşmaya devam ediyorlardı.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi 23 Şubat 1925 tarihli sayısında şu haberi veriyordu:

> “Piran'da Şeyh Said adında birinin, başında topladığı birkaç avanesi (yandaşı) ile beraber jandarmamıza karşı giriştiği saldırıdan sonra meydana gelen olaylar üzerine hükümet, yörede bulunan güçleri İsyanın tenkili (yok edilmesi) için olay yerine göndermiştir. Tamamlayıcı bilgilere göre, asilere kumanda eden Öğretmen Fahri öldürülmüş ve 'ussat' perişan edilmiştir. ”

Egemen güç, İsyanı kamuoyundan gizliyordu. Ama gazeteler 24 Şubat 1925 tarihinde bölgede sıkıyönetim ilan edildiğini bildiriyordu.

* * *

Tekrar Diyarbakır muhasarasının başarısızlığına dönecek olursak, Şeyh Said, mahkemede, bir soru üzerine şöyle diyordu:

> “Diyarbakır'a hücum, kararımızın dışında, acele hareket edilerek erken başladı. Çeşitli silahların ateşi sabaha karşı direnişimizi kırınca çekilmeye karar verdik. Olay sırasında kente girmeyi başaran 120 kadar askerimin akıbeti meçhul kalmıştır. Askerlerime altı gün evlerinde kalmak üzere izin vererek Kazkar bölgesine geldim. Orada beş-altı gün kaldım. İzin verdiklerim sekiz gün sonra geldiler. Geldiklerinde ben batı yönündeki Tılham köyündeydim. Gece Siverek yollarını tutmuştuk. Yalnız Mardin yolu açıktı. Oradan hükümet askerleri Diyarbakır'a geliyordu. Bu yolu tutmak üzere Dengecük, Cabar, Sakiri, Hacı Leylek, Gevzalan ve Kara Kilise köylerine gittik. Burada Siverek'ten milis askerleri ve 100 atlı kadar hükümet askerinin geldiğini haber aldım. Bu cepheye 100 kadar adam gönderdim. Bunlar, hükümet askerlerini mağlup edip, milislerden 80 esir alarak geri döndüler. Ben o sırada Çaksor köyündeydim. ”

Behçet Cemal'in yazdığına göre Diyarbakır muhasarasının başarısızlıkla sonuçlanması, ihtilalcilerin moralini bozmuş, o ana kadar sessiz kalmış bazı Kürt aşiretleri, Türk devletinin şiddetinden korunmak için karşı tutum takınmıştı.

Kürtlerin ele geçirdiği kent ve kasabalar, başta Genç, Hani, Lice, Bingöl, Varto ve Elazığ olmak üzere tümü el değiştiriyordu.

Şeyh Said, moral çöküntüsünün yarattığı rüzgâra kapılıp, dağılmaya başlayanları savaşmaya zorlamadı. Gönüllü olarak ayağa kalkanları, gönülleriyle baş başa bıraktı.

Bu arada, yeniden toparlanıp gerilla savaşını başlatmak üzere, dağlara çekilmeye, gerekirse İran'a çekilmeye karar verdi. Tuttuğu yeni yolun yarısında, bacanağı Binbaşı Kasım'ın kurduğu tuzakta kaldı.

BİR AJANIN PORTRESİ

Binbaşı Kasım, Varto'nun Kulan köyündendi.

“Aşiret Mektebi” mezunu bir subaydı. Süvari olarak orduda çalıştı. 1918 yılında Binbaşı rütbesindeyken, erken yaşta emekli edildi. Varto'ya yerleşti. Soyadı yasasından sonra, “Kasım Ataç” oldu.

Şeyh Said'le bacanaktı. Albay Halit Bey'in de eniştesi...

Beden yapısı, ruh haline uygun denebilecek bir anormallikteydi. Normal halleri aşan uzunluktaydı.

Kasım, emekliye ayrılmamış, ayırmışlardı. Şehir özlemini gidermek için sıkça Erzurum'a seyahat ediyor, kayınbiraderi Albay Halit Bey'in evinde kalıyor, yemeğini yiyor, aileden biri olarak sırlarına giriyor, sonra gidip onu ihbar ediyordu.

Şeyh Said'e de bacanağı ve “aileden biri” olarak yaklaşıyor, edindiği bilgileri, TC'ye aktarıyordu.

* * *

O, 1925'te muhbir, iz sürücü, tuzakçı ve “tanık” olarak görev yapıyordu.

Kürtler için “Hewar” günleriydi. Kıyametin ateş yağmurları...

O, “güvenli”, hatta kendince “itibarlı” günler yaşıyordu.

O sırada, babası Ahmet, dağdan köyüne iniyor, indiği bir gün yakalanıyor, yerlerde sürüklenerek götürülüyor, bir daha geri gelmiyordu. Akıbeti kuru, anlamsız, soğuk bir kelimeyle “öldü” diye açıklanıyordu.

Köylülerinin aktardığına göre, babasına sahip çıkma bir yana, nerede ve nasıl öldüğü ya da öldürüldüğü, nereye gömüldüğüyle de ilgilenmiyordu.

İlerleyen yaşlarında, Elazığ'da, Nail Bey mahallesinde, Ermeni yapımı eski bir evde oturuyordu.

Gelen ve gidenleri yok değildi. Eski yandaşlan, Şeyh Said'e silah uzatırken yanında olanlarla, onların “sülbünden” gelenlerdi.

Kürt eliti ondan uzak ve o tecritti...

Kazara onunla bir araya gelen elit, “kardeşim” diyerek sarıldığı, yemeğini yeyip, yatağında yattığı insanlara ihanetini hatırlatarak aşağılıyor, eziyordu. Varto'nun Hormek liderlerinden Ali Haydar Dikmen, gözünü kırpmadan onu ezip suçluluğunu yüzüne vuranlardandı. Ali Haydar Dikmen, Varto'ya geldiğinde, onu görmeye gitmiş, kalabalık cemaatin içinde, “dikkatli konuşun, Kasım Bey burada” diye aşağılamıştı.

Onun tepkisi başını öne eğmek olmuştu.

Esmer teni, upuzun boyuyla bazen Elazığ sokaklarında yürürken görülüyordu. Güzergâhı, yürüyüş yolu hep aynıydı.

Evinden çıkıyor, melül, derin düşünceli halleriyle yürüyor, kardeşi Ali ve oğlunun işlettiği dükkâna gidiyor, orada oturuyor, gelip geçenlere öylece bakıyordu.

* * *

Bir tuhaf adamdı o.

Kardeşini ihbar edip ölüme yolladığı, bu yüzden kin, öfke ile dolu yüreğinin öteki tarafıyla kendisine nefretle bakan bir kadınla birlikte yaşayacak kadar tuhaf...

Yaklaşık 30 yıl ayrı kaldıktan sonra, Varto'ya döndü. Yanında, kendisine hiç çocuk vermemiş Gule de vardı.

ihbar edip ipe gönderdiği adamın kardeşi ve oğullarına aileden biri gibi konuk oldu.

Bu tuhaf adam. Onların elinden su içti. İkram ettikleri yemeği yiyebildi.

Halit Bey'in yeğeni Mehmet Emin Sever, anlatıyor:

> “Kasım, 1950'lerde Söke'den Elazığ'a taşınınca, Varto'ya bizim eve geldi. Çok uzun boylu, siyah bir ihtiyardı. Hastalıklı gibi görünüyordu. Yüzü ve ellerinin derisi pul pul dökülmüş gibi, benek benekti. Amcamı, eniştemizi astıran kişiydi, o. Ailenin bütün fertleri, eve alınmamasını, kapıdan kovulmasını istedik. Fakat babam, 'kardeşimin katili de olsa, kapımıza geleni kovamam. Bunu yaparsak lekelenmiş oluruz' dedi. Babamın hatırı için sesimizi çıkarmadık. Halam Gule de gelmişti. Hâlâ hüzünlü ve matemliydi. Aradan 30 yıla yakın zaman geçtiği halde, kardeşi ve eniştesi için ağlıyordu. Annem bir gün ona, 'kardeşinin ve eniştenin başına bunca iş getiren bu adamla nasıl yaşıyorsun? ' diye sordu. Halam ağlamaya başladı. Sonra şöyle dedi: 'O olaydan hemen sonra yatağımı ayırdım. Bir daha birleştirmedim. Yüzüne de bakmadım. Ama ne yapayım ki, kocam diye ekleme karşı katlandım. ”

* * *

Kasım'ı aile çevresinde en erken teşhis eden, bacanağı Şeyh Said'di. Onu yakın çevresinden, sırdaşlıktan uzaklaştırmıştı.

Fakat, Şeyh'in damadı Şeyh Abdullah'ı kullanarak, son anda yaklaşmış, kafilesine katılmış ve onu tuzağa çekip düşmanlarına teslim etmişti.

Diyarbakır'daki mahkemede, “devlet tanığı” sıfatıyla, “geçen sene (1924), Kemal Paşa geldiklerinde” diyerek, Muş heyetinin içinde Erzurum'a gittiğini, Halit Bey'in evinde kaldığını söylüyordu. Kasım, Şeyh Said'in, Halit Bey'le ayaklanmayı konuştuğunu bu sırada öğrendiğini açıklıyor ve değişik sorulara cevaben şunları söylüyordu:

“Şeyh Said'le evinde görüştük. 'Bu hazırlığınız doğru değil' dedim. 'Benim üzerime vacip oldu. Çıkacağım, kıyam (İsyan) edeceğim' dedi. ”

Kasım, İsyanın din meselesi yüzünden çıktığı iddialarını geri çeviriyor ve “asıl sebep Kürdistan'ın istiklali (özgürlüğü) idi” diyordu.

Kasım tanıklığı sırasında kayınbirader, bacanak, akraba ayırımı yapmadan suçluyor ve şöyle diyordu:

“Kürtler (İsyancılar) iki gruptur: Siyasiler ve Dinciler. Mesela Halit Bey filan siyasiydi. Onlar komiteler kuruyorlardı. Şeyh Said Efendi diniydi. ”

* * *

Mehmet Emin Sever anlatıyordu:

“Babamdan dinlediğime göre, Şeyh Said, şüphelendiği için onu, yanına yanaştırmıyordu. Fakat, Varto ele geçirildikten sonra, Şeyh Said'in damadı Şeyh Abdullah'a adam gönderiyor. Yanlış anlaşıldığını, Kürtler ve İsyanın emrinde olduğunu bildiriyor. 'Size katılıp hizmet etmeme, hizmetlerime ihtiyacınız yoksa bile, sizi ziyaret etmeme izin verin' diye adeta yalvarıyor.

Bunun üzerine Şeyh Abdullah, görüşmeyi kabul ediyor. Kasım, yanına geldiğinde eğilip ayağına kapanıyor, eline sarılıyor. 'Beni dışlamayın. Ben hain değilim. Namusum ve şerefim üzerine yemin ederim ki, artık emrinizdeyim. Bana bir fırsat verin. Hizmetlerimi kanıtlayayım' diyor.

Şeyh Abdullah, onun düştüğü duruma üzülüyor. Adamlarına, 'bırakın yanımızda kalsın' diyor.

Bölge liderleri Kasım'a karşı şüphe içinde. Kimsenin güveni yok. Çünkü, ajan olduğu yaygın düşünce. Hatta, bazı kişiler öldürülmesini bile istiyor. Fakat Şeyh Abdullah'tan çekindikleri için dokunmuyorlar. ”

Melle Selim, isyana katılmış, önder kadrolarda yer almış bütün ailelerle iç içeydi. Melle, banda alınmış tanıklığında, Kasım olayını şöyle anlatıyordu:

“Bizim Varto tarafının Alevi liderlerinden Mehmet Halit Fırat, devletin adamlarındandı. Aramızda ahbaplık vardı. Bizzat ondan dinledim. Şeyh Said’in ilk sorgusu Varto’da yapılırken, Mehmet Halit Fırat da hazır bulunuyor. Sorguyu yapan Osman Nuri Paşa, Şeyh Said Efendi’ye soruyor:

— Kasım için ne dersin?

Şeyh şu cevabı veriyor:

— Kasım, hükümetin sadık adamı, bizim hainimizdi.

— Siz bu sözlerinizle onu arkadaşlığınızdan koparıyorsunuz, diyor Osman Nuri.

Şeyh Said cevap veriyor:

— Zaten arkadaşım değildi ki koparayım. Bizim hainimizdi!”

Melle Selim, kimliği bilindiği halde, Şeyh’in en yakınına nasıl sokulduğu hakkında da şunları anlatıyordu:

“Kasım, Şeyh Said tarafından itilmişti. Melekanlı Şeyh Abdullah, onu hareketin içine aldı. Şeyh Abdullah, hareketin önemli adamlarından biriydi. Şeyh Said Efendi’nin de damadıydı. Şeyh Abdullah, Piran olayı patlak verir vermez, harekete geçiyor. Gırvas köyünde büyük bir toplantı yapıyor. Toplantıya çevreden gelen 3 bin kişi katılıyor. Harekete geçmek için Şeyh Abdullah’ın emrini bekliyor. Şeyh Abdullah bir konuşma yapıp diyor ki:

— İçimizde askerliği ve savaşı bilen yok. Askeri komutan Halit Bey’di; o da Bitlis’te cezaevinde. Bize Halit Bey gibi biri lazım.

Toplantıya katılanlar heyecanlı. Bitlis'e doğru yola çıkmaya karar veriliyor. Bu sırada Kasım'ın kardeşi Reşit ortaya çıkıyor. Gidip Şeyh Abdullah'ın elini öpüyor. Emrinde olduğunu söylüyor:

— Varto hazır. Kasım, bizzat Varto'yu teslim edecek. Sizi götürmeye geldim, diyor.

Şeyh Abdullah Bey şaşırıyor:

— İyi ama, diyor, Kasım bizimle beraber değil. Bildiğimiz kadarıyla o devlete çalışıyor.

Reşit, Kasım'a iftira edildiğini, ajan olmadığını, hareketi desteklediğini söylüyor. Kasım'ın kendisini kanıtlaması için fırsat verilmesini istiyor, yalvarıyor. Şeyh Abdullah, bunun üzerine yumuşuyor. Askeri bilgiye sahip kişiye ihtiyaç nedeniyle de Kasım'ın katılma isteğine rıza gösteriyor.

Kürt ileri gelenlerden kimsenin Kasım'a güveni yoktu. Ama olayların sıcaklığı içinde, Şeyh'e karşı çıkıp itiraz etmiyorlar. Gırvas'tan Varto'ya doğru yola çıkılıyor. Yolda, köylerden kopup gelen atlılar da katılıyor. Kafile büyüyor. Bağlu, Baska, Dadina ve Rindalya köylerinden Varto'ya gidiliyor. Varto kansız teslim alınıyor.

Bu sırada Kasım, korkular içinde. Adı ajana çıktığı için vurulup öldürüleceğinden korkuyor. Bir adamını gönderiyor Şeyh Abdullah'a,

— Eğer hayatım garanti altındaysa ve kabul ederse, gelip elini öpmek istiyorum, diyor.

— Gelsin, diyor Şeyh.

Kasım çıkıp geliyor. Eğiliyor. Şeyh'in ayağını ağzına koyup öpüyor. Sonra ellerine sarılıyor. Ağlamaya başlıyor.

— Hata ettim, diyor. Hareketin başarılı olacağını düşünmemiştim. Pişmanım. Beni affedin. Size biad ettim. Canım başım ve bütün sadakatimle davanın yolundayım, diyor.

Şeyh Abdullah, ağlayan koskocaman adamı ayağa kaldırıyor.

— Tamam, diyor. Artık mesele kalmadı. Bizimlesin...

Şeyh Abdullah, onu da yanına alarak Hükümet Konağı'na gidiyor. Konağı teslim alıyor, Kürt bayrağı çekiliyor.

Hükümet Konağı'nın önünde büyük bir kalabalık toplanmış. Binlerce kişi var. İnsanlar heyecanlı. Kimi heyecandan ağlıyor, kimi dua ediyor.

Şeyh Abdullah, kalabalığa bir konuşma yapıyor. Halkın, Kasım'a güvensizliğini ve öfkesini bildiği için olmalı ki, soruyor:

— Davamızda beni önder olarak kabul ediyor musunuz?

Kalabalık bir ağızdan,

— Evet, diye bağırıyor.

Bunun üzerine Şeyh Abdullah şöyle diyor:

— Siz beni kabul ettiniz. Fakat ben hayatım boyunca silah bile patlatmadım. Savaştan, askerlikten anlamam. Mademki bana güveniniz var, ben de, cephemizin askeri sorumlusu olarak Kasım Bey'i tayin ediyorum. Sizin bana güvendiğiniz gibi, ben de ona güveniyorum.

Şeyh Abdullah'ın bu sözleri soğukluk yaratıyor. İnsanların yüzü buruşsa da, o anda kimse açıktan 'hayır' diye bağıramıyor ama, kimi küsüyor, kimi mırıldanıp arkasını dönüyor, oradan ayrılıyor."

Şeyh Abdullah, Kasım'ın isyana katıldığını ve komutanlığa getirildiğini bildirdiğinde; Şeyh Said, "Olan olmuş" diyerek memnuniyetsizliğini belirtiyordu.

Melle Selim anlatıyor:

“Kasım, yıllar sonra Varto’ya döndüğünde, oturup uzun uzun konuştuk. Ona Şeyh Said Efendi’yi sordum. Bana dedi ki:

— Şeyh Said öyle cesur bir adamdı ki, ne korktu, ne de kimseyi ele verdi. Yalan da söylemedi. Hiçbir şeyi inkâr etmedi.

Hatta mahkeme reisi sordu:

— Neden isyan ettin?

Şeyh cevap verdi:

— Ben dini vecibemi yerine getirdim.

Reis tekrar sordu:

— Senden başka Müslüman yok muydu?

Şeyh Said anında verdi cevabını:

— Herkesin göreviydi...

Kasım, bazı Kürtlerin gösterdiği cesarete şaşırmıştı. Bana, Dadinanlı Temo’yu da övdü ve şunları söyledi:

— Dadina köyünden Devreş Ağa’nın torunu Temo’ya, mahkeme sırasında, ‘Hakime akrabam olduğunu söyle, ben de kabul edeyim. Benim koruduklarım asılmıyor. Seni kurtarayım’ dedim.

— Hayır, dedi. Davamdan vazgeçmem. Beni kurtarmanı da istemiyorum.

Evrakta, bazı insanların baba adları, köyleri yanlış yazılmıştı. Bazen biri çıkıp köyüne itiraz ediyor, ‘Ben oralı değilim’ diyordu. Böylece olaylarla ilişkisi olmadığı anlaşılıyor ve ceza almaktan kurtuluyordu. Sahaglı Melle Emin’e dedim ki:

— Mahkemede kalk, ben Sahaglı değil, Bongılanlıyım de, kurtulursun, dedim. ‘Olmaz’ dedi. ‘Davamdan vazgeçip can derdine düşmem.’ Temo gibi, o da asıldı.”

YENİLGİ VE DIŞ DESTEK DEDİKLERİ

Şeyh Said'in isyanı, hazırlıksız, zamansız, erken başlamış ayaklanma; dışardan zorlanarak patlatılmış bir öfke birikimiydi. İsyancıların çoğu silahsızdı. Sopasını kapanın ayaklanıp katıldığı bir isyan...

İsyan ateşinin yakıldığı asıl bölge, aşiret ve aile ilişkilerinin iç içe olduğu Erzurum'un güneyine düşen dağlar yayıydı. Hınıs, Varto, eski adı "Gonik" olan Karlıova yöresi...

Aradan geçen yıllara rağmen, 2000'lerde hâlâ, babadan oğula geçen söylemle aile ve bireylerin hikâyesi söyleniyordu. Darbe yemeyen aile ve aile bireyi yoktu.

Varto'nun İnalı köyünden Melle Şafii (Ballı), okumuş, düşünme sistematiğini kurmuş Şeyhler sülalesinden, bir Kürt aydınıydı.

1951 ve 1952 yılları arasında Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın yanında, Kolhisar köyünde Medrese öğrenimi görmüş ve Melle olmuştu.

Melle Şafii anlattı:

> "Bizzat, Ali Rıza Efendi'den dinledim. Şeyh Said Efendi, isyan etmek fikrinde, ama Kolhisar'dan çıkarken, hemen başlatma gibi bir niyeti yoktu. Şeyh Ali Rıza'nın anlattığına göre niyeti, Kürdistan'ı dolaşmak, ileri gelenlerle görüşüp görüş ve düşüncelerini almak, kimin ne düşündüğünü anlamaktı. Bundan sonra ittifaklar kurulacak, silahlı mücadele için hazırlıklar yapılıp, silah tedarik edilecek, iki sene sonra da harekât başlatılacaktı. Ali Rıza Efendi, Türk devletinin bilinçli ve hesaplı olarak Piran'da Şeyh'in yoluna çıktığını söylüyordu. Amaç, daha işin başındayken, hareketi bastırmak, Şeyh Said Efendi'yi tutuklamaya gerekçe yaratmaktı."

* * *

Halk isyan etmeye hazır, ama isyancıların hazırlığı, örgütlenme ağı ve kitlelerin birbiriyle koordineli ilişkisi yoktu. Silahlanmadan komuta kademesinin oluşturulmasına, savaşçıların eğitimine kadar hazırlıksız başlayan bir isyandı bu.

Organize olmamış, nerede ne zaman ne yapacağını, kimden emir alacağını da bilmeyen köylü kalabalığının ani isyanı...

Asıl önemlisi iletişim kopukluğu yüzünden, Kürdistan'ın bazı bölgeleri, isyandan haberli bile değildi. İsyan genel destekten yoksundu.

Birkaç ili kapsayan bölgede çarpışmalar sürürken, "isyancı Botan" bunlardan habersiz gibi sessizdi.

Ayrıca, isyancıların karşı karşıya bulunduğu ordu disiplinli, düzenliydi. Ordu geleneği, tek başına bir güçtü. Silah üstünlüğü de tartışılmazdı. Kürtlerin pek çoğu silah yerine tırpan, kama, sopa kullanıyordu.

İsyancılar, silahlarını önemli oranda Türk ordusundan elde ediyorlardı. Şeyh Said'in ifadelerinde anlattığına göre, Türk ordusundan top ve başka ağır silahlar ele geçiriyor, fakat bunları kullanabilecek eleman bulamadıkları için tahrip ediyorlardı.

Savaş görmemiş köylüler, Türk ordusunun topları gürleyince paniğe kapılıyordu, "demir kuş" dedikleri uçaklar morallerini altüst ediyordu.

* * *

Melik Fırat, "yenilginin bir değil, birçok nedeni" olduğunu söylüyordu.

Bazı Kürt kesimlerinin saf değiştirip Kürtleri arkadan vurması da etkenlerden bir başkasıydı. Bu durum en azından moralleri bozmuştu.

Ağrı yöresinin etkin kişiliklerinden Kör Hüseyin Paşa başlı başına bir faktördü. Bu Hamidiye Paşası, isyan fikrinin öncülerindendi. Fakat, ilk darbe olan Yusuf Ziya ve Halit beylerin tutuklanmasından hemen sonra, korkmuş, kabuğuna çekilmiş, ardından saf değiştirmişti.

Dersimliler, Karakoçan bölgesinin etkin liderlerinden Necip Ağa'ya tepkiliydiler. Çünkü o, Osmanlılar döneminde, Hamidiye Alayları'nın başında, Dersim'e girmiş, halka zarar vermişti. Şeyh Said, Dersim tepkili diye Necip Ağa'yı isyana katmamış, o da önce yansızlığını ilan etmiş, sonrasında, arkadan vurmaya başlamıştı.

Dersim ise en azından yansız kalacağını bizzat Şeyh Said'e taahhüt etmişti. Şeyh Said ise son ana kadar, Dersim'in imdada geleceğine inanıyordu. Bu beklentiyle, batı cephesi komutanı Şeyh Şerife sık sık notlar yazıyor ve "Dersim'de lehimize bir gelişme var mı?" diye soruyordu.

Fakat bazı Dersim aşiretleri, o sırada eski hasımları Necip Ağa ile birleşmiş, isyancıları arkadan vurup köyleri talana başlamışlardı.

Şeyh, bunun üzerine batı cephesi komutanına, Dersim'e tarafsız kalacaklarına ilişkin olarak verilen söze bağlı kalmalarını hatırlatması talimatını veriyordu. Şeyh Şerif bu amaçla, Elazığ'da, Dersim eski mebusu Hasan Hayri Bey'le buluşuyor ve Hasan Hayri, aşiret önderlerine, "tarafsızlığınızı koruyun" diye telgraf çekiyordu. Hasan Hayri, 1926 yılında, bu yüzden idam edilerek öldürülüyordu.

Siverek ve Diyarbakır yöresinin bazı aşiretleri de, "arkadan vurma" hareketine katılmışlardı. İsyan bölgesinde yaşanan manzaralardı, bunlar.

* * *

İsyanın adeta engelsiz, hızla yayılması, Kürt önderlerini umutlandırmış, nihai zaferin yakınlığına inandırmıştı. Fakat, asıl hedef olan Diyarbakır'ın zaptının başarısızlıkla sonuçlanması sonun başlangıcı olmuştu.

Abdülmelik Fırat, "Yenilginin nedenleri" arasında, Halit Bey faktörünü öne çıkarıyor ve şöyle devam ediyordu:

> "Bu konuda kendi görüşlerimi değil, Şeyh Said Efendi'nin oğlu ve kayınpederim olan Şeyh Ali Rıza Efendi'den bizzat dinlediklerimi nakledeceğim. O, olayların içinde, sıcak ortamında bulunmuştu. Ali Rıza Efendi, sonucu birçok sebebe bağlıyordu. Sebeplerden birincisi; hazırlıklar erken açığa çıkmış, karşı tedbirler alınmaya başlamıştı. Fakat erken haber almanın tahribatı tamir edilmeyecek gibi değildi. Zaten böyle geniş ve genel halk yığınlarına dayanan hareketleri gizli tutmak da mümkün değil. Bu işe baş koyup çalışmaya girişenler, her şeyi hesaplamışlardı. Asıl tahribat Albay Halit Bey'in yavaş hareket etmesinden kaynaklanıyor. Halit Bey, bütün askeri hazırlıklardan sorumlu kişiydi. İsyanın hareket noktası, politik

çalışmadan çok, halkın silahlı güç olarak hazırlanmasına bağlanmıştı. Fakat bütün bunlardan sorumlu rahmetli Halit Bey, sanki gelip tutuklamalarını bekler gibi, Erzurum'da evinde oturuyor. Hem örgütleme ve organizasyonda yavaş hareket ediyor, hem de bir türlü Erzurum'dan ayrılıp el altından uzaklaşmıyor. Organizasyon eksikliği de büyük. Kendisinden sonra gelecek ikinci bir askeri kişiyi bile tespit edip görevlendirmiyor. Kimseye görev ve sorumluluk vermiyor. Kendisi tutuklanınca her şey başsız kaldı. Halk ne yapacağını bilemez oldu. Yeni baştan yapılan organizasyon da zaman darlığı yüzünden yetiştirilemedi. Halbuki Şeyh Said Efendi, onun görmesi gereken olayları uzaktan bakarak görüyor; 1924 yazında, karşı tedbirleri, hazırlıkları ve ortalıkta dolaşan ajanları sezinliyor, Halit Bey'i ikaz ediyor. Erzurum'dan ayrılmasını istiyor.

Ama Halit Bey çok rahat bir insandı. Şeyh Said Efendi'nin uyarılarına da aldırmıyor. Çok geçmeden Bitlis eski Mebusu Yusuf Ziya Bey tutuklanıyor.

Artık tehlike ortada açık olduğu halde, Halit Bey Erzurum'daki konağında oturmaya devam ediyor. Şeyh Said Efendi, onun bu korkusuz rahatlığına sinirleniyor. Bir kere daha ikaz ediyor. Bir pusula yazıp gönderiyor. Diyor ki:

'Etrafında dolaşıyorlar. Erzurum'daki konağında oturup Kürt köylülerle sohbete dalacağına, komutan olarak işinin başına geç. Erzurum'dan ayrıl. Halkın arasına karış. Askeri hazırlıklar yap.' Fakat rahmetli Halit Bey çok geniş, çok rahat bir kişiydi. 'Efendi fazla büyütüyor. Bir şey olmaz' diyerek, Erzurum'da kalmaya devam ediyor. Adeta tutuklanmasını bekliyor. Çok geçmeden de, gelip onu konağından alıyorlar.

Bu olay çok şeyi etkiledi. Hareket başsız kaldı. Geride kalanlardan kimsenin askeri ve savaş tecrübesi yoktu. Bu haliyle, zaten askeri nosyondan yoksun olan hareket, Şeyh Said Efendi'nin kişiliğiyle yürüyordu. Şeyh Said Efendi de Kasım'ın tuzağında esir düşünce, halkı sürükleyen lider kalmadı."

Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza, isyan günleri boyunca babasının yanındaydı. Babasının tutsak düşmesinden sonra, bir süre kaçak yaşamış, ardından yurtdışına çıkmış, yeniden isyan için "Hoybun"un kuruluşuna katılmış, genel af ilan edilince dönmüş, cezaevine girip çıkmış, sürgünde kalmıştı. Şeyh Ali Rıza, daha sonra köyü Kolhisar'a dönmüş ve atalarının Medrese geleneğini sürdürüp dini eğitim vermeye başlamıştı.

Melle Şafii anlatıyor:

"Diyarbakır başarısızlığının nedenini Ali Rıza Efendi'nin ağzından dinledim. Türkler, kendi askerlerini Kürtler gibi giydiriyorlar. 'Şal u şapık' içinde Diyarbakır sokaklarına dökülüyor, Kürtçe 'yaşasın Şeyh Said!' diye bağırarak, kadınlara el atıyor, boyunlarındaki altınları çekip alıyor, evleri, mağazaları yağmalıyorlar. Halk bunları gerçekten Kürt sanıyor. 'Şeyh Said bunun için mi ayaklandı?' diye tepki duyuyor. Desteğini esirgiyor, kimi karşı cephede yer alıyor, kimi de kapısını kilitleyip içeriye kapanıyor. Şeyh Said, bu olaylara çok üzülüyor. Gerçeği anlatmak için çırpınıyor. Muhasarayı kaldırmasının tek nedeni bu değil tabii. Ama bunun da etkisi oluyor."

Asıl neden olmasa bile, “isyanın kırılmasında” provokasyonların etkisi vardı. Cephe gerisinde, halkı isyancılara karşı kışkırtmak, tepkici kılmak üzere, parayla tutulmuş ajan, provokatör birlikleri oluşturulmuştu. Bunlar, köylere kadar yayılmış, şehir sokaklarını ise kontrolleri altına almışlardı.

Kışkırtıcı ajanlar ordusunun bireylerinden biri de, Liceli bir gençti. Dönemin bu genci, 1980’ler Diyarbakır’ının “dede” diye hitap edilen “rengi”ydi. “Dede” gündüzleri, şehrin merkezindeki köşede oturuyor, “o günleri anlatır mısın?” diyenlere, “hele yüzüme tükür, sonra anlatayım” cevabını veriyor, sonra anlatıyordu:

> “O zaman, çocuklukla delikanlılık arasında bir yaştaydım. Şeyh Said’in askerleri Diyarbakır surlarını sarmışlardı. Türk askerleri, surların içinde mahsurdu. Biz de içerdeydik. Silahlar patlıyor, surların tepesinde toplar gürlüyordu. Ortalık gürültü patırtı içindeydi. Şeyh Said’in askerlerinden surları aşıp içeriye girenler vardı. Kimdi şimdi hatırlamıyorum ama, bir adam biz çocukları, delikanlıları topladı. Bize para verdi. Evleri, dükkânları talan etmemizi istedi. Dükkânlardan alacaklarımız bizim olacaktı.
>
> Bir de dönüşte ayrıca para alacaktık. Ortalıkta bir sürü işsiz güçsüz vardı, benim gibi. Söylenenleri yaptık. Dükkânların kapılarını, camlarını kırıp içindekileri aldık. Evleri taşladık. Kırdık döktük. Bunu yaparken de, bize söylendiği gibi ‘Yaşasın Şeyh Said!’ diye bağırdık. Bizim yaptığımızı görenler ve zarara uğrayanlar, ‘Şeyh Said bunun için mi savaşıyor?’ diyerek soğudu, geri çekildi. Kızgınlıktan karşı cephede yer alanlar oldu.”

Elazığ’da da benzer olaylar yaşanıyordu. Elazığ olaylarını yaşayanlardan biri anlatıyordu:

> “Elazığlılar, Şeyh Said’in askerleri geliyor diye sokaklara döküldüler. Sevinç ve alkışlarla karşıladılar. Fakat görülen manzara ve şehirde yaşananlar, coşkulu desteği bir anda tepkiye dönüştürdü. Çünkü Şeyh Said’in askerleri diye karşılanan köylü kalabalığından bazıları şehre dalmış, kırıp geçiriyor, çapulculuk yapıyordu. Bu manzarayı gören halk, evine kapanıp kapılarını kapattı. Şeyh Şerif ve adamları bütün çabalarına rağmen çapulculukları engelleyemediler. Çapulcuların yaptıkları, Şeyh Said’in askerlerine mal edildi. Halk desteğinden mahrum, orta yerde kalakaldılar. Onun için, Şeyh Şerif Malatya’ya yürüme konusunda emir veremedi. Başı bozukluğu disipline etmeye çalışırken bozgun başladı.”

* * *

Şeyh Said İsyanı, 1800 yılında başlayıp gelen isyanlar zincirinin bir halkasıydı. Bu yönüyle yeni değildi. Var olan sorunlann silah gücüyle giderilmesi çabası...

Fakat, Türk devleti "sorunlann varlığını" kabul etmiyordu. Osmanlı'dan kalma gelenekle sorunları şiddet yoluyla "yok" saymaya çalışıyor, o arada

"sorun olmadığı halde" yaşanan ayaklanmayı, yine eski kolaycı, kestirmeden gelenekle "dış güçlerin kışkırtmasına" bağlıyordu.

Ankara'ya göre, bu isyan "dış güçlerin", özellikle de, "emperyalizm" diye tanımladığı İngiltere ile Fransa'nın "tahriki" sonucu patlak vermişti.

Oysa, tarih gerçeklerinin dokusu öyle değildi. Gerçekler söylemleri tekzip ediyordu.1923 yılında, Lozan'da imzalanan anlaşmayla TC'nin sınırlarını çizen, tapusunu veren Fransa ile Ingiltere idi. Kürt sorununu yadsıyan da...

İki yıl önce çizdikleri sınırlardan pişmanlık duymaları için bir neden yoktu.

Ayrıca, Türkçeye de çevrilmiş belge, bilgi ve kitaplar da, "emperyalizmin oyunu" söylemini yalanlıyordu. Çünkü, suçlananlar Türkiye Cumhuriyeti'ne yardımda bulunmuştu.

Ermeni yazar Garo Sasuni, "Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri" adındaki kitabında Şeyh Said İsyanının bastırılması için Ingiltere ve Fransa'nın yaptığı yardımları uzun uzun anlatıyor.

Sasuni'nin yazdığına göre, Ingiltere, o dönemde egemen olduğu Irak sınırını tutarak, Barzani'nin güneyden yardıma gelmesini önledi. Fransa da Suriye sınırını tutmakla kalmadı, Türk birliklerinin arkadan kuşatması için Suriye'den geçen demir yolunu emrine verdi.

O nedenle Kürt çevreleri, Ingiltere ve Fransa'nın tutumlarını da yenilginin nedenleri arasında sayıyorlar.

BAŞBAKAN, “AMAÇ KÜRTÇÜLÜKTÜR” DİYOR

Makedonyalı Fethi Okyar, Atatürk’ün hemşehrisi ve gençlik yıllarından beri yakın arkadaşıydı. Atatürk’ün adını duyurmasında da etkin rol oynamıştı.

Çanakkale yenilgisinden sonra, Atatürk bakan olmak istediğinde, en azından anımsatmak için bir gazete yayınlamış ve bu gazetenin sahipliğini Fethi Bey üstlenmişti. Gazete Atatürk’ü tanıtıyor, bu arada Saray nezdindeki görüşmelerini haber veriyordu.

Fethi Bey, daha sonraki süreçte, Atatürk’ün yakın çevresinde yer alıyor ve Başbakanlığa atanıyordu.

Fethi Bey Hükümeti, isyanı bastırmak için askeri birlikler sevk etmiş, bu arada sıkıyönetim ilan etmiş, isyan bölgesinde askeri rejimi yürürlüğe koymuştu. Başbakan, 25 Şubat 1925 günü, parlamentoda sıkıyönetimin gerekçelerini anlatırken, ilk kez ayaklanma hakkında ayrıntılı bilgi veriyordu.

Uygulanan sansür yüzünden, kamuoyunun önemli bir bölümü bir Kürt isyanının varlığından bile doğru dürüst haberli değildi. Kamuoyu ilk kez Başbakan’ın bu konuşmasıyla “isyanın var” olduğunu öğreniyordu.

Başbakan, “isyanın ayırımcı nitelikli ve Kürdistan’ı kurma amaçlı” olduğunu söylüyordu.

Fakat, daha sonra “Kürt sorunu” bulunduğunun dünyaca bilinmesi “milli menfaatlere aykırı” bulunduğu için, İsmet İnönü Başbakan olur olmaz, basına bir genelge göndererek, “dinsel amaçların öne çıkarılmasının

memleket menfaatine" olacağını bildirmiş ve bu isteği yerine getirilerek, bağımsızlık amacı "yok" sayılmıştı.

Başbakan Fethi Okyar parlamentoda yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

> "Bilindiği üzere, geçen yaz ortalarında Nasturi Harekâtı yapılmış ve bu harekât sırasında bazı subaylar (Yüzbaşı İhsan Nuri ve arkadaşları) yabancıların propagandasına kapılarak sınırın güneyine gitmişlerdir. Vatan ihanetine işaret eden bu harekâtın içerdeki teşvikçileri hakkında elde ettiğimiz delil ve belirtiler üzerine bazı kişiler, Bitlis Askeri Mahkemesi'nde yargılanmak üzere (Albay Halit Bey ve Yusuf Ziya Bey) tutuklanmışlardır. Tutuklananlarla uzak ya da yakından ilişkisi olan ve askeri mahkemece tanıklığına gerek görülen Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Said adında bir kişi vardı. Bu zat, bundan bir süre önce yanma mürit ve taraftarlarını alarak Genç ilinde bir geziye çıkmış, uğradığı yerlerde bazı kişilerle, özellikle hükümete muhalif olan unsurlarla sıkı ve gizli görüşmelere girişmiştir. Bu arada Piran'a uğramıştır. Şeyh Said'in yanında bulunan iki kişinin firari olduğunu fark eden jandarmanın bu kişileri tutuklamaya kalkışması üzerine, Şeyh Said jandarmalara silah çekilmesi konusunda emir vermiş ve çatışmalardan sonra jandarmaları esir etmişlerdir. Bu suretle isyan başlamıştır.
>
> Yalnız, isyanda harekâta başlamadan önce, biri Halep'te, diğeri İstanbul'da bulunan iki oğlunun Hınıs'a gelmesini istemiş ve onlarla görüştükten, Halep'te ve İstanbul'da ilişkide bulunduğu olası kişilerden haberler aldıktan sonra harekâta başlamıştır. Söylediğim olay (isyan), Piran'da 13 Şubat'ta meydana gelmiştir. Olayı başlatmakla birlikte derhal telgraf hatlarını kesmiş ve hükümete isyan ettiğini ilan etmiştir.
>
> Aynı günün gecesinde, Hacı Talat adında bir kişi, Genç hapishanesine ve jandarma birliğine saldırmış, baskın şeklinde meydana gelen bu olayda jandarmalarımız esir düşmüş, silahlarına el konulmuştur.
>
> Çabakçur'da (Bingöl) da hükümet konağına aynı biçimde baskın olmuş ve hükümet konağı ele geçirilmiştir. Bu suretle Genç, Çabakçur, Hani, Lice ve Palu ilçeleri de daha sonra buna katılmak üzere, bu yöreler isyan mıntıkası haline gelmiştir. Bunun üzerine yöredeki en büyük askeri kumandan, yakındaki birliklerin müdahalesini emretmiştir. İsyan birkaç ili kapsadığı için, isyan mıntıkasını tedip etmek (temizlemek) üzere, Üçüncü Ordu Müfettişi Kazım Paşa'ya görev verilmiştir. Kazım Paşa'nın emrindeki müfrezelerden biri Hınıs boğazından geçerek Lice'ye gitmek üzere hareket etmiş, diğeri de Piran köyüne uğrayarak Hani üzerinden Lice istikametine doğru yürümek emrini almıştır.
>
> Hınıs boğazından hareket eden müfreze, boğazın işgal edilmiş bulunduğunu ve hareket halinde bulunan müfrezeye ateş edilmekte olduğunu ve boğazın set edilmiş bulunduğunu görünce, müfreze boğazı sökmeye muvaffak olamamış ve boğazın güneyinde bir köyde kalmaya mecbur olmuştur.
>
> Yine Piran köyü üzerinden Hani yoluyla Lice'ye hareket eden diğer müfreze Piran'a varmış ve orada bulunan tüfek (tüfekli adamlar) ile karşılaşmış, meydana gelen çatışmada onları tenkil (yok etmiş) ve kaçmaya mecbur etmiştir. Ondan sonra Hani yönüne hareket etmiş, keza 'ussatı tenkil' eylemiş ve Hani'de karargâh kurmuştur. Bu tenkil (yok edilme) neticesinde, Hani'deki müfreze bir gece, günbatımından yarım saat sonra, ansızın 'teslim, teslim, salli âlâ Muhammed' sedaları ile her taraftan gelen köylülerin baskınına uğramıştır. Baskına yazık ki halk da katılmıştır. Savunma yapan askerlere içerden ve dışardan ateş edilmiş, askeri birlik ateş altında kalınca geri çekilmek zorunda kalmış ve Hani'nin güneyinde bir köye kadar gelmiştir. Bu suretle olayın önem ve ciddiyeti ortaya çıktığına ve çevrede bulunan askeri birliklerle yetinemeyeceği kadar önem taşıdığına inanan hükümet, daha önemli askeri kuvvet seferber edip gönderilmesine karar vermiş ve bunun için gerekli önlemleri almıştır. Bu amaçla

oluşturulacak askeri birlikler, yakında isyan bölgesine hareket edecektir. Umarım bu isyan, hükümetimizin terbiye tokadına vesile teşkil edecektir.

Efendiler, bu ussat (isyancılar) Palu bölgesini ele geçirdikten sonra, dün de Elazığ il merkezine saldırmışlardı. Orada bulunan birliklerimiz, dün gece yarısından öğleye kadar şehri kahramanca savunmuşlardır. Metince savunmadan sonra, her taraftan hücum eden asilere dayanamadıklarından, maalesef şehri terk ederek, güneydeki İzoli köprüsüne çekilmek zorunda kalmışlardır.

Şimdiye kadar anlattıklarım, isyanın askeri yönünden ibarettir. Bu isyan hareketi ne amaçla meydana gelmiştir. Ne gibi gerekçelerle zavallı saf halk kandırılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin gücüne karşı kıyama sevk edilmiştir? Bu konuda heyetinize bilgi vermek için, ussat yerinde bulunmuş bir mektuba nazaran; güya Türkiye Cumhuriyeti hükümeti o yörede 800 kişinin katline karar vermiş ve katlolunacak kişiler arasında Şeyh Said de bulunmakta imiş. Bu malumatı para karşılığında elde etmiş ve bundan kurtulmak için zaten muzmerri olan isyanı şimdi yapmaya mecbur olmuştur. Bu isyandan maksadı da şeriatın temininden ibaret bulunuyormuş.

Diğer bir belgede, alınan raporların birinde deniliyor ki: Hadise padişahlık, hilafet, şeriat, Abdülmecit'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi irticai bir propaganda puşidesi altında Kürtçülüktür. Bu genel olarak kabul edilebilir. Ancak bu umumiyet içinde, eylem Piran'da zamansız patladığı için, güçsüz olan Piran, Lice, Genç bölgesine mahsur kalmıştır. Halen Lice ve Piran hattının az güneyi ve Genç'e kadarı ve kuzeyi, arz ettiğim propaganda levisine fiilen kapanmış gibidir. Fakat, ötede beride dolaştıkları işitilen ve ele geçirilemeyen tanınmış Kürtçü kişilerin eyleme teşvikleri vardır.

Bu rapor 17 Şubat tarihinde gelmiştir. Bundan başka Diyarbakır'da, isyanla ilgili olduğu anlaşılan bazı unsurlar tarafından, 19 Şubat günü hükümet konağı civarına ve askeri karargâh civarına, el yazısı ile yazılmış iki adet bildiri yapıştırılmıştır. Bu bildirilerde, Gazi Paşa aleyhinde, ordu aleyhinde ve özellikle subaylar aleyhinde ve paşalar aleyhinde, devlet memurları aleyhinde birtakım kötü ve ağza alınmayacak sözler sarf edilmiştir.

Öldürülen birinin üzerinden çıkan bir mektup dikkat çekicidir. Mektupta, 'Kürdistan'da bir hükümetin kurulması için dolaşarak Piran'a gelen Şeyh Said Efendi'nin beraberindeki iki mahkûmun tutuklanması üzerine olayın meydana geldiği ve iki yıldan beri cereyan eden fikir ile sözlerin bugün hayata geçirilmek istendiği ve Şeyh Said'in Hani'ye taarruz ve oradan Genç'e, Lice'ye hücum ile Piran'a geri dönüş ve Piran'ın merkez yapılacağını, aynı zamanda Muş, Bitlis, Erzurum'da ve Hınıs'ta harekât başlayacağı ve Türk memurlarının hapis, güven veren Kürt memurlarının serbest bırakılacağı, güven vermeyenlerin tutuklanacağı, halkın canına malına kesinlikle müdahale edilmemesi, İslamiyet mahvedildiği için ihyasına çalışılmasına, Cenab-ı Hakk'ın Şeyh Said Efendi'yi aracı yaptığı yazılmaktadır."

OKYAR GİDİYOR İNÖNÜ GELİYOR

Atatürk, isyanın şiddetle bastırılmasını istiyor, Başbakan Fethi Okyar'ı yumuşak buluyordu. İsmet Paşa (İnönü) şiddet için aranan adamdı.

İnönü, tatilini kesip Ankara'ya dönüyor, evinden önce, doğruca Atatürk'e gidiyor ve "elimi masum insanların kanma bulamam" dediği öne sürülen Fethi Bey'i görevden alma süreci başlıyordu.

"Azil" işlemi, "demokratik" yöntemlerle yapılıyordu.

Parlamentonun yapısı tek parti diktatörlüğüne dayanıyordu. CHP hem diktatörlüğü, hem de parlamentoyu temsil ediyordu. 2 Mart 1925 tarihinde, aynı zamanda CHP meclis grubunda olan parlamentoya verilen bir güvensizlik önergesiyle, Başbakan düşürülüyor, aynı gün yerine İsmet Paşa (İnönü) atanıyordu.

Başbakan değişikliğine neden olan "iç çatlama", basında, "demokratik bir işleyiş" varmış havasında, ama tek kalemden çıkmış gibi haberlerle yer alıyordu. Tek parti iktidarının resmi yayın organı Hakimiyet-i Milliye gazetesi, 2 Mart 1925 tarihli sayısında, meclisin on saat süren gizli toplantısında hükümetin düşürüldüğünü haber veriyordu. Gazetenin haberinde şöyle deniliyordu:

> "CHP'de on saat devam eden toplantıda meydana gelen görüşme ve tartışmalar gizli olduğundan, ayrıntıları bizce bilinmemektedir. Ancak görüşme ve tartışmaların, isyanın şiddetle bastırılmasını isteyen çoğunlukla, normal önlem ve harekâtlarla bastırılacağını sanan ve yumuşaklık taraftarı olan Fethi Bey (Okyar) ve onunla aynı fikirde olan doğu illeri milletvekilleri arasında geçtiği sanılıyor. Yumuşama ve şefkat taraftarı olan Fethi Bey'in azınlıkta kaldığı, İstiklal Mahkemelerinin oluşturularak isyanın şiddetle 'tedip' (terbiye) ve 'tenkiline' (susturulması) taraftar olanların çoğunluğu kazandıkları tahmin ediliyor."

Yeni Başbakan İsmet Paşa, zaman geçirmeden beklentileri gerçekleştirmeye koyuluyor, şiddet yasaları ardı ardına yürürlüğe giriyordu.

İlk aşamada, olağanüstü yetkilerle donatılmış İstiklal Mahkemeleri görev başı yapıyordu. Bu mahkemelerde, yargı görevini yerine getirecek personelde, hukuk öğrenimi aranmıyordu. Asker ya da sivil olmaları da önemli değildi. Önemli olan rejime bağlılıklarıydı.

O nedenle birçok sivil politikacı ile asker yan yana oturup insanları yargılıyor, idam kararları üretiyorlardı. Mahkemelerin kararları her türlü denetimin dışında bırakılıyordu. Kimsenin hakkındaki karar için üst makam ya da mahkemede itiraz hakkı yoktu.

İdam kararlarının parlamento onayına sunulma geleneği de ortadan kalkıyor, infazların gecikmeksizin, derhal yerine getirilmesi yetkisi de bu mahkemelere veriliyordu.

İçişleri Bakanhğı'nın 25 Mart 1925 tarihinde bütün valiliklere gönderdiği genelgede, Kürtlüğün din perdesinin ardına gizlendiği belirtiliyor, olaylar karşısında sıkıyönetim ilan edildiği hatırlatdıyor ve sıkıyönetimin verdiği yetkiler kullanılarak, isyancılarla yandaşlan hakkında gerekenin yapılması isteniyor, şöyle deniliyordu:

> "Kürtlük cereyanının başında bulunmasından dolayı, hiyaneti harbiye (savaşa ihanet) ve vataniye suçu ile Bidis Divan-ı Harbi'ne çağnlmışken firar eden ve Harb-i Umumi (büyük savaş) esnasında dahi, Ruslaria aleyhimizde teşriki mesai eyleyen (işbirliği yapan) Hınıslı Şeyh Said, son zamanlarda dış düşmanlarımızın teşviki ile halkın cehaletinden yararianarak, 'mintarafillah gönderilmiş peygamber' kisvesi akında Kürdük ve saltanat ve hilafet lehinde ve Cumhuriyet aleyhinde irticai propaganda yapmaküzere, çoğunluğu sabıkalı ve mahkûmlardan oluşan yandaşlarıyla Hınıs’tan, Genç ve Palu üzerinden Ergani Maden ili dahiline girmiş ve Piran köyünde, yanında bulunanlardan bazı suçluların tutuklanması sırasında müfrezeye silah çekmiş, isyan etmiştir. Alınan önlemler ve gönderilen kuvvetlerle köy ve jandarmalar kurtarılmış ise de, din perdesi altında bir Kürdistan kurmaya ve Cumhuriyet aleyhine gelişmeye giden isyan Genç ili, Diyarbakır’ın Lice ve Elazığ’ın Palu ilçelerine yayılmış, Elazığ il merkezi bile işgal edilmiştir.”

Bildirinin ikinci maddesinde, Musul ve Yunanistan sorunu nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti aleyhine bazı dış tertiplerin bulunduğu şu sıralarda,

isyanın bastırılması için, mevcut gücün yanma ek olarak, yeni birliklerin oluşturulması için seferberlik ilan edildiği de hatırlatılıyordu.

* * *

Bundan sonra, güç, yer yer mahkeme yerine geçiyor, birinin kararı dağlarda, yol ve köylerde hayat karartıyordu. Kürt köyleri yakılıp yıkılıyor, toplu cinayetler işleniyordu.

Terör devleti iş başındaydı, artık...

Korku yalnız isyan bölgesine değil, genele yayılmıştı. Korkmak için muhalefet etmiş olmak gerekmiyor, iktidar şeflerini övmemek de yeterli oluyordu.

Başbakan İsmet İnönü, 7 Nisan 1925 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada, benzer olayların bir daha tekrarlanmaması için isyan bölgesinde gerekli önlemlerin alınacağını, alınacak adli ve idari önlemlerin meclise sunulacağını söylüyor, "ümit ederim ki, alacağımız tedbirler, memleketin her yerinde, bilhassa, o bölgesinde tesirini gösterecektir" diyordu.

İnönü, yapacaklarını "şiddetle, asla müsamaha etmeksizin, derhal fesadı bastırmaktan ibarettir" diye açıklıyordu.

Hemen ardından genel seferberlik ilan ediliyor, yedek askerler silah altına alınarak, genel taarruz için ordu büyütülüyordu.

Bu arada, isyan, ilgisi olmayan kesimlerin, dikta rejimine karşı çıkan Türklerin tasfiyesi, ayıklanması için de fırsat olarak değerlendiriliyordu. Basını susturmak üzere sansür yasallaştırılıyor, dehşeti yıllar süren "Takriri Sükûn Yasası" yürürlüğe konuyordu.

Yalnız Kürtler için değil, bütün muhalifler için korku dönemi başlamıştı.

"Takriri Sükûn Yasası"nın hedefleri alabildiğine geniş ve uygulayıcıların her türlü yorumuna açıktı. Sistemin istediği gibi "adam olmayıp", emrine girmeyen basın başlıca hedefti. Parlamentoda şu ya da bu şekilde muhalif davranmış politikacılar da...

İsyan bahane edilerek, “Takriri Sükûn Yasası” Demoklesin kılıcı gibi bütün muhalefetin başı üstünde sallandırılıyor, “tek sesli” bir toplum yaratılıyordu.

Dönemin iki ünlü gazeteci ve yazarı Ahmet Emin Yalman ve Hüseyin Cahit Yalçın rejime açıktan muhalefet etmiyor, ama bütün yapılanları da övmüyorlardı. Ahmet Emin ve Hüseyin Cahit, “Kürt isyanını özendirdikleri” gerekçesiyle tutuklanıp Elazığ İstiklal Mahkemesi’nde idam cezası istemiyle yargılanarak tutumlarının bedelini ödüyorlardı.

İki yazar, Atatürk’e birer telgraf gönderip pişmanlık ve bağlılık bildiriminden sonra idamdan kurtuluyorlardı. Ancak Ahmet Emin, emirle meslekten men cezasına çarptırılıyor, yıllar sonra Atatürk tarafından affedildikten sonra mesleğine dönüyordu.

* * *

Öte yandan isyan, siyasal, sosyal ve ekonomik alandaki bütün hayallerin gerçekleştirilmesi için araçtı. "İsyan" gerekçe gösterilerek, diktatörlüğün demirden duvarları inşa ediliyor, ırkçı politikalar yürürlüğe konuyordu.

Kürtlerin inkârı ve dillerinin yasaklanması bu dönemin ürünüydü. Bu, hayali kurulan "ulus devlet" (tek halklı devlet) modeli için ilk adımdı.

1925 yıhnda, gizlice yürürlüğe konan "Şark Islahat Planı" ile, daha bir yıl öncesine kadar "kardeş" ve devletin ortağı gösterilen Kürtlerin "var olmadığına" karar veriliyor, dilleri yasaklanıyordu. Şark Islahat Planı'nın 41. maddesinde şöyle deniliyordu:

> “Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Ovacık, Adıyaman, Besni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde, hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda, Türkçeden başka dil kullananlar, hükümet ve belediyenin emrine aykırı davranmakla suçlanacak ve cezalandırılacaktır.”

Bu karardan sonra, sokakta Kürtçe konuşmak suç, suçun karşılığı dayak ve para cezasıydı. Pazara ürün getiren köylüler, dayak ve para cezasından kurtulmak için müşterileriyle el ve kol hareketleriyle diyalog kurmak zorunda kalıyorlardı.

Benzer bir uygulama, henüz yeryüzünde yoktu. Evrensel tarihe “Türklerin yeni buluşu” olarak geçti mi, bilmiyorum...

ŞEYH SAİD YAKALANIYOR

Melle Şafii (Aydın) anlatıyor:

"Şeyh Said Efendi, Diyarbakır'dan ayrıldıktan sonra, konaklaya konaklaya bir atlı grubuyla birlikte Solhan tarafına, "Exi" (Eği) köyüne geliyor. Binbaşı Kasım'ın da köylüsü olan, sonra bitişiğindeki Baskan'a yerleşen Melle Yadin (Aydın), o sırada Silvan tarafında (Farkin'de) Melle Yahya'nın yanında okuyor. İsyan haberini alınca, Varto'ya dönmek üzere ayrılıyor. Eği'ye vardığı gün tesadüfen, Şeyh Said de oraya geliyor. Babası Şeyh Muhammed de Şeyhle birlikte. Babasını buluyor.

Şeyh'in orada olduğunu duyan çevre köyler, Eği'ye akıyor. Büyük bir kalabalık meydana geliyor. Şeyh, bazı ileri gelenlerle görüştükten sonra kalabalık cemaate namaz kıldırıyor. Bir de hutbe veriyor. Melle Yadin de namaza katılanlardan. Bizzat Melle Yadin'den dinledim. Diyor ki Melle Yadin:

'Şeyh Said Efendi, hutbede Allah için, halkımızı zulümden kurtarmak üzere ayağa kalktık. Niyetimizin sonunu getiremedik, iyi sonuç alamadık. Ama, Allah nezdinde müsterihim. Eğer, kıyamet günü Allahu Taala bana neden ayağa kalktın diye sorarsa, ona sorumluluğum vardı. Halkıma karşı sorumluluğumu yerine getirmek için ayağa kalktım diyeceğim. Eğer zulüm karşısında ayağa kalkmasaydım, Allah nezdinde bu halkın hakkı nedeniyle sorumlu olurdum. Yükün altından kalkamazdım. Allahın önünde, sorumluluktan kurtulmak gerektiğine inandığım için ayağa kalktım diyeceğim. Biz kaybettik ve zafere ulaşamadık. Fakat bu, haksız olduğumuz anlamına gelmez. Şimdilik başaramadık, ama mazlum ve haklıydık. Tam tedbirli, hazırlıklı, örgütlü, organize olmadığımız için başaramadık. Şimdi dönebilenler, köyüne, evine gitsin. Kurtulma gücü olanlar kendilerini kurtarsınlar. Biz de çalışmalarımıza devam edeceğiz. Dünya ile bağlantı kurmamız, sesimizi duyurmamız gerekiyor. Gerekirse bunun için İran'a geçeceğiz. Ama haklı davamızın takipçisi olacağız dedi.'

Şeyh Abdullah da o gün Eği'ye geldi. Yanında Kasım vardı. Kasım Varto'da ona katılmış. Emrinizdeyim demiş."

İlk tohumlar süreci, başlangıç ve gelişmeler zamanında isyana karşı olan, bu yüzden Şeyh Said ve Halit Bey'le bağlarını koparan Kasım, "yenilgi anında" isyancıydı.

Şeyh Said'in ayrılmaz parçası olarak, onunla buluşmak için damadı Şeyh Abdullah ile birlikte, Şeyhin bulunduğu Melekan köyüne geçiyordu. Şeyh ise burada toplanan liderlerle Muş yöresindeki Nuh Bey'in bölgesine, orası güvenli olmazsa İran'a geçiş planlarını tartışıyordu bu sırada. Kasım, askeri bilgi ve becerisiyle plancı olarak baş köşedeydi.

Melle Yadin, isyancıların safındaki babasının yanında, aynı kafiledeydi. Melle Şafii, Melle Yadin'in söylediklerini aktarıyordu:

> "Melle Yadin, 'daha Melekan'dan yola çıkarken, Şeyh Said Efendi ile Kasım arasında bir gerginlik olduğu anlaşılıyordu. Şeyh Said Efendi, Muş ovasında Murat nehrini geçmeyi düşündüğü köprüye bir keşif kolu gönderilmesini istediği zaman Kasım, 'orası geçiş için güvenli değildir' diyerek karşı çıkmıştı. Yanımızda tartışmadıkları için tam anlamıyor, bilemiyorduk ama bir gerginlik vardı. Konaklaya konaklaya ilerliyorduk. Abdurrahman Paşa köprüsünden Varto suyunu geçip, Çarbühür ve Hınzor köylerinden Bulanık'a doğru yol aldık. Önümüzdeki tek mesele Murat nehriydi. Murat nehrini geçmek için biri Bulanık yakınlarında, öteki Muş ovasında iki köprü vardı. Kasım, Muş ovasındaki köprü için tehlikeli dediği için, biz Murat'ı geçmek üzere Bulanık yakınlarındaki "Pıra Seyda"ya (Seyda köprüsü) gidiyorduk. Uzun sürdü yolculuğumuz ama, köprüye geldik. Şeyh Said, 'geçelim' deyince Kasım, 'köprüyü Türk askerleri tutmuş' deyip yine itiraz etti. Tek seçenek, kabarmış Murat nehrini atla geçmekti. 'Geçilir mi, geçilemez mi?' diye tartışma başladı. Kalabalığın içinde tartışmak istemedikleri için Şeyh Said, Şeyh Abdullah ve Kasım atlarını sürüp bizden koptular. Tepeye çıktılar. Ne dediklerini duymuyorduk, ama sertçe tartıştıkları belliydi. Bir anlaşmazlık olduğunu artık hepimiz biliyorduk. Sonra Şeyh Said önde, geldiler. Şeyh Said, 'ben gidiyorum, kim gelmiyorsa kalsın' diyerek atını nehre sürdü. Atlılar arkasından gittiler. Şeyh Abdullah 'ben gelmiyorum' dedi. Arkada, Kasım'ın yanında kaldı. Kasım, "kurtuluşumuz yok, ben de gelmiyorum" diye bağırdı. Nehir suyu çok kabarmıştı. Su atların sırtına geliyordu. Şeyh Said, tam nehrin ortasına gelmişti ki, karşı tarafa haber gönderilmiş, Şeyh'in nehri geçip kurtulmasına karşı tedbir alınmış olmalı, tüfek atışları başladı.
>
> Şeyh Said, nehrin ortasından geri döndü. Onu takip eden atlılar da. Şeyh, atını doğruca Kasım ve Şeyh Abdullah'ın yanına sürdü. Üçü birlikte, yine bizden uzaklaştı. Karşımızdaki bir tepeye gittiler. Orada uzun uzun tartıştıktan sonra yanımıza geldiler. Geri döndüklerinde Şeyh Said Efendi, 'hadi' dedi. 'Varto'ya gidip Osman Nuri Paşa'ya teslim olacağız.' Atını sürdü. Hep beraber peşinden gittik. Hepimiz, Şeyh'in kendi ayağıyla gidip teslim olacağını sanıyorduk. Fakat, yeniden Abdurrahman Paşa köprüsüne geldiğimizde yanıldığımızı gördük. Meğer, Şeyh Said Efendi, Kasım'ın ısrarlarından kurtulmak için, 'teslim olacağım' demiş.
>
> Çarbühür köyüne geldiğimizde, babasının nereye gönderdiğini bilmiyorum, ama Şeyh'in oğlu Şeyh Ali Rıza, yanımızda değildi. Şeyh Said Efendi, burada Varto'ya giden Kereseid köyü yoluna sapacağına, atını köprüye doğru sürdü. Kasım telaş içinde yanına gitti. Konuşulanları artık hepimiz duyuyor, dinliyorduk. Kasım, 'anlaşmamız böyle değildi, Varto'ya gidip teslim olacaktık. Ben bunun için söz verdim. Mektup yazdım. Paşa bizi bekliyor' dedi. Şeyh Said Efendi, kızgındı. 'Kasım' diye bağırdı. 'Ben teslim olmuyorum. Ölürüm, ama gidip düşmanıma teslim olmam.'

Kasım, yalvarıyor, 'birlikte teslim olursak kurtulur, çok kimseyi de kurtarırız' diyordu. Şeyh, 'nasıl istersen öyle yap, ama ben teslim olmuyorum' cevabını verip, atını hızla sürdü. Kasım, o zaman atını sürdü. Köprünün ortasında önünü kesti. Akrabaları da Şeyh'in etrafını sardı. Akrabalarından Kalecik köyünden Kollo'nun oğlu Gulo, Şeyh'in atının dizginine yapıştı. (Gulo, daha sonra köyüne döndü. Bir gün üç atlı indi kapısında. Onu dışarıya çağırdılar Şeyh'e neden ihanet ettin diyerek ateş edip vurdular) Şeyh, tüfeğine sarılıp namluyu Kasım'a doğrulttu. Ama tüfeği ateşlenmedi. Kasım, kardeşi Reşit ve akrabalarının yardımıyla Şeyh'i esir aldı."

* * *

Şeyh'in tutsak düşmesine ilişkin pek çok söylenti vardı. Görgü tanıklarının anlattıkları da çelişikti.

Şeyh'in yakalanması bir bakıma "tarihi değiştiren olay" olduğu için bunu farklı anlatımlarla sunuyoruz.

Torunlarından Abdülmelik Fırat anlatıyor:

"Şeyh Said Efendi, Diyarbakır cephesinden çekilirken amacı, İran'a geçip kendini kurtarmak değildi. Düşüncesi, Hakkari dağlarında bir cephe açmaktı. Fakat Binbaşı Kasım, Şeyh Abdullah'ı da kandırıp yanına alarak elbirliğiyle tuzağa çekiyor, hareketi öldürüyor. Şeyh Said Efendi, Diyarbakır'dan ayrıldıktan sonra, Genç üzerinden, Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı Melekan köyüne geliyor. Melekanlılar akrabalarımızdı. Şeyh Abdullah'ın köyü. Abdullah da Şeyh Said Efendi'nin damadı. Kızının evinde geceyi geçiriyor. Dinlenip ertesi gün yola çıkıp, Şerevdin (Şerafettin) dağlarından Muş ovasına inecek, oradan da Bitlis üzerinden Hakkari tarafına geçecek.

Binbaşı Kasım da orada. Şeyh Abdullah ile birlikte köye gelmiş. İsyancıların yanında görünüyor. Sabah yola çıkılacağı zaman, Binbaşı Kasım, Şeyh'i düşündüğünü göstererek oyalama taktiklerine başvuruyor. Şeyh Said Efendi, Bongılan geçidini aşıp Muş ovasına inmek kararında. Fakat Kasım, o yoldan gidildiği takdirde kurtulacağını bildiği için, kış ve kar şartlarını öne sürüyor; devlet güçlerinin Muş ovasındaki stratejik yolları tuttuğunu, yalanlar uydurup Murat nehrinin kabardığını, ovada nehri aşmanın zorluklarını anlatıyor. Amacı Şeyh'i oyalayıp hükümet güçlerine el altından haber ulaştırmak ve bir yandan da, irtibatlı olduğu Türk güçlerinin bulunduğu Varto mıntıkasına çekmek. Abdullah da bir bakıma ona arka çıkıyor, destekliyor.

Yol güvenliğini ve nehrin kabardığını öne sürüp, sonunda güzergâhı değiştirmeyi başarıyor. Şeyh Said Efendi'nin yanında adamlar var, ama yakınlık bakımından yalnız. Yanında ne çocukları, ne de kardeşleri var. Orada en yakın olarak, damadı Abdullah ve bacanağı Kasım bulunuyor. Onlara güvenmek zorunda kalıyor.

Kasım ve akrabaları, Abdurrahman köprüsünde etrafını sarıp namlu doğrultarak teslim olmasını istediklerinde, Şeyh Said Efendi ona hakaret ederek tüfeğine davranıyor. Fakat ateşlemeye zaman bulamıyor. Kasım onu teslim alıp devlete veriyor."

Melle Selim de Şeyh Said'in tutsak edilmesi konusunda, ayrıntılar hariç, benzer şeyler anlatıyor ve şöyle diyordu:

> "Kasım, Şeyh Abdullah ile birlikte Melekan köyüne geliyor. Abdullah, Erzurum cephesinde mağlup olmuş, köyüne dönmüştü. Şeyh Said Efendi onunla burada buluşuyor. Bir toplantı düzenliyor. Efendi, bundan sonra yapılacaklar hakkında herkesin tek tek görüşünü alıyor. Söz verilen herkes, ona tabi olduğunu söylüyor. Sıra Kasım'a geldiğinde, 'Benim sözüm ayağınızın altındadır' diyor. Bu, Kürtlerin büyüğe sadakat bildirimidir. Emrinizdeyim, nereye yürüseniz arkanızda, ayağınızın altındayım demektir.
>
> Bunun üzerine Şeyh Said Efendi kararını açıklıyor:
>
> — Doğu'ya çekileceğiz, Ama halkı serbest bırakalım. İsteyen bizimle gelir, gelmek istemeyen de köyüne döner.
>
> Ama Kasım planını yapmış. Yolunu kesecek. Bağlılığını bildirip kafasındaki planı uyguluyor. Şeyh'in kestirmeden Muş ovasından geçip dağlara varma düşüncesini değiştirmeyi başarıyor. Varto yoluna sapıyor."

Halit Bey'in yeğeni Mehmet Emin Sever'in anlattıkları bir başka açıdan tarihe ışık tutacak nitelikte:

> "Yola çıkarken Şeyh Said Efendi'nin amacı, Muş ovasında, Karabegan köyünün yakınındaki köprüden Murat nehrini geçip dağlara varmak. Fakat Kasım bu fikre karşı çıkıyor. Şeyh Said Efendi'nin güvenliğini bahane edip,
>
> — O köprüyü biliyorum. Başında karakol kurmuşlar. Çatışmaya girmeden geçmemiz imkansız. Ayrıca ovada nehri geçmemiz de tehlikeli. Çünkü bahar sularıyla kabarmış. Suya düşersek boğulur veya donarız, diyor.
>
> Kasım, Murat nehrini geçiş için yeni bir öneride bulunuyor. Şerevdin dağlarından, Varto yakınlarındaki Abdurrahman köprüsünden geçip, Çaksor köyünden dağlara yönelmeyi... Şeyh Said'in aklına Kasım'ın art niyetli olabileceği gelmediği için, önerisini uygun buluyor. Yola çıkıyorlar. Karlı Şerevdin (Şerafettin) dağlarını aşıp, yorucu bir yolculuktan sonra, 100 kadar atlıyla Abdurrahman köprüsüne geliyorlar. Burada kısa bir mola veriliyor. O sırada Kasım'ın akrabalarından, Bağlu köyünden Temranlı Guloe Kollo, Kasım'ın talimatı üzerine Şeyh Said'e tüfeğini doğrultuyor."

Şeyh Said, 21 Mayıs 1925 tarihindeki ifadesinde yakalanması olayını şöyle anlatıyordu:

> "Şeyh Abdullah, Muş'la Meneşgut arasındaki Gırvas gediğinde cephe komutanıydı. Komutası altında 200-250 kişi vardı. Kasım Bey, o bölgede Şeyh Abdullah'a katılmış. Ne zaman katıldığını ben bilmiyorum. Darahini'den Meneşgut'a gittim. Kasım orada, Şeyh Abdullah'ın yanında idi. Beş gece beraber kaldık. Muş köprüsünden Nuh Bey'in yanına veya Varto'dan Murat nehrini geçip Hasenanlı Halit Bey'in yanına geçmeyi düşünüyorduk. Kasım Bey de öyle söylüyordu. Fakat gizlice Osman Paşa'ya mektup yazıp göndermiş. Muş tarafına gitmeye teşebbüs ettik. Kılavuz geldi. Geç olmuştu. Çok yağmur yağıyordu. Gırvas'a geri döndük. O gece orada kaldık. Ertesi gün yola çıktık. Çarbühür tarafına vardık. Gece yürüdük. Asker vardı. Lo-lan tarafında görüldük. Onlar Alevidir. Hükümete çete yazılmışlardı. Bize

ateş açtılar. Uzaklaştık. Takip edemediler. Gece, terk edilmiş olan Sipyan köyünde kaldık. Gece Melhemli’ye gittik. Köyün karşısındaki tepede gündüzü geçirdik. Orada teslim olma meselesi açıldı. Şeyh Abdullah teslim olacağını söyledi. Ben, ‘Yapamam’ dedim. Kasım Bey teslim olma fikrindeydi. Sonra ben de ‘Teslim olurum’ dedim.

Akşam namazından sonra Varto’ya doğru yola çıktık. Karanlıkta birbirimizi kaybettik. Abdurrahman Paşa köprüsüne geldiğimde, henüz şafak ağarmamıştı. Orada, ‘gidip teslim olayım’ diye geldi kalbime. Askerler her tarafı tutmuşlardı. Kasım Bey orada bana ulaştı. Fikrimi anlayınca, ‘Efendi, olmaz. Ben Osman Paşa’ya mektup yazdım ki, müfreze göndersin. Gelip bizi teslim alsın’ dedi. Ben ona, ‘Askerlerini öldürürsün’ diyordum. O da ‘Olmaz’ diyor, beni teslime iknaya çalışıyordu. Bana, ‘Olur ki affederler, sürgün ederler. Belki çıkış yolu bulunur. Bu yolda ise beş dakika geçmeden telef olursun. Neredeysen, müfreze gelir ateş eder’ diyordu. Beni kandırdı. Döndük. Müfrezeler geldi. Bizi ilk bulanlar Çarbühür askeriydi. Çarbühür’e döndürdüler. Bizi orada bir odaya indirdiler. O sırada Paşa bizi telefona istedi. Görüşüldü.”

Binbaşı Kasım, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi’nde Şeyh Said’in savaşı sürdürmek üzere Nuh Bey’in yanına gitmek istediğini, bu gerçekleşmediği takdirde İran’a gitmeyi planladığını, onu yakalamak için oyalamaya, yolunu değiştirmeye, bir yandan da teslime ikna etmeye çalıştığını, bir ara teslim olmayı kabul etmişken yeniden caydığını söylüyor ve devam ediyordu:

“Şeyh Said’in, gece teslim olmaktan caydığını duydum. Kendisiyle görüştüm ve bir saat boyunca konuştuk. Çarbühür’ü geçince, ilerde artık asker olmadığını, dolayısıyla kurtulduğunu, teslim olmayacağını söyledi. Tam Abdurrahman Paşa köprüsü üzerine gelmiştik. Şeyh Said atından inmişti. Atlılar nehirden geçiyorlardı. Geçmemelerini söyledim. Dinlemediler.

Kardeşim Reşit, akrabamdan Timur, Ahmet, Kargapazarlı Mehmet Reşit ve Şerifoğlu ile Halit’e hemen ateş açtırdım. Yüze yakın mermi atıldı. Atlıların hepsi kaçtı. Şeyh Said’in kısrağı da kaçmıştı. Şeyh Said’i, köprünün ayağı yanında yakaladık. Şafak yeni açmıştı. Varto’ya gelmeyeceğini, istersem kendisini öldürebileceğimi söyledi. Gideceği cevabını verdim. Osman Paşa’ya tezkere yazarak ufak bir müfreze istedim.”

BİNBAŞI KASIM ANLATIYOR

Kasım, Şeyh Said'in idamından sonra, Varto'ya dönemedi. Şeyh Said'e silah doğrultan kardeşi Reşit ve öteki kardeşi Ali ile birlikte Söke'ye yerleştirildi. Ev ve arazi verildi.

Neden gerek görüldüğü bilinmez, ama devlet tam 20 yıl sonra, Şeyh'in nasıl yakalandığını yeniden derleme ve dosyalama ihtiyacını duydu. Bunun için en yakın tanık Kasım'dı.

Kasım, bu kez mahkemeye değil, Söke Kaymakamı Kazım Atakul'a ifade veriyor, bitirdikten sonra altını imzalıyordu.

Kasım'ın, 13 Ocak 1945 tarihinde Söke Kaymakamı Kazım Atakul'a verdiği ifadenin tutanakları, ilk kez 1991'de Cumhuriyet gazetesinde yayınlandı. Aynı ifadeler, daha sonra Mumcu'nun *Kürt-İslam Ayaklanması* adındaki kitabında da yer aldı.

Kasım, 1945'teki ifadesinde, Şeyh Said'le Bongılan'ın (Solhan) (Exi) Eğig köyünde buluştuğunu, savaşın vardığı noktayı birlikte irdelediklerini belirttikten sonra, devam ediyordu:

> "Şeyh Said, buradaki 400 kişilik kuvvetimizle Muş ovasına inelim, Murat nehrini köprüden geçip Huvit Reisi Nuh ve Hasenanlı Halit'le birleşelim, oradan İran'a geçelim, dedi. Hemen hazırlık yapılmasını emretti. Bir saat sonra hareket edildi. Gırvas köyünde akşam namazı kılındı. Şu öneride bulundum:
>
> — Akşam karanlığında kuvvetlerimizin Bongılan gediğinde bir pusuya düşmemesi için, ileriye bir silahlı birlik gönderilmesi uygundur.
>
> Şeyh, bu öneriyi uygun buldu. Oğnut beylerine, 'Biriniz beş-on atlı ile ileride yürüyünüz' dedi.
>
> Yanıt veren olmadı. Benim de aradığım buydu.
>
> — Bu akşam nöbeti ben devralayım. Başka zaman diğerleri alırlar, dedim.
>
> İlerledim. Arkamdan kardeşimle beş-on atlı geliyordu. Bongılan gediği denilen boğazı geçtik. Muş ovasına indik. Atlıları durdurttum. Biraz sonra şeyhler geldiler. Şeyh Said:

— Haydi yürüyelim, dedi.

— Evet ama, buradan köprüye altı saatlik mesafe var. Sabaha da dört saat var. Köprüden nasıl geçersiniz, dedim ben.

— Uygun, dediler.

Bazıları, 'Murat'ı geçitten geçelim. Gündüzün atlı geçtiğini gördüklerini söylediler.

— Şu memlekette, nisan ayı taşkınında, gece yarısı Murat'ı geçmek mucize sahibi olmak demektir. Gündüzün sular azalıyor, geceleyin son derece kabarıyor. Bunu herkes bilir, dedim.

Şeyh Abdullah:

— Hepiniz geçseniz de, ben bu suya girmem, ölümüme kendim sebep olacağıma, başkası beni öldürsün, dedi.

Şeyh Said:

— Şu halde ne yapalım, diye sordu.

— Gırvas köyüne dönelim. Orada sabahlayalım. Sabah görüşürüz, dedim.

Geriye dönüldü. Gırvas'a geldik. Sabah şeyhlerle görüştük. Şeyhlere, Şerafettin dağını aşıp Varto'ya inmemizin vaziyeti biraz daha kolaylaştıracağını söyledim.

Tartışmalardan sonra, Şeyh Abdullah'ın da yardımıyla önerimi benimsediler.

Öğleyin Şerafettin dağına tırmandık. Birkaç yüz metre yükseğe çıkınca, karların üzerinde yürüyoruz. Bata çıka dağın üstüne çıktık. Şerafettin 2500 rakımında, hafif tipi ile karışık kar yağışı başladı.

Ovaya inip de bir yere kaçmaya fırsat bulmasınlar diye, hemen kuzey yıldızını yön vererek, öncülere tembih ettim. Ve bunları izledik. İki saat sonra Varto yüzünü aştık. Habiban köyüne vardık. Köyde kimse yok. Yerleştik. Herkes yorgun, yatıyor.

Ben bir mektup yazdım. Fırka komutanına gönderdim. Beni gözlüyorlardı. Şeyh Said'e haber vermişler.

Şeyh çağırdı:

— Atlıyı geri al. Burada bulunduğumuzu etraf ve hükümet hissetmesin. Ben birini göndereyim, geri getirteyim, dedi.

— Şimdi geri çağırırım, dedim. Biraderi gönderdim. Mektubu yırtıp atlıyı geri getirdi.

İkindi vakti, köyün kenarında akan incecik suyun başında toplanan şeyhlerle beyler beni çağırdılar. Şeyh Said görüşümü sordu. Ben başka yollar gösterdim.

Beylerden biri:

— Sen göz göre göre bizi Türklere öldürteceksin. Senin gösterdiğin yolda müfrezeler vardır. Bizle ne düşmanlığın var, dedi.

Ben işi gürültüye boğmak için bağırdım:

— Sen bu ağzınla mı 600 yıllık hükümetle uğraşmaya kalktın? O müfrezeyle değilse bile, başka müfrezelerle karşılaşacaksın, dedim.

Oradan ayrıldım. Akşam namazı vakti, hepsi ata binmiş olarak bulunduğum yere geldiler. Bizi de ister istemez atlara bindirdiler. Şeyh Said'in fikri, Varto suyunu geçip Hınıs'a doğru gitmekti. Beraberimdeki bir miktar atlı ile Şeyh Abdullah, başka geçide indik.

Biz onları bekliyorduk. Onlar da bizi bekliyorlardı. Nihayet bizi buldular.

Geçitten geçtik, bir yokuştan sonra Baltaş köyü tepesine çıktık. Tugay karargâhı yirmi dakika sağımızda, fırka karargâhı bir saat solumuzda. Hiçbir tertibat, posta, hatta gözcü bile yok. Güneş doğmuştu. Dürbün elimden düşmüyor. Hep bir takip müfrezesi ve kuvvetin hareketini gözlüyorum. Gelen yok. Çevre köy halkı, işaret atışları yaptı. Hiçbir engel ile

karşılaşmadan, o gün akşam üzeri İspahan köyüne indik. Akşam namazından sonra Melhemli köyüne geldik.

Melhemli köyü, şeyhlerin köyüdür. Ancak yerinde yeller esiyor. Ne bir şey var, ne bir kimse...

Geceledik. Sabahleyin köyün güneyinde, Murat nehri üzerinde bir tepede toplandık. Şeyh Said, orada bir yolcuya bir altın verdi. Murat'ı yüzüp geçerek, karşıdaki köyün adamlarından, kendilerini geçirmek üzere geçidin başına gelmelerini istedi.

Bir aralık, yolcuyu bir kenara çektim. Kendimi tanıttım. Ve askeri kuvvet beklediğimi, karşı köydekilerin şeyhlerin geçişlerine engel olmalarını ve aksi takdirde, akşama kalmaz, bütün çoluk çocuklarıyla köylerinin yakılacağını söylemesini tembih ettim.

Yolcu yüzerek Murat'ı geçti. Bir saat sonra beş-on atlı geçit başına geldiler.

Şeyh Said:

— İşte, bizi geçirmek için atlılar geldi, dedi. Murat'ı geçersek, selamete vardık demektir. Nuh ile Halit'i bulur, birlikte İran'a geçeriz.

Ben, buradan itibaren hareketlerine katılamayacağımı, bu yaşa kadar Türk vatanına karşı nankörlük yapmak tenezzülünde bulunmadığımı ve geçit geçilirse kendilerine açık olduğunu söyledim.

Şeyh Abdullah:

— Ben İngilizlerin ve Acemlerin ekmeğini yemeyeceğim. Ve sizinle de gelmeyeceğim. Ölüm nerede olursa bizi bulacaktır, dedi.

Şeyh Said:

— Zaten ikinizin gizli gizli görüştüğünü biliyordum, dedi.

Ve yürüdü. Büyük bir kütle ile geçidin başına vardılar. Karşıdan yaylım ateşi gibi silah sesleri duyuldu. Şeyhler dönüp bize geldiler. Bir iki saat sonra, bir askeri birliğin dağdan indiğini haber verdiler.

Dürbünle baktım:

— Herhalde bir fırka geliyor. Bu süvariler öncüdür. 100 atlı, 30 kadar yaya tahmin ediyorum, dedim. Beş kilometre karşımızdaki Darabi köyüne indiler. Orada, bir müfreze sağa, bir müfreze sola çıkardılar. Diğer kısmı köyde kaldı.

Murat'ı geçeceklerini söyledi. Şeyh Said'e yetiştim. Köyün kenarına vardık. Yolu yukarıdan geçeceğimizi söyledim.

— Aşağı caddeden çıkalım, dedi.

Köyün içinden geçtik. Köyü geçince, teslimden vazgeçtiğini, kanını boş yere neden heder edeceğini söyledi. Beş çeyrek uzaklıktaki Abdurrahman Paşa köprüsüne gelinceye kadar, cevaplarımla idare ediyordum. Önde Oğnut beyleri, 90 atlı ile inmek için atından indi. Ben de indim. Geçmemesini ve bırakmayacağımı söyledim. Elini şöyle havaya sallayarak köprüye doğruldu. Ben silahımı beylere çevirdim. Birkaç söz söyleyerek ateş ettim. Ateşe karşılık gelmedi. Çayın öbür yakasında atlıların karartısı da kalmadı. Kaçtılar. Şeyh Said köprüyü geçtikten sonra, akrabalarımdan bir ikisi önünü kestiler. Ve beni çağırdılar. Köprüyü geçtiğim zaman, Şeyh Said üç arkadaşı ile kayaya arkasını dayamış ve elinde mavzer... Akrabalarımdan ikisi de, yolun üzerinde, silaha davranmış durumda bekliyorlar.

Ben Şeyh Said ile karşılaştım. Elindeki mavzeri kalbimin üzerine çevirerek:

— Bak, dedi.

Ben silahı göğsümden uzaklaştırdım. Oradaki akrabalarımdan ikisi silahını almak istedi. Şeyh Said:

— Vermem, dedi.

Fakat akrabalarım çekti aldı. Fişek yatakta, silah tetikteydi. Meğer Şeyh Said silahı göğsüme uzattığı zaman, arkamdaki biraderim silahı ile Şeyh'e nişan almış...

İhtimal ki, bu nedenle ateş edememişti. Biz altı, onlar dört kişi... Hepimiz silahlıyız. Varto'ya gitmek için ne kadar ısrar ettiysem para etmedi. Sonunda fırka komutanına mektup yazdım:

'12. Fırka Komutanlığı'na! Şeyh Said'i, Abdurrahman Paşa köprüsünde tutukladım. Küçük bir müfrezenin gönderilmesini arz ederim. 15 Nisan 1925, Emekli Binbaşı Kasım.'

Pusulayı bir atlı ile gönderdim.

Bir buçuk saat sonra, fırka komutanı telefon almış olmalı ki, Çarbühür sırtlarından bir bölük asker çıktı. Bize doğru adım adım geldiler. Kim olduğumuzu sorup anladılar.

Başlarındaki subay Çarbühür'e davet etti. Gittik. Sonra, Osman Paşa beni takdir etti."

* * *

Kasım'ın anlatımları, resmi tarihle çelişiyordu. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan *Ayaklanmalar* kitabında, Şeyh Said'in ordu birlikleri tarafından takibe alınıp, çarpışa çarpışa teslim alındığı yazılıyordu. Resmi tarih kitabında şöyle deniliyor:

> "Çarpuh'ta (Çarbühür) bulunan müfrezeden bir kısım kuvvetle, 35'inci alayın ikinci taburu, Çarpuh geçidinde bulunan süvari bölüğü; Raskan geçidini geçerek, Hanşeref dağı güneyinden doğuya kaçan asileri yakalamak için takiple görevlendirilmişti. Alınan tamamlayıcı bilgilere göre, yakalanması istenen bu asi kafilesi, Varto cephesi komutanı Şeyh Abdullah, ayaklanma hareketinin tertipçisi Şeyh Said, Binbaşı Kasım, Şeyh Ali, Ceyranlı İsmail, Reşit, Mahmut, Timur ağalarla, Kargapazarlı Reşit, Şeyh Galip ve beraberindeki hizmetçilerle ailelerinden mürekkep bulunmakta idi. Bu asi kafilesi 35'inci alay 2'nci taburun baskısı ve şiddetli ateşi karşısında kurtuluş çaresi kalmadığını anlayarak; aralarında kısa müzakereden sonra, önce Şeyh Abdullah, arkasından 25 avanesi, Şeyh Said, Kasım teslim oldular."

Görüldüğü gibi resmi tarih Kasım ile akrabalarını da "isyancı" sayıyor, onları da zorla yakalanıp tutsak edilenler arasında gösteriyordu.

15 Nisan 1925 tarihinde yayınlanan resmi hükümet bildirisinde de, olaylar "başka türlü" gösteriliyor, Kasım'ın adı ise "yakalayan" değil, tutsaklar arasında geçiyordu.

Bildiride şöyle deniliyordu:

> "Genç kuzeyinde sıkıştırılan Şeyh Said ve diğer ayaklanma liderleri doğuya doğru kaçmak isterken, Varto güneyinde Çarpuh (Çarbühür) köprüsü civarında birliklerimiz tarafından sarılarak yakalanmış ve Varto'ya getirilmiştir. Esir edilen asilerden önemlileri şunlar: Şeyh Said, Şeyh Abdullah, Kasım..."

Varto'daki askeri birliğin komutanı Osman Paşa da Ankara'ya gönderdiği raporda, Kasım'ı, Şeyh Said'i köprü başında tuzağa düşürüp muhafızlarından koparan, sonra da göğsüne silahını dayayıp tutsak düşüren adam olarak değil, çarpışma sırasında sağ olarak silahıyla birlikte ele geçirilen isyancı diye göstermişti.

Kasım, bu söylem ve resmi rapor yüzünden Diyarbakır mahkemesinde güç anlar yaşamış, hatta adı idam istemiyle yargılananlar listesine yazılmıştı. Bu yüzden Şeyh Said'i yakalayan kişi olduğunu kanıtlayamama sıkıntısı çekiyor ve mahkemede şöyle yakınıyordu:

> "Şeyh Said'i benim yakaladığıma dair Ankara'ya telgraf çeken Osman Paşa, sonra da idam edilmem için İstiklal Mahkemesi'ne yazı yazıyor. Bu bir yanlışlıktır, haksızlıktır. Şeyh Said'i ben tek başıma yakaladım. Onun için ceza değil, ödülümü isterim."

Kasım, "yanlışlığı" güç bela düzeltmeyi başarıyor, kendisine yardım eden kardeşleri ve yakın akrabalarını da kurtarıyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEİD ABDÜLKADİR VE DAVASI

Seid Abdülkadir, Nakşibendiliği Kürdistan'a taşıyanlardan biri olan Nehrili Seid Taha'nın torunu, Şeyh Ubeydullah'ın oğluydu.

Seid Taha, 1700'lerde yaşayan Mevlana Halid'in öğrencisiydi. Mevlana Halid'in, aynı dönemde Kuzey Kürdistan'da görevlendirdiği öteki öğrencisi ise Şeyh Ali'ydi. Şeyh Ali, Şeyh Said'in dedesiydi.

Kadere bakın ki, Medresede kaderleri birleşen iki şeyhin torunları da, aynı davanın yürütücüleri olarak kaderlerini birleştirecek ve hayatları idam sehpasında noktalanacaktı.

Türk resmi raporlarına göre, Seid Abdülkadir'in babası Şeyh Ubeydullah, Peygamber sülalesinden geldiği iddiasında ve Kürtler arasında adı yaygın, sevilen, sayılan bir kişilikti. Kürtler, onun baba ocağını kutsal kabul ediyorlardı.

Şeyh, kendi medresesinde öğrenci yetiştiriyor, başarılı olanları "Nakşibendi Halifesi" sıfatıyla Kürdistan'ın dört bir yanında

görevlendiriyordu. O nedenle yaygın bir halife ve müritler ağına sahipti.

Yine resmi raporlara göre, Şeyh Ubeydullah, dini eğitim vermekten çok, Kürdistan'ın bağımsızlığını gerçekleştirmek için çabalıyordu.

Mehmet Bayrak'ın *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri* adındaki kitabına da aldığı bir raporda, Şeyh'in, 1880 yılının Temmuz ayı sonlarında, Kürt ulusal sorununu görüşmek üzere Kürdistan'ın önde gelen şeyh ve halifelerini Şemdinan'daki dergâhında topladığı belirtiliyor.

Rus subaylarından Avriyanof, *19. yüzyılda Rusya, İran ve Osmanlı Savaşları* adındaki kitabında, bağımsız Kürdistan'ın kurulmasını amaçlayan bu toplantıya, bütün Kürdistan'dan 5 şeyh, 21 halife, 42 prens ve 68 beyin katıldığını yazıyor. Kürdistan'ın bağımsızlığı için girişilecek silahlı mücadelenin stratejisi tartışılıyordu, bu toplantıda.

Avriyanof, aynı toplantıda Ermeni ve Hıristiyanlara karşı izlenecek politikaların tartışıldığını anlatıyordu. Şeyh Ubeydullah, Osmanlıların, Kürtleri sistematik olarak Ermenilere karşı kullanma politikası izlediğini, bu nedenle Kürtlere dokunmadıklarını söylüyor ve "eğer Ermeniler mahvedilirse, Osmanlı nezdinde Kürtlerin bir önemi kalmaz" diyor, başkaldırı halinde Kürtlerin de Ermeni ve öteki Hıristiyanlara iyilikle yaklaşması gerektiğini savunuyor, bu öneri onay buluyordu.

Toplantıda, Kürdistan'ın bağımsızlığı için genel isyan kararı alınıyor, liderliğe de Şeyh Ubeydullah getiriliyordu.

Şeyh Ubeydullah, toplantıdan kısa süre sonra, ilk aşamada Kürdistan'ın İran'daki parçasını kurtarmak üzere harekete geçiyor ve kısa zamanda, Iran içlerine kadar ilerliyordu.

Bu harekâtın önemli komutanlarından biri de 1925 yılında asılarak idam edilecek oğlu Seid Abdülkadir'di. Fakat hızla gelişip başarılarla devam eden isyan, aynı hızla sönmeye yüz tutuyordu. Çünkü, bazı Avrupa ülkeleri, özellikle Ingiltere, çıkarlarına zarar verileceği endişesiyle İran'ın yanında yer alıyordu. İsyan, bu nedenle uluslararası bir nitelik kazanıyor ve Şeyh Ubeydullah geri çekilerek Hınıs kalesine yerleşiyor, oğlu Seid Abdülkadir de Hakkari'ye gidiyordu.

Osmanlılar, 16. yüzyıldan beri İran'la çekişme halindeydi. İki imparatorluk zaman zaman karşı karşıya geliyor ve savaşıyorlardı. Ama ikisinin de, ortak endişeleri Kürtlerdi. Nitekim, daha sonra İran'ın istemi üzerine, Osmanlı devleti, baba-oğulu tutuklatıp İstanbul'a götürüyordu.

Ancak, Kürdistan’a kaçış hazırlıkları içinde oldukları sezilince Mekke’ye sürgün ediliyorlardı.

mentosunun “Senatosu” ya da “seçkinler kurulu” sayılan Ayan Meclisi üyeliğine seçiliyor, Damat Ferit Hükümeti zamanında da “Şura-yi Devlet” (Danıştay) başkanlığına getiriliyordu.

Ama üstlendiği resmi görevlere rağmen Kürt sorunundan uzak kalamamıştı. İstanbul’daki Kürt aydınlarıyla yakın ilişkiye girmiş, daha sonra da “Kürdistan’ın özerkliği” için mücadele veren “Kürt Teali Cemiyeti”nin başkanlığına seçilmişti.

Cemiyetin varlığı, Lozan görüşmeleri sürecinde “Türk çıkarları açısından sakıncalı” bulunduğu için kapatılacak, yasal zeminden koparılan Kürtler bundan sonra “yeraltına” ineceklerdi.

Seid Abdülkadir ise yakın takibe alınacak, takip Lozan’dan sonra daha da sıkılaştırılarak, tavır ve düşünceleri, hatta günlük hayatı bile gizli polisin raporlarına geçirilecekti.

Bu dönemde Seid Abdülkadir hakkında düzenlenen raporda şöyle deniliyordu:

“Daha sonra tuttuğu yola bakılırsa, tamamen babasının düşüncesini taşıdığı ve babasının yapamadığı şeyi yapmak, başarmak hevesine düştüğü anlaşılıyor.”

“Hizbe Azadiya Kurdistan"ı (Kürdistan’a Özgürlük Cemiyeti) Lozan sürecinde kuruldu.

Seid Abdülkadir, örgütün kurucuları arasında değildi. Görünür bir görevi yoktu. Ama Kürtler arasındaki saygın konumu nedeniyle, örgütü kuranların da danışıp görüşlerini aldığı liderlerden biriydi. Gelişmeleri İstanbul’dan izliyor, bilgilendiriliyor, o da gerektikçe yönetime düşüncelerini iletiyordu.

* * *

Şeyh Said İsyanı, “Azadi”nin hareketinin devamı, Şeyh Said ise başsızlığı dolduran lider olarak tarih sahnesindeydi.

Şeyh Said'in tutsaklığından hemen sonra Kürt önde gelenleri ve aydınlara karşı genel taarruz başlıyor, şehir, kasaba ve köylerde toplu tutuklamalara girişiliyordu. Bunların pek çoğu, daha sonra İstiklal Mahkemeleri kararıyla idam edildi ya da "tenkil" programı çerçevesinde, "yerinde sonuna kadar susturuldu"lar.

Seid Abdülkadir, oğlu Seid Muhammed ve İstanbul'daki çevresi de hedefler arasındaydı. Onlarla birlikte dönemin önemli Kürt aydınları Kürt Teali Cemiyeti'nin genel sekreteri Kürt Sadi lakabıyla tanınan Palulu Abdullah Sadi, Hacı Ahti, Diyarbakırlı Ahmet Cemil, Nafiz Bey, Kemal Fevzi ve Dr. Fuad, 12 Nisan 1925 tarihinde İstanbul'da tutuklandılar.

Seid Abdülkadir ve Kürt aydınları, sorgulamadan sonra, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak üzere Diyarbakır'a gönderildiler. 14 Mayıs 1925 günü de "özel" yetkilerle donanımlı İstiklal Mahkemesi'nin önüne çıkarıldılar.

Duruşmalar için Diyarbakır'ın tek sinemasına el konulmuş, mahkeme salonu haline getirilmişti. Bu sinemada daha sonra Şeyh Said de "yargılanacak"tı.

Mahkeme heyeti de yine daha sonra Şeyh Said ve arkadaşlarını mahkûm edecek kişilerden oluşuyordu. Mahkeme başkanı, Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu'ydu. Kırşehir Milletvekili Lütfi Müfit Özdeş ve Urfa Milletvekili Kürt Ali Saib Ursavaş üye, Balıkesir Milletvekili Süreyya Örgeevren de savcıydı.

Mahkeme heyetinde, savcılıkla görevlendirilen Süreyya Örgeevren hariç hukuk öğrenimi görmüş kimse yoktu. Heyet, eski asker ve valilerden seçilmişti.

Seid Abdülkadir davasında yargılanan sanıklar da şunlardı:

Seid Abdülkadir, oğlu Muhammed, Erbilli Nafiz, Hacı Abdullah, Palulu Abdullah Sadi ve Kürtçe çıkan "Jin" gazetesinin yazarlarından Kemal Fevzi, Dr. Fuad, Diyarbakırlı avukat Hacı Ahti, Mehmet Tevfik, Cemil Paşazade Ekrem, Hoca Askeri, Diyarbakırlı Ahmet, Divriğili İlyas, Abdülkadir Sido, Rıfat, Hüseyin ve İlyas...

* * *

Seid Abdülkadir'in duruşmasına ilişkin tek kaynak, aydınlatıp bilgi vermekten çok, propaganda kaygısını önde tutan dönemin sansürlü basını.

İstanbul'da yayınlanan "Vakit" gazetesinin, bu konuda Hakkı Naşid imzasıyla yayınladığı haber şöyle:

> "Şark İstiklal Mahkemesi bugün, vatanı parçalamak ve bir Kürdistan esareti kurmak emel-i hiyanesiyle senelerden beri çalışan ve memleketin en mühim makamlarına geçmek fırsatını bulan birkaç serserinin muhakemesine başlayacaktır. Diyarbakır'daki birçok aile, İstiklal Muhakemesi'nin kadın ve erkek bütün Türkleri merak ve ibretle alakadar eden muhakemelerini dinlemek istiyorlardı. Hükümet konağındaki daire buna müsait değildi. Onun için milli sinema dairesinde daha evvel tertibat alındı. Geniş, yeşil örtülü bir kavis yapıldı. Heyet-i hakimenin oturduğu bu kavisin arkasına, güzel bayrağımız asıldı. Önde, maznunlar için bir sıra önüne bir masa konuldu.
>
> Halk, Seid Abdülkadir ile arkadaşlarını görmek için yolları, damları doldurmuştu. Seid ve rüfekası, utançlarından önlerine bakıyor ve sertçe yürüyorlardı. İki buçukta muhakeme salonu dinleyicilerle doldu. Üst katlardaki balkonlarda hanımlar, aşağıdaki localarda kumandanlar ve bütün memurlar ve birçok dinleyici oturmuşlardı."

Gazetenin haberinde, Seid Abdülkadir'in kimliğini kendi açıklamalarıyla, "adım Abdülkadir. 75 yaşındayım. Vanlıyım. İstanbul'da oturuyorum. Eski Ayan Meclisi üyesi, Danıştay eski başka-nıyım" diye veriyordu.

Habere göre, sanık kimliklerinin tutanaklara geçirilmesinden sonra savcı "suçlamayı" (iddianame) okuyordu. İddianamede, sanıkların Kürdistan'ı kurmak için aşama aşama ilerledikleri öne sürülüyor, "suçun ilk aşamasını Kürdistan üzerine düş kurmak" olarak açıklıyordu.

İddianamede "hayal etme suçu" şöyle anlatılıyordu:

> "Huzurunuzda bulunan sanık Seid Abdülkadir, oğlu Mehmet, Hoşnev aşiret reisi Nafiz ve Abdullah Sadi ile, yargılanması kısmen yapılmış olan Bitlisli Kemal Fevzi, Türk vatanının doğu bölgesinde, zaman zaman meydana gelen ve memleketin ikiye bölünmesini amaçlayan bir hareketin hazırlayıcıları ve kışkırtıcılarıdırlar. Bu haince hareketin ana hatlarını şu basit sözlerle özetleyeceğim:
>
> Gizli amaçlarına ulaşmak için sanıklar, dört devre geçirmişlerdir: Birinci devre hayal kurma, ikinci devre tertip, üçüncü devre karar ve dördüncü devre de icra... Esasen suç olan hareket de, dört devrelik bir düşüncenin sonucudur. Bu hazırlık aşamaları, içinde Kemal Fevzi de olmak üzere başlayıp devam edegelen eylemlerle sabittir." İddianame devam ediyordu:
>
> "Seid Abdülkadir, Cumhuriyet hükümeti ordusu ayaklanmacılara şiddetli darbeler indirdiği sıralarda, hatta 11 Nisan gününe kadar bile, bu melun fikrinden vazgeçmemiştir. Hükümet, bütün hareketini bilir. Cumhuriyet hükümetinin dikkatinden hiçbir şey kaçmayacağı bilinir. Hükümet, sırf bu adamları yakalamak için sabretmesini bilmiştir. Seid Abdülkadir, geçimini sağlamak için evini ve eşyasını satmak zorunda kaldığını ısrarla itiraf ettiği halde, Nazif'i günlerce evinde misafir etmiştir."

İddianamenin okunmasından sonra sorgulama başlıyordu. Seid Abdülkadir, yargıcın sorusu üzerine, İstanbul Suadiye'de oturduğunu, "İttihat ve Terakki iktidarı tarafından Mısır'a sürgün gönderildiğini" söylüyordu. Bundan sonra Abdülkadir ile duruşma yargıcı arasında şu diyalog geçiyordu:

"— İttihat ve Terakki hükümetinde görev aldınız mı?

— Evet efendim, Ayan Meclisi üyesi oldum.

— Ferit Paşa kabinesinde?

— Danıştay Başkanı oldum.

— Ferit Paşa kabinesinde neden görev aldınız?

—Mütarekeden sonra Kürt toprakları üzerinde bir Ermenistan yapmak istiyorlardı. Biz buna muhalefet ettik. Ermenilere karşı Kürtlerin haklarını koruduk. O zaman bir Kürt Teali Cemiyeti vardı. Ben Musul'dan gelmeden önce kurulmuştu. Beni başkan yaptılar. Birinci reis vekili Mustafa Zihni Paşa, ikinci reis vekili de Bedirhani Emin Avni Bey'di. Amacımız Ermenistan'ın kurulmasına engel olmaktı.

— Ferit Paşa, doğuda Ermenistan yapacağım dediği zaman demek istifa etmediniz?

— Ferit Paşa bunu söylediği zaman, kendisiyle boğaz boğaza geldim. Bunu cümle alem bilir. Ben arkadaşların ısrarı üzerine hükümette kaldım. İçerde daha iyi karşı koyabiliyordum. Hatta bir gün beni Ingiliz elçiliğine götürdüler. Orada dediler ki, 'Canım, şimdiye kadar Kürdistan yoktu. Bunu nereden çıkardınız?' Dedim ki, 'Oralar Kürtlüktür. Oralar Ermenistan olamaz. Kanımızın son damlasına kadar oraları Ermenilere vermeyiz' dedim. Amacımız, Ermenistan'ın kurulmasına engel olmaktı.

— Hem Ermenistan'a karşıyım diyorsunuz, hem de İzmir'in işgaline kadar Ferit Paşa kabinesinde kalıyorsunuz. Bunu nasıl açıklarsınız?

— Biz Ermenistan'a karşıydık.

— Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanıydınız. Bundan başka bir Kürt cemiyeti var mıydı?

— Hayır, bilmiyorum. Herhalde ben dahil değildim.

— Evrakınız arasında, ocak ayında imzaladığınız bir sözleşme meydana çıktı. Bu sözleşme hakkında bizi bilgilendirir misiniz?

— Nasıl bir sözleşme? Hürriyet ve İtilaf mı?

— Evet...

— Bilgim vardır. İnkâr etmem. Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle bir sözleşme yaparak, Ferit Paşa'nın Ermenistan düşüncesini kırmak istedik. Bu sözleşme gereğince Kürdistan'a özerklik verecektik. Fakat Osmanlı hükümetiyle İslam halifeliğinden de ayrılmadık.

— Bu imza sahipleri kim?

— Molla Said (Said-e Nursi) vardı. Bedirhanilerden Mehmet Ali vardı. Bir de bendeniz vardım. Hürriyet ve İtilaf'tan Vasfi, Zeynelabidin ve Sabri Hocalar vardı.

— Sözleşmeye imza koydunuz. Olduğu gibi kabul ediyorsunuz değil mi?

— Evet, kabul ediyorum. İmza koydum. Nasıl inkâr ederim? Fakat o tarihte Osmanlı devleti vardı. Biz Hilafet makamına bağlı bir özerklik amaçladık.”

Sorgulamanın bundan sonraki bölümünde Seid Abdülkadir, Şeyh Said’i yüz yüze tanımadığını, oğlunun bir iki kez evine geldiğini, bir gece kaldığını söylüyordu.

* * *

Seid Abdülkadir’in evindeki tüm kitaplara, yazılı olan her şeye el konmuştu. Evde bulunan bir şiiri de yargı masasındaydı.

Başkan, “Türkler, bütün Türkler utanmaz/Aslanlar durmayınız/Hücum ediniz/Müşrikler mebus olmuş...” diye devam eden dizeleri okuduktan sonra, bunu neden yazdığını ve ne anlama geldiğini soruyordu.

Seid Abdülkadir, bu dizeleri heyecanlı bir anında ifade ettiği, heyecanının ifadesinden başka bir anlamının bulunmadığı cevabını veriyordu.

Mahkeme başkam, alt tarafı yeşil, ortası güneş motifli Kürdistan Teali Cemiyeti ambleminin ne anlama geldiğini sorması üzerine, Seid Abdülkadir “Anlaşılan Kürt bayrağıdır” diyordu.

Daha sonra öteki sanıkların sorguları yapılıyordu. Ardından savunmalara yer veriliyor ve sanıklar suçsuz olduklarını anlatıyorlardı.

* * *

Mahkeme, kararını 23 Mayıs 1925 günü açıkladı. Seid Abdülkadir, oğlu Muhammed, Kemal Fevzi, Palulu Sadi, Hoca Askeri ve Avukat Hacı Ahti idam cezasına çarptırıldılar ve 27 Mayıs günü şafak sökerken idam edildiler.

Ölüm sehpaları Diyarbakır’daki Ulu Cami önündeki alana kurulmuştu. İdam “ayini” daha önce şehre ilan edilmiş, alanda büyük bir kalabalık toplanmıştı. Kalabalıkla idam sehpaları arasına, süngülü askerler sıra sıra dizdirilmişti.

Seid Abdülkadir, idam sehpasına yürümeden önce son isteği sorulduğunda, “Oğlumun idamını görmek istemiyorum. Önce beni asın” dedi.

Ama, isteği yerine getirilmedi. Önce oğlu Muhammed’i astılar. Oğlunun sehpadaki son haykırışını dinleyerek ölüm sırasını bekledi, Seid Abdülkadir.

Behçet Cemal’in *Şeyh Sait İsyanı* adındaki kitabında yazdığına göre, idam mahkûmları sehpada son sözlerini bağırdılar.

Seid Abdülkadir’in oğlu Muhammed bağırıyordu:

“Peygamber soyundan gelenleri asamazsınız! Ben Peygamber soyundanım!”

Muhammed’in ağzından dökülen öteki kelimeler anlaşılamamıştı. Çünkü ayağının altındaki sandalye çekilerek sözleri kesilmişti.

Kemal Fevzi, sistemi kınayıp protesto ederken; Hacı Ahti, “Ya-şasin Kürtlük düşüncesi, yaşasın Kürdistan!” diye bağırıyordu.

Seid Abdülkadir ise idam ilmiği boynuna geçirilirken, orada bulunan mahkeme heyeti ve yöneticilere şöyle sesleniyordu: “Sizler, yakma ve harap etme konusunda büyük şöhrete sahipsiniz! Burasını da Kerbela’ya çevirdiniz! Şunu bilin ki, insafsızca dehşet, sömürü ile şan şeref kazanılmaz!”

Seid Abdülkadir, ayağının altındaki sandalye çekilmeden önce son olarak şöyle diyordu:

“Beni asmakla Kürtleri gayretlendiriyorsunuz!”

DİYARBAKIR'DAKİ ZAFER ŞENLİĞİ

Şeyh Said 15 Nisan 1925 tarihinde esir alınmış, olay, zafer bildirileriyle kamuoyuna duyurulmuştu.

Bakanlar kurulu, Şeyh Said'in ifadesi alındıktan sonra yargılanmak üzere arkadaşlarıyla birlikte Diyarbakır'a gönderildiğini açıklıyordu. Hükümet bildirisinde, kaçması ya da kaçırılmasının önlenmesi amacıyla, alınacak askeri önlemler de ayrıntılı olarak duyuruluyor, şöyle deniliyordu:

"Kuvve-i muhafazanın muhtelik bir alaydan az olmaması ve merkumanın hiçbir suretle elden çıkarılmalarına meydan bırakılmaması lazımdır."

Şeyh Said, yakalandıktan sonra Varto Askeri Garnizonunda, komutan Osman Paşa tarafından değerli bir misafir gibi karşılanıyor, saygı görüyor, ikramda bulunuluyordu. İlk ifadesinden sonra, ata bindirilip, bir garnizon asker eşliğinde ve gizlilik içinde yola çıkarılıyordu.

Şeyh yirmi günlük bir yolculuktan sonra, 5 Mayıs 1925 tarihinde Diyarbakır'daydı.

Diyarbakır sokakları, "zafer şenliği"nin tören alanına dönüştürülmüştü.

Binalar, direkler Türk bayraklarıyla süslenmişti. Yol boylan, kavşak ve meydanlar askerler tarafından tutulmuştu.

Tutsaklar, at üstünde sokak ve caddelerden geçirilerek halka gösteriliyor, sonra devlet temsilcilerinin sıralandıkları asıl tören alanına götürülüyorlardı.

Diyarbakır'daki asker-sivil erkânın, tutsakların geçişini huzur içinde seyretmeleri için, özel tribün yapılmıştı. Generallerle özel konukları,

Romalı muzaffer Sezar edasıyla önlerinden geçirilecek tutsakları seyretmek üzere koltuklara oturmuşlardı.

Behçet Cemal, Diyarbakır'daki zafer gösterisini şöyle anlatıyor:

> "Şeyh Said, Şeyh Şerif ve 28 kişilik maiyetleri, 5 Mayıs 1925 salı günü Diyarbakır'a vardılar. Akşamın saat beşine varmasına rağmen, Şeyh ile avanesinin şehre getirildiğini duyan halk, vatan hainlerini görmek için sokaklara döküldü. Said'i getiren kafile şöyle oluşturulmuştu:
>
> En önde bir askeri müfreze, arkada Şeyh Said, damadı Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, Binbaşı Kasım ve öbür 28 asi geliyordu."

"Muzaffer"ler, tutsaklarını zafer şenliğiyle sokaklarda dolaştırıp halka gösteriyorlardı. Zafer alayında, tutsakların muhafızlığını üstlenmiş, sıra sıra dizilmiş askerler tüfeklerinin namlularına çiçek takmışlardı.

Tüfeklerin, "bir daha ateşlenmeyeceğinin göstergesi" miydi, bilmiyorum. Ama çok değil, iki ay sonra gösteri bitecek, her şey kendi gerçeğine dönecekti. O zaman, Diyarbakır surlarından bakıldığında, göğe yükselen duman hortumları görülecekti. Tüfeklerinin namlusuna çiçek takarak Diyarbakır sokaklarında "barış" gösterisine çıkan askerlerin, "sefer" izleriydi, bu dumanlar.

Köyler yanıyordu...

* * *

Ingiliz yazar Lord Kinross, devletin bütün olanak ve arşivleri sunularak ısmarlanan *Atatürk* adındaki kitabında, zafer şenliğini anlatıyor:

> "Şeyh Said, yanında 30 kadar atlı asi, önünde ve arkasında atlı, piyade hükümet kuvvetleriyle Diyarbakır'a getirildi. Halkın üzerine, uçaklardan havai fişekler atılıyordu. Yetkili memurlar Şeyh Said'i dikkatli ve nezaketle karşıladılar."

Behçet Cemal anlatıyor:

> "Sanıkların hepsi hayvanlara bindirilmiş ve ayrı ayrı muhafaza altına alınmışlardı. Peşlerinde birer piyade ve süvari müfrezesi geliyordu. 19. Alay'a mensup olan askerlerin göğüslerinde ve tüfeklerinin namlularında, köylülerin yolda taktıkları çiçekler vardı. Askerler, 'Ankara'nın taşına bak' adındaki zafer türküsünü söyleyerek, halkın alkışları arasında caddelerden geçtiler. Hükümet Konağı önünde, 3. Ordu Müfettişi General Kazım Orbay, Kolordu Komutanı General Mürsel, Diyarbakır Valisi Mithat, İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Kansu, üye Ali Saib Ursavaş ve Lütfi Müfit Özdeş, sivil ve askeri erkân bulunuyordu. Askerler bu heyet önünde bir resmi geçit yaptıktan sonra, iç kale kapısında atlarından indirilmiş olan asiler, yaya olarak hükümet binası önüne kadar yürüdüler."

Hükümet Konağı'nın önündeki meydan, zafer alanı haline getirilmişti. Türk seçkinlerinin oturup, tutsakların geçişini seyretmeleri için tribün kurulmuş, erkân rütbelerine göre sıralanmıştı. Diyarbakır garnizon komutanı Mürsel Paşa, tutsaklar önünden geçerken Şeyh Said'e sesleniyordu. Sonrasını yine Behçet Cemal'den okuyalım:

> "Hükümet Konağı önüne getirildikleri zaman, Şeyh Said ile Mürsel Paşa arasında şu konuşma oldu:
>
> — Hoş geldiniz. Yolda çok rahatsız oldunuz mu? Seyahatiniz nasıl geçti?
>
> Güneş altında bakırlaşmış renkli, ince uzun boylu, yaşlıca, fakat dinç görünen Şeyh Said, Paşa'ya cevap verdi:
>
> — Sefer zahmettir.
>
> — Hastaydınız, nasıl oldunuz?
>
> — Şimdi iyiceyim.
>
> — Yemek yemeye başladınız mı?
>
> — Hayır, daha korkuyorum.
>
> — O halde sizi daha tedavi etsinler. Doktorlar bakıyorlar mı?
>
> — Allah hepsinden razı olsun...
>
> Bu cevap üzerine general, müfreze komutanına emir verdi:
>
> — Götürün, istirahat etsinler.

Bu konuşma sırasında film ve fotoğraflar çekiliyor, Diyarbakır halkı neşe içinde sokaklarda kaynaşıyor ve hainleri lanetliyordu."

Törene çağrılı seçkinlerle aileleri, rütbe ve makam konumlarına göre sıralandıkları tribünde "resmi geçit" yaptırılırcasına önlerinden geçirilen tutsakları aşağılayan sloganlar eşliğinde bağırıyorlardı, bu sırada. Mürsel Paşa, dudaklarında bir gülümsemeyle "galeyana gelmiş seçkinler"in sloganlarını, yürüyüş kolundaki askerlerin haykırdığı zafer marşlarını dinliyordu.

Zafer şenliğine tanıklık eden Diyarbakırlı bir ihtiyar anlatıyordu:

> "Esir düşmüş Şeyh Said geliyor diye tellal bağırttılar, mahallelerde, cadde ve sokaklarda. Diyarbakır halkı, kendisine süngü ve namlu çevirmiş askeri barikatın arkasında, hüzün içinde yolunu bekledi. Şeyh geçerken insanlar ağlıyor, ona sesini duyurma çabasıyla 'savaşlarda olur böyle şeyler' diye söylenerek moral veriyorlardı. Şeyh Said vakurdu. Başı dikti. Halkını selamlarcasına bakıyordu etrafına. Gözü uzaklara takılıyor, erguvan rengi dağlara bakıyordu, bazen."

Şeyh Said, tribündekilerin gösterisi sırasında, sadece gülümsemiş, o yana hiç bakmamıştı.

İSTİKLAL MAHKEMELERİ

İsyancıları yargılamak üzere kurulan İstiklal Mahkemeleri, korkunun (terörün) kılıcı gibi işliyordu.

İcraatından anlaşıldığı kadarıyla mahkemeler, yalnız kendilerini meydana getiren güce karşı sorumluydu. “Gücü” memnun etmek koşuluyla, kendi işleyiş kurallarını kendileri belirliyorlardı.

Bu mahkemelerin hukuk bilmeyen, ama saldığı korkuyla ünlenen “yargıç"larından Kılıç Ali, anılarında, “mahkemeler kurulurken, terör mahkemeleri adını vermeyi düşündük. Fakat sonra İstiklal Mahkemeleri ismi uygun bulundu,” diye yazıyordu.

Mahkemelerin kuruluş amacı, “Türk adaletinin şaşmazlığını” ve çelik yumruğunu kanıtlamaktı.

O nedenle, “isyan” gerekçesiyle yaratılıp sistemin tüm muhaliflerine gözdağı verecek biçimde, mahkemeler ağı meydana getirilmişti. Şehirlerde, ana gövdesi varsa, kasabalarda da mahkemelerin kolları iş başındaydı.

Örneğin, Diyarbakır’da kurulu “ana mahkeme”nin yöredeki bütün olaylara ilişkin davalara baktığı sanılıyordu. Oysa öyle değildi. Normal mahkemelerin bulunduğu kasabalarda, onların yanında siyasi işlev gören İstiklal Mahkemeleri de iş başındaydı.

Diyarbakır eski Milletvekili Tarık Ziya Ekinci, Hasan Cemal’in *Kürtler* kitabında yayınlanan açıklamasında, Lice’deki mahkemenin ilk kurbanının babasının amca oğlu Ömer olduğunu açıklıyordu. Ekinci şöyle diyordu:

> “O yıllar, 1924-1925. Lice’de, Şapka inkılabının sonrası. Şapka satan tek dükkân var Lice’de: Hikmet Çetin’in amcası Tahir. Ucuza getirip bayağı pahalıya satıyorlar. Ömer de tel çekiyor Ankara’ya, Mustafa Kemale: ‘Sıkıyönetim komutanı, falan zatla şapka ticareti yapıyorlar; 50 kuruşa alıp 5 liraya satıyorlar.’ Bu ihbar geri dönüyor. İsyan sonrası Lice’den ilk idam edilen babamın amca oğlu Ömer oluyor.”

Burada bir parantez açmak gerekiyor: Anlaşılıyor ki, Hikmet Çetin'in Kemalistliği, ailesinin "şapka devriminden zengin olmasından" geliyordu.

Hikmet Çetin, 1970'lerde CHP'den milletvekilliği ve Bülent Ecevit hükümetinde başbakan yardımcılığı yaptı. 1991'de Demirel ve Tansu Çiller hükümetlerinde Dışişleri Bakanlığı, Başbakan yardımcılığını yürütürken, kendi köyü de yakılıp yıkıldı. Hikmet Çetin, o sırada Avrupa'yı dolaşıp "TC'nin terörle mücadelesine destek" arıyordu.

* * *

Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, bu mahkemelerde evrensel hukuk bir yana, diktatörlüğün kendi yasaları da geçerli değildi.

Çalışma temposunu bozduğu, karara varma hızını kestiği ve "boş yere zaman kaybına neden olduğu" gerekçesiyle avukat "nafile" bulunmuş, fazlalık sayılmış ve varlığına son verilmişri.

Savunmasız mahkemeydi bu...

Pek çoğu Türkçe bilmeyen, okuması ve yazması olmayan, dolayısıyla iddianamelerdeki suçlamaları anlamakta güçlük çekensanıklar, kendi "hukuk bilgileri"yle savunmalarını yapıyorlardı. Bu savunmasız mahkemeydi.

Mahkemeler son mercii, kararları kesindi. Kararı nasıl ve ne yoldan olursa olsun, itiraz edilecek bir üst mahkeme, kurum, makam yoktu.

Karardan hemen sonra "idamların infaz" yetkisi de mahkemeye bırakılmıştı. O nedenle idam ayinleri anında başlıyor, ipin ucundaki insanlar yan yana asılıyordu.

* * *

Mahkemelerde görevlendirilen yargıçların hukuk öğrenimi görmeleri şart değildi. Sistemin beğendiği, yandaşlığına güvendiği kişiler olmaları

yeterliydi. O nedenle mahkeme heyetleri genellikle milletvekilliğine de atanmış kişilerden, asker, sivil bürokratlardan oluşuyordu.

Örneğin, Seid Abdülkadir ve Şeyh Said ile arkadaşlarını "yargılayıp" astıran mahkeme heyeti atanmış milletvekilleriydi. İçlerinde, hukuk diplomasına sahip tek kişi, savcıydı.

* * *

Mahkemeler, gücü ele geçirmişlerin muhaliflerini "temizlemekle" görevliydi. Osmanlı döneminde vatan "mülk", Sultan mülkün sahibi dolayısıyla "vatanın kendisi"ydi. Cumhuriyet döneminde, aynı sonsuz egemenlik alışkanlığı sürüyordu. Sultan'ın yetkilerini ele geçiren "güç", hem sahip, hem de "vatan"ın ta kendisiydi. Gücün atadıklarının görevi, "vatanı" savunmak, korumaktı.

O nedenle "Kürt İsyanı" gerekçesiyle kurulan "İstiklal Mahkemeleri" dört yana dağıtılmış ve muhalifleri biçmekle görevlendirilmişti. İdamların istatistikleri hiçbir zaman bir araya getirilmedi. Mahkemelerin TC genelinde astırdığı insan sayısı bilinmiyor. Resmi kayıtlara göre, idam edilerek öldürülenlerin sayısı birkaç yüz kişiyi geçmezken gayri resmi rakamlar binlerle ifade ediliyor.

İstiklal Mahkemeleri'nin hüküm sürüp, aralıksız "karar ürettiği" dönemin Fransız elçisi, Paris'e gönderdiği bir raporunda, sabahları uyandığında, Ankara'nın bitpazarı meydanında salkım salkım asılmış insan manzaralarıyla karşılaşıldığını belirtiyordu.

Fransız ihtilalinden sonra başlatılan "terör dönemi"nden esinlenme ve onun bir tekrarıydı, TC'de yürürlüğe konan korku rejimi. Lord Kinross'un *Atatürk* kitabında vurguladığı gibi basın, korku düzenini, faşizmin temel ilkeleri "kanun", "düzen", "birlik" ve "hepsinden önemlisi kuvvet"le açıklıyordu.

Lord Kinross, rejimin gösterilerini şöyle anlatıyordu:

> "Gösteriler tüyler ürpertici nitelikteydi. Ankara'nın belli başlı meydanında, hâlâ otel yerini tutan (daha sonra adı İtfaiye Meydanı olan Hergele Meydanı) yıkık dökük handa kalan Bulgar elçisi Simon Radev bir gece, gürültüyle uyanmıştı. Pencereden bakınca meydanın üç tarafının darağaçlarıyla çevrilmiş olduğunu gördü. Hepsi on bir taneydi. Fenerlerin ve ağarmaya

> başlayan günün ışığında asılmış birçok adam görüyordu. Henüz sırası gelmeyenler ise suçsuz olduklarını söyleyerek ağlaşıyorlardı. Bu sırada askerler öteye beriye koşuşuyor, subaylar yüksek sesle emirler veriyordu."

Ankara, kayıtlara, istatistiklere geçmeyen idam edilmişler manzarasıyla "insan mezbahasına" çevrilmişti.

Kinross'a göre, Amerikan elçiliği katiplerinden Howland Shaw da, sabahın erken saatlerindeki bir Ankara manzarasını şöyle anlatıyor:

> "Sehpalarda sallananların her birinin üstünde, beyaz gömlek gibi bir şey ve buna iğnelenmiş bir kağıt vardı. Kağıda adları ve suçlarının ne olduğu karalanmıştı. Her sehpanın altında bir seyirci grubu duruyor; bazıları, sanırım daha yakından görmek niyetiyle, komşu evlerin merdiven basamaklarında bekleşiyorlardı. Çocuklar, sehpaların çevrelerinde oynaşıyor ve hiç kimse pek üzüntülü görünmüyordu. Bunun, herhangi bir manzaradan farkı yoktu."

* * *

İstiklal Mahkemeleri'nin, bölgesel merkezlerin dışında, il ve ilçelerde şubeleri, kollan vardı. "Şark İstiklal Mahkemesi"nin ana "karargâhı" Diyarbakır'daydı. Ama öteki illere, ilçelere dağılmış kolları da idam kararlan üretiyor, insan asıyordu.

Cizre'de idamların yapıldığı resmi kayıtlarda yok. Oysa o dönemin tanığı Cizreli bir ihtiyar şöyle diyordu:

> "Sabahları uyandığımızda, meydanın asılmış insanlarla dolu olduğunu görüyorduk. Onlar için bir şey yapamıyorduk. Dua etmekten başka..."

Ankara'daki İstiklal Mahkemesi, Türk Ocağı salonunda toplanıp kararlarını üretiyordu. Mahkemenin toplanmadığı zamanlar, salon "yüksek Türk kültürünü" yaymak için kullanılıyordu. Türk büyükleri yan yana sıralanarak konser, toplantı ve özenle hazırlanmış gösterileri izliyorlardı.

Kinross anlatıyor:

> "Mahkeme yargıçları saygıdeğer kişilerdi. Yargı için ülkenin başka yerlerine gittikleri zaman, istasyonda devlet töreniyle uğurlanıyorlardı. Onların çabaları sonucu, TC kuruluşundan bir buçuk yıl sonra, bütün siyasi muhaliflerini susturmuş olmakla övünecek durumdaydı."

* * *

İstiklal Mahkemeleri'nin "adaleti" değişkendi. Hukuk geçerli olmadığı için, bir idam kararı, emirle "yok" sayılabiliyordu.

Muhsin Örtülü adındaki bir teğmen, biriiğiyle biriikte Ankara'ya "intikal" emrini alıyor ve yola çıkıyordu. Fakat, Boğazlayan'da, haydudarca yolu kesiliyor, çatışma çıkıyor, bazı askerler ölüyordu. Geride kalan askerlerle Ankara'ya varan Örtülü, İstiklal Mahkemesi tarafindan yargılanıyor, askerierini ölümden koruyamadığı gerekçesiyle suçlu bulunup ölüm cezasına çarptırılıyordu. Genç teğmen, idam gününü beklemek üzere Ankara kalesindeki hapishaneye kaparilıyordu.

Oğlu, gazeteci Erdoğan Örtülü, sonrasını anlatıyor:

> “Babam idam gününü beklerken, bir gün dönemin Adalet Bakanı hapishaneyi geziyor. Babama suçunun ne olduğunu soruyor. Bakan, babamı dinledikten sonra, ‘böyle saçma şey olmaz’ diyor. Babamı hapishaneden çıkarıyorlar. Rütbesini, üniformasını geri veriyorlar. Atatürk’e muhafız yapıyorlar.”

* * *

Necip Fazıl Kısakürek, “Kürt Feryadı” adındaki yazısında, İstiklal Mahkemeleri’nin dehşetini, “Beraber mahkûm olmuşsa, önce oğulu idam edip babaya seyrettiriyor, sonra babayı asıyorlardı” diye anlatıyordu.

* * *

Diyarbakır’daki “Şark İstiklal Mahkemesi”, 12 Nisan 1925 tarihinde iş başı yapmış, ilk icraatı, Seid Abdülkadir, oğlu ve arkadaşlarını astırmak olmuştu.

Mahkeme Başkam Mazhar Müfit Kansu, eski vali ve Atatürk tarafından atanmış Denizli milletvekiliydi. Üye Lütfi Müfit Özdeş, eski asker ve Kırşehir milletvekiliydi. Özdeş 1940 yılında öldü.

Kürtçe bildiği için mi mahkeme heyetine dahil edilmişti bilinmez, Ali Saib Ursavaş, Revanduzlu bir Kürt’tü. Ama, sanıklara karşı acımasızlıkta en ateşlilerdendi.

Ali Saib, “maaşından biriktirdiği paralarla” zengin olmuş, Adana ovasında bir çiftlik satın almıştı. Zamanının çoğunu burada geçiriyordu. 1930’larda, Suriye’den gelen bir tanıdığı, daha sonra Atatürk’e suikast hazırlamakla suçlanınca, o da kendini entrikanın ortasında buldu ve soruşturmaya uğrayıp yargılandı. Atatürk’le görüşüp hizmetlerini anlatıp, bağlılığını inandırıcı biçimde gösterince affedildi, fakat sayılı arabanın bulunduğu o dönemde tenhacık bir caddede trafik “kazası”nda can verdi.

Kurulun hukuk fakültesi mezunu tek üyesi olan Savcı Ahmet Süreyya Örgeevren Büyük Ada’da köşk satın alacak kadar zenginleşmişti. Zenginliği nedeniyle daha sonra yolsuzlukla suçlandı. Ama edindiği servetin üstünde, uzun bir ömür sürdükten sonra 1969 yılında öldü.

* * *

Rejim tarafından beğenilmesi nedeniyle, 1950’ye kadar aralıksız milletvekili atanan Vanlı İbrahim Arvasi, 1964 yılında yayınlanan “hatıra”larında, İstiklal Mahkemeleri’nin öteki yüzünü şöyle anlatıyordu:

> “Savcı Süreyya Örgeevren, Şeyh Said İsyanından sonra, ne kadar baba-oğul varsa, evvela babanın gözü önünde oğlunu, sonra babayı asardı. Bu hususta feryadı figanlar zerre kadar katı kalbine tesir etmezdi.
>
> Şark mebuslarından, İsmet Paşa’ya güvenenlerle güvenmeyenler ve korkudan kaçıp da oy vermeyenlerin hepsinin akraba-ı talukatı sürgüne gönderilip uzaklaştırıldı. Bir kısmını da İstiklal Mahkemesi’ne gönderdiler. Yalan ve yakıştırma kampanyası makineleri çalıştırılıyor, dünyada görülmemiş kötülükler, fenalıklar isnat ediliyor, gerçekmiş gibi işleme tabi tutuluyor ve kişiler cezalandırılıyordu. Hele İstiklal Mahkemesi’nde, Elazığ’da kelle müzayedesi (pazarı, açık artırması) yapılıyordu. 500 altına bir kelle alınıp satılıyordu. Jurnali (ihbarı) hazırlayan başkomiser ile İstiklal Mahkemesi üyesi Ali Saib’in çete arkadaşı Aşkotanlı Paşo’nun da, fazla olarak 50 bin altını vardı. Bu suretle Ali Saib, Şark İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'ndan Ankara’ya 60 bin altınla geldi. Ve netice olarak Doğu illerinde kulplu ve kulpsuz altının kökü kesildi. Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Süreyya Örgeevren ise, Büyükada’da merhum bir mareşalin muhteşem köşkünü satın almıştı.”

Bu heyet, Şeyh Said ve arkadaşlarını yargılamış, haklarında hüküm vermişti.

ŞEYH SAİD DAVASI

Şeyh Said ve arkadaşları askeri cezaevinde, aileleri ve dünyadan tecrit ediliyor, kimseyle görüştürülmeden ayrı ayrı hücrelerde tutuluyorlardı.

“Içerdekilerin” dünyaya açılan tek pencereleri, tek ziyaretçileri, mahkeme heyetinin üyeleriyle, gardiyan askerlerdi.

Savcı Ahmet Süreyya Örgeevren, baş ziyaretçileriydi. Savcı, gün boyu hücreden hücreye geçerek, “dostluk” ziyaretlerinde bulunuyor, ikili görüşmeler yapıyordu. Örgeevren 15 Nisan-26 Temmuz 1957 tarihleri arasında, “Dünya” gazetesinde tefrika edilen anılarında, “dostluk ziyaretlerini” ve Şeyh Said’le yaptığı görüşmeleri uzun uzun anlatıyordu.

Savcı, onların “iyiliğini düşünen” adam olarak, “mahkemeden çıkıp, huzur içinde evlerine gitmeleri için” ne yapmaları gerektiğini de öğütlüyordu. Savcıya göre, en birinci çıkış yolu siyasi savunma yapmamak, Kürt sorununu ağza almamaktı.

Savcı, “Kürt sorunu vardır” deyip bu konuları deştikleri takdirde, onların iyiliğini düşünen Türk büyüklerinin şefkatlerini esirgeyebileceklerini ve hiç düşünülmediği halde idam cezasına çarptırılabileceklerini anlatıyordu.

Zaten kendileri de farkındaydı, Kürtlerin hiçbir sorunu yoktu. İsteyen orucunu tutuyor, istemeyen namazını da kılmıyordu. Onun için “olmayan Kürt sorunundan” söz etmeleri halinde “yukarıdakiler” kızabilir, dolayısıyla hayatları tehlikeye girebilirdi.

Savcı, böylece ölüm yolcularının savunma ve söylemlerini hükümet bildirisi paraleline çekmeyi başarıyor, sanıklar, kurtuluş umuduyla, söylemlerinde ulusalcılık bağlarını koparıp, Kürt sorununu isyan nedeni olmaktan çıkarıyor, yerine “dinsel düzen kurma ve Sultanlığı ihya” amacını monte ediyorlardı.

Şeyh Said bile, Binbaşı Kasım'ın, teslime ikna için "bana namus sözü verdiler; idam edilmeyeceksin" sözlerini, mahkeme heyeti üyelerinin dost ziyaretlerinde de dinleye dinleye, idam edilmeyeceğine inanmaya başlıyordu. Verilen namus sözüne göre Şeyh, mahkemeden sonra, birkaç ay Edirne'de sürgün yaşayacak, ardından ülkesine, halkının arasına, köyüne dönebilecekti. Hatta mahkeme heyeti, baharda onu, Kolhisar köyünde ziyaret edecek ve vereceği kuzu ziyafetine katılacaktı.

"Söz", Kürtler nezdinde tanrı buyruğu kadar kutsal ve onursallık kadar bağlayıcıydı. Kişinin şerefi, haysiyetiydi.

Verilen sözde durmamak, onursuzluktu.

Kendilerine verilen sözler buharlaştığında artık çok geçti. Şeyh Said, idam sehpasına yürüyordu. Ölüm yolculuğuna çıkarken, söz verenlere nafile yere "kavl"lerini hatırlatıp, "Hani ya şeref, namus sözü vermiştiniz?" diye bağırıyordu.

Şeyh Said ve arkadaşlarının davası, 26 Mayıs 1925 Sah günü Seid Abdülkadir'in "yargılandığı" sinema salonunda başladı. Dekor aynıydı. Yukarıda kalan sahne, Türk bayraklarıyla süslenmişti. Mahkeme heyetinin sıralanıp oturması için, yarım ay biçiminde yüksekçe bir kürsü inşa edilmişti, sahnenin ortasına.

Salondaki tek fark, sinema kamerasıydı. Bir alıcı makine, duruşmayı başından sonuna kadar filme alıyordu.

Lord Kinross anlatıyor:

> "Şeyh Said ve suç ortakları, bir ay sonra mahkeme önüne çıkarıldılar. Bütün mahkeme üyeleri parlamento üyelerinden kurulmuştu. Bunlar, Kürtlerin ve Müslümanların yeşil bayrağına karşı, açık bir protesto niteliğinde, kırmızı-beyaz Türk bayrağının altında yer almışlardı."

Dışarıda, Seid Abdülkadir'in duruşması sırasında alman önlemler, birkaç kat artırılmış, sıradan insanlar için ürküntü verecek boyutta abartılmıştı. Şehir, birkaç kat kuşatılmış, yollar, kavşaklar silahlı askerlerce tutulmuş, "yargılama"nın olduğu sinema salonu ise etten ve silahların çeliğinden

oluşan bir duvarın ardına alınmıştı. “Durumu şüpheli” görülen insanlar, semte yaklaştırılmıyor, Kürt köylüler arka sokaklara sürülüyorlardı.

Ama mahkemenin “adil ve usulüne uygun” işlediğine ilişkin görüntü unutulmamıştı. Yargılamanın halka açık olduğunun göstergesi olarak, arka sıralara, Diyarbakır’daki devlet görevlileriyle yakınları arasından özel olarak seçilmiş sivil giyimli “izleyiciler” yerleştirilmişti.

* * *

Mahkemeyi anlatan tek resmi belge niteliğindeki Behçet Cemal’in *Şeyh Said İsyanı* kitabına göre, Şeyh Said ölüm yolcularının başında salona alınıyordu. Etten ve çelik namlu ile askerlerden oluşan duvarları aşıp kaçacağından korktukları için mi bilinmez, yaşlı Şeyh’in bilekleri kelepçeli, ayakları prangalıydı. Adım attıkça, pranganın zinciri beton zeminde şıngırdayarak ses çıkarıyordu.

Şeyh, ileri yaşına rağmen dinç ve huzurlu görünüyordu. Şıktı. Sarığı apaktı. Dalgalı, ak sakalı kınalı, gözakları sürmeliydi...

Omuzlarını örten harmaniye, şalvarı ve Halep işi kırk düğmeli yeleği, renk uyumu içindeydi.

Salona girdiği andan itibaren, film kamerasının ışıkları onu hedeflemiş, izliyordu. Gösterilen yere geçtiğinde gür ışıklar gözlerinin içine dolmaya başladı. Işıktan rahatsızlanmıştı. Rahatsızlığını belli eden kıpırtılar dalgalandı yüzünde. Gözleri kısıldı, kaşları çatıldı bir an. Bir süre sonra da gözleri ışığa alıştı.

O arada öteki sanıklar da getirilmiş, iki yanına, arkasına dizilmişlerdi. Mahkeme Başkanı’nın “oturun” demesiyle, salona doldurulmuş sanıklar sandalyelere oturdular. Askerler, ellerindeki anahtarlarla koşuştular. Zincir şakırtıları ve kilitte dönen anahtar sesleri duyulmaya başladı. Prangalar çözülüyordu.

* * *

Kimliklerin bir kez daha saptanmasından sonra iddianame okunmaya başlandı. Kalabalık isyancı grubuna ilişkin iddianame kısaydı. Siyasi içerikten uzak, "kriminal bir suçlama" niteliğindeydi.

İddianamede, bütün dünyanın bildiği bir isyanın çıkriğı anlatılıyor, ama nedeni açıklanmıyordu. İsyanm iç ve dış kışkırtmalar sonucu meydana geldiği de anlatılıyordu. İddianamenin sonunda isyanm amacı "din siperi akında irticai bir bölücülük hareketi" olarak tanımlanıyordu.

İddianamenin okunmasından sonra sorgu başladı. Şeyh Said, sorguda ilk sıradaydı. Yargıç, soru sorarken olağanüstü kibardı.

“Siz” ya da “Şeyh Efendi” diye hitap ediyor, onu saygın yere oturtan deyimlerle konuşuyordu.

Öyle ki, bu manzaraya tanık olanlar, rahatlıkla “Şeyh biraz sonra buradan çıkıp köyüne dönecektir” diye düşünebilirdi.

Yargıç nerede, ne zaman ve kimin yanında öğrenim gördüğünü sorarak işe başladı. Bunu isyana ilişkin sorular izledi. Yargıçla Şeyh Said arasında geçen diyaloğu, tutanakların açıklanan kısmından özetleyerek sunuyoruz:

> “— İsyan hareketini nasıl düşündünüz? Size ilham mı geldi?
>
> — Haşa, ilham gelmedi. Kitaplarda gördüm ki, imam şeriattan saparsa isyan vaciptir. Hükümete şeriat sorununu anlatmak istedik. Hiç olmazsa bir kısmının uygulanmasını isteyecektik. Allahutaala’nın kaderi beni bu işe düşürdü. İçine bir düştüm, bir daha çıkamadım.
>
> — Buyurdunuz ki, imam şeriattan saparsa isyan vaciptir. Bunun şartı yok mu?
>
> — Şartını bilmiyorum. Şer’an vaciptir deniliyor.
>
> — Bu halin imamdan kaynaklanmasına bir Müslüman isyan eder mi?
>
> — Benim niyetim böyle değildi. Şeriye şartlarını uygulamazsa dedim.
>
> — Demek ki siz, şeriattan sapma olduğu için kıyam ettiniz. Amacınız ne idi?
>
> — Kitap, kıyam vaciptir diyor. Kitap, cinayet, zina, müskirat gibi durumları yasaklıyor. Hepimiz Müslümanız. Türk, Kürt ayırımı yoktu.
>
> — Şeyh Efendi, onları bırakın. Özellikle kıyamın nedenini söyleyiniz.
>
> — Piran’da bir olay oldu. Çatışma çıktı. Bu da bana mal edildi. Halbuki ben teğmene üç defa rica ettim. Adamlar nikahları üzerine yemin etmişler, ısrar etmeyin dedim. Sonra sekiz tanesini bırakmış, ikisini tutuklamışlar. Olay patlak verince ben köyden çıktım. Sonra işin içine köylüler karıştı; ayaklanma başladı. Bir daha içinden çıkamadım.
>
> — Şeyh Efendi, Piran’a gelmeden önce, din meselesinden dolayı kıyamı düşünüyor muydunuz?
>
> — Kalbimde düşünüyordum. Fakat savaşla değil, broşürler yazıp meclise göndererek, yasaların şeriata uygun düzenlenmesini istemeyi düşünüyordum.
>
> — Niçin yapmadınız?

— Bu konuda önce bilimsel tartışmalar yapayım dedim. Fakat, kader beni Piran’a sürükledi. Piran olayı çıktı; önünü alamadık.

— Şeriat uygulanmadığı için isyanı çıkardınız, öyle mi?

— İmam eğer şeriatı uygulamazsa dedim, bu, şeriata göre isyanın gerekçesidir. İsyan meydana geldikten sonra, hiç olmazsa günahkâr olmayız dedim.

— Müslümanların kardeş olduğunu söylediniz. Müslümanın Müslüman üzerine ‘kıtal’ göndermesi caiz mi?

— Evet, birbirinin kardeşidir. İmama kıyam etmek, muharebeyi itna etmez mi? Kitap öyle diyor.

— Müslümanlar kardeş olduklarına göre, nasıl birbirinin üstüne sevk ettiniz?

— Hazreti Ali’nin savaştıkları da Müslüman değil miydi? Yine kardeş kalırlar.

— Bu kıyam vaciptir buyurdunuz. Küfar Kur’anı çiğnerken cihat nedir?

— O da cihattır. Beli, farzdır.

— Yunanlılar memleketimizi işgal ederken, topladığınız o 4 bin kişi ile üstlerine yürümediniz.

— O zaman çok perişandık. Zamanımız olsaydı, durmazdık. Balkan savaşına katılmak istedik, istemediler. Bu savaşta muhacir, fakirdik.

— İsyanı kimlerle nerede hazırladınız?

— Önceden hazırlık yoktu. Piran olayı ile alevlendi. Biz de içine düştük ve işe başladık. Ben Lice’ye geldim. Kimseye bir şey söylememiştim.

— Oğlunuz Ali Rıza İstanbul’dan geldikten kaç gün sonra isyan oldu?

— Yaklaşık bir ay sonra.

— Oğlunuz İstanbul’da isyan olayını kimlerle konuştu ve size ne haberler getirdi?

— İsyan meselesini İstanbul’da işitmemiş. Hatta Halit Bey’in tutuklandığını Erzurum’da oğlundan duymuş.

— Oğlunuz İstanbul’dan geldikten sonra, herhalde şeriat şöyle böyle olmuş diye bir şeyler söylemiştir.

— İstanbul’da Hınıs Kürtlerinden birine misafir olmuş ve Seid Abdülkadir Efendi’yi ziyaret etmiş.

— İstanbul’a ne amaçla gitmişti?

— Halep tüccarlarına mal satmıştı.

— Oğlunuz İstanbul’dan döndükten sonra nerede buluştunuz?

— Şuşar’da.

— Jandarma geldi, adam vuruldu, bu isyan çıktı dediniz.

— Jandarma vurulmasaydı, kitapla görevimi yapacaktım.

— Jandarma görevini yapıyor diye bütün halkı ayağa kaldırıyorsunuz.

— Hayır, bence bir şey yoktu. Jandarmaya, bunlar teslim olmamak için yemin etmiş, siz ısrar ediyorsunuz, yapmayın dedim.

— Nasihatinizden sonra bir şey oldu mu?

— Vuruştular.

— Vurdular diye, size ne oldu da halkı ayaklandırdınız?

— Ben köyden çıktım, gittim. Ayaklanma koptu; olunca da ben başına geçtim.

— Ayaklanma oldu da, ondan sonra mı başına geçtiniz?

— Ben Darahini'ye gelmeden önce muhasara başlamıştı.

— Şeyh Efendi, isyanın nedeni jandarma değildir. Propagandalar, açıklamalar yapılıyormuş.

— Jandarmalar olmasaydı, kitapla belki bir sene sonra olurdu, belki altı ay sonra olurdu. Yahut olmazdı.

— Jandarma meseli düşüncelerinizi eyleme dönüştürdü. Olmasaydı, altı ay sonra olurdu değil mi?

— Hayır, jandarma olmasaydı, belki olmazdı. Allah kader saydıysa olurdu.

— Her şeyi kaza ve kadere mal ediyorsunuz. Sizin iradeniz yok muydu?

— Hayır, irade de var. Ben boş değilim. Benim de dahlim var. İnkâr edemem.

— İsyanı tek başınıza başlattığınıza inanmıyorum. Herhalde sizi teşvik edenler vardır.

— Ne içerden, ne de dışardan teşvik eden yoktur. Hariçten dediğim ecnebilerdir.

— Demek ki ayaklanma ve isyanı yalnız zat-ı aliniz düşündünüz?

— Evet, benim fikrimde vardı. Bilim adamlarını, düşünce sahiplerini göreyim dedim. Din kalkmış, maneviyat unutulmuştu. Bunları isteyelim dedim. Öyle ümit ediyorduk.

— Bunlarla görüştünüz mü?

— Görüşemedim. Zaman kalmadı. Bu olay meydana geldi.

— Mektuplarınızda, 'Emirülmücahidin' kullanıyorsunuz. İnsan kendi kendine Emirülmücahidin adını alır mı?

— Emirlere, 'Emirülmücahidin' yazıyordum. Büyüklüğü kendime layık görmedim. Sonra Hadimülmücahidin'i kullandım.

— Alacağınıza inanarak mı Diyarbakır'a hücum ettiniz?

— Diyarbakır'a hücum taraftarı değildim. Fakat bazı kimseler istedi.

— Kimler?

— Hanili Halit Bey taraftardı.

— Alamayacağınızı bildiğiniz halde neden hücum ettiniz?

— Birkaç savaş olmuştu. Başarı Kürtlerde idi. Yine öyle olur sandık. Fakat olmadı.

— İçerden bilgi alıyor muydunuz?

— Diyarbakır içi ile bilgi alışverişimiz yoktu. Yalnız halkın çoğunun dine eğilimli olduğunu biliyorduk.

— Yani ümitvardınız?

— Ümitvardık. Halktan ümitvardık.

— Cemil Paşazadeler ve Necip Bey neye eğilimliydi?

— Ben kimseyi tanımam. İşittiğime göre, Nakip Cemil Paşalar şeriata meyyaldardır diyorlar. Seninle birlik olur diyorlar. Ama kendisini hiç tanımam.

— Böyle önemli bir istihbarat araştırılmaz mı?

— Haddi hesabı olmayan yalanlar da söyleniyordu. Muş, Bitlis işgal olmuş diye haberler geliyordu. Sonra yalan olduğu ortaya çıkıyordu. Ne postamız, ne de irtibatımız vardı.

— Hiçbir şey yokken, bu kadar ümmet-i Muhammed'in kanını dökmek caiz mi?

— Zaten olmuştu. Darahini'ye hücum etmişlerdi.

— Elazığ'a saldıran kuvvetlerin komutanı kimdi?

— Şeyh Şerif'i tayin etmiştim. Odur.

— Başka kimdi kumandanların?

— Gazik cephesini de Şeyh Şerif'e vermiştim. Palu'ya kadar gidebilirsin dedim. Melekanlı Şeyh Abdullah'ı Gırvas ve Muş cephelerine tayin ettim. Şeyh Hasan'ı da Kiğı cephesine verdim. Şeyh Hasan burada yoktur. Kumandanlar; ağalar, muhtarlar, aşiret mensuplarıydı. Benim düzenli ordum yoktu.

— Diyarbakır'ı alma amacınız ne idi?

— Rızkımız, nasibimiz o tarafa gelmişti. Diyarbakır'ı aldıktan sonra ileri gelenlerle toplanıp, hükümetle müzakere yapacaktık.

— İsyandan önce hükümete başvursaydınız ya!

— Vaktimiz olmadı.

— Hükümet taleplerinizi kabul etseydi ne olurdu?

— Günahtan kurtulurduk. Evimizde otururduk. Hükümet isteklerimizi kabul etmeseydi, hicret isterdik. Hicret izni vermeseydi, günah bizden gider, otururduk.

— Bir mektubunuzda 'fetih' kelimesini kullanıyorsunuz. Anlamı ne bunun?

— Her neresi alınırsa, fetih deriz...

— Fetihten sonra bağımsız bir Kürdistan krallığı ilan edecektiniz, öyle mi?

— Krallık bizim niyetimizde yoktu. Şeriat kurallarını uygulama idi. Ben ne başkanlık kabul ederdim, ne de elimden gelirdi.

— Buradaki bildiriyi biliyor musunuz?

— Ondan haberim yok. Kim yazmış bilmiyorum.

— Diyarbakır'dan sonra hükümet tekliflerinizi kabul etmeseydi, çekip gidecektiniz, öyle mi?

— Sonucun nasıl olacağını düşünmedim. Milletvekillerinin büyük kısmı dindardır. İsteklerimizi kabul eder, medreseleri açarlar dedik.

— Türkiye Cumhuriyeti askerleri, Müslüman askerleri bizi mahvederler diye düşünmediniz mi? Bu kuvveti size veren nedir?

— Kanıtımız yoktu. Bu kadar askerin hızla gönderilebileceğini sanmıyorduk.

— Sonra anladınız, öyle mi?

— Beli, şimdi anladım.

— Bu isyanın esası nedir?

— Esasını kime atfedeyim?

— Lice'ye yazdığınız mektuba göre önceden düşünmüşsünüz.

— O yazı benim değildir. İmza da benim değildir. O ifade zaten benim değildir.

— İsyana ben karar verdim, dediniz. Bu havalide sizi tanıyan kimse olmadığına göre, nasıl Diyarbakır'a hücum ettiniz? Herhalde bunlar önceden düşünülmüş, karar verilmiş şeyler...

— O olay oldu. Ben önce vardım. Allahutaala'nın kaderi oldu. Ben içinde idim. Eğer düşünülmüş, planlanmış bir şey varsa zaten biliniyor.

— İsyan ettiğin zaman, Türk askerlerini Müslüman askeri olarak mı gördün, yoksa kafir askeri mi?

— Müslüman askeri olarak telakki ettim.

— İslam içinde sizden bilgin yok mu? Varsa neden sadece siz düşünüyorsunuz?

— Alim elbette çoktur.

— Bunlar yapılmıyorsa, onlar neden talep etmiyorlar?

— Ne kadar ehli şeriat varsa hepsi talep ediyor. Fakat canından, malından korkuyorlar.

— Bunların içinde alimi ve cesuru sen misin?

— En alimi ben değilim, fakat tehlikeye atılan benim.

— Memleketinizden hangi ayda çıktınız?

— Kununi Evvel'de (Aralık) çıktım.

— Sizin durumunuzda olan (yaşlı) biri, kışın en şiddetli zamanında çıkar mı?

— Günde üç saatten fazla gitmiyorduk. Yerler müsaitti. Odun, ateş çoktu.

— İlkbahar, yazın ya da sonbaharda çıksaydınız, sizin için daha iyi olmaz mıydı?

— Yazın, ziraat ve ticaretle meşgulüz. Kışın iş yok.

— İsyana kadar ne kadar zaman geçti?

— İki aydan fazla zaman geçti.

— İsyandan iki ay önce çıkıyor, sonra isyan ediyorsunuz?

— Evet, fikrimde vardı. Patlatmak niyetimizde yoktu. Fakat patladı.

— Oğlunuz Halep'ten geçiyor...

— Ticaret için Halep'e gitmişti. Parasını İstanbul'a poliçe vermişlerdi. İstanbul'a gitti, parasını aldı.

— Halep ve İstanbul'a ticaret için gitti. Oralarda bazı kimselerle görüştü. Size söyledi. Siz de ayaklandınız...

— O geldiğinde ben çıkmıştım. Şuşar'da buluştuk. İsyandan kırk gün önceydi.

— Diyarbakır'a neden hücum edildi, diye soruldu. Siz de Diyarbakır yolumuzun üstüne düştü, dediniz. Öyle midir?

— Diyarbakır yakın vilayet olduğundan, cephane çok olduğu için, bilhassa cephane almak için buraya girmek istedik.

— Diyarbakır'a girmeyi başaramadınız. Ondan sonra ne gibi harekâtlarda bulundunuz?

— Çabakçur'a, Darahini'ye geldik. Licelilerin karşılamaya geldiklerini gördüm. Lice'ye gitmeye niyetim yoktu. Ondan sonra Kürtlere izin verdim, evlerine gönderdim. Eğil'e gittim. Maden ve Ergani'nin işgalini orada duydum.

— Türklerle neden ilişki kurmuyordunuz?

— Eğil, Ergani taraflarında Türkleri de davet ettim. Dinimize çalışalım dedim.

— Sizinle beraber isyan ettiler mi?

— Tutan tutuyor, tutmayan tutmuyordu.

— Ergani'de kimler vardı?

— Şevket Efendi, Hamit Ağa, Hacı Hüsnü Efendi vardı.

— Bunlar Türk mü, Kürt mü?

— Türktürler, onlar katıldılar.

— Kürt Teali Cemiyeti'nden haberiniz olmadığını söylediniz. Bitlisli Yusuf Ziya Bey geldiği zaman ne görüştünüz?

— Yusuf Ziya'yı tanırım. Bana gelmişti. Ramazanda idi. Bitlisli Haydar Efendi, Yusuf Ziya Bey'in Muşlu Reşit Bey'le ziyarete geldiğini söyledi. Kendisinden ders okumuştum. Birkaç

saat kaldılar. Çay içip gittiler. Baharda Hınıs'a gelmişti. Benim köyüme geldi. Orada meseleyi açtı. 'Bir Kürdistan kurmak üzereyiz' dedi. Muhaldir dedim, fikrim bunu kabul edemiyordu."

* * *

Şeyh Said'in sorgusunda, "Kürt sorunu"na dokunulmuyordu.

Oysa, yakalandıktan sonra Varto'daki ilk ifadesinde, Kürtlere en azından özerklik verilmesi amacıyla isyan ettiklerini söylüyordu.

Nitekim mahkemede dinlenen Binbaşı Kasım da, Şeyh Said'in bağımsız Kürdistan hayaliyle isyana karar verdiğini söylüyordu. Kasım, Şeyh'le evinde buluşup konuyu tartıştıklarını, kararını doğru bulmadığını yüzüne karşı söylediğini belirtiyordu.

Binbaşı Kasım, Halit Bey'in tutuklanmasından sonra, Şeyh'in köyünden ayrılarak halkı isyana hazırlayan toplantılar yaptığını, ilk destek sözünün Kanireşli (Karlıovalı) Kamil Bey'den geldiğini belirtiyor ve şu açıklamayı yapıyordu:

"Asıl sebep Kürdistan istiklali (özgürlüğü) idi. Dini alet ettiler. Esas maksatları istiklal elde etmekti."

Kasım Ataç, Kürdistan'ın bağımsızlık ve özgürlüğü için kurulan örgüte üye olanların, sırları saklayacaklarına dair yemin ettiklerini söylüyor ve "yemin o kadar müthiştir ki, yemin edenin kafasını kesseler, söylemezler" diyordu.

Kasım'ın anlatımına göre, örgüt siyasi ve dini olmak üzere iki ana kola ayrılıyordu. Albay Halit Bey ve bazı yakın çalışma arkadaşları, siyasi cephede komitelerle çalışıyordu. Siyasi cephe gizliydi ve çalışmalarında daha çok hücre esası geçerliydi. Siyasi cephenin önemli liderleri Halit Bey, Kerem Bey, Yusuf Ziya Bey ve Hacı Musa Bey'di. Şeyh Said ise dini cephedeydi.

* * *

Şeyh Said’den sonra sorgulan yapılan öteki sanıkların hemen tümü, ayrıntılar hariç, benzer sözlerle, isyanın planlı olmadığını, dine karşı girişilen kısıtlamalar ve medreselerin kapatılmasına tepki olarak doğduğunu söylediler.

Örneğin hareketin önde gelenlerinden Hanili Salih Bey, isyanın planlama değil, üzüntü sonucu birdenbire doğduğunu söylüyordu. Salih Bey, Kürtlük dahil, hiçbir siyasi akımdan haberli olmadığını, din uğruna tepkicilere katıldığını, fakat tepkinin genel isyana dönüşebileceğini hesaplayamadığını söylüyordu.

Salih Bey, olaydan bir ay önce Şeyh Said’i evine davet ettiğini, bu davetin eski bir dostluktan kaynaklandığını, ancak siyasi bir konunun konuşulmadığını, daha sonra da savaşa katılmadığını belirterek beraatini istiyordu.

Şeyh Said’in damadı ve doğu cephesi komutanı Şeyh Abdullah, Şeyh Said’in yakalanmasında yardımcı olduğunu söyleyerek beraatini istiyordu. Şeyh Abdullah, ek olarak geçmişte Ruslara karşı savaştığını anlatıyordu.

Fakat söyledikleri dikkate alınmıyor, Şeyh Abdullah, “benim katkımla yakalandı” dediği kayınbabasından sonra ikinci sıradaki kişi olarak 47 idam mahkûmu arasında yer alıyordu.

TOPLU İDAM KARARI

Diyarbakır'daki "Şark İstiklal Mahkemesi", acelesi varmış gibi hızlı çalışıyor, "elindeki iş"i bir an önce bitirmek üzere, toplu idam kararları "üretiyor"du.

Seid Abdülkadir, hiçbir eyleme katılmamış, oğlu olaylara karışmamıştı. Onlarla birlikte ipe çekilenlerden bazıları, son ana kadar bir Kürt isyanının patladığından bile haberli değildi.

Fakat, "ayrıntıya" inmeye zaman yoktu. Gerekenin yapılması için "teslim edilen" insanlar hakkında, hemencecik karar biçiliyordu.

İlk "temizlikten" sonra, sıradakiler Şeyh Said ve arkadaşlarıydı. Zamanı durduran hız, yine görev başındaydı. İdamına karar verilen 47 kişi hakkındaki araştırma, soruşturma, kanıtların aranıp bulunması iddianamenin hazırlanıp okunması, sorgulama ve savunmalarla, idam edilmesi, topu topu bir aylık bir zamana sıkıştırılıp tamamlanmıştı.

Savcı Ahmet Süreyya Örgeevren, 27 Haziran 1925 tarihinde, davanın "esası" hakkındaki görüşlerini açıkladı. Savcı, "esası" anlatırken, Kürt isyanını, yakın tarihte yaşanan ve Osmanlı'dan kopma başarısına erişen Arnavutluk, Bosna-Hersek ile Arap ihtilallerine benzetiyordu. İsyancıların, bağımsız Kürdistan kurmayı amaçladıklarını, ama niyetlerini din perdesiyle örttüklerini söylüyor, sanıklardan her birinin geçmişi ile son yaptıklarını uzun uzun sıralıyordu. Savcı, elindeki listede yer alanların "idam cezasıyla tecziyesine" diyerek sustuğunda öğle olmuştu.

Mahkeme öğle yemeği için duruşmaya ara verdi. Türkçe bilmeyen ölüm yolcularından çoğu, savcının ne deyip, haklarında ne istediğini anlamamışlardı. Anlayanlarsa, savcının takla atan tavrı karşısında şaşkınlık içindeydi. Çünkü, "kavl ile kasemlerinde" böyle bir şey yoktu. Hücrelerine

dostane ziyaretler yapıp öğütler veren adam gitmiş, yerine, can almaya adanmış biri gelmişti.

Şimdi, boyunlarına ip geçiren bu adam, daha birkaç gün öncesine kadar küçük birer cezayla kurtulacaklarını inandırarak anlatan kişiydi. O yüzden kimileri yakın akrabası aleyhine tanıklık bile etmişti.

Oysa, kaderleri tersine dönmüştü şimdi. Dünkü “dost”, bugün canlarının alınmasını istiyordu.

Bu yüzden şaşkınlık büyüktü. Türkçe bilmeyenler, olağanüstülüğü sezinlemiş, Türkçe bilenlere, “ne oldu, ne dedi bu adam?” diye soruyor, “idam edilmemizi istedi” yanıtını alınca onlar da öfkeyle söylenenlere katılıyordu. Sanıklar bölümü karmakarışıktı. Her ağızdan bir ses çıkıyordu. Kimileri oyuna getirilip tuzağa düşürüldüklerini söylüyor, kimileri de verilen “namus sözü”nün yerine getirilmemesinden yakınıyordu.

Karışıklık sürerken, askerler süngülerini doğrultup, “susun, sükûneti bozmayın!” diye bağırıyor, onları susturuyorlardı.

* * *

Ölüm tutsakları içinde, heyecansız, sakin görünen tek kişi Şeyh Said’di. Telaşsızdı.

Yerinden doğruldu. Süngüler arasında, bitişikteki yemek salonuna yürüdü.

Her zamanki masaya, yine her zaman olduğu gibi tek başına oturdu.

Esir düştüğünden beri, yalnızdı. Bir zamanlar, bakışını üstüne çekmek için bile çırpınan yol arkadaşlarından bazıları, gücün öfkesini üstlerine sıçratmaktan korktukları için mi bilinmez, onu görmezlikten geliyor, uzak duruyorlardı.

Şeyh’in son günlerine ilişkin olarak tarihe tanıklık eden Türk basınının yazdığına göre, tek başına oturduğu masada, herhangi bir seyahatindeki molada olduğu gibi artık alışılan huzurlu, sakin haliyle yemeğini yedi.

Hizmet eden askere kahve ısmarladı. Kahvesini, ağır ağır yudumlayarak içti. Sonra bir tane daha söyledi. İkinci kahvesini bitirdiği sırada, nöbetçi

askerler vaktin geldiğini haber verdiler.

Cebinden kahvelerin parasını çıkardı. Tabağa koydu. Sonra, yanı başında bekleyen askerlere “ben hazırım” dercesine baktı. Ayağa kalktı. Evin bir odasından ötekine geçiyormuş gibi yürümeye başladı.

* * *

Oturum yeniden açıldığında, başkan tutuklulara tek tek, son bir diyeceklerinin olup olmadığını sordu.

İlk muhatap Şeyh’ti. Ayağa kalktı. Sinirli görünüyordu. Öfkesinin nedeni, az sonra anlaşılacaktı. Savcı, onu dış güçlerin tahrikiyle isyan etmekle suçlamıştı.

Mahkeme boyunca, “ben bu işin (isyan) ne evvelinde, ne de arkasındayım; içindeyim” diyen ve olayların “ortasında” olmayı, “kaderi” olarak açıklayan Şeyh’in son sözleri, “Allah’a ayandır: Ecnebilerin parmağı yoktur” cümleleriyle geçti tutanaklara.

Mahkeme başkanının “başka?” sorusu üzerine durakladı. Sonra ekledi:

“Cezanın tahaffüfünü (hafifletilmesini) isterim,” diye ekledi.

Başkan, ardından öteki sanıklara son sözlerini sordu. Kimi beraat, af, kimi de adalet istiyordu. Şeyh Abdullah, “Cumhuriyet Hükümeti’nin bir ferdinden, Gazi Paşa’ya kadar dehalet (rica) ederim” diyerek beraatini istiyordu.

Kararın açıklanması ertesi güne, 28 Haziran 1925 Pazara ertelendi. Bu, ölüm yolcuları için bir gün daha yaşamak demekti...

* * *

28 Haziran 1925. Sıcak, sıcağı yapışkan bir Diyarbakır sabahıydı.

Diyarbakır’da gün erken başlamıştı.

Daha tan ışırken, askerler sokaklara akmış, şehir postal ve komut sesleriyle uyanmaya başlamış, sabahın bulanıklığına kasvet ve korku sinmişti. İlerleyen dakikalarda, havaya giderek hüzün karışıyordu. Sokaklarda görülmeye başlayan Diyarbakırlılar, "bugün Şeyh Said'i asacaklar" diye fısıldaşıyorlardı.

Güneş yükseldiğinde, "ölüm töreni"nin dış hazırlıkları tamamlanmıştı. Atlı ve piyade askeri birlikler, şehre dağılmış, sokak başlarını, ana cadde, meydan ve kavşakları tutmuş, tüfeklerinin namlularına süngüleri takmıştı bile...

Türk devleti, idamları açıklarken, "tepkilerin tehlikesine" karşı hazırdı.

Şehrin bir başka kesiminde farklı bir heyecan yaşanıyordu, aynı sabahın erken saatlerinde. Asker, sivil şeflerle, onların eş ve yetişkin çocukları, yani devlet nezdindeki "hatırlı" kişiler, düğüne, bayrama gidiyormuş gibi hazırlanıyorlardı. Sıcakların ortalığı doldurduğu dakikalarda, "sekmelerle", hatırlı davetliler şık giysileri içinde, süslenmiş halleriyle sokaktaydı. Şehri içerden sarmış, her yana dağılmış, parmakları tetikte, gözleri beklenmeyen ve "bilinmeyen bir düşman"ı tarayarak yan yana dizilmiş askerler arasından geçerek, Dağkapı'ya, bir zamanlar beyaz perdede film seyrettikleri sinema salonuna gidiyorlardı.

Onların dışındaki insanların, sinemanın bulunduğu semte yaklaşması yasaklanmıştı. Bilmeden o yöne sapanlar, arka sokaklara sürülüyor, uzaklaştırılıyordu.

Ellerinde "davetiyeleriyle" sinema kapısından giren çağrılılar, görevli askerler eşliğinde salona alınıyor, bir zamanlar sinema seyircisine yapıldığı gibi yerleri gösterilip oturtuluyordu.

* * *

Vakit gelmiş, saat tamamlanmıştı. Mahkeme heyeti sahnedeki yerini almıştı. Sonra uzaklardan, zincirlerin taş zeminde çıkardığı ses, derinden derine duyulmaya başladı. Elleri kelepçeli, ayakları prangalı isyancılar getiriliyordu.

Sesler giderek yaklaştı ve salona doldu. Ölüm tutsakları, birbirine zincirlenmiş olarak yerlerini aldılar.

Tedirgin, heyecanlı görünüyorlardı. Şeyh Said heyecansız ve durgun görünen tek kişiydi.

Mahkeme Başkanı Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu kararın gerekçesini okumaya başladı.

Başkan, "Ayrıntılarıyla beyan olunduğu üzere, yalan yere din ve şeriatı araç yaparak, bağımsız bir Kürt-İslam Hükümeti kurmak maksat ve gayesiyle Şeyh Said'in başlattığı silahlı ayaklanma ve ihtilal hareketine çeşitli şekillerde karışıp katılarak, ayaklanmanın devam ettiği haftalar ve aylar boyunca birçok şehir, kasaba ve köyleri, devlet ve hükümetin zabıta ve askeri kuvvetleriyle kanlı bir savaş halinde çarpışmak suretiyle zapt ve işgal eden, ihtilal bölgesindeki en önemli il merkezlerinden Diyarbakır kentini de kuşatan ve orada bile inat ve ısrarla savaşıp vuruşmaktan çekinmeyen..." diyerek elindeki metni okuyordu.

O güne kadar sanıklara karşı mesafeli ve nezaketli olan başkanın üslûbu bugün bir tuhaftı. Önünde eli, kolu, hatta dili bağlı tutsaklara hükmeden, ezen, aşağılayan bir roldeydi. Başkan bir hukuk adamı değildi. Hukuk içinde konuşmuyor, karşısındakileri bir de konuşmasıyla eziyor, hakaretler yağdırıyor, aşağılıyordu. Dünya yargı tarihinde bir başka benzeri var mıydı bilinmez ama, Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu, yargıç olduğunu ve tarihe konuştuğunu unutmuşçasına şöyle diyordu:

> "Kiminiz hasis, kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz yabancı kışkırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya, yani bağımsız Kürdistan'ı kurmaya yöneldiniz. Yıllardan beri düşündüğünüz ve hazırladığınız genel ayaklanmayı yaparak, bir bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet hükümetinin azimli ve kesin hareket ve cumhuriyet ordusunun öldürücü darbeleriyle, ayaklanmanız, gericiliğiniz derhal yok edildi. Ve hepiniz yakalanarak, hesap vermek üzere adaletin huzuruna çıkarıldınız."

Mahkeme başkanı, daha sonra sistemin iyiliklerini sayıyor, Cumhuriyet rejimiyle Kürtlerin de kurtarıldığını söylüyordu. Başkan, Kürtlerin bundan sonra şeyh ve ağalar tarafından sömürülme-yeceğini, onların refaha erişecekleri mutlu günlerin yakın olduğunu haber veriyor ve şöyle diyordu:

> "Zavallı halk (Kürtler), Cumhuriyetimizin feyizli ilerleme ve mutluluk vaat eden yollarından yürüyerek, refah ve mutluluk içinde yaşayacaktır."

* * *

İsyancıların idamına ilişkin tek bilgi kaynağı, dönemin gazeteleriyle resmi belgelerdi. Gazetelerin yazdığına göre, toplu idam kararı, kurbanlar arasında, tepkiye dönüşen şaşkınlık yaratmıştı. Kimi, “aldatıldık” diye bağırıyor, verilen şeref ve namus sözüne kandıkları için kahrediyor, kimi ağlıyordu. Kimileri de açıklanan karar karşısında şoka girmiş, donmuş gibi hareketsiz, öylece kalakalmıştı.

Karar saatinde gözler, isyanın lideri Şeyh Said’e çevrilmişti. Şeyh sakin, hakkındaki karara şaşmamış, heyecanlanmamış görünüyordu. Korku hali de yoktu yüzünde. Dudaklarında, belli belirsiz kahırlı bir gülümsemeyle mahkeme heyetine bakıyor, ölüm listesini dinliyordu.

Yargı kulu sahneden çekildikten sonra, askerlerin gelip ellerini ve ayaklarını zincirlemesini bekledi. Ardından, süngüler arasında, ayak bileklerindeki prangayı sürükleyerek, ağır adımlarla sinema salonundan çıktı.

Şeyh Said başta olmak üzere, 47 kişi suçlu bulunmuş ve idam cezasına çarptırılmıştı. Resmi tutanaklara kaydedilen biçimiyle, ölüm mahkûmları şunlardı:

> “Şeyh Said, damadı Melekanlı Şeyh Abdullah, Tokiyanlı Halit oğlu Kamil, kardeşi Baba Bey, Şeyh Şerif, Fakih Hasan Fehmi, Valirli Hoca Sadık Bey, Çanlı Şeyh İbrahim, Harputlu Şeyh Ali, Harputlu Şeyh Celal, Şeyh Hasan, Garipli İzzet Bey, oğlu Mehmet Bey, Hanili Mustafa Bey, Hanili Hacı Salih Bey, Çanlı Şeyh Abdullah, Şeyh Ömer, Hanili Şeyh Adem, Madenli Kadri Bey, Piranlı Molla Mahmut, Silvanlı Şeyh Şemsettin, Termili Şeyh İsmail, Termili Şeyh Abdullatif, Balkanlı Molla Emin, Hanili Bey oğlu Hasan, Arap Abdi, Kargapazarlı Halil oğlu Mehmet, Sinikli Hasan oğlu Süleyman, öğretmen Musyanlı Molla Cemil, Az aşireti reisi Demiroğlu Ömer oğlu Süleyman, Şerifoğlu Süleyman, Fakih Hasan'ın katibi Tahir, Hanili Mustafa Bey oğlu Mahmut Bey, Şeyh Musu oğlu Şeyh Ali, Balkanlı Hacı Halit, Diyadinli Temur Ağa, Hınıslı Kamil Bey oğlu Abdullatif, Muşlu Mehmet, Süleyman Bey, Bahri Bey, Zoravalı Şeyh Cemil, Çapakçurlu Süleymanoğlu Yusuf, Yamak aşiretinden Ali Baban, Kargapazarlı Halit, Mehmet oğlu Tahir, Bucak Müdürü Tayyip Ali, Çerkeş Jandarma Halit, Salih oğlu Hasan. ”

* * *

Mahkeme 49 kişi hakkında ölüm kararı almıştı. Bunlardan Çabakçur (Bingöl) Kaymakamı Çerkez Hüseyin Hilmi'nin daha sonraki, vatanseverane hizmetleri hafifletici neden kabul edilmiş ve hakkındaki idam kararı, on beş yıl kürek cezasına çevrilmişti. Salih oğlu Hüseyin

adındaki sanık, yaşı küçük olduğu için idamdan kurtulmuş, Adana'da on beş yıl kürek cezası çekmeye mahkûm edilmişti.

Beraat edenler de şunlardı:

> Yarikanlı Ahmet oğlu Reşit, Çabakçurlu Mehmet oğlu Hüseyin, Sıhhiye katibi Niyazi, jandarma Ali oğlu Hasan, Bitlisli Mehmet Salih Efendi. Kargapazarlı Ahmet oğlu Reşit ve Ahmet oğlu Süleyman, Ahmet oğlu İsmail, emekli Binbaşı Kasım, Kasım'ın kardeşleri Ali ve Cindi, Darahini müftüsü İlyas, Kerkerutlu İsmail oğlu Ali, Rutkanlı Nimet, Mehmet oğlu Ahmet, Mehmet oğlu Maksut Hacı Sadullah oğlu İbrahim.

İDAM TÖRENİ VE YAN YANA 47 SEHPA

“Ölüm töreni” hazırlıkları, daha mahkeme kararı açıklanmadan başlamıştı. Asılacakların sayısı biliniyormuşçasına, yetecek kadar sicim, darağacı için kalas, birkaç gün önce satın alınıp depolanmış, cellatlar da tedarik edilmiş, askeri garnizonda misafir edilmişlerdi.

28 Haziran 1925 Pazar sabahı, mahkeme heyeti, kararını açıklamak üzere daha sahneye çıkmadan, Diyarbakır'ın Dağkapı meydanında, çekiç, testere ve keser sesleri duyulmaya başlamıştı.

“Darağacı” ayaklarının aynı boyda, başka bir deyişle, askeri disiplin kurallarına göre “nizami” olması, estetik durması için kalasların tomurcuklan keser darbeleriyle düzeltiliyor, boylan testereyle kesilip eşitleniyordu.

Darağaçlarının bulunduğu alanın hemen ötesinde, ta kalkıp Ankara'dan gelmiş seçkin konuklarla, Diyarbakır'daki asker, sivil yöneticiler, eşleri, çocukları ve davetlilerin “idam töreni”ni, huzur içinde seyretmeleri için tribün inşa ediliyordu.

Mahkeme kararını açıkladığında, “darağaçları” (sehpa) çoktan kurulmuş, bacakları arasından sicimler sallandırılmıştı bile. Tribün inşaatı ise henüz sürüyordu.

Fakat, estetik kaygıyla, sehpaların boy hizasına önem verenler, yasaların gereklerini hesaba katmıyorlardı. Osmanlılardan kalma yasa maddelerine göre, aynı gün, saat ve zamanda ve aynı yerde birden fazla kişi asılacaksa eğer, darağaçları, mahkûmların birbirini göremeyecekleri, seslerini duyamayacakları aralıklarla kurulmak zorundaydı.

Yasanın bu maddesi, Seid Abdülkadir ve arkadaşları için uygulanmamıştı. Şimdi bir kez daha yadsınıyor, unutuluyordu. Darağaçları, ayaklar birbirine değecek yakınlıkta kurulmuştu.

* * *

Özenle hazırlanmış, bütün ayrıntıları programlanmış "idam töreni" gece yarısından sonra başladı. Törene çağrılı "erkân", mihmandarlar tarafindan karşılanıp, tribündeki yerlerine oturtuldu.

"Devlet erkânı" ve seçkin konuklar rütbelerine, makamlarının konumlarına uygun düşecek biçimde oturmuşlardı.

Diyarbakır'ı birkaç ay önce Şeyh'e karşı savunmuş olan komutan Mürsel Paşa, mahkeme heyeri, töreni görmek için Ankara'dan kalkıp gelen Diyarbakır milletvekilleri Cavit Ekin ve Şeref Bey, askeri, sivil şefler ile eşleri, çocuklan önlü arkalı, yan yanatiyatro sahnesinin açılmasını, ya da futbol maçının başlamasını bekleyen seyirci sabırsızlığıyla oturuyorlardı.

Mürsel Paşa, seçilmiş milletvekilleri ve mahkeme heyeti bir kümeydi. Törenin başlamasını beklerken, aralarında gülüşüp konuşarak “memleket ahvalini” değerlendiriyor, gülüşmeleri bazen kahkahaya dönüşüyor ve sesleri meydanda yankılanıyordu.

Meydanın düzenlenmesi ve dekoru, bir ölüm ayininden çok, bir şenliği, kutlama törenini andırıyordu. “Kutlama şenliğinden” tek eksiği, alanın taklarla, çiçeklerle bezenmemesi, bando-mızıka takımının eksikliğiydi. Bunun dışında her şey yerli yerindeydi.

Tören, bir gün önce şehre ilan edilmiş, isteyenlerin seyre gelebileceği duyurulmuştu, idamı görmek isteyen meraklı kalabalığı saatler öncesinden, “tören alanı” Dağkapı'ya akın etmeye başlamıştı.

Seçkinlerin deyimiyle bu, “kuru kalabalık” olduğu için, süngülü askerler tarafından protokol tribününden uzakta tutulmuştu.

Bu arada kalabalık, suçluların asılması sırasında, “TC'nin birlik ve bütünlük ruhunu zedeleyecek” herhangi bir davranışta bulunmaması, merhamet belirtisi içeren herhangi bir ses ya da söz etmemeleri konusunda uyarılmıştı.

“idamların güven, huzur içinde gerçekleştirilmesi” için bütün alan askerlerce kuşatılmıştı. Kuşatma konusunda, şehir dışına açılan yollar, şehir içindeki sokak başları, cadde ve meydanlar da unutulmamış, buralara tam teçhizatlı askerler yerleştirilmişti.

Birbirine kol mesafesinde sıralanan askerler, bakışlarıyla etrafı tarıyor, güven duymadıklarını “yasak” diyerek geri çeviriyor, arka sokaklara sürüyor, idam mahkûmlarının bulunduğu semte, “tören alanına” yaklaştırmıyorlardı.

* * *

Behçet Cemal, Şeyh Said'in son anları için "hücresinde hapishane müdürü Osman'la görüşüyordu. Fakat ahret işleriyle değil, dünya işleriyle meşguldü" diye yazıyordu.

Behçet Cemal'in, “dünya işleri” dediği, Şeyh'in geride bırakacağı eşya ve parasının çocuklarına iletilmesine ilişkin insani vasiyetiydi.

Şeyh'in son anlarına Fransız, İngiliz ve Amerikalılar dahil, dünyanın çeşitli köşelerinden gelmiş gazeteciler de tanıklık ediyordu. Daha sonra Fransız ve İngiliz basınında yer alan yorumlarda, Şeyh'in son dakikalarında, insan iradesini aşan bir metanet içinde olduğu belirtiliyordu.

Lord Kinross yazıyor:

> “Çoğu, cesaretli bir şekilde öldü. Şeyh Said sonuna kadar istifini bozmadı. Sehpaya çıkarken, mahkeme başkanına gülümseyerek, 'senden hoşlandım' dedi. 'Ama kıyamet günü hesaplaşacağız. ' Askeri komutana takılarak, 'Paşa' dedi. “Gel de düşmanınla vedalaş. ' Gömlek üzerine geçirilirken kımıldamadan durdu. ”

Adını küfür, hakaret ve aşağılamayla anan Türk basını bile, idama giderken korktuğunu, tökezlediğini yazmıyordu.

Yerli ve yabancı gazeteciler, Şeyh'in darağacına hazırlanma anına tanıklık etmek istemişlerdi. Yönetim, isteklerini uygun bulmuştu. Gazeteci ordusu, başlarında hapishane komutanı üsteğmen Osman olduğu halde hücresine girdiğinde, ailesine verilmek üzere vasiyetnamesini bitirmek üzereydi. Yazdıklarının altını imzaladıktan sonra, teğmene döndü ve vasiyetname ile cebindeki parayı uzatarak, “bunları evlatlarıma verin” dedi.

Bir an durakladı. Yüzünde bir gülümseme belirdi. “Bakın, bu gazeteciler şahidimdir, inşallah bunları teslim edersiniz” diye ekledi.

Şeyh, az sonra ölüme gidecek olan o değilmiş gibi rahat, huzurluydu. Üsteğmenle şakalaşıyor, sohbet ediyordu. Bu haliyle, ister istemez, çevresini saran öğrencileriyle sohbet ede ede baldıran zehirini içerek, hakkında verilmiş ölüm cezasını kendi eliyle yerine getiren Sokrates'i anımsatıyor, onu andırıyordu.

Hapishane komutanı, vasiyetname ve paraları evlatlarına vereceğine dair namus sözü verdikten sonra, “kaç evladınız var? ” diye soruyordu. Şeyh, yüzünde bir anlık dalgalanmayla, “on” cevabını veriyordu. Bir anlık duraklamadan sonra, yeni bir şey ha-tırlamış gibi “beşi kız, beşi de erkek” diye ekleyerek, adlarını tek tek sıralıyordu:

“Ayşe, Hayriye, *Azize*, Fatma, Fahime, Gıyaseddin, Ali Rıza, Selahaddin, Ahmet ve Abdülhalik... ”

Şeyh'in hücresine doluşmuş gazeteciler, o an akıllarına ne gelirse soruyorlardı. Biri, “bütün çocuklarınız aynı anneden mi? diye soruyordu. Gülümseyerek iki eşinin bulunduğunu söylüyordu.

Korkusuzluğu, soğukkanlılığı ve aldırmazlığına şaşmış gazeteciler, İsyan başlatmaktan ötürü pişman olup olmadığını, ölümden korkup korkmadığını soruyorlardı. Şeyh, pişmanlık ve korkuya ilişkin soruları bir arada üç kelimelik bir cümleyle, “kaderim olduktan sonra... ” diye cevaplıyordu.

Gazetecilerden biri, son sözleri yerine de geçebilecek bir şeyler yazması ricasıyla not defterini uzatıyordu. Bir başka gazeteci de, aynı anda ona sigara sunuyordu. Şeyh, önce sigarayı aldı. Yaktı. Derinden derine birkaç nefes çekti. Sonra sükûnet içinde sigarasını içerken, deftere şunları yazdı:

“Asıldığıma hiç acıma. Zira Allah ve din uğrunadır. ”

* * *

Şeyh Said, namaz kılıp dua etmek için yalnız kalmak istediğini söyleyince üsteğmen Osman ve gazeteci ordusu hücresinden çıkıyordu. Şeyh yalnız kaldı. Cep saatini çıkarıp baktı. Gece yarılanmıştı.

Yatak yerine de kullandığı, ot doldurulmuş şiltenin serili olduğu sedire yöneldi. Yönünü Mekke'ye çevirdi. Ellerini bağlayıp sükûnet ve serinkanlılıkla namaza durdu. Eğilip doğrulurken, dudakları belli belirsiz kımıldıyor, kımıldadıkça kınalı ak sakalı titreşiyordu.

Namazdan sonra, şilteye diz çöktü. Avuç açıp uzun bir duaya durdu. Kur'an'dan ayetler okudu. Duasını fatiha ile bitirdi. Sonra avuçlarıyla yüzünü, sakalını sıvazladı. Tanrıya şükredip oturuşunu değiştirdi. Bağdaş kurdu.

99'luk tespihini eline aldı. Dua eşliğinde çekmeye başladı. Gözleri yumuktu.

Şeyh, cellatların gelip “haydi” diyecekleri anı tespih çekip dua ederek beklemeye başladı.

* * *

Askeri doktor, ölüm mahkûmlarının hücrelerini tek tek dolaşıyor, sağlık açısından “idamlarına engel bulunup bulunmadığını” kontrol ederek, yasaya ilişkin maddenin gereğini yerine getiriyordu. Mahkûmlara, “bir rahatsızlığınız var mı? ” diye sorup, “hayır” cevabını alınca, yandaki hücereye geçiyordu.

Ölüm mahkûmlarından Şeyh Ali, doktorun sorusuna karşılık olarak, belini üşüttüğünü, sırt ağrılarından muzdarip olduğunu söylüyordu. Ertesi günkü gazeteler, Şeyh Ali'nin rahatsızlığını çarpıtıp alay ve küçük düşürme konusu yapıyor, “mahkûmlardan Şeyh Ali, muayene sırasında hastalığı sorulunca, utanmadan iğrenç bir cevapla, bel soğukluğuna yakalandığını söyledi” diye yazıyorlardı.

Doktor hücresine girdiğinde, Şeyh Said hâlâ dua ediyordu. Duasını bitirip, yüzünü, sakalını sıvazlayıncaya kadar, doktorun hücreye girdiğini duymamış, fark etmemiş gibi davrandı. Duasını bitirdikten sonra, başını kaldırdı. Doktora baktı. Doktorun sorusu üzerine, bir şikayetinin bulunmadığını söyledi.

Şeyh, idama hazırdı.

* * *

Ölüm hücreleri, eski çağlardan kalma zindanlardı. Yeraltında, yarı karanlık ve rutubetli...

Cezaevi Muhafız Bölüğü'nün komutanı Nafiz'in bağırtısı, zindanın koridorlarında çınlıyordu. Komutan, öğrencilerini pikniğe davet eden öğretmen edasıyla, bağırıyordu:

“Hadi bakalım! Vakit geldi! Birer birer çıkın hücrelerinizden... ”

Ölüm mahkûmları, hücre kapılarında beliriyor, ağır adımlarla yarı karanlık koridorda kümeleniyordu. İçlerinde ağlayanlar vardı. Birbirine sarılarak, “hakkını helal et” diye fısıldaşarak vedalaşıyorlardı.

Komutanın sert buyruğu bir kez daha duyuldu. Bu kez emrindeki askerlere komut veriyordu:

“Mahkûmları birbirine zincirleyin! ”

Yarı karanlık koridorda zincir sesleri duyuldu. Zincirler nereden, nasıl bulunmuşsa, halkaları iri ve kalın olanlarındandı. Kürtlerin “zincir a çoruz” dedikleri, iki çift öküzle tarlalar sürülürken, sabandan boyunduruğa bağlanan iri, kalın halkalı, ağır ve dayanıklısından...

Mahkûmlar, bu zincirle, el ve ayak bileklerinden birbirine bağlanıp kilitlendiler.

Duruşmalara, “birinci derecede suçlu” muamelesiyle en önde getirilip götürülen Şeyh Said, İsyandaki konumunu tanımlayan söylemiyle, bu kez “ne önde, ne de arkada”ydı. Ölüme giderken, kafilenin ortasındaydı.

Mahkûmlar, cezaevi avlusuna, oradan da bahçeye çıkarıldılar...

İsyanın ideologlarından Fakih Hasan, en öndeydi. Darağacına önce o gidecekti.

* * *

Mahkûm kafilesi, meydana açılan kapı önünde durduruldu. Çit şıklığıyla çevrelerini sarmış süngülü askerler, teftişten geçecek birliğin kılık, kıyafet ve duruşunu son kez gözden geçiren subay edasıyla mahkûmlan inceleyip, tekrar tekrar saydılar.

Mahkûmlar, son sayım ve denetim duraklamasından yararlanarak, vedalaşmak üzere bir kez daha birbirine karıştılar. Elleri arkadan zincirli olduğu için kucaklaşamıyorlardı. Göğüs göğüse gelip, boyunlarını birbirine dolamaya çabalıyor, ağlıyor, birbıri için dua ediyorlardı.

Kanireşli (Kariıova) Kamil ve Baba Bey kardeşler, karşılıklı büyülenmiş gibi kıpırtısız, öylece birbirierine bakıyor, ağlıyorladı.

Hanili Mustafa Bey ve gencecik oğlu Mahmut göğüs göğüse gelmiş, biri yüzünü ötekinin boynuna gömmüş öylece duruyor, hıçkırarak ağlıyorlardı.

Mustafa Bey, hüzün şarkısı gibi bir mırıltı tutturdu. Bu bir ilahiydi. Öteki mahkûmlar, İsyan gibi anında ona katıldılar. Meydan ilahi ve “Allahu ekber! ” sesleriyle doldu.

Seçkinler tribününde, aynı anda bir rahatsızlık, el kol hareketleri görüldü. Askerler telaşla koşuşturdular. Mahkûmları dipçik, süngüyle tehdit edip “susun! ” diye bağırdılar.

Ama, İsyan etmiş, itaat dinlemez olmuşlardı. Sesleri daha yükselip gürleşti. Mahkûmlar emre itaat etmiyorlardı. Şeyh Said de arkadaşlarına katılmış, bakışlarını göğe çevirmiş ilahi söylüyor, sonunu, “Allahu ekber! ” diye tamamlıyordu.

Hanili Salih Bey, heyecanlanmış, heyecandan kendinden geçmiş gibiydi. İlahiden kopan, ilahileri bastıran, heyecandan çatallaşmış sesi duyuldu. Arkadaşlarına sesleniyordu:

“Bugün, erkeklerin yiğitlik günüdür” diye bağırıyordu. “Ölüme nasıl gittiğimizi dostlarımıza ve düşmanlarımıza gösterelim! ”

Sonra ekliyordu:

“Mert olun! Size yaraşır biçimde dik durun. Tutun gözyaşlarınızı! ”

Muhafız bölüğü komutanı, şaşkın kalmıştı. Mahkûmları susturmak için “susun lan, yürüyün! ” diye bağırıyordu.

* * *

Türk resmi tarihine kaynaklık eden Behçet Cemal'in yazdığına göre, Dağkapı meydanında sıra sıra dizilen 47 “sepi” (darağacı), seyre çağrılanların iyi görmesi için aydınlatılmıştı.

Seçkinlerin tribünü, darağaçlarının hemen karşısında, yakınındaydı. İdam mahkûmları, sıralarını beklemek üzere tribünün önünde durakladılar.

Bu sırada, Kürtçe aksanlı bir ses duyuldu:

“Said Efendi nerede? ”

Şeyh, sesin sahibini tanımıştı. Mahkeme üyelerinden Revanduzlu Kürt Ali Saib'di bu.

Şeyh Said:

“Buradayım Saib Bey” diye karşılık verdi.

Sonra, “idamlar ayininin evrensel tarihinde” eşine nadir rastlanan bir diyalog başladı, asılanla, asanlar arasında. Tarih, asanlarıyla söyleşe söyleşe asılmaya giden bir başka örneği kaydediyor muydu?

Şeyh Said, sanki hayatların iple boğulduğu ölüm alanında değil de, sohbet divanındaydı. Laf dokunduran asanlarına filozofça cevaplar yetiştiriyordu.

Ali Saib, ona seslenirken, yüzünde her anlama çekilebilecek bir gülümseme vardı.

O, Şeyh'in hücresine “dostane ziyaret” yapanların başında geliyordu. Genelde Kürtçe yapılan hücre sohbetlerinde, dini konular, dünya ahvali ve Kürtlerin hali dahil her şey konuşuluyor, tartışılıyordu. Ali Saib, bu arada “iyilik yapan bir dost” olarak, doğruyu söylemesi, kaide ile kurallara uyması halinde ağır ceza almayacağını, kısa bir sürgün hayatından sonra serbest bırakılacağını söylüyor, “gelecek baharda Hınıs'taki evinizde birlikte kuzu eti yiyeceğiz” diyordu.

Şeyh kahırlı bir gülüşle ona şeref sözünü hatırlatıyordu:

— Ali Saib Bey, hani ya, doğruyu söylersem kurtaracaktınız?

— Ne yapalım Said Efendi, seninle Hınıs'ta kuzu yiyemedik.

— Doğruyu söyledim, Saib Bey. Ama siz cezamı hafifletmediniz.

— Şeyh Efendi, bundan hafif ceza mı olur?

Şeyh güldü:

— Bundan ağırını siz söyleyin...

Ali Saib suskun kalmıştı. Şeyh, ekledi:

— Seni severim. Ama seninle mahşer günü mahkeme olacağız.

Ali Saib öfkeyle bağırıyordu:

— Bu kadar Türk kanının dökülmesine, ocakların sönmesine sebep oldun. Cezanı çekeceksin!

Ali Saib, yakaladığı avla oynayan kedi misali, kurbanıyla oynamanın zevkini çıkarıyordu. Ama kurbanı darbelerin altında kalmıyor, karşılık veriyordu.

— Seninle, mahşer günü mahkeme olacağız!..

Mürsel Paşa ve milletvekilleriyle yan yana oturan mahkeme başkanı Lütfi Müfit Özdeş de diyaloga katılıyordu:

— Beni mi çok seversin, Saib'i mi?

Şeyh, kimseye özel düşmanlığı bulunmadığını söyleyince, Diyarbakır Valisi Mithat Bey de söze karışıyor ve bağırıyordu:

— Mahşer günü, adil yargıçlarımızla değil, öldürdüğün masum insanlarla mahkeme olacaksın!

Şeyh, mahşer günü zulüm yapan güçten hesap sorulacağı anlamına da gelen şu cevabı veriyordu:

— Boynuzsuz keçinin ahını, boynuzludan alırlar...

Şeyh'in cevabına sinirlenen Mürsel Paşa da tartışmaya katılmıştı. Paşa, gereksiz ve haksız yere bir İsyan başlatıldığını bağırıyordu. Çünkü Kürtler dahil, memlekette herkesin özgür olduğunu, devletin kimseye müdahalede bulunmadığını, Kürtlerin bundan böyle daha özgürce yaşayacağını söylüyordu.

Şeyh, generali dudaklarında alaylı bir gülümsemeyle dinledikten sonra şöyle diyordu:

— Gelecek gecelerin, geçen günlerden farkı yok...

Mazhar Müfit Kansu, bu arada cebinden bir defter çıkarıyor, Şeyh'e uzatıyordu:

— Şeyh Efendi, sen ayrıca şairsin. Rica etsem benim için bir şeyler yazar mısın?

— Hay, hay!

Şeyh deftere şunları yazdı:

“Bu dünyadaki hayatımın sonu geldi. Şu basit ağaç dallarına asmanıza perva etmem. Kurban edildiğimden dolayı pişmanlık duymuyorum. Muhakkak ki yolum, Allah, din ve halkımın yoludur. ”

* * *

Bir yandan da “idamların icrası” sürüyordu. Elleri arkadan bağlı mahkûmlara birer beyaz gömlek geçiriliyor, boyunlarına mahkeme kararının özeti asılıyor, sonra tek tek darağacına götürülüyordu.

Mahkûmlar asılmadan önce, “son istekleri”nin sorulması ihmal edilmiyor, ama istekler yerine de getirilmiyordu.

Hanili Mustafa Bey, “son arzusu” sorulduğunda, “önce beni asın. Oğlumu ipte görmeyeyim” diyordu.

Fakat, isteği kabul görmüyor, önce, oğlu Mahmud asılıyordu. Mustafa Bey, oğlunun darağacına yürüyüşünü, boynuna sicimin geçirilişini, taburenin çekilmesini seyrediyor, son haykırışını dinledikten sonra, ipin ucunda sallanmasını görüyordu. Sonra, yaralı yüreğiyle sehpaya yürüyordu.

* * *

Sıra, İsyanın liderindeydi. Ona, idam gömleği giydirdiler. “Ferman” denilen mahkeme kararının özetini astılar boynuna.

Şeyh'in yüzü kıpırtısız, aldırışsızdı. Yalnız dudakları, belli bellisiz kıpırdıyordu. Şeyh dualar okuyordu.

İdama yürürken, sendelediği görülmedi. Diri ve çevik adımlarla sehpanın önüne gitti. Kimsenin yardımına izin vermeden sandalyeye çıktı.

Boynuna ilmik geçirilirken, tören için hazırlanan “şeref(!) tribününe baktı. Sonra, son sözlerini bağırdı ve son kez gülümsedi. Gülümsemesinde acı vardı.

Değişik kaynakların aktardığına ve torunlarından Kasım Fırat'ın “Dava” dergisinin Haziran-Temmuz 1990 tarihli sayısında yazdığına göre, şöyle dedi:

“Dünyadaki hayatımın sonuna geldim. Ulusum için kendimi kurban ettiğimden dolayı pişmanlık duymuyorum. Yeter ki torunlarımız, düşman önünde bizi mahcup etmesinler. ”

Başka söylemek istedikleri var mıydı, bilinmez. Uyarı üzerine cellat, ayağının altındaki sandalyeyi çekiyor ve Şeyh'in ince, uzun bedeni, gecenin içinde dönmeye başlıyordu.

* * *

Behçet Cemal'in yazdığına göre, Şeyh asılırken, asker-sivil erkân arasında oturan bir kadın “kahrol! ” diye bağırdı. Seyre çağırılan bazı davetliler de Şeyh'in ayağı altındaki tabure çekilirken, coşkuya kapılıp alkışlamaya başladı.

Tarih, idam sahnelerini seyredenlerin hüznünü kaydediyordu. Egemenler arasında oturanların alkışa durup, sevinç gösterisine katılması Engizisyondan sonra seyrek rastlanan olaylardandı.

Asanlarla asılanların bir arada olduğu alanın hemen yakınında hüzün de yaşanıyordu. Barikatların gerisinde, karanlıklar içindeki kentten, surların burçlarında ilahi sesleri geliyor, bunlara kadınların “zılgıtı” karışıyordu.

Askerler, sabahın seherine akan sesleri susturup suçluları yakalamak üzere dört bir yana seğirtiyordu.

* * *

29 Haziran 1925 sabahı, hava durgun, gökyüzü lekesiz maviydi. Güneşin yedi rengi ışıltılarla ayrışarak erguvan rengi dağların ardından uç veriyor, ışık huzmeleri darağacındaki 47 ölü bedenin yüzüne düşüyordu.

Diyarbakır hüzünlü bir geceden, şafağın ipiltili aydınlığına çıkıyordu. Diyarbakırlılar, çoğunluğuyla uykusuzdu. Kimi yas tutmuş, kimi zikre dua ederek sabahı karşılamış, ufuk henüz ağarmadan Dağkapı surlarına akmaya başlamışlardı.

Surların burçları, ağlayan, Allah'a yakaran, dua eden insan salkımı olmuştu. Arada bir “Allahu ekber” sesleri nağmeleşiyor, billur billur sabahın alacasına karışıyordu. Askerler ses dalgasını duydukça tehditkâr sesle “bağırmayın, sessiz durun! ” diye bağırıyorlardı. İnsanlar korkuyu yenmiş, tehditleri duymuyor, vecd içinde ve donmuş kalmış gözlerle bakıyor, ağlıyor, ağıtlar, ilahiler mırıldanıyor, salavat getiriyor, kimileri cezbeye kapılmış dövünüyordu.

Gün doğuyor, güneş mızrak boyu yükseliyor, sonsuz aydınlık başlıyordu. Diyarbakırlılar hâlâ, surların tepesinde, burçların gölgesinde, dehşet içinde sicimlerin ucunda, yan yana belli belirsiz sallanan 47 ölü cana bakıyorlardı.

* * *

İdamlar, korku kolonları arasında yapılmıştı. Gidenlerin ardından ağlamak, "yazık" demek yasaklanmıştı. Buna rağmen surlarda "suç" işleniyor, insanlar ağlıyor, suçlarına onlar için dua etmeyi de ekliyorlardı.

Gözler, darağacındaki Şeyh Said'i arıyordu. Uykusuzluktan mıdır bilinmez, gözleri kızarmış, yüzü çarpılmış, ağzı eğilmiş gibi bakan genç bir Diyarbakırlı, “Şeyh Said hangisi? ” diye soran muhatabına sinirleniyor, “görmüyor musun, o uzun boylu olanı. Şu yüzü, öteki asılanlara dönük, başı onlara bakıyor gibi duran... Baksana, sabah yeli önünde ak sakalı titriyor, güneşte yüzü parlıyor, ” diyordu.

Şeyh'in ince uzun bedeni, ipin ucunda belli belirsiz sallanıyordu. Başı yana kaymış, yatmıştı. Gözleri, uykudaymışçasına kapalıydı.

Diyarbakır sabahında bahar yeli kınalı, apak sakalını titretiyordu.

* * *

Asılarak öldürülmüş 47 İsyancı, “ibreti alem için” gün ortasına kadar asılı kaldı, darağacında, ipten indirilen cenazeler, yakınlarına verilmedi.

Darağaçlarının kurulduğu alanda, toplu mezar kazdılar. 47 asılmışı oraya koyup üstlerine toprak örttüler. “Burada insanlar yatıyor” dedirten bir taş, işaret konmasına da izin vermediler.

1970'lerde Diyarbakırlı gençlerin çoğu, Şeyh ve arkadaşlarının orada yattığını bilmiyorlardı. 1980'lerde ise “toplu mezar alanı” yeniden keşfedilerek, “gizli bir ziyaretgâh” haline gelecekti.

1970'lerde toplu mezarların bir yanı “Yenişehir Sineması”, öteki yanı Astsubay Ordu eviydi. Sonra karşısına Subay Orduevi'ni inşa ettiler.

1980'lerde halk, “toplu mezarları” kendiliğinden keşfetti. “Gizli ziyaretgâh” haline geldi alan.

BABALAR, OĞULLAR VE TORUNLAR

Şeyh Said'in idamından 78 yıl sonra, 2003 yılında, bir tek en küçük oğlu Ahmet hayattaydı. Ahmet, babası idam edildiğinde çocuktu.

Sürgünlerde, itilip kakılan, aşağılanıp horlanan bir ortamda büyüdü. Babasına karşı duyulan kin ve öfkenin yükünü çekti. Dönüşüne izin verildikten sonra yurduna, bugün artık Hınıs'ın bir mahallesi haline gelen Kolhisar köyündeki baba evine döndü.

Ezilmişliğin ağırlığı altında siyasetten, dünya olaylarından uzak, kendi halinde bir hayat kurdu.

Yalnız ona değil, Şeyh'in ailesinden herkese acılar çektirildi.

Oysa, suç ve cezanın bireyselliği, evrensel hukukun gereğiydi. Başka bir anlatımla, evrensel hukuk, birinin işlediği suç ya da kabahatten ötürü, yakınlarının cezalandıramayacağını öngörüyordu.

Fakat, hukukun fazla önemsenmediği, emirlerin bazen yasa yerine geçtiği toplumlarda, bu kural pek geçerli olmuyordu. Kin ateşleri her yana sıçratılıyor, suçlanan siyasetçilerin yakınları da yangınlar arasında kalıyordu.

Şeyh Said'in idamından sonra, bu anlayışla ailesinin üstüne yürüdüler. Darmadağın edildi, aile. Ailenin erkekleri dağlara, olanağını bulabilenler kaçıp komşu ülkelere sığındılar.

Ailenin kadın ve çocukları, adeta “ayak altında” kalmıştı. Korku her yanı sarıp kol gezdiği için kardeşin, öz kardeşine yardım eli uzatamadığı günlerdi. Herkes, ayrı ayrı kendi başının çaresine bakıyor, ayakta kalma,

yaşama savaşı veriyor, birinci derecede “hedef” halindeki aile üyeleri ve onlara yakın olan kişilerden uzak duruyordu.

Bu nedenle Kürtler, ancak gizli gizli aile bireylerine yardım edebiliyordu.

Şeyh Said ailesinin “asılacak” gözüyle bakılan erkekleri, Suriye, İran ve Irak Kürtleri arasına karıştılar.

Şeyh Said'in büyük oğlu Şeyh Ali Rıza'nın öğrencilerinden Melle Şafii (Ballı) “Ali Rıza Efendi, zulmü, açlık ve sıkıntıları hüzünle anlatıyordu” diyor.

Şeyh Ali Rıza, yurtdışına kaçarken, küçük kardeşi Şeyh Selahaddin'i de yanına almıştı. Irak Kürdistanı'nın liderlerinden Şeyh Mahmud Berzenci onlara yardım elini uzattı. Genç Selahaddin'i Bağdat'taki askeri okula yazdırdı. Selahaddin, Irak'da Harp Okulunu bitirip, Irak ordusunda subay oldu.

Ali Rıza 1930'da, ayrılıp ülkesine döndü. Onu yakalayıp tutukladılar. “Kürdistan Partisi”ni kurduğu gerekçesiyle 12 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. 7 yıl cezaevinde kaldıktan sonra tahliye edildi.

1957'de Menderes-Bayar İkilisinin Demokrat Partisi'nden (DP) ve 1980 sonrasında sağcı bir politikacı olan Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi'nden (DYP) Erzurum'dan iki kez milletvekili seçilen, her askeri darbeden sonra yeniden tutuklanan torunlarından Abdülmelik Fırat, 1996 kışında, yeniden tutuklandı. Bu kez, İsyancı “PKK'ye yardım ve yataklık etmek”le suçlanıyordu.

Fırat cezaevindeyken, 11 Mart 1996 tarihinde “Demokrasi” gazetesinde yayınlanan “Ölüm-yaşam” başlıklı yazısında, Şeyh Said ailesinin acılarını şöyle anlatıyordu:

> “Dedem Şeyx Said Efendi Diyarıbekir'de sehpaya çıkarıldığında 60 yaşındaydı. Gözleri önünde tek tek asılan 46 yakın arkadaşı, kendisine temaşa ettirildikten sonra, uzatılan bir kağıda yazıp imzalayıp Cumhuriyet yönetiminin savcı ve hakim cellatlarına teslim ettiği belgede şu satırlar yazılmıştır:
>
> 'Bu değersiz dallarda beni asmanıza pervam (korkum) yoktur. Hiç şüphe yok ki, mücadelem Allah, din ve milletim içindir. ' Sehpanın altında Kürtçe olarak söylediği son sözleri ise, 'Fani hayatımın sona erdiği şu anda, milletim için kurban edildiğimden dolayı pişmanlık duymuyorum. Yeter ki, torunlarımız bizi düşmanlarımızın önünde mahcup bırakmasınlar' olmuştur.
>
> Bu ses ülkemizin bütün dağlarına yansımış, yankılanmış, kazılmış ve hak edilmiştir. Torunların seni mahcup etmeyeceklerdir.
>
> Dedem Şeyx Bahaeddin Efendi müftü, Şeyx Aliyi Paloyi medresesinin yöneticisi, ders vereni, Allame bir zat. Şeyx Said'in altı kardeşinin büyüğü. TC silahlı kuvvetleri gözetiminde

evi muhasara altındayken, sabah namazından sonra Kur'an okurken askerler tarafından vurularak öldürülmüştür. Şehit olduğunda 57 yaşındaydı. Rahmetlik nenem Şeyx Ahmedi Çani'nin kızı Rabia Hanım, sürgünlerde 23 yıl boyunca dedemin kanlı gömleği ve yeleğini yastığı altında kutsal bir emanet olarak sakladı.

Sürgün yıllarında hastalandığımız zaman, imkansızlık ve yoksulluktan ilaç bulamazdık. Rahmetlik nenem hemen imdadımıza yetişirdi. Büyük bir vecd içinde dedemin kanlı gömleğiyle yeleğinin bulunduğu bohçayı alıp, yanımıza gelerek derdi ki, 'Bu, büyük şehid dedenizin kanlı gömleğidir. Allah katında onun büyük bir mertebesi vardır. Onu saygı ile öpün, Allah size şifa verecektir. ' Başımızın ucuna koyar, yanımızda oturarak Kur'an'dan ayetler okurdu. Rahmetli annem de Kürtçe kaside ve gazeller mırıldanır, babası Şeyx Said'in ruhundan istimdan niyazında bulunurdu. Mekânınız cennet olsun Rabia Sultan ve annem Ayşe Hanım.

Şeyx Diyaeddin Efendi, yeğeni Şeyx Ali Rıza Efendi'nin komutasındaki Hasenan ve Zırkan aşiretlerinin ileri gelen yöneticileri ile savaşarak İran'a ulaştıklarında, Atatürk'ün yakın dostu olan Rıza Şah tarafından alçakça bir tuzakla, kendi askeri kışlalarında mitralyöz ateşi altında birçok yurtsever kişi ile beraber şehit düşmüşlerdir. Şeyx Said Efendi'nin dördüncü kardeşidir. Şehit olduğunda 40 yaşına daha ulaşmamıştı.

Şeyx Abdurrahim Efendi (Şiri bi guli) yıllarca Kürdistan dağlarında gerilla savaşı verdi. Tartışmasız bir gerilla ustasıydı. Adı halkının arasında efsaneleşerek saygı ile anılırdı. Hâlâ ülkemin dağlarında kar, boran ve rüzgâr esince, ismi dağ doruklarından ovalara yankılanır. Suriye'ye geçti, 1938'de Dersim Kürtlerine yapılan katliama karşı savaşmak üzere Türkiye'ye dönüş yaptı. Suriye'de senelerce yanında kalan, beslediği ve koruduğu, ordudan ihraç edilmiş bir Türk subayı da gruplarına katıldı. Diyarbakır-Bismil havalisine ulaştıklarında bu subay, kendilerini ihbar ederek pusuya düşmelerine neden olmuştur. Dersim'e ulaşmadan o ve arkadaşları şehadet mertebesine ulaşmışlardır. Şeyx Said Efendi'nin yedinci kardeşi olan Şeyx Abdurrahim Efendi'nin de yaşı 40'ına ulaşmamıştı.

Şeyx Said Efendi'nin amcazadeleri, büyük alim Ali Rıza (küçükefendi) ve kardeşi Şeyx Şerif Efendi, Palu'da Murat ırmağı kenarında süngülenerek, cesetleri Murat ırmağına atılmıştır. Şehadete eriştiklerinde 45-50 yaş civarındaydılar. Şeyx Said Efendi'nin yüz civarında yakın akrabaları; kayınbiraderleri, damatları, yeğenleri, teyze ve halazadeleri, öldürülmüşler ve şehit olmuşlardır.

Maksadım mazlumların hepsini bu yazıda dercetmek değildir. Belki zulmün kuş bakışı bir panoramasını genç kuşaklara hatırlatmak ve çizmektir.

Babam Şeyx Şehabettin Efendi'nin 18 yaşından itibaren bütün hayatı sürgün ve sıkıntılar içinde geçti. Annesi, iki kız kardeşi, yedi çocuğu (dördü kız, üçü erkek) ve memleketten beraber getirdiği iki yetim Mehmetler ile, ceman on dört nüfuslu bir aile. Diğer beş amcazadeleri ile beraber 55 nüfusa ulaşan büyük bir aile topluluğu. Trakya'daki sürgün yıllarımız, uzun ve meşakkatli geçti. Babam, onuruna çok düşkün, az konuşan, ıstırabını içine atan bir seciyeye sahip bir insandı. 13 seneye yakın ikinci sürgün hayatı, onu epeyce yormuştu. 1947 senesinde vücudunu kaplayan çıbanlar, onu bitap düşürmüştü. 1947 senesinin Haziran ayında memlekete dönüşünde ancak iki ay yaşayabildikten sonra fani hayata veda ettiğinde 46 yaşındaydı.

TC bir yasa çıkardı. Bundan böyle herkes 'soyunun adı' ile anılacaktı. Herkes harıl harıl kendine 'soyadı' arıyordu. Bazıları ailesiyle, soyu sopuyla ilgisi olmayan adlar seçip alıyordu. Şeyh Selahaddin babasının adını almak istedi: 'Saidoğlu' olsun istedi soyunun adı. Fakat buna izin vermediler. Ailenin soyadı Fırat oldu. ”

* * *

Şeyh Said'ten sonra ailenin erişkin erkeklerine erişemediler ama, kadınlan, çocuklan topluca sürgün ettiler.

Şeyh Melik Fırat, Şeyh Said'in hem yeğeni, hem de torunuydu. Babası, Şeyh'in kardeşi Sebahaddin'in oğlu Şeyh Bahaddin'di.

Annesi ise Şeyh'in kızıydı.

Melik Fırat daha sonra, Şeyh'in büyük oğlu Ali Rıza Efendi'nin kızıyla evlendi.

Sürgünde büyüyen Melik Fırat, bir gazetede yayınlanan söyleşide "aile boyu cezalandırma" konusunda şöyle diyordu:

> "İkiye ayınp sürgüne gönderdikleri ailede erkek yoktu. Kadınlar, çocuklardı. Kadınlarımızdan hiçbiri, o güne kadar kendi çevresinin dışına çıkmamıştı. Gurbet nedir bilmiyordu. Türklere yabancıydılar, Türkçe bilmiyorlardı. En önemlisi, hayatı sürdürmenin icaplarından habersizdiler. Çalışma, alışveriş bilmiyorlardı. Aile kadınlarının yanındaki en büyük erkek, Şeyh Kutbeddin'di. O da henüz 14 yaşındaydı."

Şeyh Said'in ailesi dağılıp paramparça olmuştu. Ailenin mal varlığı, zenginliği de yok olmuş, varlıklı insanlar sefalete düşmüşlerdi.

Trakya'da sürgün ise ayrı bir acıydı. Bir yanda devletin jandarması, öte yanda düşman gözüyle bakan, her fırsatta aşağılayan, horlayan yerlilerle göçmenlerin ırkçı kıskacı...

Ailenin bireyleri ırkçı nefret ve düşmanca tutum yüzünden, bazen kendi paralarıyla alışveriş edemiyor, ihtiyaçlarını karşılayamıyorlardı.

1928 yılında, sürgünler için de af çıktı. Ailenin dönebilen bireyleri, Hınıs'ın Kolhisar köyünde yeniden bir araya geldiler. Ama ailenin birlikteliği uzun sürmedi.

Halkın da yardımıyla daha yeni yeni toparlanmaya başlayan aile, 1935 yılında, bir kere daha sürgün cezasına çarptırıldı.

İkinci sürgünde, Abdülmelik Fırat henüz iki yaşını doldurmamıştı. Sürgün yeri, Trakya'da Vize ilçesiydi. Şeyh A. Melik Fırat'ın deyimiyle, “burası, açık hava hapishanesi”ydi. Melik Fırat, Vize'de jandarmanın gözetiminde büyüdü.

Melik Fırat 6 Mart 1994 tarihinde Hürriyet gazetesinde yayınlanan bir söyleşide, şöyle diyordu:

> “Çocukluk yıllarımdan bilincimin altında yer etmiş bir olay var: 10 yaşındayım. Istranca Ormanları içinde jandarma nezareti altında bir köyde kalıyoruz. Sıtmaya yakalandım. Vücudumda yaralar açıldı. Vize ilçesi bize aşağı yukarı üç saat mesafede. Oraya gitmemiz jandarmanın iznine bağlı. Babam beni, tek varlığımız olan merkebimize bindirdi. O yaya yürüyor, kolumdan tutuyordu. Çünkü merkebin üstünde duramıyordum. Beş kilometre gittikten sonra jandarma yolumuzu kesti. Babama hakaret ettiler. Ben o zaman dedim ki; keşke ölseydim de, babam bu hakaretlere maruz kalmasaydı. ”

* * *

Daha sonra, bir kez daha af ilan edildi. Sürgünler yurtlarına döndüler. Kürtler, bir kez daha Şeyh'in ailesini yalnız bırakmadı. Herkes, gücü ve olanakları oranında yardıma koştu. Kimi koyun, keçi, sığır, kimi para vererek katkıda bulundu.

Bu arada, İkinci Dünya Savaşı olmuş, bitmiş, dünya yeniden yapılanmaya başlamıştı. TC de, “demokrasi var” desinler tertibinden “diktatörlükten çok partili sisteme” geçmiş ve CHP'nin yanında Demokrat Parti (DP) kurulmuştu.

Melik Fırat, 1957 yılında DP'den milletvekili adayı olduğu zaman, henüz 23 yaşındaydı. Mahkeme kararı ile yaşını büyüterek listeye girdi. Kürtler, seçilmesi için seferber oldular. Melik Fırat, parlamentonun en genç üyesi oldu.

1960 darbesinden sonra tutuklandı. Uzun süre cezaevinde kaldı. Ailenin erkekleri yeniden sürgüne gönderildi.

Melik Bey, daha sonra 1971 ve 1980 tarihlerinde tekrarlanan açık askeri darbelerden sonra yeniden tutuklandı. 1990'larda da cezaevinde yattı.

* * *

Kürt tarihinde, İsyanlara önderlik edenlerden kimilerinin torunları, daha sonra sistemle bütünleştiler, ideoloji ve siyasetin öncüleri oldular. 19. yüzyılda Kürt İsyanlarına önderlik yapan Botan Miri Bedirhan'ın torunları arasından paşalar, valiler çıktı. Torunlarından Vasıf Çınar, Atatürk döneminde Milli Eğitim Bakanıydı.

Aynı aileden tarihçi Cemal Kutay, Türk milliyetçiliğine yöneldi. 1960'dan sonra Türk milliyetçiliğinin liderliğini üstlenen emekli albay Alpaslan Türkeş'in en yakın fikirdaşı, dostlarından biri oldu.

1950'de iktidara gelen ve 1960 darbesine kadar iş başında kalan DP'nin ünlü Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da Bedirhan'ın torunlarındandı.

Zorlu, 1960'da Başbakan Menderes ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'la birlikte idam edildi.

Yine 19. yüzyılda Kürt İsyanlarına öncülük eden Baban ailesinden yazar Cihat Baban, Kemalizme bağlılığıyla tanınıyordu. 1980'deki askeri darbeden sonra, bu nitelikleri nedeniyle generaller tarafından Kültür Bakanlığına getirildi.

Şeyh Said'in bazı yakın akrabaları ve torunları da sistemle bütünleşip uygulanan politikaların yürütücüleri oldular.

Ali Rıza Septioğlu, Şeyh Said'in amcası Şeyh Hasan'ın torunuydu. Süleyman Demirel, Adalet Partisi ve onun devamı, 1980 sonrasının Doğru Yol Partisi'nin değişmez Elazığ milletvekiliydi, Septioğlu...

Aynı dönemde, Şeyh Said'in torunlarından Mehmet Fuat Fırat “dinci” Milli Selamet, onun kapatılmasından sonra sırasıyla Refah ve Fazilet partilerinde milletvekiliydi. Bu partide zaman zaman iktidar ve baskıcı politikaların yürütücüsü oldu. Fuat Fırat da destek verdi.

Fuat Fırat, 1975 yılında, ırkçıları ve dincileriyle bütün Türk sağının birleştiği “Milliyetçi Cephe Hükümeti”ne destek verdi. Fırat'ın yer aldığı parti, daha sonra, Türk milliyetçiliğinin lideri Türkeş'in MHP'siyle seçim işbirliği yaparak parlamentoya taşınmasına da olanak sağladı.

Şeyh Said'in öteki torunlarından Melik Fırat, yıllardan sonra, 1991'de Süleyman Demirel'in DYP'sinden, Erzurum'dan yeniden milletvekili seçildi.

Demirel, aynı yıl CHP ile yaptığı koalisyonla Başbakan oldu. Bu dönemde binlerce Kürt köyü yakıldı. Milyonlarca Kürt mültecileşti.

Melik Fırat, daha sonra “Atatürk'e suikast” düzenledikleri gerekçesiyle idam edilen siyasetçilerin itibarlarının iadesine ilişkin bir önergeye imza atınca, partisiyle ilişkileri zedelendi. Partiden ihraç edilmek istenirken, istifa edip ayrıldı.

Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Tahir'in kızıyla evli olan Diyarbakırlı Avukat Tahsin Ekinci, Türkiye işçi Partisi (TIP) Diyarbakır il Başkanlığını yaptı. TIP, 1960'larda Kürt sorununu inkâr etmeyen tek siyasal partiydi.

Şeyh'in öteki kardeşi Abdurrahim'in oğlu Fevzi Bilgin, yine kardeşi Mehdi'nin oğlu Muhyettin Aygören de TlP'liydi. Şeyh'in kardeşi Abdurrahim'in oğlu Zülküf Bilgin, 1950-60 arasında, DP'den ve kopanların kurduğu Hürriyet Partisi'nden, Diyarbakır Belediye Başkanlığı yaptı.

Şeyh Said'in bir kızı, Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı Melekan köyünden, Şeyh Abdullah ile evliydi. Şeyh Abdullah, Binbaşı Kasım'la el birliği yaparak kayınbabasının yakalanmasını sağlamış, sonra Şeyh'le birlikte asılmıştı. Abdullah'ın çocukları ve torunları, daha sonra Kürt sorununu hararetle inkâr eden sağcı partilerin başarısı için çalışacaklardı.

Şeyh Abdullah'ın torunlarından Mahmut Sönmez, bu doğrultudaki partilerin listesinden milletvekili olacaktı. Partisinin iktidarı döneminde, sayısız seçmeni, köy yakmalar yüzünden göçmenleşecek, buna rağmen kamuoyunda “hayır” sesi duyulmayacaktı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"ISLAHAT PLANI" YA DA TEDİP İLE TENKİL

Şeyh Said, Diyarbakır'dan ayrıldıktan sonra, İsyancılar işgal ettikleri şehir ve kasabalardan çekilmiş, silahlar susmuştu, İsyana katılanlar, köylerine dönmüşlerdi.

Ankara, yalnız İsyancı liderlerin peşinde olduğunu, Şeyh Said ile arkadaşları teslim oldukları takdirde, kimseye dokunulmayacağını, İsyana katılmamış halkın ise asla zarar görmeyeceğini açıklıyordu.

Resmi açıklamalara göre, masum halkın hayatı, devletin güvencesi altındaydı. Herhangi bir endişeye gerek yoktu. "Şeyh Said ve avanesi Türk adaletine teslim" olduktan sonra barış, kardeşlik ortamı kurulacak, devlet imar ve kalkınma için olanaklarını seferber edecekti.

Ankara'nın söylemi, korku sislerini dağıtmış, iyimser hava halk arasında gözle görülür bir rahatlık yaratmıştı.

Fakat, Şeyh Said'in “yargılanmaya” başlandığı gün olan 26 Mayıs 1925 tarihinde, yayınlanan bir hükümet bildirisiyle, “tedip ve tenkil”in ayak sesleri duyulmaya, korku günlerinin habercisi işaretler görülmeye başlıyordu. Bütün Kürt kesimleri şaşkınlık içinde kalıyor, iyimserlik iklimi, bir anda altüst oluyordu.

İçişleri Bakanlığı tarafından İstiklal Mahkemeleri Savcılıklarıyla Üçüncü Ordu Komutanlığı ve Erzurum, Mardin, Dersim, Genç, Ergani, Van, Beyazıt, Siverek, Malatya, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Elazığ, Siirt illeri Sıkıyönetim Komutanlıklarına gönderilen bir emirnamede, İsyana katılmamış, hatta karşı çıkmış Kürtlerle, İsyancılar aynı kefeye konuyordu. Emirnamede, “ayaklanmayla sözlü ya da eylemli olarak ilgilenmiş, fakat ilgi ve izini gizlemiş olan herkesin elinde ve evindeki silahlarla, yaralayıcı aletlerin toplatılması, kaçaklardan sağ yakalanabilenler ile onlara yardım ve yataklık edenlerin mahkemeye şevkleri” isteniyordu.

“Tedip” (terbiye etme) ve “tenkil”in (yerinde sonuna kadar susturma) ilk ayak sesleriydi bu. İlk şaşkınlık, çok geçmeden yerini dehşet günlerinin korkularına terk edecekti. Uygulanacak “program”ın adı da konmuştu: Islahat (iyileştirme).

Aynı programla, “Kürtlerin var olmadığına” da karar veriliyordu. “Kürt vardır” demek yasaklanıyor, çarşıda, pazarda, okulda Kürtçe konuştuğu görülenlerin cezalandırılması isteniyordu.

İçişleri Bakanlığı 13 Haziran 1925 tarihinde, aynı kurumlara, 26 Mayıs tarihli genelgesine açıklık getiren bir genelge daha gönderiyor, “programın esaslarına” açıklık getiriliyor, şöyle deniliyordu:

> “Doğuda esaslı ıslahata azmetmiş olan hükümetin ilk hedefi, halk üzerindeki silahların toplanmasıdır. Bu iş, bazı neden ve düşüncelerle yavaş yapılsa dahi, kesinlikle savsaklanamaz. Bazı bölgelerde bunun için büyük kuvvetlere lüzum gösterilmekte ise de, hükümet, bu işi mutlaka büyük kuvvetlerle halledilecek sorun haline getirmeyi uygun bulmamaktadır. Bundan önce, 26 Mayıs 1925'te yayınlanan bildiride hakim olan ruh ve amaç, Doğu'daki son durumdan faydalanarak, yakında gerçekleşmesi esas olan amaç için şimdiden hazırlıklı bulunmaktan ibarettir. ”

Emirname açık ve netti. Kürt sorunu, bir daha uç vermeyecek biçimde şiddet yoluyla “halledilecek” (ıslah), başka bir deyişle “çözüme bağlanacak”tı.

Genelge devam ediyordu:

> “Ayaklanma sırasında, hükümete çeşitli şekillerde bağlılık ve sadakat gösterenlerle, yurtdışında aleyhte etki yaratacak kişilerin kuşkulandırılmaması, her bölgede takibi gereken kişilerin yavaş yavaş ve devamlı olarak yakalanmaları ve silahların toplanması suretiyle

kararlaştırılmış olan ıslahata şimdiden elverişli bir ortamın hazırlanması için çaba harcanması gerekmektedir. ”

* * *

Dört bir yana dağılmış askeri birlikler, genelgeden hemen sonra, zaman geçirmeden harekete geçmişlerdi.Köyler basılıyor, silahlar toplanıyor, direndiği gerekçesiyle bazı köyler ateşe veriliyor, yakalanan köylüler toplanıp götürülüyordu.

O günleri, çocuk gözü ve bilinciyle yaşamış bir Karakoçanlı, 60 yıl sonra şöyle anlatıyordu:

> “Amaç, Kürtleri sindirmekti. Birlik ve beraberlik halinde hareket ettikleri takdirde Kürtlerin neler yapabileceklerini, dünya alem Birinci Dünya Savaşı sırasında gördü. Güneyde İngiliz ve Fransızları, kuzeyde Ruslarla Gürcüleri önlerine katıp perişan ettiler. Antep ve Urfa destanlarını yazanlar Kürtlerdi. Şahin Bey, Karayılan Kürt'tü. Şeyh Said'in Batı Cephesi Komutanı Şeyh Şerif, bizim Karakoçan tarafından, milis komutanıydı. Babam da onun emrinde çarpıştı Ruslarla. Erzincan'ı Rusların elinden alan Dersimlilerdi. Osmanlı, savaşa giremeden yenilmiş, teslim olmuştu; ama Kürtler teslim olmadılar, birleşip işgalcilerle savaştılar. Silahları da yoktu. Taş ve sopalarla yürüdüler. Bu gücü gösteren Kürtler, potansiyel tehlikeydi. Tehlikenin bertaraf edilmesi için hazırlıklar yapılırken, Şeyh Said'in üstüne yürüyüp, halkı tedbirsiz ayağa kaldırdılar. Şeyh Said yakalandıktan sonra da genel temizliğe giriştiler. ”

* * *

Hükümetin “Islahat programı”, Başbakan İsmet İnönü'nün mecliste yaptığı konuşmanın paralelinde yürüyordu, İsmet Paşa, olayların bir daha tekrarlanmaması için gereken köklü tedbirlerin alınacağını söylemişti.

1925 Haziranında başlayan silah toplama seferleri, zulüm saçıyordu. Köyler sarılıyor, insanlar meydanda toplanıyor, “ya silah ya da canınız” dayatması ortaya konuyordu. Silahı olmayanlar dayak, hakaret ve işkenceden geçiriliyor, kimileri kurtulmak için silah satın alıp teslim ediyor, kimileri elinde avcunda ne varsa rüşvet olarak verip, ailesini, canını kurtarmaya çalışıyordu.

Bazı yerlerde, “ıslahat” denilen silah toplama ile “tenkil” planı bir arada yürütülüyor, her yaştan ve cinsiyetten insan, kurban zincirinin halkaları haline geliyordu.

“Tenkil ve tedip” planında, çocuk, ihtiyar, sakat, cinsiyet ayırımı yoktu. Gülüşkürlü Kör Mıho “ayrımsızlığa” örnekti. Bir köylüsü, ona ilişkin “ıslahat” öyküsünü anlattı:

> “1925'in yaz aylarında, Palu'nun Gülüşkür köyünü basıp silah topladılar. Sonra evleri yağmaladılar; yiyeceklere, içeceklere ve hayvanlara el koydular. Köylülerin üstünde başında neleri var, neleri yoksa aldılar. Köyü de ateşe verdiler. Birbirine bağlayıp etkisiz, tepkisiz hale getirdikleri 44 kişiyi süngüden geçirdiler. Süngülenerek katledilenlerden birinin adı Mıho'ydu. İhtiyar bir adamdı. Gözleri kördü. ”

* * *

“Islahat programı” yürürlüğe konmadan önce, İsyana katılmayan ya da devlet güçlerine yardımcı olan Kürtler, kendilerine dokunulmayacağına inanıyorlardı.

Fakat, uygulamayla birlikte “ıslahatın” genel ve ayırımsız olduğu ortaya çıkınca panik başladı. O zaman, savunma refleksi, “kaçış” olarak ortaya çıktı. Kimi dağa çıkıp gizlenmeye çalıştı, kimi yerini yurdunu terk etti. İmkanı olanlar yurtdışına kaçtı. Herkesin olanakları oranında başının çaresine baktığı bir korku dönemiydi.

Dağa çıkanlar, dağınık ve örgütsüzdüler. Üçü, beşi bir arada olanlar üstlerine gelen güce direnmeye başladılar.

Kör Mıho'nun akıbetine uğrama korkusuyla direnenler “İsyancı”, eylemleri “İsyan” sayılıyordu, “İsyanları bastırmak” üzere daha büyük güçler seferber ediliyordu.

* * *

“Islahat programı”, devlet yardımcılarının ailelerini kapsıyordu: Binbaşı Kasım muhbir olarak, İsyancıları tutuklatan kişiydi. Şeyh Said'in

ayaklanmasını da, “ben sizdenim” diyerek tuzağa çekendi. Ayrıca, mahkemelerde devler tanığıydı.

Buna rağmen, Varto'nun Kulan köyünde oturan ailesi “ıslahat”ın şiddetinden kurtulamadı. Babası Ahmet Ağa, arandığını öğrenince, bir kaçak gibi yaşadı. Fakat bir gün köyüne dönünce yakalandı. Köylüleri, akıbetini “yerde sürükleyerek götürdüler. Bir daha geri gelmedi. Öldüğünü haber verdiler. Fakat nerede, nasıl öldüğünü kimse öğrenemedi, ” diye anlatıyorlardı.

* * *

Dağlarda, yerinde “terbiye” ve “sonuna kadar susturma” olan “Tedip ile tenkil” harekâtları bütün hızıyla devam ederken, “İstiklal Mahkemeleri” de yakalanıp önlerine getirilenler için idam cezaları üretiyordu.

Kürtler açısından hayat genel mahşer, başka bir deyişle “ana baba günü”ydü.

Merkezi Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis olan, dört bir yana şubeleri, kasabalara dağılmış kollarıyla İstiklal (Özgürlük) Mahkemeleri eliyle kaç kişinin öldürüldüğü bilinmiyor. Bilinen, mahkemelerin hemen yanında kurulu duran sabit darağaçları ve onların da hiç boş kalmadıklarıydı.

Diyarbakır'daki idam manzaralarının tanıklarından biri olan Ali Küçük, Ermeni asıllıydı.

Ermeni “olayları” sırasında, ailesi “kelime-i şahadet” getirip din değiştirmiş, isimlere takla attırmış, bu sayede kurtulmuşlardı. “Markar”, yeni hayatında “Ali”, yasayla herkesin “atası” yeniden belirlenince soyu da “Küçük” adını almıştı.

Ali Küçük, 1950'lerde Diyarbakır'ın Dağkapı semtinde bakkallık yapıyordu. Çevre köy ve ilçelerden okumak için Diyarbakır'a gelmiş birçok lise öğrencisi, ondan “veresiye” alışveriş ediyordu. Müşterilerinden biri de, Muşlu Aydın Saraç'tı.

Aydın Saraç anlattı:

> “Ali Küçük'ün geniş dükkânı biz taşradan gelmiş, bekar yaşayan öğrencilerin buluşma yeriydi. Veresiye alışveriş yapıyorduk. O kimseye borcunu hatırlatmıyor, sıkboğaz etmiyordu.

Bizler de, ailelerimizden geldikçe parasını ödüyorduk. Bazen bize ailesinin dramını, kendi çektiklerini anlatıyordu. Bir gün, Şeyh Said ve sonraki idamlardan söz açıldı. Tanık olduğu bir manzarayı, gözleri yaşararak anlattı.

'Dağkapı'dan Mardin kapıya kadar, güzergâh boyunca darağaçları kurulmuştu', dedi. 'Darağaçları sabit, öylece duruyorlardı. Her sabah uyandığımızda, sehpaların kolları arasında sallanan, yeni asılmış insanlar görüyorduk. Sabahlan, 10-15 asılmış kişi saydığımız oluyordu. Bir gün asılmaya götürülen bir kafileyi gördüm. Elleri bağlı, ayaklan zincirliydi insanların. Süngülüler arasında yürüyüp gidiyorlardı. Yoksul görünüşlüydüler. Perişan...

Belki de nereye götürüldüklerinden habersizdiler. Etrafı seyrede seyrede gidiyorlardı. İçlerinden birinin halini hiç unutamıyorum. Üstü başı yırtık, yamalıydı. Eskimesin, yıpranmasın diye mi bilmiyorum; çarıklarını çıkarmış, birbirine bağlayıp omzuna atmıştı. Yalınayak gidiyordu darağacına. Çarığı bir ara omzundan sıyrılıp düştü. Eğilip kelepçeli elleriyle aldı. Yeniden omzuna attı. Yoluna devam etti. Sonra darağaçları bölgesinde asılı gördüm. Çarıkları yerde, ayaklarının dibinde, birbirine bağlı duruyordu. '”

TANIKLAR VE RESMİ BELGELER

İsmet Paşa (İnönü) hükümetinin “ıslahat programı” korku seli olmuş, “tedip ve tenkil” şeklinde yayılıyordu.

Tedip ve Tenkil Arapça deyimlerdi. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan sözlükte tedip, “terbiye etme” diye tanımlanıyordu. “Tenkil"in karşılığı ise şöyleydi:

“Kamuya (halka) zararlı kişi ya da topluluğu, başkalarına korku ve ibret verecek biçimde cezalandırma, ortadan kaldırma... ”

1925 yılının Haziran ayında başlatılan, daha sonra zincirleme, İkinci Dünya Savaşı'na dek sürdürülen “ıslahat” sürecinde, kaç kişinin katledildiği, ne kadar insanın yerinden yurdundan koparılıp sürgüne gönderildiği bilinmiyor.

Kürtlerin bütün yurdu baştan başa savaş alanı, kan ve ateş içindeydi. Suçlu, suçsuz ayırımı da yapılmıyordu. Bir köyden tek bir kişi bile İsyana sempatiyle bakmış ya da silahlı olarak katılmışsa, bütün köy cezalandırılıyordu.

Örneklersek: İsyanla ilgisi, ilintisi, hatta haberi olmayan köyler yanıyordu. Köylerden toplanan insanlar topluca öldürülüyordu. Doğa da yangın ve kırımdan nasibini alıyordu. Bağ, bahçe ve ekin tarlalarının yanında, ormanlar da ateşe veriliyordu. “Islahat programı” dehşetin adı olmuştu.

Daha önceki bölümlerde de adı geçen tanıklardan Melle Selim, sonraları, Türkleştirme programıyla adı “Ölçekli” yapılan Varto'nun Diyadin

köyündendi. Diyadin İsyancı değildi. Ama, “Islahat” darbelerini ondan da esirgemedi.

Melle Selim'in anlattığına göre, 1925 yazında, köy basıldı. Diyadinliler köyün ortasında toplandılar. Önce paraları, kadınların yüzükleri, bilezikleri alındı. Sonra köy ateşe verildi. Köylüler arasından, biri kadın, 32 kişiyi seçtiler. El ve kollarını urganlarla bağlayıp, giderken yanlarında götürdüler.

Melle Selim anlatıyor:

> “Aynı müfreze Diyadin'den sonra Randalin (Buzlugöze) köyüne geçti. Randalin de İsyana katılmamıştı. Köyü ateşe verdikten sonra, oradan da 'esir' kafilesine 8 kişi katıyorlar. Askeri karargâh, Karlıova'nın Selekan köyündeydi. Yakaladıkları insanları oraya götürüyor ve askeri karargâhın arkasındaki derede kurşuna diziyorlar. Aynı gün, bir başka müfreze kolu, Varto ilçe merkeziyle Karameşe köyünde 21 kişiyi kurşuna diziyor. ”

* * *

Adının açıklanmasını istemeyen Bingöllü bir ihtiyar anlatıyordu:

> “Genç'in Valer ve Şemsan köyleri, 1925 yazında, aynı gün basıldı. Önce yükte hafif, pahada ağır ne varsa alındı. Sonra 22 kişi bir ahıra dolduruldu. Ahırın kapısına kuru ot yığılıp, kibrit çakıldı. Aynı müfreze, o gün, Murtezan, Mıstan, Botan ve Tavus köylerini yakıp yıktı. Ele geçen tutsakları süngüden geçirdi. ”

İnsanların diri diri yakılması, daha sonra edebiyata da konu oldu. Remzi inanç, “Şey” adındaki hikâyesinde, Diyarbakırlı bir genç kızın trajedisini anlatıyor: Genç kız, ateşe verilen samanlıktan fırlayıp dışarıya çıkıyor. Fakat askerlerle yüz yüze gelince, gerisin geri alevlerin içine dönüyor.

Kırım, basında “çatışmada silahlarıyla birlikte ölü olarak ele geçirilen eşkıya” olarak geçiyordu.

* * *

Albay Reşat Hallı'nın imzasını taşıyan ve Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*

1924-1925 adındaki kitap, Kürt yurdunun genelinde yaşananların resmi raporlarla anlatımıdır. Genelkurmayın yayını, kitlesel kırımları inkâr etmiyor, Kürt genelinde yaşananları teyid ediyor, tanıkların anlatımları doğrulanıyordu.

Kitapta şöyle deniliyor:

> "... Harekâtın cereyan ettiği bu bölgedeki köylerin, asilerin vatanı olduğu, eşkıyanın aile ve çocuklarının buralarda barındıkları ve köy halkının çoğunun birbirlerine akraba olması dolayısıyla, aile yakınlığının verdiği ve bu kuvvetle bu ahalinin de manen ve maddeten asilere yardımda bulundukları ve buralarda asilerin birçok silah ve cephanesi bulunduğu anlaşılmış ve her an eşkıya ve ahalinin baskın veya pususuna uğramak ihtimaline karşı, müfrezeler köylere girerken çok esaslı tertibat almak zorunda kalmışlardı.
>
> Bazı köylerin müfrezeler gelmeden boşaltıldığı görülmüş, bunun üzerine köye muhit olan arazi kısımlarının da dikkatle araştırılmasına zorunluluk hasıl olmuş; tarlalar, odun, saman, ot yığınları, ormandaki inler, mağaralar, komlar tamamen araştırılarak perakende bir surette buralara sığınan çoğu erkek, kısmen de kadın ve çocuklardan ibaret kümeler toplattırılmıştı. Yakalanan bu şahıslar arasında kadınlar tecrit edilerek, silahı ile tutulan ve eşkıya ile ilişkisi olduğu anlaşılanlar hemen kurşuna dizilmişti. Bunlardan alman bilgiye göre eşkıyalardan bir kısmının daha önce buralardan uzaklaştığı, bir kısmının da köyün erkekleri ile öteye beriye dağılmış oldukları görüldü. Bundan sonra ahali tarafından esasen boşaltılmış olan köyler (Botyan, Mürtazan, Zergezor bölgesinde miktarı 22'ye yükselen köy) eşkıya ile tamamen birlikte olduğu kesinlikle anlaşıldıktan sonra yakıldı. Yanan köylerde birçok fişek ve bombaların infilak ettiği görülüyordu. Kül haline gelen saman yığınları arasında mukadder akıbetine uğrayan birçok eşkıya avanesinin cesetleri teşhis edildiği gibi, takip müfrezeleri buraya yaklaştığı sırada, elinden silahını atarak kendine masum hal ve tavrı veren birçok kimseler dahi yakalanarak hemen imha edildiler. Tanınmış ele başlarından Hartalı Sabri de müfrezeler tarafından yakalanarak öldürülmüş, Süpülük dağının taranması sırasında, Ömer Faro çetesine mensup 49, Emin Miko çetesine mensup 6 silahlı ve 39 silahsız, Kançavare ormanlarında yine Emin Miko'ya mensup 4 silahlı, 12'si silahsız şaki tutularak öldürüldüler. Asilerin terk ettiği hayvan sürüleri müsadere edilerek, bir kısım erlerin et istihkakına karşılık birliklere verilmiş, çoğu Elazığ ve Diyarbakır'a gönderilerek mülki idareye teslim edilmişti. "

* * *

Genelkurmay'ın kitabını okumaya devam edelim:

> "Güney birlikleri, bölgesinde yaptıkları taramalar sırasında meşhur Saki Bicarlı Mustafa'nın avanesinden ormanlıklar içinde saklanmış 19 kişiye tesadüf ederek imha etmişler ve bunlardan aldıkları bilgi üzerine, Mustafa'nın da Paro bölgesindeki köylerden birinde saklandığı öğrenilerek, bölgedeki şüpheli yerlere yapılan baskınlar sonunda, avanesinden 10 kişi ile iki gün önce Nüveydan bölgesine firar ettiği anlaşılmıştır.
>
> Bu safha harekâtının sonunda Kuzey ve Güney birlikleri tarafından Çotela dağının en yüksek tepelerine kadar yapılan taramalarla bütün meskun yerler araştırılmış, asilere yataklık

ettikleri kesinlikle anlaşılan 60 kadar köy yakılmış, 450'ye yakın kişi öldürülmüş, bunlara ait olup güneye kaçırılmak istenen bütün sürüler ele geçirilmiştir. ”

Resmi tarih, kurbanların cinsiyeti ve yaşları konusunda ayrıntı vermiyor, insanları birer rakamdan ibaret kabul ediyor, sayı açıklamakla yetiniyordu.

Bu arada, talan ve ganimetlerin bilançosunun tutanaklara kaydı da ihmal edilmiyordu.

Şeyh Said'in idamından iki yıl sonra, 1927'nin yaz aylarında, Lice, Hani, Silvan, ve Hazro bölgelerinde olanları, yorumsuz olarak yine resmi tarihten okuyalım:

"...Bölgenin hemen her kısmında nüfus sayımı sırasında bir olay olmamış, yalnız Lice'nin kuzeydoğusundaki Harta köyüne gönderilen müfreze, bu köyden ateşe maruz kalmıştı. Harekâtın ilk safhasında bu köye ve halka ilişilmemiş, takındıkları masumiyet kisvesi altında melanetlerini gizleyecekleri tahmin edilmişti.

Müfreze köye yaklaşırken dört-beş el silah atılmış, derhal mukabeleye mecbur kalan müfreze erleri tarafından etraftaki hakim sırtlar tutulmuş ise de; silah sesine yetişen köylülerin ellerindeki silahlarla birlikte eşkıyaya katılması ve iki saat içinde sayılarının. 60'a yükselmesi, zayıf bir durumda bulunan müfrezenin savunması ile devam etmiş, akşama doğru Lice'den gönderilen kuvvetli bir bölüğün yetişmesi üzerine asiler karanlıktan faydalanarak etrafa dağılmışlardı. Bu müsademede 1 yüzbaşı ile 4 er yaralanmış, eşkıya 10-12 kişi kadar zayiat vermişti. Bu köy ve civarı sonradan tamamıyla yakıldı.

Önceleri kendilerini hükümete sadık ve bağlı göstererek hayatlarını kurtaran ve medyum oldukları şükran borcunu böyle nankörce ortaya koymaktan çekinmeyen bu ahalinin yarattıkları bu olay ve çevre halkının hemen çoğunun hükümete ve orduya karşı besledikleri kötü duygu itibariyle bir ibret dersi teşkil eder.

Hüveydan bölgesinin aranması ve taranmasına memur edilen 63. Alay taburları ise, harekâta geçtikleri bölgedeki köylerin ahalisini kâmilen iş ve güçleri ile meşgul bulmuşlardı. Hükümete gerçekten bağlı olduklarından dolayı kendi durumları ve geleceklerinden kuşku duymayan ve bunun doğal sonucu olarak hiçbir korku ve etki altında bulunmayan bu masum halk tabakası, etrafında cereyan eden olaylara karşı tamamen lakayt bir halde tarlalarını sürüyorlar ve kendilerini topraklarına adamış bulunuyorlardı.

Tarama harekâtı bütün şiddeti ile güneye doğru ilerledikçe, halk ve köylüler de yavaş yavaş değişmeye başlamış ve öteden beri Şeyh Fahri ve Fevzi çetelerinin faaliyet sahaları olan bu bölge ahalisi de tamamıyla hükümete karşı İsyankâr bir durum almış ve eşkıyaya silah, cephane, yiyecek verecek kadar cesaret göstermiş ve bazı köyler ahalisinin de, birliklerin yaklaştığını haber alır almaz yiyecekleri tokattan kurtulmak için hemen köylerini terk ile etrafa dağıldıkları görülerek, bu gibi köyler kâmilen yakılmıştır. Bununla beraber Hüveydan bölgesine özgü riyakârlık nedeniyle müfrezeler, bir kısım köylülerin birçok dolambaçlı yollardan çevirdiği bin türlü hile ve desiselerle kandırıldılar.

Harta olayında olduğu gibi burada da ilkin birçok köylere masum ve kabahatsiz telakkisi ile şefkat gösterilmişti. Oysa bu köylülerin çoğu, köye yaklaşan müfrezeyi birkaç kişi ile karşılıyor, köylerinde eşkıya bulunduğu halde, kendilerinin eşkıyadan birçok zulüm ve işkence gördüklerini ve falan istikamete gittiklerini anlatıyorlar, diğer yandan da köye haber göndererek hemen silahlarını alıp dağa çıkmalarını tembih ediyorlardı. Bu suretle hem müfrezelerin kuvvetinden bilgi almış oluyorlar, hem de müfrezeyi şaşırtarak gafil avlamak istiyorlardı. Pek kısa süren bu nazik durum sırasında köyden silahını alıp kaçabilen, eşkıya ile birlikte müfrezeye ateş açıyor, köyde kalanlar ise kendilerini sadık göstermek için gereken rolü oynamakta devam ediyorlardı. Bununla beraber bu bölgenin araştırılması sırasında birçok defalar böyle acı imtihanlar karşısında kalmış olan müfrezeler, bu gibi kandırıcı sözlere önem vermeyerek görevlerinin gerektirdiği tedbiri almakta ihmal göstermediler. Bir yandan köyü abluka ve köylüyü soruşturma ile meşgul iken, diğer yandan firar edenleri şiddetle takip etmekten geri durmadılar. Temri ormanlarında bu şekilde, daha önce Cıbranlı Albay Halit Bey'in müfrezelerini kandıran ve sonradan firar edenlerden 38 kişi yakalanarak öldürüldü. Şüpheli bir durumda yakalanarak mahkeme edilmek üzere Lice'ye gönderilen 31 kişi de yolda muhafızların silahlarını almaya teşebbüs ettiklerinden hepsi öldürüldü. Ve Hüveydan bölgesindeki bütün köyler kâmilen yakıldı.

7. Seyyar Jandarma Alayı müfrezeleri tarafından araştırma yapılmakta ve örtülmekte bulunan Sarum suyu güneyindeki bölgede birçok köy taranarak yakılmış ise de, bu olayın gerek erlerin eğitim noksanı, gerekse subayların azim ve irade zaafı, tarama silindirinin önünden kaçarak Sarum suyu geçitlerine (Goderni köprüsüne) dayanan 3-5 şakiyi yakalamak fırsatını kaybettirmiştir. Bu alayın araştırma yaptığı havalide tutuklanan şahıslardan birçoğunun on beş gün önce Murat güneyinden inen asi gruplarına mensup oldukları anlaşıldığından hepsi kurşuna dizildiler.

Finto civarında 40. Süvari Alayı keşif kolları ile Hanili Seyfullah çetesi arasında müsademe olmuş, güneye kaçmak isteyen bu şerir de bu küçük kuvvet karşısında iki kısrak bırakarak tekrar kuzeye dönmeye mecbur kalmıştı.

Tuzla'da bulunan 62. Alay 1. Tabur müfrezeleri tarafından bu şakinin faaliyet bölgesi olan ve bundan önceki tedip safhalarının çerçevesi dışında kalan Ashabikeyf dağı ve civarındaki köylerde araştırma yapılmış, köylerin çoğunda, özellikle yol boyunca olanlarda ahalinin durumunu şüpheye düşürecek birçok emareler görülmüş, hakim sırtları tutan erler tarafından buralarda güneye karşı yapılmış bir siper içerisinde ve henüz yeni atılmış birçok boş kovanlar bulunmuş, erzak kafilelerine pusu kurmak, hareket sırasında sık sık tekerrür eden telgraf hatlarının kesilmesi gibi eşkıyaya yardımcı bir durumda değil, fiilen eşkıyalık ettikleri sabit olan bu köylerde erkeklerin bulunmaması da dikkat çekmiş ve çocuklardan yapılan soruşturmada bunların birkaç gün önce topluca gittikleri anlaşıldığından, hıyanet ve şekavetlerinden şüphe edilmeyen bu köyler de kâmilen yakılmıştı.

Köylerine gizlice girebilmek için müfrezelerin hareketini civar mahallerde saklanarak bekleyen birçok eşkıya döküntüleri de, birer birer bulundukları yerlerden çıkartılmış ve bunların silahlı olan 112'si öldürülmüştü.

Tedip harekâtının son safhasına tahsis edilen Hüveydan bölgesi ile Lice ve Hani güneyi bölgelerinin araştırılmasına memur 63. Alay taburlarının taramayı müteakip Hani'de toplanmaları emredilmişti.

Bu taburlar geniş bir bölgeyi taradıktan ve şüpheli köyleri yaktıktan ve şahısları kâmilen imha ettikten sonra, 3 Kasım 1927 akşamı Hani'ye geldiler.

Takriben bir ay süren tedip (cezalandırma, terbiye etme) harekâtı sonunda bölge ve müfreze komutanlıklarının raporlarına göre, muhtelif havalide cereyan eden takip ve taramalar sonunda yakılan köy miktarı, harekâtın sonucunda 280'e yükselmiş ve bu köylerde

veya dağlarda, ormanlarda yakalanarak imha edilmiş eşkıya ile bunlara mensup şahıs miktarı da 2000'i aşmıştı. ”

“BABAMI DİRİ DİRİ YAKTILAR”

İsmet Paşa'nın deyimiyle, amacı “İsyanın yarattığı şartlardan faydalanmak” olan “ıslahat programı” 1925 Haziranında Van, Mardin, Siirt, Diyarbakır, Muş, Bingöl, Erzurum, Elazığ, Hakkari ve Bitlis bölgelerinde aynı anda yürürlüğe konuyordu. Ayrıntılar hariç her yerde aynı şiddet ve yöntemle uygulanıyordu.

Yıllar boyu süren “ıslahat”ın tanıklarından biri de Feyzullah Koç'tu. 2002 yılında hâlâ yaşayan Feyzullah Koç, “babamı diri diri yaktılar” diyor ve devam ediyordu.

Aslında, Feyzullah Koç'un anlattıkları, genelde Kürtlerin yurdunda yaşananların bir bileşkesiydi. Genelkurmay kitabının, bir somut ayrıntısı...

Genelde yaşananlara bir örnektir. Feyzullah Koçu'un tarihe tanıklığını okuyalım:

> “Ben, 1912'de doğmuşum. Şeyh Said ayağa kalktığında 13 yaşındaydım.
>
> Biz, Palu'nun Erdürük köyündeniz. Erdürük, büyük bir köydü. 100 haneden fazlaydı. Sonra daha da büyüdü. Adını Türkçeleştirip, 'Gökdere' yaptılar. Sonra ilçe oldu.
>
> Ailemiz, köyün ileri gelenlerindendi. Varlıklı, büyük bir aileydik. Anne tarafım da öyle.
>
> Babam görmüş geçirmiş, din bilgisi derin bir adamdı. Okuma imkanlarının son derece kısıtlı olduğu o devirde babam, Rüştiye'de okumuştu.
>
> Dayılarım, Safran köyündeydi. Kışın, köyde kimsenin pek işi, uğraşı olmazdı. Herkes evine, köyüne kapanıyordu. Biz ailecek, kışı geçirmek üzere dayılarımın köyü Safran'a gittik. Babam, annem, kız kardeşim ve ben...
>
> Biz Safran'dayken, ayaklanma başladığı haberi geldi. Şeyh Said büyük bir isimdi. Tanımayan, bilmeyen, saygı duymayan yoktu. Onun liderliğindeki harekât, büyük bir heyecan yaratmıştı.
>
> Halk arasında heyecan, hareketlilik büyüktü. Köylerden insanlar geliyor, gidiyor, yörenin önde gelenleri toplantılar yapıyor, konuşuluyor, Şeyh'e katılmak üzere atlı kafileler geçip

gidiyordu. Şevk ve heyecan bir aradaydı...

Babam bölgenin ileri gelenlerinden olduğu için, üzerinde çok duruluyordu. Tanınmış çok kimse yanına geliyor, uzun uzun konuşulup tartışılıyor ve 'sen de katil' diye zorluyorlardı. Babam baskı altında, ama tedirgin ve endişeli olduğu için katılmıyordu. Kafasına, mantığına uymayan durumlar vardı. 'Her şey erken, hazırlıksız başladı. Bu iyi olmadı' diyordu. Onun için gönülden İsyana taraftar olmasına rağmen, katılmıyor, baskı ve zorlamalara direniyordu.

Babam plansız, programsız İsyanın bu haliyle başarıya ulaşamayacağını söylüyor, 'Düzensizlikler, eksiklikler, yanlışlıklar çok' diyor ve üzülüyordu.

Bir yandan da, o zamanki imkanlarla, harekâtı takip etmeye çalışıyor, telaş ve heyecandan uyku uyuyamıyor, yemiyor, içmiyor, gün boyu damlarda, yol başlarında, gelip geçenlerden haber almaya çalışıyordu.

Ağa adındaki eniştemiz İsyana katılmış, savaşa gitmişti. Bir gün çıkıp geri geldi. Köyün ileri gelenleri, dayımın evinde toplanıp, heyecanla anlattıklarını dinlediler. Bingöl ve Genç yeni ele geçirilmişti. Eniştemi dinleyenler sevinç ve heyecan içindeydi.

Bu arada babamın üstündeki baskı büyümüştü. Babamın hatırını kıramayacağı insanlar geliyor, 'daha ne bekliyorsun? ' ya da 'beklenecek gün mü? ' diye zorluyorlardı. Bazıları, silahını alıp cepheye gitmediği için babamı kınıyor, ayıplıyorlardı. Baskılar karşısında bunalmaya başladı. Onun için Safran'da kalamadık. Kış ortasında köyümüze döndük. Fakat döndük ki, bizim köy çok daha hareketli. Bir grup atlı geliyor, bir grup kalkıyordu. Şeyh Şerif, Batı Cephesi komutanıydı. Atlı gruplar, emrine girmek üzere köyümüzden geçerek Elazığ tarafına gidiyorlardı.

Gelen haberlere göre Kürtler, bütün cephelerde kazanıyorlardı. Palu, Elazığ gibi önemli yerler de alınmıştı. Diyarbakır'ın kuşatıldığı haberi geldi. Hal böyle olunca, babam üzerindeki tazyikler artmaya başladı. 'Bak Kürtler kazanıyor, niye halkının yanında değilsin? ' diyorlardı. Babam, ısrarlardan kurtulmak için, annem ve bizi aldı, tekrar dayımların köyü Safran'a geri döndük.

Mart ayı başlarında devlet, yığınaklarını tamamlayıp karşı taarruza geçti. Mirahmet köyü Safran'a yakındır. Orada büyük bir çarpışma oldu. O çarpışmayı biz de uzaktan seyrettik. Akşama doğru devlet tarafı bozguna uğradı. Safran'ın hemen altında Gewran köyüne çekildiler.

Türk ordusunun bozgunu, halk arasında büyük bir korkuya, paniğe sebebiyet verdi. Bozguna uğrayan askerlerin öç alma ve hırslarını çıkarmak üzere katliama girişebileceği ihtimali doğdu. Köyün önde gelenleri toplanıp konuştular. Sonuçta, köyü terk etmeye karar verdiler.

Safran tarafsız, olayların uzaktan seyircisiydi ama, ne olur ne olmaz korkusu hakimdi. Göç başladı. Bir saat içinde köy boşaldı. Her şey o kadar aceleyle oldu ki, kimse yatağını, yorganını, yiyecek ve içeceğini bile alamadı. Her aile bir tarafa dağıldI.

Biz Karakoçan bölgesine gittik. Dersim eteklerine, adı büyük, hükmü geniş Hamidiye beylerinden Necip Ağa'nın bölgesine sığındık. Babam Necip Ağa'yı tanıyordu. Ahbaplıkları vardı. Necip Ağa devlet gibi bir adamdı. Bölgesinde savaş da yoktu.

Necip Ağa İsyanda tarafsızlığını ilan etmiş ama, gönlüyle devletten yanaydı. Onun himayesinde olduğumuz için kendimizi güven içinde hissediyorduk.

Birkaç gün sonra savaşın gidişatı tersine dönmeye, Türk ordusu baskın çıkmaya başladı. O zaman büyük bir korku, telaş ve panik doğdu. Çünkü gelen haberler, köyde konuşulanlar korkunçtu. 'Türkler, suçlu-suçsuz, kadın, çocuk, ihtiyar ayırımı yapmadan kıra kıra geliyor' diyorlardı.

Başlangıçta söylenen ve konuşulanlara kimse inanmıyor veya inanmak istemiyordu. Fakat, yakın köylerde olaylar yaşanmaya, kaçıp kurtulabilenler, olanları anlatmaya başlayınca haberler doğrulandı. Toplu yok etmeler, ırza geçme, yakıp yıkma, soygun ve talan olayları artık konuşulan tek konuydu. Korku hakimdi ama, kimse ne yapacağını, kurtulmak için kaçıp nereye sığınacağını bilmiyordu. İnsanlar toplanıyor, 'ne yapalım' diye birbirine soruyor, kimse bir çıkış bulamıyordu.

Korku içinde beklerken, bir olay da yakınımızda patlak verdi.

Askerler, Palu'nun Karaman köyünü basıyor, rastgele 30 kişiyi katlediyor. Aynı müfreze, aynı gün Bahçacık köyüne geçiyor. Orada da 40 kadar insanı katlediyor. Neleri var, neleri yoksa her şeylerine el konuyor; köyleri de ateşe veriyorlar.

Halbuki bu iki köy de ayaklanmaya karışmamış, İsyana destek vermemişti. Tarafsız kalmış ama, gönülleriyle de devleti desteklemişlerdi.

Hatta, Bahçacık'ta şöyle bir olay da yaşanıyor:

Bahçacıklılar, Karaman'da olanlardan habersizler. Askerlerin köye doğru geldiğini görünce, susamışlardır diye soğuk su ve ayran hazırlıyorlar. Ellerinde su ve ayran bakraçlarıyla askerleri karşılıyorlar. İkramda bulunuyorlar. Askerler, sunulan su ve ayranı içtikten sonra harekete geçiyorlar. Köyü yakıp yıkıyor, değerli eşya ve kesilmek üzere hayvanlara el koyuyor, 40 kadar insanı da katlediyorlar.

Bu olaylar, 'ayırım yapılmıyor' haberlerini net olarak doğrulamış, korkuları büyütmüştü.

Bahar geçmiş, yaz aylarına giriyorduk. Korku ve ne olacağının belirsizliği yüzünden, kimse bir şey ekememiş, yetiştirememiş, hatta eldeki hayvanlara bakamamış veya bir an önce elden çıkarmanın çaresine bakmıştı.

Yaz aylarında kıtlık baş gösterdi. Halk arasında açlık çekiliyordu. Bölgede durumu en iyi olan ailelerden biri olmamıza rağmen, bizim durumumuz da kötüleşmişti. Köyümüzden ayrılırken kilerlerimiz doluydu. Hiçbir şey alamadan kaçmıştık.

Kıtlık başlayınca, babam gizlice köye gitmeye, alabileceği kadar yiyecek getirmeye karar verdi. Fakat her yer askerle doluydu. Annem dahil herkes 'tehlikeli olur, gitme' dediyse de söz dinletemediler.

Yanına birkaç kişi aldı. Atlara binip, gece karanlığında gittiler. İki gün sonra, eli boş ve harap halde geri geldi.

Kaçış başlayınca, birkaç aile, olaylara karışmamanın da verdiği huzurla köyde kalmıştı. Babam ve arkadaşları gitmeden bir iki gün önce, köy baskına uğruyor. Ateşe veriliyor evler. Taş taş üstünde bırakılmıyor. Köyde bulabildikleri herkesi süngüden geçirip öldürüyorlar. Katledilenlerin cesetleri, orada burada aç köpekler, kurtlar, kuşlar tarafından parçalanmış.

Babam ve arkadaşları, şişip kurtlanmış, koku düşmüş, hayvanlar tarafından parçalanmış cesetleri gömmeye karar veriyorlar. Fakat gündüz bu işi yapmaları tehlikeli. Onun için köy dışına çıkıp saklanıyorlar. Akşam karanlığını bekliyorlar. Gece topladıkları cesetleri gömüp ayrılıyorlar.

Babamın anlattıkları herkesi şoke etmişti. Kimsenin huzuru kalmamıştı. İnsanlar korku ve belirsizliğin yanında, açlıktan, sefaletten çıldıracak hale gelmişlerdi.

Ama orada burada, aç, sefalet içinde sürünerek yaşamaktan bıkmıştık. Bulunduğumuz yer de artık güvenli değildi. Bir müfreze geliyor, öteki gidiyordu. Devamlı tedirginlik...

Babam, açlık ve sefalet içinde ölmektense, köye dönmenin daha iyi olacağı kararına vardı.

Toparlanıp Erdürük'e (Gökdere) döndük. Köyümüzde henüz bir şey yoktu. Ama korku hakimdi.

Varışımızdan birkaç gün sonra, 9. Alay köyümüze geldi. Yanlarında, hayvan gibi birbirine urganla bağlanmış 100-150 kadar insan vardı. Hepsi perişan haldeydi. Üstleri başları toz toprak, çamur içindeydi.

Askerler çok ani gelmişlerdi. Kimsenin saklanacak, kaçacak zamanı olmamıştı. Babam ve köyün öteki ileri gelenleri, onları beyaz bayrakla karşılamaya karar vermişlerdi. Bir beyaz bezi, 'teslim olduk' anlamında sopaya bağlayıp karşılamaya gittiler. Geldiler, beyaz beze bakmadılar bile. Köye yayılıp evleri sardılar. Silah istiyorlardı. Kimde ne varsa teslim edildi. Bıçak ve baltalar bile.

Sonra köyün erkeklerini bir araya topladılar. İçlerinden bazılarını seçip, urganlarla birbirine bağladılar. Bağladıkları insan sayısı 50 kadardı. Babam ve amcam da aralarındaydı. Bizimkileri de yanlarında getirdiklerine kattılar. Esirlerin sayısı 200 dolayına çıkmıştı. Önlerine katıp, köyden ayrıldılar. Geride, ağlayan kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar kaldı.

Ağlayarak arkalarından bakarken, yavaş yavaş cesaretlendik. Onlara ne yapacaklar diye uzaktan uzağa takibe başladık. Bitişiğimizdeki Hor köyüne gittiler. Tepelik bir yerde köyü seyretmeye başladık. Götürdüklerinden bazılarını, orada serbest bıraktılar. Onlar koşarak köyden ayrıldılar. Geri kalanları büyük bir ahıra doldurdular. Askerler, tüfeklerinin namlularına süngü takıp içeriye daldılar. Onca insanı süngülemeye başladılar.

İçerden yükselen feryat, figan, yalvarma ve inleme sesleri ta bize kadar geliyordu. Sonra askerler içerden çıktılar. Ahırın kapısına kuru ot ve saman yığıp ateşe verdiler. Bir feryat da o zaman başladı.

Süngüleme sırasında, insanlardan bazıları hemen ölmüştü. Bazıları ise yaralıydı. Ahır tutuşturulduktan sonra, diri diri yakılan insanlar feryat ediyordu. Olanları uzaktan seyrediyor ve ağlıyorduk. Askerler, işlerini bitirip herkesin öldüğüne kanaat getirince gittiler. O zaman köye koştuk.

Köy, yanmış et kokuyordu. Ahıra kapatılan insanların çoğu yanmış, kömür olmuştu. Bazıları elleri, tırnaklarıyla duvarı delmiş, sürünüp dışarıya çıkmıştı. Onların içinde hâlâ nefes alanlar vardı.

Babam da sürünerek çıkmıştı. Ama uzaklaşamamış, duvarın dibinde ölmüştü.

Ölülerimizi toplayıp köyümüze götürdük, gömdük. ”

HAYALİ İSYANLAR VE SÜRGÜN YOLLARI...

1925-1940 yılları arasında, “hayali isyan ”lar gerekçe gösterilerek tedip ve tenkiller yapıldı. “Islahat programından kaçış ve takip sırasında meydana gelen çatışmalar da “İsyan” olarak adlandırılıyordu.

Bazen, “hayali İsyanları” bastırmak için birilerinin tüfek patlatması da gerekmiyordu. Bir Kürt'ün ırza tecavüz girişimlerine tepki göstermesi de “İsyan”dı.

Hiçbir şey olmasa, hayali olaylar yaratılıp Ankara'ya rapor ediliyor, oradan gelen emirle “tedip ve tenkil"e girişiliyordu.

“Ağrı İsyanı”ndan sonra en çok adı geçen, 1935'teki “Sason İsyanı” bu “hayali İsyan”lardan biriydi.

Her yaştan binlerce kişinin öldürülmesi, köylerin yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanan bu “İsyan”ın nedeni, bir yüzbaşının bir kadına tecavüz girişimine gösterilen tepkiydi.

Yüzbaşının ırza geçme girişimine tepki, Ankara'ya “İsyan var! ” diye bildiriliyor, “tenkil” emri çıkarılıyordu.

“Sason İsyanı”nı bastırmakla görevli subaylardan biri, o zaman yüzbaşı rütbesinde olan Cemal Madanoğlu'ydu. Madanoğlu'nun, “İsyanın bastırılması”ndan dönerken yanına aldığı ganimetler arasında bir Kürt kadını da vardı. Anlatılanlara göre, genç ve güzel kadını bir süre yanında alıkoyduktan sonra, dilini bilmediği, yabancısı olduğu İstanbul'da kendi kaderine terk etti.

Madanoğlu, daha sonra “Dersim Harekâtı”na da katıldı. Terfi edip yükseldi. Korgeneral rütbesindeyken, 27 Mayıs 1960 darbesindeki subaylar arasında yer aldı. Sonra, ömür boyu senatör oldu. Darbeci arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düşünce tabii senatörlükten istifa etti. 1971'de hükümet darbesi hazırlamakla suçlandı. Tutuklanıp işkenceden geçirildi. On yıl sonra ölen general, bu arada anılarını yazdı.

General'in anıları 1983'te Cumhuriyet gazetesinde yayınlanırken, iktidarı elde tutan generaller cuntası, “yeterince vatanseve-rane” bulmadığı için mi, yoksa “devlet sırlarını” açığa vurduğundan mı bilinmez, yayın yasağı koydu.

Madanoğlu, “Sason İsyanı”nı anlatırken, “İsyan” senaryosunun hayali olduğunu gün ışığına çıkarıyor, gerçeğin ürpertici yüzünü, ibret verici zulüm manzaralarıyla ilmikliyordu. Yazdığına göre, Sason kaymakam vekili, vergi toplamak üzere, yanma bir askeri birlik alarak Harbak köyüne gidiyor, Teteri Bedik'e konuk oluyor.

General sonrasını şöyle anlatıyordu:

> “Teteri Bedik'in evinde erkek yok. Gelin, harıl harıl akşam yemeği hazırlıyor. Tam bu sırada yüzbaşı geline yaklaşmak isteyince olay çıkıyor. Kadın direniyor. Başlıyor bağırmaya. Yüzbaşı kaçıyor. Peşinden koşanları korkutmak için de birkaç el ateş ediyor.
>
> Yüzbaşı, tepeye yerleşmiş birliğin yardımıyla canını kurtarıyor ama, olaydan habersiz kaymakam vekili ve diğerleri, Harbaklılarca öldürülüyor. Jandarma yüzbaşısı, sonra olayı rapor ediyor. Ama gerçeği yazmıyor. İsyan çıktı, diyor. ”

Ve İsyanı bastırmaya koşan devlet Sason'da taş taş üstünde bırakmıyordu. Tecavüzcü yüzbaşı da “İsyan bastıran” birliklerden birinin komutanıydı.

* * *

1980'den sonra, Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi'nden Diyarbakır milletvekili olan Mahmut Altunakar, “2000'e Doğru” dergisinin 20 Mayıs 1990 tarihli sayısında “Sason İsyanı”nı anlatırken, yüzbaşının değil, kaymakamın kadına tecavüze kalkıştığını söylüyor ve devam ediyordu:

> “Muhtarın evine gidiyorlar. Muhtarın annesi konukları buyur ediyor. Koyun kesiyor. Ziyafet sofrası açıyor önlerine. İçki içiyor konuklar. Kaymakam biraz çakır keyif olunca, muhtarın annesine, 'Gelinin bize hizmet yapsın' diyor. 'Sen yorulmuşsundur. ' Kadın yorulmadığını, ne istiyorlarsa kendisinin karşılayabileceğini söylüyor. Oğlunun izni olmadan, gelinin yabancı konuklara hizmet yapamayacağını söylüyor. Kaymakam 'Gelini getireceksin,

o hizmet edecek' diyor. Ve kadının göğsüne bir yumruk atıyor. Jandarmalar, gelini zorla odaya getiriyorlar.

O bölgede, asker kaçağı olan, daha doğrusu nüfus kağıdı olmayan gençler; köye asker gelince kaçarlar, saklanırlar. Gençler yine saklanmış. Olay üzerine muhtarın annesi dışarıya çıkıp bağırıyor:

— Hey ümmet! Ne saklanıyorsunuz? Sizde namus yok mu? Gelinimize saldırıyorlar.

Saklananlar dışarıya çıkıyor. Kadın her şeyi anlatıyor. Köylüler kaymakamı öldürüyorlar. Jandarma komutanını yaralıyorlar. Askerlerin silahlarını alıyorlar. Doktoru rehin tutuyorlar. Bunun üzerine Ankara'ya haber veriliyor. 'Halk İsyan etti, kaymakam öldürüldü' deniyor. Sason İsyanı budur. ”

* * *

Kadınlar da "ganimet"ti. Her yere, bütün değerlere uzanan hoyratlık kadınları da hedef alıyordu. Kadınlar, "durumdan faydalanma" seferleri sırasında, itici görünmek için paçavralara bürünüyor, yüzlerine is, çamur, kara boya sürerek "huzura" çıkıyorlardı.

Sayısız kadın ve genç kız, kendini kayalıklardan azgın sulara bırakarak kurtuluşu intiharda buluyordu.

Palu'nun Geylan köyünden Gülbahar'ın 1925'teki “ölüm yolu seçimi” binlerce örnekten sadece biriydi. Onun trajik hikâyesini anlattılar:

“Geylan'a baskın yapılıyor, bütün köylüler toplanıyor, birbirine bağlanıp götürülüyor. Kafilenin içinde bir genç kadın da var. Güzelliğiyle namlı. Ama yiğit ve mert bir kadın. Yolda, komutan sarkıntılık etmeye çalışıyor. Kadın direniyor ama, kurtuluşunun olmadığını, komutanın onu çekip çalıların arkasına götürmeye kararlı olduğunu anlıyor. Kafile Murat nehrinin üstündeki köprüden geçerken, genç kadın birdenbire fırlıyor, kendini aşağıya, azgın sulara atıyor. Irzını korumak için ölümü seçen kadının bir oğlu vardı. Adı Keko'ydu. Annesi intihar ettiğinde bebekti. Sonra yaşadı. Yaşlılığında Hacca da gitti. ”

* * *

Kürtler arasına gönderilen kimi yöneticiler, “hayali İsyan”larıı kişisel kazanç yolu yapıyordu. “Botan İsyanı” bunlardan biridir.

Senaryo oluşturulduktan sonra, Ankara'ya “İsyan”ın raporu yazılıyor ve karşı taraftan gelen “İsyan bastırılsın” buyruğuyla Botan dağlarına asker

yığılıyor, “tenkil harekâtı” başlatılarak, “devletin gücü”, otoritesi, baş edilmezliği kanıtlanmaya çalışılıyordu.

Mahmut Altunakar anlatıyordu:

> “Yıl 1935... Midyat'ta, zamanın nahiye müdürü, aşiretler arası çekişmeleri fırsat bilip yükünü tutmuş. Bir aşiret, ya Ankara'ya şikayet edilecek veya öldürülecek diye karar vermiş. Karar nahiye müdürünün kulağına gitmiş. Tek çare var. Kendini kurtarmak için Ankara'ya telgraf çekiyor: İsyan çıktı... ”

Ankara, bunun üzerine “İsyanın ibret verici biçimde bastırılması” emrini çıkarıyor ve gereken yapılıyordu. Bir kez daha kan nehirleri akıyor, kelle hasadı yapılıyordu.

* * *

1940'lara kadar, Kürt bölgelerindeki “Genel valiler”e, “Umumi müfettiş” deniyordu. Kurum, 1980'lerde “Olağanüstü Hal Bölge Valiliği” adım aldı.

“Umumi müfettiş”ler, birer diktatör yetkisiyle donatılmışlardı. Kimileri, “derin yetkileri”ni, yine derin çıkarları için kullanıyorlardı.

1937 yılında, Diyarbakır'ın ünlü ağalarından Pirinççioğlu ile Cemiloğlu aileleri arasındaki anlaşmazlık çekişmeye, kavgaya dönüşüyordu. İki tarafın karşılıklı öç alma baskınları başlayınca, “ben devletim” diyenler bundan yararlanmaya bakıyor, tuzaklar döşüyorlardı.

Bu “derin tuzak” ve “hayali İsyan”ın bastırılmasını da yine Mahmut Altunakar anlatıyor:

> “Olay, bölge müfettişi Abidin Özmen'e yansıyor. O da bunu fırsat biliyor. Olayı dallandırıp budaklandırıyor. Bir askeri harekâtın gerekli olduğuna Ankara'yı inandırıyor. Düşman olduğu kişileri ortadan kaldırmaya başlıyor. DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci'nin tespitlerine göre 93 kişi, fakat benim araştırmalarıma göre 700-800 kişi sorgusuz sualsiz yok ediliyor. Diyarbakır'daki insanları, mahkemede sorun var diye Mardin'e, Mardin'dekileri de Diyarbakır'a götürüp yok ediyorlar. ”

* * *

Ermeni “ tehciri ”ni yaşayarak tanıklık etmiş, hatta kışkırtılarak, ya da mala tamah ederek, “tehcir”de rol almış Kürtler, 1925'ten itibaren benzer akıbeti yaşamaya başladılar. Bir zamanlar elleri bağlanarak ya da süngüler arasında titreşerek uzaklaşanları seyredenler, şimdi aynı akıbetin kurbanlarıydı.

Oğlu Osmanlı subayı olan bir “ağayı” anlatmışlardı. Düne kadar birlikte yiyip içtiği, ahbaplık ettiği Ermenilerin başına o felaket gelince, en başta talana koşmuş, eziyetçiler arasında yer almıştı. Ama çok değil, birkaç yıl sonra aynı akıbete uğramış, oğlunun arkadaşları, hizmet verdiği devletin güçleri tarafından yerlerde sürüklenerek öldürülmeye götürülmüştü.

Şeyh Said'den sonra bütün Kürtlerin yurdu “suçlu yatağı” muamelesi görüyordu. Kürtler suçlu, insan kalabalıkları çaresiz, şaşkındı. Tevekkül içinde “kaderlerini” bekliyorlardı.

Öte yandan, insan ölüleri, akbabalar, kurtlar için ziyafetti. Dağ başlarında, köylerin kıyısındaki derelerde öldürülmüş, orada bırakılmış insanların etiyle beslenmiş, semirmiş akbabalar sürüler halinde, öldürülmüşlerden, öldürülmüşler harmanına üşüşüp uçuyordu.

Kan deryasından “sürgün”le kurtulanlar her şeye rağmen, kendilerini şanslı sayıyorlardı. Çünkü, hayattaydılar.

Babası diri diri yakılmış Feyzullah Koç anlatıyor:

> “Bizim Palu-Karakoçan havalisinde gördüğümüz kadarıyla, İsyana katılmamış da olsa, önde gelen Kürt aileleri hedef alınmıştı. Şöyle veya böyle susturma planı uygulanıyordu. Asıp kesmekten geride kalanları da sürgün ediyorlardı.
>
> Palu havalisinde bilinen, tanınan belli başlı sekiz aile vardı. Bu ailelerin ileri gelenlerinin çoğunu astılar veya yerinde öldürdüler. Geride kalanlara da sürgün için yol gösterdiler. Aile dediğim de, her biri en az 7-8 hane.
>
> Babam ve amcamı öldürdükten sonra, artık yakamızı bırakırlar diye düşünüyorduk. Fakat, öyle olmadı.
>
> Birkaç gün sonra askerler köye geldiler. Bize, 24 saat içinde köyü terk etmemizi tebliğ ettiler. Sürgün yerimizin Niğde olduğunu söyleyip ayrıldılar. ”

Garip, ama 1990'larda Kürt köylerine benzer tebligatlar yapılıyordu. Zaman değişse de yöntem aynı kalıyor, 1990'lar tebligatlarında da köyü terk için gün ve saat veriliyor, “aksi halde” denilerek, göz dağının yaptırımları sıralanıyordu. Böylece, “tarih tekerrürden ibarettir” deyimi doğrulanıyor, tehdide rağmen boşaltılamayan köyler, evler, içindeki yiyecek, içecek, giyecek ve her türlü eşyayla birlikte ateşe veriliyordu.

* * *

Koç ailesinin trajedisi, bir bakıma 1925'te yaşanan genelin bir bileşkesiydi. Yaşanmışlıkların bir örneği sadece. Benzerini binlerce aile yaşadı.

Feyzullah Koç anlatıyor:

> “Hemen toparlandık. Akrabalar yardımcı oldular. Beni, annem ve bacımı Elazığ'a ulaştırdılar. Canımızı kurtarmıştık şimdilik. Ama sonra ne olacaktı?
>
> Gitmemiz tebliğ edilen yer Niğde'ydi. Niğde adını ilk defa duyuyorduk. Nerede, hangi bölgede olduğunu da bilmiyorduk.
>
> Sorup soruşturduk, hangi bölgede olduğunu öğrendik ama, en kötüsü, Niğde'den tren yolu geçmiyordu.
>
> O zamanın parasıyla, 100 liraya bir at arabası kiraladık. Yanımıza alabildiğimiz giyecek ve yiyeceklerimizle bindik. Yola çıktık. Yol boylarındaki köy, şehir ve kasabaların içinden geçiyor, ihtiyaçlarımızı karşılıyor, dışarıda yatıyor, yanımızda götürdüklerimizi pişirip yiyorduk. Böyle konaklaya konaklaya, yirmi günde Niğde'ye vardık.
>
> Sivas'tan sonra her yer, köyler, kasabalar boştu. Rumlar ve Ermeniler kaçıp gitmiş, evleri, dükkânları boş kalmıştı. Niğde de öyleydi. Bütün Rum ve Ermeni evleri bomboş duruyordu. Taşlar nakışlanarak duvarları örülmüş çok güzel evlerdi. Temiz, badanalı...
>
> Bize de, boş evlerden birini verdiler. Oturmaya başladık.
>
> İlk zamanlar büyük bir yalnızlık yaşadık. Türkler bizden uzak duruyorlardı. Ürkek gibi bir halleri vardı. Sonradan, terbiyeli, kültürlü, hanedan insanlar olduğumuzu gördüler. Yaklaşmaya başladılar. Hatta özür dilediler:
>
> — Ne güzel insanlarsınız. Halbuki sizi çok kötü anlatmışlardı bize dediler.
>
> Ne diyelim...
>
> Fakat devlet korkusundan mı, her neyse fazla yaklaşmıyorlardı, bize mesafeli duruyorlardı. Karşılaştığımızda selam veriyorlardı, o kadar. Bir iyiliklerini, insanca yakınlık ve yardımlarını görmedik.
>
> Üç sene kaldık Niğde'de. Sonra af çıktı. Dönüş izni verdiler. 20 Temmuz 1928'de yola çıktık. Tekrar konaklaya konaklaya memleketimize, köyümüze döndük. ”

* * *

Yakılıp yıkılan köyler, ateşe verilen ormanlar, bağlar, bahçelerin dumanlarıyla, sürgün edilen insan sayısı bilinmiyor. Devletin sürgün ve ölüm istatistiği yoktu.

“2000'e Doğru” dergisinin 20 Mayıs 1990 tarihli sayısında, “Şeyh Said İsyanında bin 500 ailenin sürgün edildiği” yazılıyordu. Kürtlerde, aile genişliği hesaba katıldığında, sürgün trajedisini yaşayan insan sayısı milyonları buluyor demekti.

1991'de, ANAP'tan Muş milletvekili olan Alaattin Fırat, Kürtler arasında sürgünü tanımayan aile bulunmadığını söylüyordu. Yine Diyarbakır eski Milletvekili Mahmut Altunakar, Şeyh Said İsyanından sonra babasının il il dolaştırıldığını, Aydın, Nazilli, Manisa, İzmir ve Balıkesir'de sürgün günleri yaşadığını, aynı akıbetin 1936 yılında kendisini de bulduğunu söylüyordu.

Devletin felaketine uğramışların, gittikleri yerlerde halktan yardım, destek görme beklentileri yoktu, olmadı da. Merhametin yardım elini uzatan çıkmıyordu. Ama hakaret eden çoktu.

Kürtler, sürgün yolları ve mecburi iskân yerlerinde horlanıp aşağılanıyor, bu da, ikinci bir ceza, işkence olarak yüreklerini kanatıyordu. En sıradan aşağılama deyimi “kuyruklu Kürt”tü.

Diyarbakır Milletvekili Mahmut Altunakar anlatıyor:

> “1936 yılından 1947 yılına kadar Kütahya'da kaldık. 'Hani kuyruğunuz nerede? ' diye soruyorlardı. Okula gitmemiz meseleydi. Çocuklar rahat bırakmıyorlardı. ”

Şair Cemal Süreya, küçücük bir çocukken, ailesiyle birlikte hayvana reva görülmeyecek biçimde trene doldurulanlar arasında Bilecik'e sürülmüş, Dersimli Kürt bir ailenin oğluydu.

Aşağılanıp horlanmanın acı ve hüznü ruhunu karartmış olacak ki, kurtuluşu kimliğini inkârda aradı. Yaşadığı sürece Kürt olduğunu gizleyerek korkularından kurtulmaya çalıştı.

Irkçı saldırganlık, insanı kimliksizleştirecek boyuttaydı.

* * *

Akunakar, Kütahya'dayken tanık olduğu bir manzarayı anlatıyordu:

> “Bir tren dolusu Sason sürgünü geldi Kütahya'ya. O zaman ilkokulda öğrenciydim. 'Burası neresi, memleketimizden çok mu uzaktayız? ' diye soruyorlardı. Kütahya'daydılar ama, Kütahya'nın nerede olduğunu bilmiyorlardı. ”

Altunakar, 1938 yılında, başka sürgün kafilesini görüyordu istasyonda:

“Yıl 1938... Bir gün istasyonda geziyoruz. Bir tren geldi. Kapılar açıldı. Dışarıya insanlar döküldü. Sersemleşmiş şekildeydiler. Çoğu baygındı. Havasızlık, pislik, açlık ve susuzluktan... Bazıları feryat ediyor, inliyordu. Kılık kıyafetleri, bizim Diyarbakır yöresi insanlarınınkine benziyordu. Sorduk nereli olduklarını. Siirt'in Sason bölgesinden getirilmişler. Bir tren doluşuydu. Pislik, hastalık, açlık, ölüm, her şey vardı trende... ”

Sürgün manzaraları, insanlığı utandıran örneklerle doluydu. Köylerden toparlanan her yaş ve cinsiyetten insanlar, toplama kamplarında yazın güneş altında, kışın soğukta, aç, susuz, günlerce bekletiliyordu. Bu koşullar altında hayatta kalabilenler, eski çağlarda pazar yerine satılmaya götürülen köleler ya da yabanlaşmış hayvanlar gibi birbirine bağlanıyor, kilometrelerce yürütülüyor, sürgün yerlerine nakledilmek üzere, en yakın tren istasyonuna götürülüyorlardı.

Bu ikinci toplanma yerinde yiyecek, içecek sağlamak dahil her türlü ihtiyaçları izne bağlanıyor, izin dışı gökyüzüne bakmaları bile yasaklanıyordu. İzinsiz helaya gitmek de yasak olduğu için koca koca adamlar ıslak halleriyle muhafızlara alay konusu oluyorlardı.

Bu insanlar, daha sonra oturma yeri, tuvaleti bir yana, penceresi de bulunmayan, hayvan naklinde kullanılan vagonlara doldurularak sürgün yerlerine gönderiliyorlardı.

Dönemin ağır işleyen teknolojisiyle yolculuk günlerce sürüyordu. Bu süre içinde yük vagonlarının kapıları kilitli tutuluyordu. Yanında gıda, su bulunduranlar şanslıydı. Ama tuvalet ihtiyacı sorundu.

Mahmut Altunakar'ın Kütahya garında gördüğü manzara, sürgünlerin genel bir özetiydi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HOYBUN VE İSYANCILAR

İhtiyar bir Kürt'tü. Ailesine, torunlarına ilişkin endişeleri vardı. 1925 ve sonrasına ilişkin belleğini özetlerken, “bunların, kime ne zaman, ne yapacakları belli olmaz, adımı yazma” diyordu.

> “Ben çocuktum, ama Kürtlerin deyimiyle, 'anaların bebeklerini attığı, dönüp bakamadığı hewar', Türkçesiyle 'gazap günleri'ydi. Askerlerin bastığı köyler yanıyordu. Köy meydanlarında topluca dayak, hakaret alışılan olaylardandı. Askerlerin yakalayıp götürdüğü insanlar bir daha geri gelmiyordu. Kimse niçin arandığını, yakınlarının niçin götürüldüğünü bilmiyordu. Her yerde korku vardı. Kimse evinde oturamıyor, köyünde kakmıyordu. Çoluğu çocuğuyla dağlara sığınan insanlarımız, yaban hayvanı gibi avlanıyor, askerlerin geçtiği güzergâhlarda, insan ölüleri toplanıyordu.
>
> Dağlarda yiyecek yoktu. Ne bulursak ayrımsız yiyorduk. Kendi çarığını yiyeni gördüm. At, eşek dahil, bütün hayvan ölüleri bizim için ziyafetti. Yediğimiz bazı bitkiler zehirliydi. Bu yüzden çok insan öldü. Türk askerlerinin geceledikleri yerlerde at dışkılarını topluyor, bunları yıkıyor, içinde diri kalabilmiş buğday ve arpa tanelerini ayıklıyor, yiyorduk. ”

* * *

Irak, Iran, Lübnan, Ürdün ve Suriye'ye kaçmayı başarmış aydınlar, geride bıraktıkları "dehşet ormanını" uzaktan izliyor, bir araya gelenler, "çare" üstüne tartışıyorlardı. Dertleşmeler, memleketten gelen haberlerin tartışıldığı sohbetler, zaman içinde, periyodik toplantdara, o da örgütlenerek mücadele etme düşüncesine dönüşüyordu.

Bazı kaynaklara göre, "Hoybun"un fikir babası. Şeyh Said İsyanından sonra Suriye Kürdistanı'na yerleşen Vali Memduh Selim'di. Memduh Selim; aralarında Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza, Kürt aydınlarından Şükrü Sekban, İhsan Nuri, Berazi aşiretinin reisi Mustafa Şahin, Haco Ağa, Paris'te yaşayan Şerif Paşa ve Mısır'da bulunan Celadet ile Kamuran Bedirhan kardeşlerin de bulunduğu Kürt önderlerle ilişkiye geçiyor, görüşmeler yapıyordu. Görüşmeler, 1926'da amaçlı, programlı toplantılara, giderek büyüyen, kalabalıklaşan toplantılar maratonu Kürt Kongresine dönüşüyordu.

Kürt Kongresi 5 Ekim 1927 tarihinde, Lübnan'ın “Bihamdun” kasabasında başladı.

Hoybun Kongresi; din, inanç, mezhep ve aşiret farklılıklarını gözetmeden, bütün Kürtleri, Kürdistan'ın kurtuluşu amacı etrafında birleştirme kararını alıyor, başkanlığa da Bedirhan ailesinden Celadet Bey'i getiriyordu. Kongre, ikinci bir kararla, Kürdistan mücadelesi için oluşturulacak ordunun başkomutanlığını da Paşa rütbesine yükseltilen İhsan Nuri'ye veriyordu.

İhsan Nuri, 1893'te Bitlis'te doğmuştu, İlkokuldan sonra Erzincan Askeri Lisesi ve İstanbul'da Harp Okulu'nu bitirerek subay olmuş, Osmanlı ordusunda çalışmaya başlamıştı. Çeşitli askeri kıtalarda görev yapmış, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış, 1924 yılında, Nasturi İsyanını bastırmakla görevli olarak Hakkari'ye gönderilen birliklerin içinde yer almıştı.

İhsan Nuri, Albay Halit Bey'in liderliğindeki “Azadi” örgütünün içindeydi. Hakkari'deyken, üç Kürt subay ve çok sayıda askerle birlikte Türk ordusundan ayrılmış, Şeyh Said İsyanına katılmış, daha sonra yurtdışına geçmişti.

Hoybun'un kararıyla, 1926 yılında yeni İsyanın askeri kanadının başkomutanlığına getirildikten sonra ülkeye dönmüştü.

İhsan Nuri, Ağrı Dağı yenilgisinden sonra tekrar yurtdışına kaçtı. 1976 yılında, bir trafik kazasında öldü.

Hoybun'un yönerimi ve savaş kadrosu, daha önce adım duyurmuş, arkasında halk desteği bulunan pek çok Kürt önderden oluşuyordu.

Bunlardan biri de, hem siyasi kadroda, hem de askeri yönetimde görev alan, Kürt dengbejlerin pek çok “kılam”ına, “sıtran”lara konu olmuş komutan Ferzende idi. Rohat Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması* kitabında, Ağrı ayaklanmasının gerilla liderlerini nitelerken, “Ağrı ayaklanmasının efsanevi liderlerinden en önemlisi, hiç kuşkusuz Ferzende Bey'dir” diye yazıyor.

Ferzende Bey, ağırlığıyla Malazgirt'te olan Hasenan aşiretindendi. Şeyh Said ayaklanmasında, Malazgirt cephesini açan oydu. Ayaklanmadan sonra, 150 kadar arkadaşıyla birlikte İran Kürdistanı'na doğru çekildi. Yolunu kesen Türk ordusunun çemberini yararak İran'a geçmeyi başardı.

Fakat, burada İran ordusu engeliyle karşılaşıyor ve silahların teslimi isteniyordu. Ferzende, isteği geri çevirince, çatışma çıkıyordu. Ferzende'nin babası Süleyman Ahmed, Hasenanlı Halid Bey'in oğlu Şemseddin ve Zirkanlı Kerem Bey bu çatışmada ölüyor, Ferzende ise yaralı olarak Kürt lider Sımko'nun bölgesine geçiyordu.

Ferzende, daha sonra arkadaşlarıyla birlikte Ağrı'ya dönüyor ve yürüttüğü gerilla savaşıyla ayaklanmanın efsanevi lideri haline geliyordu.

Sözlü Kürt edebiyatının ustaları denbejlerin “kılam"ları dışında, Ferzende'nin yürüttüğü savaş hakkında sayısız hikâye anlatılıyordu.

Rohat Alakom, komutan Ferzende'nin girdiği savaşlardan birini şöyle yazıyor:

> “Ferzende Bey, bir çarpışmada, kendisi üzerine gönderilen ve iki alaydan oluşan askerlere karşı, altmış kişilik bir süvari birliğiyle savaşır. Ferzende Bey'in karşısında bozguna uğrayan Türk askerlerinin komutanı, sahte bir rapor yazar. Raporda yöredeki bürün aşiretlerin Ferzende Bey'i desteklediği, bu yüzden çarpışmada bazı askerlerin öldürüldüğü dile getirilir. Bunun üzerine Zilan'da seksen Kürt köyü yerle bir edilir. ”

Ağrı İsyanının liderlerinden çoğu, aileleriyle birlikte ayaklanmaya katılmıştı. Ayaklanma sırasında bölgede bulunan İngiliz gazeteci Rosite Forbes, Kürt kadın savaşçılardan uzun uzun söz ediyor.

Ferzende Bey'in eşi Besna Hanım ve annesi Ayşe Hanım da savaşan kadınlar arasındaydı.

* * *

Ağrı İsyanının komutanlarından bir başkası Halis Bey (Öztürk) idi. Halis Bey, Ağrı'nın Tutak ilçesinden, Sipki aşiretinin önderi Hamidiye Alayları'nın komutanlarından Abdülmecit Bey'in oğluydu. Abdülmecit Bey, Rus işgali sırasında 18 yara almıştı.

Halis Bey, Kürdistan tarihinde, İsyancı geleneği sürdüren bir aileden geliyordu. Dedesinden sonra kendisi üçüncü kuşak İsyancıydı.

1984 yılında başlayan İsyanda ise torunları yer alacaktı.

Halis Bey, 1900'lerdeki ayaklanmalarda aktif rol almıştı. Daha sonra Trabzon'a sürgün gönderilmiş, fakat o yolda kaçıp ülkesine dönmüştü.

Ağrı İsyanının öncülerinden olan Halis Bey, tıpkı Ferzende gibi hem ayaklanmanın yönetim kadrosunda görevliydi, hem de gerilla lideri olarak sıcak çatışmaların içindeydi. Türk hükümetinin isteği üzerine, 1928 yılında yapılan barış görüşmelerine İhsan Nuri, Bira İbrahim ve Ferzende ile birlikte Kürt tarafını temsil etmişti.

Halis Bey, yenilgiden sonra İran'a geçiyor, genel af ilan edilince geri dönüyor, daha sonra Bayar-Menderes İkilisinin partisi Demokrat Parti'den (DP) milletvekili seçiliyordu.

Halis Bey çok zeki ve espiriliydi. Türkçeyi “bilmiyor” görünerek, Türkçe konuşmalarına Kürtçe kelimeler katıyordu. Bu yüzden Türk parlamentosunun “en renkli” üyesiydi.

DP iktidarı 27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri darbeyle devrilince, o da tutuklanıp Yassıada'ya kapatılmış ve yargılanmıştı. Yassıada mahkemesi başlı başına bir korkuluktu.

Fakat o, “korkuyla dalgasını geçer gibi” davranıyor, sorulara kendi üslubuyla Kürtçe-Türkçe karışımı bir dille cevap veriyordu.

Anayasanın, iktidar tarafından çiğnenmesi davasında, mahkeme başkanı Salim Başol'un sorusu üzerine, “ma va (bu), benişttir (sakızdır) ben

çiğnemişim hakim beg” cevabıyla korku ortamını gülümsetmiş ve “el kaldırmakla çiğneme olır mı hakim Beg? ” diye devam etmişti.

* * *

Ferzende ve Halis beyden sonra adı, “kılamlara” konu olan bir başka gerilla lideri Seyithan'dı.

Seyithan motifi, daha sonra sinema ustası Yılmaz Güney'e de konu olacaktı. Seyithan, Ferzende gibi Hasenan aşiretindendi. Yılmaz Güney'in annesi de aynı aşiretin kızıydı.

Yılmaz Güney, onun efsanevi öyküsünü annesinden dinlemiş olmalı ki, 1970'lerde yaptığı ve başrolünü oynadığı “Seyithan” filminde, koyu sansüre rağmen biyografik öğelerini serpiştirmişti.

Yine Seyithan tıpkı Ferzende gibi “kılamlara” konu olan adını Şeyh Said İsyanıyla duyurmuş, daha sonra uzun süre kaçak yaşamıştı. İsyancıların toplanması üzerine Ağrı Dağına geçiyor, gerilla lideri olarak savaşa giriyordu.

Seyithan, birçok gerilla lideri gibi daha sonra da çatışmaya devam etti. 1932 yılında Suriye'ye geçmek isterken kurulan tuzakla öldürüldü...

* * *

Memo ve Nadir kardeşler, Ağrı İsyanında ortaya çıkan öteki gerilla liderinden ikisiydi.

Nadir ve Memo, Hamidiye Paşası Kör Hüseyin Paşa'nın oğullarıydı. İhsan Nuri, anılarında iki kardeşten söz ederken, “Hüseyin Paşa'nın çocukları Memo ve Nadir, Kürtlerin bağımsızlığı için büyük fedakârlıklar yaparak, babalarının olumsuzluklarını giderdiler” diye yazıyor.

Kör Hüseyin Paşa ve Hacı Musa Bey “Azadi” hareketinin öncülerindendi. Fakat, 1925 yılında Şeyh Said İsyanı patlak verince, saf

değiştirmiş, yakın çevrelerinin tepkisine rağmen, TC yanlısı bir tutum takınmışlardı.

ikili, devlet yanlısı tutumlarına karşılık ödül beklerken cezalandırılarak, Kayseri'ye sürgün gönderiliyordu. Bunun üzerine 1928 yılında Kayseri'den kaçarak Suriye'ye gidiyor, Hoybun'a katılıyor, Ağrı ayaklanmasında yer almak üzere geri dönüyorlardı.

Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* kitabında, Hüseyin Paşa'nın Hacı Musa ile birlikte yola çıktığını yazıyor ve şöyle devam ediyor:

> "Hacı Musa yolda hastalanıp ölmüş. Hacı Musa'nın oğlu Medeni, Hüseyin Paşa ile Ağrı eteklerine kadar gelmiş. Burada hepsi bir pınarın başında uykuya dalmışlar. Bu sırada Medeni, silahını alarak uykuda bulunan Hüseyin Paşa ve oğullarını öldürüp kellelerini Birinci Müfettiş İbrahim Tali Bey'e getirip affa uğramış. "

* * *

Ağrı ayaklanmacılarına karşı savaşan Türk ordularını, daha önceki Kürt "hareket" ve "harekât"larından deneyimli generaller yönetiyordu.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak başkomutandı. O, Koçgiri olaylarından, Şeyh Said İsyanı ve sonrasındaki "tedip ve ten-kil"den de deneyimliydi. Orduları yöneten komutan ise Salih Omurtak'tı. Daha sonra Genelkurmay Başkanı da olacak olan Omurtak, resmi deyimle "katı" ve tartışmasız disipline sahipti.

Yine 1920'den sonraki bütün Kürt hareketlerine müdahaleci olarak katılmış, "harekâtlarda" deneyim kazanıp uzmanlaşmıştı.

Aynı uzmanlıkta olan bir başka komutan, General Hüseyin Abdullah Alpdoğan'dı. Alpdoğan da 1920'deki Koçgiri olaylarından beri Kürt hareketlerini bastıran ve bu konuda deneyimli bir subaydı. 1920'de Koçgiri'de katliam ve soygun yapmakla suçlanan Sakallı Nurettin Paşa'nın da damadı olan generallerden bir başkasıydı. Alpdoğan, deneyim ve başarıları nedeniyle, daha sonra "tek başına" Dersim harekâtının başkomutanı olacaktı.

İsmet İnönü generallerin arkasındaki ikinci güçtü; Atatürk ise Ağrı İsyanının uzamasından rahatsızlık duyuyor, batılı basına göre "asabı

bozuluyor”du.

New York Times gazetesi bir haberinde, Atatürk'ün İsyanın daha fazla uzaması halinde, Kürdistan'a gidip doğrudan orduların başına geçmeyi düşündüğünü yazıyordu.

İBRAHİM PAŞA

ihsan Nuri, İsyancı Kürt silahlı birliklerinin başına getirildiğinde, Beyazıtlı Bira İbrahim e Hüssık e Telle, Ağrı'ya çıkmış ve dağda hareketlilik başlamıştı.

Türklerin adını, “Ağrı” diye değiştirdikleri dağ, bilindi bileli Ermeniler için “Ararat”, Kürtler için de “Agiri” idi. Dünyanın en ulu dağlarından biridir Ağrı. Buzul ve dört mevsim bulutlu ulukları, o dönem için erişilmezdi. Geniş yayla ve otlaklarıyla, bir yanı Ermenistan'a, İran'a, öteki ucu Kürdistan'a uzanıyordu.

Erişilmez heybetinin yanında, hayat da sunan Ağrı, bu özellikleriyle gerilla savaşları için doğal korugandı...

Ve Kürtlerin “Bira Ivrahim e Hessık e Telle” dedikleri Celali aşiretinin önderi İbrahim Bey, 1926 yılında İsyan edip Ağrı Dağına yerleşti, İsyancıların orada toparlanmasından sonra “İbrahim Paşa” rütbesiyle çatışmalara katıldı.

* * *

Kürt sözlü edebiyatının sürdürücüleri dengbejler, savaş, İsyan ve toplumsal olaylarda rol alan halk önderleriyle, trajedileri kılam, destan ve kasidelerle kuşaktan kuşağa aktararak geliyorlardı. Şeyh Said'e ilişkin sayısız kılam ve kasideyi onlar, dilden dile aktardılar.

“İvo Bege Pasin e” kılamı da, onların nağmeleştirdiği ve özveri, mertlik ile yiğitlik onurunun bir arada harmanlandığı destan, onurun ölümle dansı

hikayesiydi.

Denbejlerin nağmeleştirdiği “İvo Beg e Pasin e” destanı Kürt-Rus savaşını konu ediyor. Degnbejlerin söylediği Kürt Beyi, “İvo Bege Pasine”nin (Pasin Beyi İbrahim) destanı şöyle:

İvo Beg, Rus istilacılara karşı savaşa gidiyor. Fakat, düşmanın gücü karşısında, çaresiz geri çekiliyor. Çarpışarak köyüne, evine kadar geliyor. Düşman peşinden köye giriyor, kapısına dayanıp, zorlamaya başlıyor. İvo Beg eşi, kızı ve geliniyle evde yalnız. Kapı kırıldı kırılacakken eşi kurtuluş umudunun bulunmadığını söyleyerek, öne çıkıyor:

— İvo Beg, diye sesleniyor kocasına. Kapıyı kırıp içeriye girmek üzereler. Bizi düşmana sağ teslim etme!..

İvo Beg, çaresizlik içinde karısına, genç gelini ve kızına bakıyor. Sonra tabancasını çekip kapıya yöneliyor. Çarpışarak ölecek...

Karısı arkasından sesleniyor:

— İvo Beg, Sen İvo Bege Pasine'sin. Bugün, namus günüdür. Namusunu geride bırakıp nereye gidiyorsun böyle? Namusunu düşmana mı teslim edeceksin, İvo Beg?

İvo Beg, hüzün içinde geri dönüp soruyor:

— Ben ne yapabilirim, ölmekten başka?..

— Önce bizi vur, tek tek. Düşmana sağ teslim etme!..

Genç gelini öne çıkıyor:

— Vur bizi baba. Önce beni vur. Dirimizi düşmana teslim etme...

Gencecik, ceylan bakışlı kızı;

— Bizi vurup, namusumuzu kurtar baba, diye haykırıyor...

— Katlimiz helaldir sana İvo Beg. Vur bizi, diye ekliyor karısı da.

Kapı tekmeleniyor, demir menteşeler sökülmeye başlıyor. Gelini ve kızı yalvarmaya devam ediyorlar:

— Geliyorlar baba. Vakit yok. Kurtar onurumuzu...

İvo Beg, kaskatı, kıpırtısız kalıyor. Onur gününde, ölümden başka seçenek olmadığını biliyor. Fakat onur savaşında da olsa karısına, genç kızına ve gelinine kıyamıyor. Parmağı tetiğe gitmiyor. Uyuşmuş gibi düşüyor parmağı. Kapı kırılırken, karısı bağırıyor:

— Uyan İvo Beg! Sen ki dağların şahinisin. Neden öyle derin uykuda gibi duruyorsun? Namus ve şeref anıdır şimdi. Şerefini kendi elinle düşmana mı teslim edeceksin? Uyan İvo Beg, uyan!

Kapı kırılırken İvo Beg, uykudan uyanır gibi oluyor. Tabancasını doğrultuyor. Önce karısını, sonra gelinini, ardından kızını vuruyor.

O anda kapı kırılıyor. Düşman askerleri içeri doluşuyor. İvo Beg namluyu onlara doğrultuyor...

* * *

“İvo Bege Pasine” destanı, Bıra İbrahim e Hussek e Telle'nin değiştirilmiş öyküsü, onun destanı mıydı? Bilinmez.

Fakat, Ermeni yazar Garo Sasuni'nin anlattıklarıyla bu destan pek farklılaşmıyor. Örtüşüyor, bir oluyor.

Garo Sasuni, 1930 yılında 100 bin askerin uçaklar desteğinde giriştiği Ağrı Dağı taarruzunun trajedik yüzünü şöyle anlatıyor:

> “Genel taarruza rağmen, Türk ordusu, Eylülün 2'sinden (1930) 15'ine kadar, çok zor bir cephe savaşı vermeye mecbur oldu. Ararat (Ağrı) cesurane bir şekilde 25 Eylül'e kadar direndi. Her türlü irtibattan yoksun olan Ararat liderleri, savaşa devam için zorunlu olarak iki ayrı sorunu düşünmeye başladılar. İlki her türlü erzak ve yiyecek darlığıydı. Çünkü savaşçılardan başka, çok sayıdaki sivil halkı beslemek imkansız hale gelmişti. İkincisi ise cephane ve teçhizat darlığıydı.
>
> Ararat liderleri, önce sivil halkı kurtarma ve sonra da oradaki güçleri başka dağlık bölgelere nakledip savaşı oralarda devam ettirme çarelerini aramaya başladılar. İhsan Nuri ve bir kısım liderler bu planı uygulama taraftarıyken, en büyük lider Araratlı Bira İbrahime Husseke Telle buna karşı çıktı.
>
> Husse Telle şu teklifi sunuyordu:
>
> — Bütün kadınlar, güçsüz ihtiyarlar ve çocuklar kılıçtan geçirilsin ki, arkalarındaki bütün köprüleri yakmış olan devrimci güçler, son neferinin son nefesine kadar savaşsınlar...
>
> Bu devrimci gaddarlık içinde, Husseke Telle, planı ilk önce kendi aile ve akrabalarına uygulayarak, Ararat tepelerinde bir trajedinin manzarasını ortaya serdi.
>
> Bütün nüfuzlu liderler ve şeyhler, yaşlı gözlerle Ararat aslanından bu ümitsiz kırıma son vermesini rica ediyorlardı. Husseke Telle'yi yumuşatmayı başardıklarında, zaten on kadar günahsız Kürt, bağımsızlık ocağının alevlerine kurban gitmişti. ”

Uzun bir adla anılıyordu: Bira İbrahime Husseke Telle... “Bira” Kürtçe erkek kardeş demekti. Bira İbrahim'e halk, İbrahim'in kısaltılmışıyla “İvo” diyordu. Ninesinin “Telle ' olan adıyla anılıyordu. Babasının adı Hüseyin'di (Hussık): Telle'nin oğlu Hüseyin'in oğlu Kardeşi İbrahim...

Sanıldığı gibi Kürtlerde, aileler erkeklerin gücü (baba erkil) üzerinde değildi. Bilge kişiliği, liderlik nitelikleriyle öne çıkan kadın, erkekleri geride bırakak aileyi simgeleyip temsil ediyordu. Aile ve çocukları da onun adıyla anılıyordu.

Yine Kürtlerde, geleneksel soyadı, ailenin kökü, ünlü dede, ninelerden birinin adıydı. Böyle adlandırılıyor, biliniyor, anılıyordu aileler.

O nedenle ninesinin adı, Bıra İbrahim'in lakabıydı. Dağa çıktıktan sonra ise Hoybun tarafından Paşalıkla rütbelendirildi.

Beyazıtlıydı. Ağrı Dağı eteklerindeki Çiftlik köyündendi. Ünü yaygın Celali aşiretinin önderlerindendi.

Adı, Birinci Dünya Savaşı'nda, Rus işgali sırasında efsaneleşti.

Osmanlı ordusu yenilip dağılınca, engelsiz kalan Ruslar, dört bir yandan ilerlemiş, Beyazıt'a da dayanmıştı. Bıra ve dostu Gur Huso (Kurt Hüseyin) önderliğindeki Kürtler, şehri savunuyor, Rus işgalini önlüyorlardı. Ruslar, bundan sonra Bıra ile ilişki kuruyor ve anlaşma yapıyorlardı.

Çeşitli kaynakların belirttiğine, İhsan Nuri'nin de anılarında doğruladığına göre, anlaşma gereğince Ruslar, Beyazıt merkezine girmeyecekleri gibi, yöredeki Kürtleri de rahatsız etmeyeceklerdi. Ruslar, halkın normal hayatını sürdürmesi için destek verecek, ihtiyaç sahiplerine her ay, şeker, pirinç ve sabun dağıtacak, buna karşılık Kürtler de onlara saldırmayacaktı.

İki taraf da anlaşmaya bağlı kalıyordu. Ta ki Ruslar, Sovyet ihtilali üzerine 1917'de çekilene kadar. Ruslar çekilince Beyazıt, kendi başına kalıyordu. Osmanlı devleti yarı dağıldığı için hiçbir kurumu yoktu.

Ermeniler, bu boşluktan yararlanarak Beyazıt'ı işgal ediyor, köylere giriyor ve o arada kan akıyordu. Bunun üzerine Bira ve Gur Huso yeniden silaha sarılıyor, Kürtlerle Ermeniler arasında, aylarca süren kanlı çatışma

başlıyordu. Beyazıt'ın Ermenilerden geri alındığı gün, Bıra İbrahim'in dostu, silah yoldaşı Gur Huso şehit düşüyordu.

Bıra, Ermenilerin çekilmesinden sonra savunma birlikleri kuruyor ve şehrin yönetimini üstleniyordu. Aradan aylar geçtikten sonra, bir gün, birkaç Osmanlı askeri yolunu şaşırmış gibi çıkıp Beyazıt'a geliyor, Bıra, “din kardeşi” Osmanlı üniformalı askerleri karşılayıp ağırlıyor, kentin yönetimini devrediyor, köşesine çekiliyordu.

Bıra'nın yönetimi teslim ettiği gün, TC tarihine, “Türk ordusunun düşmanla çarpışa çarpışa Doğubeyazıt'ı kurtardığı tarih” olarak geçiyordu.

TC, her yıl aynı tarihte, Beyazıt'ta “kurtuluş” şenlikleri düzenliyor. Meydan savaşlarını kazanarak Beyazıt'ı kurtarmış Türk ordusunu anmak üzere, ordu birlikleri top, tüfek ve tankların eşliğinde şehre giriyor, yeniden “temsili düşman” kuvvetleriyle temsili çarpışmalar düzenliyor. Bütün düşman askerlerini süngüleyip öldürdükten sonra, bir direğe bağlanmış genç kızı “özgürleşmenin simgesi” olarak çözüyor, direğe Türk bayrağı çekiyorlar. Tabii askerlerin kaz adımlı “zafer turu” da ihmal edilmiyor.

İşte, Beyazıt'ın “kurtuluşu” her yıl bu müsameresel manzarayla kutlanıyor.

* * *

Bıra, Beyazıt'ı Türk askerlerine teslim ettikten sonra köyüne dönmüyordu. Bir dükkân açıp başına geçiyor, o arada Belediye Başkanı Mahmut Efendi'nin kız kardeşiyle ikinci evliliğini yapıyor, ilk eşi ve çocukları köyde kalıyordu.

Bıra, kendince huzurlu bir hayat kurmuştu. Fakat öyle olmayacaktı. Onca hizmeti, daha sonra yapacağı katkılar da hesaba alınmayacaktı. Vefa borcu bir yana, hizmetleri öteki yana savrulacak, Şeyh Said İsyanından sonra, canını almak üzere peşine düşeceklerdi.

Oysa Bıra bütün istekleri, hatta yalvarmaları geri çevirmiş, İsyana katılmamış, destek de vermemiş, tersine TC'nin yanında yer almıştı.

İhsan Nuri Paşa, anılarında, Bıra İbrahim'i anlatıyor:

“Bıra, Şeyh Said İsyanında devlete sadık kaldı. İsyanın yenilgiye uğraması ve Şeyh Said'in yakalanmasından sonra, Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza ve birkaç Hesenenli lider, adamlarıyla birlikte İran'a geçmek istediler. Devletin isteği üzerine, Kör Hüseyin Paşa, adamlarıyla ve Celalilerle birlikte bunların yolunu keserek, geçişlerini engellemeye çalıştılar. Bıra, engelleme olayında bunlarla beraberdi. Fakat geçişi engellemeyi başaramadılar.

Şeyh Said İsyanının bastırılmasından sonra, Türk devleti Kürt önderlerini, aileleriyle birlikte Batı Anadolu'ya sürgün etmeye başladı. Bıra'nın dostları, kendisinin de listede olduğunu, sürgün edileceğini söylüyorlardı. O söylenenlere kulak asmayarak, 'Devlete çok büyük hizmetlerde bulundum. Bugün bir şeye karışmıyorum. Rahatsızlık vermiyorum. Dükkânımla uğraşıyorum. Devletin dostuyum. Beni niçin sürsünler ki! ' diyordu. Fakat düşünemiyordu ki, Türklerin gözünde Kürtler ister hizmetkâr, isterse asi olsun, yine de Kürt'tü. ”

İhsan Nuri Paşa devam ediyor:

“1926 yılının ilk ayları ve kışın sonlarına doğru, bir gün şafakla beraber; Bıra'nın Ağrı'nın Çiftlik köyünde bulunan karısı ve çocukları, daha yeni uykudan uyanmış ve sürülerini göndermekle uğraşırken, 20 Türk süvarisi köye girdi. Bıra Husseke'yi soruyorlardı. Bundan sonraki gelişmeleri Bıra bana şöyle anlattı:

'Ben Beyazıt'taki evimde çayımı içiyordum ki, Ağrı'dan gelen küçük oğlum İlhami, telaşla bana, 'Şafakla bir subay ve 20 Türk süvarisi köye geldiler. Seni soruyorlardı. Anam subaya, senin köyde olmadığını söyledi. Hizmetkârımız, senin atını alacaklarını düşünerek atladığı gibi sürdü. Süvarilerin bir kısmı peşine düştü. Ben hemen yola çıktım. Bir süre sonra birkaç el tüfek sesi geldi. Fakat ne olduğunu anlayamadım. '

Ona çabuk köye dönmesini söyledim. 'Ben de kısa yoldan geleceğim. Tüfeğimi ve fişekliğimi çayın kenarına getir' dedim. O gittikten sonra evden çıktım. Caminin önünde durdum. Yönümü Kıble'ye çevirdim. 'Allahım, sen biliyorsun ki, ben devlete hiç kötülük yapmadım. Şimdi beni sürmek istiyorlar. Allahım, yeter ki tüfeğimi kavuştur bana. Sonra ne olursa olsun... ' diyerek Allah'a yalvardım. Dükkânımın önünden geçerek şehirden ayrıldım. Qotis üzerinden giderek çayın kenarına vardım. Sürülerim çayın kenarındaydı. Çobana meseleyi sordum. 'Askerler köye geldiler, seni bulamayınca atının peşine düştüler; Çepe Kubent köyü yakınlarında Keskoi'lerden birkaç kaçağa rastlamışlar, aralarında çatışma çıkmış, bir asker yaralanmış' dedi. Çobanım tüfeğimi getirdi. Askerlerin yaralıyı benim evime bırakıp gittiklerini söyledi.

Köye giderek, yaralıyı Beyazıt'a gönderdim. ”

Bıra İbrahim'in onca hizmetine rağmen karşılaştığı muamele, bütün yörede şaşkınlık ve korku yaratmıştı. Pek çok kişi, “kendilerine hizmet eden ve sadık kalan Bıra'ya bunu reva görenler, bize neler yapmazlar! ” diyordu.

Bıra, birkaç adamıyla birlikte, Ağrı Dağına sığındı. Çok geçmeden, yanına gelenler çoğalmaya başladı.

Onun adını ve dağa sığındığını duyan, tehlikeyi sezenlerle, aranan, bu yüzden firari bir hayat yaşayan Kürtler, dört bir yandan, tek tek, gruplar halinde yanına akmaya başlamıştı.

BİLDİRİ SAVAŞLARI

İhsan Nuri'nin çıkışından sonra, Ağrı Dağı “Kürt Ulusal Meclisi”nin merkezi haline geliyor, yer yer çatışmalar başlıyordu.

Arap asıllı İbrahim Tali Öngören, karşılığı genel valilik, ya da 1980 sonrasının “Olağanüstü Hal Bölge Valiliği” olan “Umum Müfettişliğe” atanıyor, Türkiye Cumhuriyeti politik ve askeri taarruza geçiyordu.

İbrahim Tali Öngören, Hoybun'u halk desteğinden soyutlamak amacıyla bir propaganda kampanyası başlatıyor, yanına aldığı bazı ağalarla köylere gidiyor, halktan biri olduğunu göstermek için, köylülerle birlikte yer sofrasına oturup yemek yiyor, cebine doldurduğu renkli şekerleri çocuklara dağıtıyor, ezberlediği birkaç kelime Kürtçeyi yerli yersiz sözleri arasına sıkıştırarak konuşmalar yapıyor, bu arada “ben de sizdenim” demek adına işi Kürt giysileri giymeye kadar vardırıyordu.

İbrahim Tali'nin propaganda kampanyası karşısında Hoybun da boş durmuyor, görevlileri karşı atakla köyleri, aşiretleri dolaşıyor; yaptıkları konuşmalarda, “unutmayın, yakın geçmişte yaşadıklarımız, gelecekte olacakların aynasıdır. Türk propagandasına kanmayın! ” diyorlardı.

İsmet Paşa hükümeti de bu arada barış taarruzuna geçiyor, genel af ilan edildiğini açıklıyordu. Bunun üzerine Hoybun bir bildiriyle “affın tuzak olduğunu” duyuruyordu. Bildiride şöyle deniliyordu:

> “Türk hükümetleri, bundan önce de suikastler ve hileler yoluyla Kürt örgütlerini dağıtmışlardır. Şimdi de Hoybun'u dağıtmak istiyorlar. Halbuki Kürt halkı örgütünün arkasında ve onun aracılığıyla özgürlüğüne kavuşmak istemektedir. Genel af çıkarmasının tek nedeni Hoybun'u dağıtmaktır. Fakat Kürt halkı, Türklerin riyakârlığına inanmayacaktır. ”

Öte yandan Türk hükümeti firarda bulunan ve aranan Kürt liderlerine “devletin şefkatli kollarına sığınma” ve genel aftan yararlanma çağrıları yapıyordu.

İhsan Nuri Paşa'nın anılarında yazdığına göre, Hoybun, “af” sözü üzerine, aranan liderleri bir bildiriyle uyarıyor, bunun bir tuzak olduğunu, Türklerin sözüne inanıp teslim olmamalarını istiyordu.

Genel Müfettiş İbrahim Tali de, karşı bildiride Hoybun'un gerçekleri saptırdığını, aftan yararlanmak isteyenlerin hiçbir şeyden korkup çekinmeden teslim olmalarını istiyordu.

Bundan sonra karşılıklı bildiri savaşları başlıyordu.

Haybon'un 1928 Martında yayınladığı ve “Kürt ulusuna” diye başlayan bildiride şöyle deniliyordu:

> “Ey Kürtler! Türklerin affına inanmayın. 'Rome Xayine, bex-te we tune! ' Atalarımızın bu sözünü unutmayın. Türklerin affına inanarak teslim olanlar öldürüleceklerdir. Bu affı çıkarmaktaki amaç, sınırların dışında ve dağlarda yaşayan Kürt milliyetçilerini hile ile ele geçirmektir. Türklere güven yoktur. Sürgün edilmiş yüz binlerce Kürt'ten kaç kişi bugün hayatta kalabilmiştir. Affın bir amacı da sükûn var diyerek Batı'dan yardım almaktır. 'Kürt sorunu ve Kürdistan yok' demektir. ”

Gene] Müfettiş İbrahim Tali de karşı bildiride, halktan İsyancılara inanmamasını istiyor, “gelin, devletin şefkatli kollarına sığının! ” tekrarında bulunuyor, geçmişteki yaraların sarılacağını, yakılıp yıkılan köylerin yeniden imar edileceğini söylüyor, mutlu bir gelecek vaat ediyordu.

* * *

Hükümetin propaganda savaşının ilk etabını Türk hükümeti kazanıyor, ilan edilen af üzerine, bazı Kürt önderler, 1928 yılında dağdan köylerine, yurtdışındakiler de ülkeye geri dönmeye başlıyorlardı. Dönenler arasında, yasal zeminden yararlanmak, bu olanağı değerlendirmek isteyenler de vardı.

Said e Telhe (Talha'nın oğlu Said) Bingöl'ün Azizan köyünden, Şeyh Said'in çekirdek kadro adamlarından biriydi. Şeyh Said köyünden çıktığından beri yanındaydı. Daha sonra Suriye'ye geçmişti.

Şeyh Said'in iki oğlu Ali Rıza ile Selahaddin ve Şeyh Said hareketinin önemli adamlarından Said e Telhe de aftan yararlanmak isteyenler arasındaydı.

Şeyh Said'in iki oğlu ile birlikte dönen Said e Telhe ve öteki bazı Kürt liderler tutuklanıp Ankara'da yargılandılar. Mahkemede, “Kuzey Kürdistan Cemiyetini kurmakla suçlandılar. Şeyh Selahaddin 12 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Şeyh Ali Rıza uzun zaman tutulduktan sonra serbest bırakıldı. Ama Saide Telhe idam edildi.

Saide Telhe'nin idamı, Şeyh Ali Rıza ve Selahaddin'in mahkûm edilmesi üzerine Hoybun bir bildiri ile gelişmelerin kendilerini doğruladığını belirterek, Kürtlerden oyuna gelmemelerini istedi.

İhsan Nuri Paşa'nın yazdığına göre, bildiride şöyle deniliyordu:

> “Türk hükümeti, sahte afla bazı Kürtlerin dönüşüne izin verdi. Gelenlerin yok edilmesi önceden kararlaştırıldığı için, birer bahaneyle hapse atıldılar, öldürüldüler. 1400 kişi hapsedildi ya da sürgüne gönderildi. Fakat Hoybun, Kürtleri zamanında uyararak pek çoğunu tuzaktan kurtardı.
>
> Kürtler yeni büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadır. Türklere has öldürme ve yok etme devam ediyor. Yakılmış yüzlerce köyü, öldürülmüş binlerce Kürdü, kızlarınız ve kadınlarınızın sefaletini gözlerinizin önüne getirerek birbirinizi seviniz, silahlarınızı koruyunuz. Aranızdaki çekişmeleri unutunuz. Türklerin amacı Kürdü Kürde öldürtmektir. Oyuna gelmeyin! ”

* * *

İbrahim Tali Öngören ise karşı bildiride, verilen sözün tutulmamasının suçunu İhsan Nuri'ye yüklüyor, onun yanlış tutumu yüzünden başkalarının ceza gördüğünü söylüyordu.

Öte yanda, 1928 yazında, çatışmalar yayılarak büyüyordu. Türklerin kaybı ise büyüktü. Atatürk'ün yakın kadro adamlarından biriyken, Lozan Anlaşması sürecinde yolları ayrılan ve gözden düşen Dr. Rıza Nur, anılarında, bu döneme ilişkin olarak şunları yazıyor:

> “İstanbul'a yeni gelmiş biriyle görüştüm. Çok şey anlatıyor. Feci şeyler. Kürtleri Ağrı Dağında bütünüyle imha ettik diye, kumandan Salih Paşa bildiri yayınladı. Meğer Kürtler, karlar arasında iki alayımızı imha etmişler. Müthiş masraf olmuş. Kürtler dağdan bizim araziye inmişler. ”
>
> Türk devleti, bütün çabalarına rağmen sonuç alamayınca ve kayıpları büyük olunca diyalog çabalarına giriyordu.
>
> Genel Vali İbrahim Tali Öngören, doğrudan İhsan Nuri'yle ilişkiye girerek, dağdan inip teslim olmasına karşılık, önüne maddi ve manevi olanaklar sermeye başlıyordu. Bu yöntem başarılı olamayınca, doğrudan “barış görüşmeleri” önerisi götürülüyor ve bu Kürt tarafınca da kabul görüyordu.

İhsan Nuri'nin anılarında yazdığına göre, görüşmelerin en önemlisi, 1928 Mayısında, Ankara'dan gelen bir delegasyonla gerçekleşti. Türk heyetinde 12 milletvekili yer alıyordu. Ayırca yöre valileri, kaymakam ve generaller...

İhsan Nuri Paşa, 60 kişilik bir süvari birliğiyle görüşmelerin yapılacağı Şeyhli köprüsüne gelmiş, toplantıya Bıra İbrahim, Ferzende ve Halis Bey'le birlikte katılmıştı.

Hoybun'dan silah bırakması isteniyordu; karşılığında, İhsan Nuri'ye çekici armağan ve vaadler sunuluyordu.

İhsan Nuri silahını bıraktığı takdirde, külliyetli miktarda altın verilecekti kendisine. Ayrıca seçip beğenmesi kendisine ait ol-mak üzere, ister yurtiçinde, ister yurtdışında dilediği makamı, görevi alabilecekti. Bu arada genel af kapsamı genişletilecek, tüm Kürtler bundan yararlanacaktı. Sürgünler ve cezaevindekiler de af kapsamına alınacaktı.

İhsan Nuri, yazdığına göre, sunulanları dinledikten sonra söz alarak, rüşvet karşılığında halkını satacak kadar küçülmediğini söylüyor, “Türk askerlerinin kayıtsız koşulsuz Kürdistan'dan çekilmesini, bağımsız Kürdistan'ın derhal tanınmasını” içeren karşı görüşleri öne sürüyordu. İhsan Nuri, bu şartların dışında herhangi bir konuda müzakereye oturmayacağını da belirtiyordu.

İhsan Nuri'nin şartları karşısında pazarlık ortamı yok oluyor, sonuç almamadan toplantı dağılıyordu.

Fakat, İbrahim Tali vazgeçmek, pes etmek istemiyordu. Toplantıdan hemen sonra İhsan Nuri'ye mektup yazarak, vakit varken, önüne konanları alıp rahatına bakmasını öneriyordu. Müfettiş, mücadeleden vazgeçmesi halinde, Türk ordusunda mümtaz bir yer verileceğini, bunun korgeneral rütbesi ve kolordu komutanlığı olacağını vaat ediyor; eski tekliflerini tekrarlayarak, beğenmiyorsa, dilediği ülkede büyükelçilik göreviyle, istediği miktarda paranın hazır kendisini beklediğini ekliyordu.

İhsan Nuri, önerilen rüşvete çok öfkelendiğini belirtiyor ve mektuba mektupla yanıt vererek, “Ben Hoybun askeri lideri ve Kürt Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanıyım” dediğini ve sonra şöyle devam ettiğini yazıyor:

“Ben bu görevde, Hoybun'un emriyle bulunuyorum. Hoybun'a mensup olmaktan şeref duyuyorum. Görevim; Türkiye'nin, Kürdistan'ın bağımsızlığını tanımasına ve onun ordularından boşaltılmasına kadar savaşı yürütmektir. Görevi, ancak Hoybun emrettiğinde terk ederim. Muhatabınız Hoybun'dur. Siyasi öneriniz varsa, onları Hoybun'a iletebilirim. Çünkü sorun kişisel değil ulusaldır. Bu da ancak ulusumuzun bağımsızlık haklarının tanınmasıyla çözümlenebilir. ”

RUSLAR VE İRAN DA SAVAŞA GİRİYOR

Türk ordusu, 1926 baharından beri Ağrı Dağına, nafile genel taarruzlar düzenliyor, her sonbaharda büyük kayıplar vererek, ama eli boş kışlasına dönüyordu.

Resmi tarih, bu taarruzları “Birinci” ve “İkinci Ağrı İsyanı” diye adlandırıyordu. Genelkurmayca yapılan “resmi tarih”te, “Birinci Ağrı İsyanı” için 16 Mayıs 1926 tarihi veriliyordu.

Genelkurmayın *Kürt İsyanları* kitabında yazılanlara göre, TC, ulusal birlik ve beraberlik ile güvenliği için Ağrı yöresinde yayla yasağı ilan etmişti. Fakat, Beyazıt'a bağlı Muson kasabasının Kaleci köyü, “yasağa saygısızlık etmiş” ve 16 Mayıs 1926 tarihinde, bir sürü koyunla Ağrı Dağı yaylalarına çıkmıştı. Bu, devlet otoritesine “bir İsyan”dı.

Devlet, derhal harekete geçmiş ve 28. Jandarma Alayını İsyanı bastırmakla görevlendirmişti. Jandarma alayı, İsyancılarla sürülerinin peşine düşmüş ve Ağrı Dağı eteğindeki Demirkapı bölgesinde İsyancılara yetişmişti. Fakat, “eşkıya” dur ihtarı ve “teslim ol" çağrılarına aldırmadığı gibi, “ateşle karşılık vermiş”, bunun üzerine, Türk askerleri, zorunlu olarak çatışmaya girmişlerdi.

Fakat jandarma alayının şansı yaver gitmediği için bozguna uğramış, koyun sürüsü ve sahipleri, yamaçları tırmanıp yaylaya çıkmış, askerler de ölü ile yaralılarını toplayarak Beyazıt'taki karargâha çekilmişti.

Devlet İsyancıların peşini bırakmak niyetinde değildi. Otoritesini kanıtlamak için Üçüncü Orduyu, “asilerin tedip ile tenkiliyle

görevlendirmişti. Bir ay gibi kısa bir zaman içinde hazırlıklar tamamlanmış ve Haziran ayında “büyük taarruz” başlamıştı.

Ama bütün aramalara rağmen, dağda “asilere” rastlanmamış, “sıcak temas” kurulamamış, o arada havalar soğuduğu için ordu, dağı terk edip geri dönmüştü.

Resmi tarihe göre, köylülerin yaylaya çıkışı “Birinci Ağrı İsyanı” ve ordunun koyun sürülerinin peşine düşmesi de “İsyanın bastırılması” oluyordu.

Resmi tarihin kaydettiği “İkinci Ağrı İsyanı” da ilginçti:

Genelkurmay'ın kitabı yazıyor: “Hoybun” denilen “eşkıya çetesi”, 1927 baharında Ağrı Dağını karargâh yapmıştı. Devletin iyi niyetli bütün ısrarlı çağrılarına rağmen, teslim olmuyor, tersine, “eşkıyalığını” her gün biraz daha ileri götürüyor, “kandırdığı” Kürtleri yanma çekiyor, büyüyordu.

TC yine de insanca davranmış ve asilerin dağdan inmesi için genel af ilan etmişti. Fakat, “eşkıya insanlıktan anlamamış” ve affa sırtını çevirmişti. Türk ordusu, bunun üzerine “eşkıyanın kökünü kazımak” üzere, Ağrı Dağının sarp kayalıklarına, dik yamaçlarına yürüyüp tırmanmak zorunda kalmıştı.

Resmi tarih, “eşkıya”nın sayısını vermiyordu. Ama Türk ordusu, iki kolordu ve 10 bin kişiden oluşuyordu. Ordu iki kol halinde taarruza geçmişti. Birinci kol, Erzurum'dan Eleşkirt ve Karakilise üzerinden yürümüş, ikinci kol da Kars'tan Iğdır'a kaydırılmış, oradan hücum emri verilmişti.

Kolorduların topları, tankları, arkasında da uçakları vardı. 13 Eylül 1927 tarihinde, Hava Kuvvetlerinin de desteği ve top atışlarıyla genel taarruz başlamıştı.

Ağrı Dağı, iki hafta topa tutuluyor, uçaklar bomba yağdırıyor, kara birlikleri, taarruz üstüne taarruz tazeliyor, ama istenilen sonuca varılamıyordu. Çünkü, arama çabaları boşa çıkıyor, “aranan eşkıya, gün ışığında bulunamıyor”, sıcak temas kurulamıyordu. Ama, gece olunca, nereden peydahlandığı bilinmeyen eşkıya aniden ortaya çıkıyor, gerilla baskınlarıyla Türk ordusuna zayiat verdiriyordu.

Zaten bir kere daha havalar soğuduğu için Ankara'dan “ricat” emri veriliyordu. Bu da, “İkinci Ağrı İsyanı” ve bastırılması “harekâtı” oluyordu...

Ermeni yazar Garo Sasuni, resmi tarihin “İkinci Ağrı İsyanı” diye adlandırdığı olayları şöyle özetliyor:

> “Türkler, haziran (1927) ayında Iğdır ve Beyazıt'a 10 bin kadar asker yığdılar. Amaç, Ağrı Dağına kesin darbe indirmek ve olayı sessizce kapatmaktı.
>
> Türkler ilk taarruzda mağlup olup dağıldılar. Yüksek askeri idare birbirine girdi. Hükümetin prestiji kırıldı. Türk basınında endişeler belirmeye başladı.
>
> Türk ordusu yeni büyük bir savaş için hazırlanırken, sürgündeki Kürtler de kaçıp harekete katıldılar. Ayaklanma serpilmeye başladı. ”

* * *

Türk ordusu, gerek savaşçı sayısı gerekse silah bakımından zayıf olan Kürtlerle başa çıkamıyordu. O nedenle kişilere rüşvet niteliğinde maddi ve manevi olanaklar sunuyor, teslime iknaya çalışıyordu. 1928 yılı sonbaharında, bu çabaların nafileliği ortaya çıkıyor, diyalog kesiliyor, taraflar sözü namlulara bırakmak üzere hazırlıklara girişiyordu.

TC, bir yandan Ağrı eteklerine asker ve silah yığıyor, dağa tırmanış yolları ve kışın barınmak üzere, kışlalar inşa ediyor, öte yandan dış destek arayışlarına hız veriyordu.

TC, İran ve Sovyetler Birliği’nin (Rusya) desteğini almak için yoğun bir diplomatik faaliyet yürütüyor, Türk diplomatları, İran ile Sovyetler Birliği arasında mekik dokuyordu.

1919’da Samsun’a çıkıştan beri Atatürk’ün yanında bulunan ve çeşitli vesilelerle sadakatini kanıtlamış olan eski asker Hüsrev Gerede, İran’ı işbirliğine ikna için Tahran elçiliğine atanmıştı.

Stalin yönetimindeki Moskova ile de görüşmeler yürütülüyordu. Sovyetler, Kürdistan’ın kurulma çabalarını, “emperyalizmin Kafkasları ele geçirme planı” olarak nitelendiriyordu.

Moskova, bu söylemle “ilerici TC’ye destek” veriyor, manevra yeteneklerini kırmak ve Ermenilerden yardım almasını önlemek için Kürtleri kuzeyden kuşatıyor, bu arada Türk birliklerinin geçişine de imkan veriyordu.

İran da “kendi Kürtleri” nedeniyle “ortaklığa” sıcak bakıyordu. Bir yanıyla TC’nin Kürtlerle davası, kendilerini de ilgilendiriyordu. Çünkü,

bitişik Kürtlerin başarıya ulaşmaları halinde, bunu sıçrama tahtası yaparak, ikinci bir hamle ile İran'a atlayacaklarından korkuyorlardı.

Emin Karaca'nın *Ağrı Eteklerindeki Ateş* kitabında ayrıntılarıyla yazdığına göre, Moskova da, Türklere yardım etmesi için İran'ı sıkıştırıyor, hatta tehdit ediyordu. Fakat Iran, sıkışmış Türklere kendini pahalıya satmaya, karşılığını almaya çalışıyordu. İran uzun uğraş ve müzakerelerden sonra, aldıklarına karşılık olarak TC'ye istenilen desteği veriyordu.

İran'ın kazancı büyüktü. Toprak bile koparıyordu. Sınır düzeltmeleri adı altında, 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşmasıyla çizilen sınır ilk kez Iran lehine değiştiriliyor, Ağrı Dağının eteklerindeki bazı verimli alanlar, desteğe karşılık İran'a veriliyordu.

Bu, aynı zamanda "delinemez" denilen Lozan Anlaşmasının da delinmesiydi.

Öte yandan, güneyden gelecek yardım kanallarının tıkanması için Fransa ve Ingiltere'den destek alınıyordu. O dönemde Fransa Suriye'de, Ingiltere de Irak'ta yönetimi elinde bulunduruyordu.

Türkiye Cumhuriyeti çağın egemen dünyasını yanına almış, gücünü gücüne katmıştı. Artık vuruş zamanıydı.

Bundan sonra temas ve görüşmeler kesiliyor, söz namluların diyaloğuna geliyor; taraflar, hesaplaşmak üzere silahlarını çekiyordu.

* * *

Ihsan Nuri Paşa, anılarında, Kürtlerin mevzilendiği Ağrı Dağının taarruz öncesi halini şöyle anlatıyor:

> "Ağrı Dağında durum geliştirildi. Genç savaşçılar üniforma giydiler. Erlerin 'kum'lerinin (şapka-kasket) önünde, büyük ve küçük Ağrı'nın sembolü olan metal bir arma vardı. Subaylarda ise Ağrı yerine Xoybun'un arması ve onun üstünde de, kendi rütbelerini belirten armalar bulunuyordu. Xoybun'un (Hoybun) arması, hançer, buğday başağı, kalem ve güneşti.
>
> Hiçbir yerden destek ve yardım beklemiyordum. Elimizde yeterince silah olmadığı için, başka silahlar ele geçirip savaş cephesi açamıyordum. Top, tank ve uçaklarla çok iyi teçhiz edilmiş Türk devletinin ordusu karşısında, düşmandan ele geçirilmiş tüfek ve fişeklerle savaşmanın kolay olmayacağını biliyordum. Onun için Ağrı'yı teslim etmeden önce, gerilla savaşı ile, Türk-lerin Kürtler üzerindeki nüfuzunu kırmak istiyordum. Bunun için Kürtler

arasında bağımsızlık düşüncesini hakim kılarak, onları genel ayaklanmaya hazırlamaya çalışıyorduk. Bu taktik, Xoybun merkezi tarafından tespit edilmişti.

Kürdistan’da Xoybun’un teşkilatlarını oluşturmak ve genel ayaklanmayı örgütlemek üzere, Kürdistan içlerine, hem çalışacak, hem de darbeler indirecek fedai grupları göndermiştim. Grupların sayısı azdı. Bunlardan biri, Süphan dağında, yemek için tüccarlardan bir koyun istemişti. Fakat tüccar vermemişti. Bunun üzerine bir başka grup gönderdik. Fazlasıyla verdiler. Bu da gösteriyor ki, bağımsızlıkçıların yaktığı ateş, yalnız Ağrı’da değil, Türklerin hakimiyetindeki Kürdistan'ın diğer yerlerinde de yanıyordu.

Ağrılılar sayıca çok azdı. Tarıma elverişli toprak kıttı. Üretim yapılamıyordu. Varolan topraklar da Türklerin devamlı ateşi altındaydı. Tarımla uğraşacak kimse de yoktu. Onun için kıtlık çekiliyordu. Eli silah tutan herkes, sürekli düşman karşısındaydı. Bu zor ve kötü koşullar altında Kürdistan’ın bağımsızlığı yoluna başlarını koymuşlar, ulusal bayraklarının gölgesi altında, her türlü tehlike ve eziyete razıydılar. Savaşçılar at, silah ve cephane konusunda çok zayıftılar. Çok az fişek olduğu için, ele geçen mitralyözler kullanılamıyordu. Ama Ağrı savaşçılarında olmayan tek şey korku ve ümitsizlikti. Kornikork savaşından sonra güven artmıştı. Savaşçılar, Türklerin bir kolordusu bile birimizin üstüne gelmeye cesaret edemez, diyorlardı.”

ATEŞ ÇEMBERİ

Türkiye Cumhuriyeti (TC) Rus ve İran’ın gücünü de yedekledikten sonra 1930 baharında, dağların karı eriyip yollar geçit vermeye başlar başlamaz, savaş uçaklarıyla desteklenmiş 100 bin kişilik bir orduyla genel taarruza geçiyordu.

Ihsan Nuri şöyle yazıyor:

> “1930’un baharıydı. Ağrı’nın kışı daha bitmemişti ki, Türkler Keskoi aşiretinin bir grubuyla birlikte Şeyh Abdülkadir in üstüne saldırdılar. Saldırıyı, süvari alayı komutanı Ferhat Bey yönetiyordu. Düşman Şeyh’in köyünü sarmıştı. Düz bir arazide bulunan köy, taş ve kayalarla duvar gibi kaplıydı. Bu nedenle çıkmak mümkün değildi. Rumiler, gece, köylü uykudayken gelip köyü sarmışlardı.
>
> Şeyh sabah abdeste çıkarken kurşuna tutuluyor. Köylüler uyanıyor. Köy tüfek ve mitralyöz ateşi altına alınıyor. Köylüler savunma için dışarıya çıkıyor.”

Kürtler direniyor, karşı saldırılarla zayiat veriyor, tüfek atışıyla uçaklar düşürüyorlardı. Nitekim, 1931 yılında Ağrı şehir merkezinde, düşürülen uçak ve ölen pilotların anısına bir “Hava Şehitleri Abidesi” dikiliyordu. Abide, düşürülen uçaklardan birinin sağlam parçalarından oluşuyordu.

Ihsan Nuri, 10 Haziran 1930 günü, 100 bin askerin uçak, tank ve topların desteğinde başlattığı genel taarruzu da şöyle anlatıyor:

> “Yazın ilk günleriydi. Ağrılılar çadırlarını alıp dağın doruklarına çıkmışlardı. Biz çadır açalı henüz birkaç gün olmuştu ki, kuzeybatı yönünden silah sesleri geldi. Sesler, dağın kuzeyindeki Miro yolundan geliyordu. Ardından birkaç düşman uçağı yaylanın üzerinde uçmaya başladı. Çadırları bombardıman ettiler. Karım Yaşa Hatun yaralandı. Otlamakta olan hayvanlar öldüler. Silah seslerinin geldiği yöne gittiğimde, Türklerin gece bir piyade taburu ve bir topla gelip Kabaktepe’yi işgal ettiklerini gördüm. Bu, Türklerin 1930 yılındaki büyük saldırısının başlangıcıydı.”

Ihsan Nuri Paşa anılarında, ayrıntılara yer veriyor ve şunları yazıyor:

> "Bir gün, Bira nın oğlu Davo’nun birliği, Kabaktepe’nin irtibatını kesmek için gece harekete geçti. Ömere Besse-Keltanilerin reisi de Kabaktepe’deki hedeflere arkadan saldıracaktı. Gittiler. Gece 15 asker sığınaklarından çıkıp dağdan aşağıya inerken, Davo

yollarını kesiyor. Bir saatlik çarpışmadan sonra askerlerin tümü öldürülüp silahlarına el konuyor. Tepedeki askerler ise aşağıda arkadaşlarının ölümünü seyrediyorlardı.

Besse de, gecenin karanlığından yararlanarak askerlere yaklaştı. Birkaçını etkisizleştirip silahlarına el koydu. Fakat öteki askerlerin yeri çok sarp olduğu için onlara ulaşamadılar. Geri döndüler.

Ama bir başka birlik, Kabaktepe'yi uzaktan kurşun yağmuruna tutmuştu. Çatışma öğleye kadar sürdü.

Şunu söylemek istiyorum: Türkler Kabaktepe'yi işgal ettikleri zaman, karşı tepede Kürt bağımsızlık bayrağı dalgalanıyordu. Burayı savunacak gücümüz olmadığı için, arada bir birkaç kişi gidip orada görünüyordu. Türkler bir türlü buraya yaklaşma cesareti gösteremediler. Bayrak sonuna kadar orada kaldı."

Ihsan Nuri, en büyük trajedilerin yaşandığı, kadın ve çocukların topluca katledildikleri Zilan'a da değiniyor ve şöyle diyor:

"Ben, saldırının yolunda gitmesi için, Kör Hüseyin Paşa'nın oğulları Memo ve Nadir, Erciş halkından Seid Resule Berzenci ve Heseni süvari birliğini Zilan vadisine gönderdim.

Zilanlılar, Ağrı süvarilerini büyük bir sevinçle karşıladılar. Bu sevinç içinde, emirnamede yazılı tarihi anlamadılar. Haşan Abdal üzerine erken saldırdılar. Haşan Abdal'daki ordugâhta 200 asker bulunuyordu. Zilanlılar, zorlu bir savaştan sonra Haşan Abdal'ı ele geçirdiler. Askerleri esir edip silahlarına el koydular. Ardından aynı bölgede bulunan Norşad şehrine hücum ettiler. Şehirde bir piyade taburu ile bir mitralyöz bölüğü vardı. Komutan, Norşad kalesini savunmak için, her tarafı onarıp muhkem-leştirmişti. Fakat Kürtlerin kendi davaları ve vatanları için kendilerini feda edebileceği, komutanın aklına gelmemişti. Norşad, 24 saat bile dayanamadı. Kale zapt edildi. Komutan çatışmada ölmüştü. Sağ kalan asker ve subaylar esir alındı.

Kürtler, Norşad'la birlikte Erciş ve Bargeri şehirlerine de saldırmışlardı. Erciş'in bir kısmı, Bargeri'nin tümü hemen alındı. Türkler, Erciş'in imdadına yetişmek üzere top ve asker gönderdiler.

Yardıma gelenlerin yolu kesildi. Kurtulamayacaklarını anlayan Türkler teslim oldular. Türkleri esir alanlar Hayderi savaşçılarıydı. Teslim üzerine tepelerden iniyorlar. O sırada, askerler az olduklarını görünce silahlarına sarılıyorlar. Çatışma çıkıyor. Kürtler mermileri bitene kadar çatışıyor ve orada ölüyorlar. Böylece Türk yardım birliği Erciş'e yetişiyor."

Ihsan Nuri savaşan aşiretleri tek tek sayıyordu. Bu arada, savaşın kaderini değiştiren nedenleri sıralarken, silah ve cephane kıtlığının yanında Kürdün Kürde silah çekip saf değiştirmesini en başa koyuyordu.

Keskoi aşireti ve diğer bazı aşiretlerin saf değiştirip Türklerin yanında yer almasının olayları etkilediğini yazıyordu. Bu arada Kör Hüseyin Paşa'nın oğlu ve bir diğer aşiretin reisi olan Seid Re-sul'la çekişme içine

girmesinin de zararlar verdiğini naklediyordu. Dersim in bir türlü ayağa kalkmamasını da, nedenlerden biri olarak sayıyordu.

* * *

Kürtler, ilk çatışmalarda başarı elde etmişlerdi. Fakat ilerleyen zaman içinde gerilemeye başladılar.

Ihsan Nuri anılarında şöyle yazıyor:

“Silahımız yoktu. Silah ve kurşunları savaşarak düşmanın elinden alıyorduk. Kanikork savaşma kadar benim bile tüfeğim yoktu. Bu savaşta bir tüfek ele geçirdim.”

Ihsan Nuri, hiçbir yerden maddi yardım alamadıklarını, Ermeni Taşnak Partisi nin söz verdiği paralarınsa kendilerine ulaşmadığını belirtiyordu.

Sovyetler Birliği ve Iran da savaşın hemen başında, 1930 Temmuzunda Türk devletinin yanında yer alıyordu. Kürtler, üçlü kıskaca alınmıştı.

Ihsan Nuri, İran’ın savaşa girmesi konusunda, “Iran sınır karakolunun bulunduğu Ayıbey yönünden, önce top, sonra mitral-yöz ve tüfek sesleri yükseldi. Bunun bir yanlışlık olduğunu sandım. Gidip kendim baktım. Gerçeği gözlerimle gördüm” diyordu.

Ihsan Nuri, Sovyet cephesi için şunları yazıyordu:

“Sovyetler Birliği kuvvetlerinin, Türk kuvvetlerine yardım için, Aras nehrini geçerek Küçük Ağrı eteklerine vardığını bana haber verdiler. Ruslar Türklere yardım ediyordu. Kuvvetlerini Culfar’a yığmışlardı.”

Ihsan Nuri ve arkadaşları, 1930 Eylülünde Ağrı Dağının doruklarına sığınıp burada direndiler. Fakat fazla dayanamadılar. Dağılma başladı. Çemberi yarabilenler Iran Kürtlerine karıştı.

Ermeni yazar Garo Sasuni, Ağrı isyanındaki “üçüncü göz”dü. Olayları tarafsız bir bakışaçısıyla inceliyor ve yorumluyordu.

Garo Sasuni, *Ulusal Kürt Hareketi ve Ermeni-Kürt İlişkileri* adındaki kitabında, Ağrı isyanının bütün Kürdistan ve Kürtleri kapsamadığını söylüyor ve devam ediyor:

“Ağrı hareketinin üç büyük lideri vardı: İhsan Nuri Paşa, 1b-rahime Husseke Telle Paşa ve Zilan Bey... Bunların üçü de geniş siyasi görüşlere sahipti. Ermenistan ve Kürdistan’ın bağımsızlığından yanaydı. Güçlü yeteneklere sahip üç liderin çevresinde isyancı aşiretler ve devrimci Kürtler toplanmışlardı. Üç liderden başka şu liderleri de sayabiliriz: Ferzende Bey, Adevi Aziz, Ta-ceddin, Kamil Mahor, Yusuf Redkini, Mustafa Kelo takma isimli Dijana Hesse Sori ve diğerleri...

1930’da, Kürtler daha hazırlıklarını tamamlamamışken, Türkler saldırdılar. Bu sırada, Dersim başta olmak üzere birçok Kürt bölgesi hareketsizdi. Buna rağmen, Abağa, Pergiri, Zilan ve Malazgirt’teki Kürt güçleri birlikte hareket ederek, yolları üzerinde bulunan askeri ve idari merkezleri işgal ettiler. Kanlı çatışmalardan sonra Erciş ve Zilan kasabalarını aldılar. Vanlıların hücumuyla Van şehri de işgal edildi. Fakat şehri uzun zaman elde tutamadılar. Çarpışmalar yayıldı. Hakkari’nin bir kısmı isyan bayrağını açıp Türk askerlerini kırarak Çölemerik’i aldılar.

Türkler temel güçlerini Zilan ve Erciş bölgelerinde topladılar. Savaş kızıştı. Kürtler, 7 Türk uçağını düşürdüler. Binlerce kurban verdirttiler. Savaşçıların silah ve cephaneleri tükendi. Ağrı Dağına çekildiler. Türkler, öçlerini silahsız sivil Kürtlerden aldılar. 5 bin kadar kadın, çocuk ve ihtiyarı katlettiler. 200 kadar köyü talandan sonra yaktılar. Aynı gaddarlığı Van bölgesinde de devam ettirdiler. Yüzlerce Kürdü toplayıp Van Gölüne döktüler. Çarpışmalar bir yerde sönerken, bir başka yerde patlak veriyordu.

Hükümet, erimiş birliklerini takviye için kısmi seferberlik ilan etti. Avrupa basını, 15 Temmuz 1930 tarihinde Ağrı Dağı çevresindeki bölgede 60 bin kişilik ordu ve 100 uçağın toplandığını yazıyordu.

Türkler, temmuz ayında Beyazıt, Iğdır ve İran sınırından taarruza geçtiler. Fakat büyük kayıplar verip yenildiler.

Bundan sonra cephe sabitleşti. Savaş kesintisiz bir hal aldı. Kürtler zaman zaman baskın yapıp panik yaratıyordu.

Taşburun çarpışmaları meşhurdur. Kürtler zaman zaman Iğdır a hakim oluyor, Türk birliklerini Sovyet Ermenistanına sığınmaya mecbur ediyordu. Türkler çaresiz kaldı. Çok sayıda uçak kaybettiler. Salih Paşa’nın birlikleri Beyazıt yakınlarındaki bataklıklarda kısmen yok edildi, kısmen de esir alınarak büyük bir yenilgiye uğratıldı. Bunun dışında Van, Çatak, Hakkari, Hınıs ve Malazgirt bölgelerinde çarpışmalar sürüyordu. Şeyh Barzani, sınırı geçerek Hakkari çarpışmalarına hız verdi.

Ankara-Moskova işbirliği de uzun zaman gizli kalmadı. Kızıl Ordu birlikleri Aras nehrini geçip, Kürtleri boğmak üzere Türk-lere yardıma koştu. Moskova bununla da kalmadı, İran’ı Türkiye’yle işbirliği için zorladı ve ikna etti.

Buna rağmen Ağrı Dağı 25 Eylül’e kadar çok cesurane biçimde dayandı.”

* * *

25 Eylül 1930’da düzenli ordu karşısında yaşanan başarısızlık “genel yenilgi” sayıldı. Lider kadrosu dağıldı. “Tenkil” ve “tedip” başladı.

Birbirinden kopuk kimi liderlerin, “tek kişilik çı-kış”la uyguladığı gerilla yöntemleri işe yaramıyordu.

Kürtler, nereye olduğunu bilmeden, panik içinde kaçıyordu.

Dönemin yarı resmi Cumhuriyet gazetesi, Ağrı bozgunundan sonra, birinci sayfasında yayınlanan bir karikatürde, mezar taşının altına, “Muhayyel (hayali) Kürdistan burada gömülüdür” cümlesini yazarak sonucu ilan ediyordu.

RESMÎ TARİH VE YAŞAR KEMAL

Kürtler için her türlü muamele "mubah", suç işleme özgürlüğü ise sonsuzdu.

Günün birinde, biri çıkıp insanlığın evrensel hukuku adına suçlulardan hesap sormasın diye, hukuka uygun olamasa da, yasalardaki boşluklar sıkı sıkıya kapatılmış, "tedip ile tenkil" için sonsuz özgürlük getirilmişti. Bu amaçla, 1931 yılında, "isyan bölgesinde işlenen ef'alın (fiil, eylem, işlem) suç sayılmayacağına dair kanun" yürürlüğe giriyordu.

Bu yasanın birinci maddesinde şöyle deniliyordu:

> "Erciş, Zilan, Ağrı Dağı havalisinde meydana gelen isyan bölgesinde, bunu müteakkip Birinci Umum Müfettişlik mıntıkası ve Erzincan'ın Pülümür kazası dahilinde yapılan takip ve tedip hareketleri münasebetiyle 20 Haziran 1930'dan 1 Aralık 1930 tarihine kadar askeri kuvvetler ve devlet memurları ve bunlar ile beraber hareket eden bekçi, korucu, milis ve ahali tarafından isyanın ve bu isyana alakadar vak'aların tenkili emrinde gerek müstakilen ve gerekse müştereken eşlenmiş ef'al ve hareket suç sayılamaz."

Böylece, yeryüzünde devletin her personeli ayrı ayrı birer "infaz" elemanı kesiliyor, onlara sonsuz yetki veriliyor, dokunulmazlık tanınıyordu.

Zilan bölgesinde yürüyen bütün canlılar hedefti. "Kürtler koyun kılığına bürünüyor" denilerek koyun sürüleri havadan bombalanıyordu. Ortasına bomba düşen koyun göğe fırladıktan sonra, cansız olarak yere düşüyordu.

* * *

İnsanlar arasında ise yaş ve cinsiyet ayırımı yapılmıyordu. Düşman görüldüğü yerde, “müstahak olduğu akıbete uğratılıyordu.

Ankara’nın Kızılcahamam ilçesine bağlı Etil köyünden ipek Yılmaz, 1990’da 85 yaşındaydı. Pişmanlık ve hüzün içinde anılarını anlatırken, “onların da Müslüman olduklarını bilmiyorduk diyordu.

ipek Yılmaz, askerlik yaparken Zilan bölgesinde sivil katliamlarda rol almıştı. Bir yayla baskınına katıldığını, bebek, ihtiyar kimsenin sağ kurtulamadığını söylüyordu. Birçoğu gibi o da, ihtiyarlığında, emir gereği suç işlediğini öne sürerek, ruhunu temizlemeye, vicdanını yıkamaya çalışıyordu.

Çağımızın ulu yazarlarından Yaşar Kemal, Kürt trajedisini en iyi bilenlerdendi. Trajedinin külleri, hemen hemen bütün romanlarının sayfalarına serpilidir.

Yaşar Kemal, Ağrı kırımının bir sahnesini, *Deniz Küstü* romanının 8. baskısının 88. sayfasında şöyle anlatıyor:

"...Ağrı Dağında diyordu, Selim Balıkçı. Ben bu yarayı Ağrı Dağında aldım. Ağrı Dağında Kürtler isyan çıkarmışlardı. Ben o zaman Erzurum’da askerdim.

Başını kaldırdı, bana baktı.

— Sen Ağrı Dağını gördün mü? diye sordu.

— Gördüm, dedim. Tepesine kadar da çıktım.

Bana, inanmaz inanmaz baktı.

— Tam tepesine kadar mı?

Tam tepesine kadar değil... Ağrı Dağının tepesine varınca önce bir düzlük görürsün.

— Eeeee?

O düzlüğün üstünde de, üç tane başka küçük tepecik vardır. Asıl Ağrı Dağının en yüksek yeri, söylediklerine göre bu üç tepecikten biridir. İşte ben o düzlüğe vardım da, o en yüksek tepeye çıkamadım. O en yüksek tepenin de yüksekliği altmış metre kadarmış.

— Nasıl ölçüyorlar dağların yüksekliğini?

— Bir alet var, gördüm, dedim. Demek sen Ağrı Dağında...

— Kürtlerle çarpıştım. Kürtler yaman adamlar, çok atıcı... Karşılıklı çarpışırken, ben asker kasketimi bir değneğe takıp çıkarıyordum. Çıkar çıkmaz kasketim en az beş kurşunu birden yiyordu. Bizim bir komutanımız vardı, adı Salih Paşa... Meymenetsiz bir adamdı ya, Atatürk onu severmiş. Beni yanına çağırıyordu, hele bir bitsin Selim diyordu, hele bir bitsin, emekli olacağım, geleceğim senin Menekşe’den bir tarla alacağım. Şapkasını yana yıkıyordu. Cemal Gürsel gibi kabadayı paşalar hep böyle şapkalarını yan yıkarlar. Belki de Çekmece’de bir tarla alırım. At yetiştireceğim, domates dikeceğim. Seninle balığa çıkacağım. Ta Büyükada’ya kadar kürek çekerek gideceğiz, diyordu. Sen denizden korkarsın paşam, diye takılıyordum. Ne, diyordu gülerek, korkmak diyordu. Ama paşanın denizden ödünün koptuğu belliydi.

Bir Kürt bir askeri öldürürse, bu paşa var ya kuduruyordu. Ölen her askere karşılık bir Kürt köyü yakıyor, ne kadar erkek varsa köyde kurşundan geçirtiyordu. Hiç aklı almıyordu, bu

dil bilmez köylünün Atatürkümüze başkaldırmalarını. Deli divane oluyor, elinize geçen her Kürdü kurşundan geçirin, bir tanesini sağ bırakmayın bu yılanların, diye bağırıyordu. Asker onun dediğini dinleseydi, şimdiye Türkiye'de bir Kürt kalmazdı. Biz askerler ne yapıyorduk, yakaladığımız Kürtleri serbest bırakıyorduk; din kardeşi değil miydik? Paşa böyle yaptığımızı bir duysa, alimallah tüm orduyu Kürtler gibi kurşundan geçirirdi.

Bazı askerler zengin oldular, bir altına bir can bağışlayarak. Kürtlerde çok para, çok altın vardı. Ben bir kuruş almadım bıraktığım Kürtlerden. İnsanlık için... Bizim memlekette can karşılığı para alınmaz. Ben hiç para almadım. Her askerin çantasında kağıt paralar, birçok altın gerdanlık, bilezik, altın halhallar, altın hızmalar...

Halhal dedikleri, kadınların ayak bileklerine taktıkları bir hoş bileziklerdir. Hızma dediklerini de, burunlarına takarlar.

Bir bahar, Ağrı Dağını, eteklerini bir bir dolaşarak yaktık, yıktık, yangın yerine çevirdik. Öldürmedik, sürmedik adam koymadık. Kürtlerin kökünü kestik...

Salih Paşa, o gün çarpışma bitip akşam olunca, bize yardım eden Kürt beylerini de çadırına çağırır, sabaha kadar içer, Kürt beylerini de oynatır, kendi de, o gün öldürülen Kürtlerin şerefine kadeh kaldırır, göbek atardı.

Bir sabahtı. Salih Paşa beni çok içirmişti. (...) Gözümü açtım ki, ne göreyim; bir karyolada, sakız gibi bir yataktayım."

Yaşar Kemal'in anlattığı Salih Paşa, gerçek bir isimdi. Salih Paşa adı, Dersim'de de ortaya çıkacakn. Bu Salih Paşa, daha sonra Genelkurmay Başkanı olan Salih Omurtak'ri.

Ağrı savaşını yöneten Salih Paşa, 15 Temmuz 1930 tarihinde yayınladığı bildiride şöyle diyordu:

"Eşkıya çeteleri, çok perişan ve münhezin bir halde Zilan ve Hacıdırı derelerine sığınmışlarsa da; ordumuzun, bu dereler etrafinda tedricen sıkışan çemberi içinde, hiç kurtulmamak şartıyla yok edilmiştir."

Hiç kurtulamayanların kaçı bebek, kadın, çocuk ve ihtiyardı?

Salih Paşa'nın resmi bildirisi, bu konuda herhangi bir ayrıntı vermiyordu. Basın da, kaçışı kurtuluş sanıp, Zilan'da topluca yok olan silahsız, savunmasız sivillere ilişkin ayrıntı yayınlamıyordu.

1930'daki Kürt ayaklanmasına katılanların sayısı, tüm alanda birkaç bin silahlıyı bulmuyordu. İhsan Nuri, anılarında Ağrı Dağında 300 kişiyle

direndiklerini söylüyor, “500 kişilik bir ek gücümüz olsaydı, Türk ordusuna yenilmezdik” diyor.

Ermeni yazar Garo Sosuni, iki tarafın savaş gücünü karşılaştırıyor ve şöyle diyor:

> “Her ne kadar büyük miktardaki Türk birlikleri Van, Hakkari, Muş, Hınıs ve Iran sınırında isyancı aşiretlerle meşgul olduysa da, savaşın asıl merkezini Ağrı Dağı teşkil ediyordu. Ağrı’dan Van Gölünün güneyine kadar, savaşa katılan Kürt ulusal hareketi savaşçılarının sayısı 10 bin idi. Halbuki Türk ordusunun toplamı 60 bini buluyordu. Hatta Avrupa ve Amerika’nın önemli gazeteleri, bu rakamı 100 bin olarak vermekteydi. Ayrıca Türkler 1400 tane de uçak kullanıyordu.”

Devletin yarı resmi yayın organı durumunda olan Cumhuriyet gazetesi, 16 Temmuz 1930 tarihindeki sayısında, Zilan vadisindeki toplu katliamı şöyle veriyordu:

> “Karaköse, 14 (Özel muhabirimiz bildiriyor) - Ağrı eteklerinde eşkıyaya katılan köyler yakılarak, ahalisi Erciş’e sevk ve orada iskan olunmuştur.
>
> Zilan harekâtında imha edilen eşkıya miktarı, 15 binden fazladır.

Yalnız, bir müfreze önünde düşüp ölenler 1000 kişi tahmin ediliyor. Zilan deresine sıvışan 5 şaki teslim olmuştur. Buradaki harp, pek müthiş bir tarzda cereyan etmiştir. Zilan deresi, lebaleb cesetlerle dolmuştur.”

Gazetenin yazdığı sayıda silahlı isyancı bulunmadığına göre, öldürülenler, savaştan kaçan masumlar mıydı?

KATLİAMCI ASKER ANLATIYOR

Merkez üssü Ağrı Dağı olan isyancılar, uçak ve toplarla takviyeli, 100 bin kişilik Türk ordusu ve yardım eden Ruslar ve Iran-lılarla savaşmak zorunda kalmış ve yenilmiş, cephe dağılmış, sivil, savunmasız halk kırımın hedefi olmuştu.

Kırım kollarını gören halk, köyleri boşaltmış, dört bir yana dağılıp bebeği, ihtiyarıyla insanlar, kurtuluş umudunu dağlarda aramış, doruklara, vadi ve kanyonlara sığınmışlardı.

Sığınaklardan biri de, Kürtçede "filizler" anlamına gelen "Zilan" bölgesiydi. Zilan deresi olan kanyondu.

Zilan, Beyazıt'tan başlayarak, yükselen tepeleri, düzlükleri, yer yer daralan, kilometreler boyu genişleyerek açılan çayırları, yayla ve otlaklarıyla, Van'ın Erciş'ine kadar uzanan vadinin adıydı. Zilan, bahar karlarından hemen sonra başlayan yayla zamanıyla birlikte, koyun sürüleri, yan yana konan "el"le (obalar) "şe-ni"leşiyor. Yıldızların alabildiğine yakın göründüğü Zilan gecelerinde, yayla ateşleri uzaktan uzağa birbirine göz kırpıyordu. Gece yelleri, ot ve çiçek kokuları taşıyordu.

Zilan zemininin orta yeri, çatlayacak kadar olgunlaşmış, kabuğunun altı kütür kütür olmuş, bıçaklanmış karpuz gibi, iki kol halinde yarık...

Bu, Kürtlerin efsanevi "Geliye Zilan"ıdır. İngilizcesi "kanyon" olan Geli'nin Türkçede karşılığı yok. Türkçede, küçük akarsulara, çukurluklara, "Gelilere" de "dere" deniyor. Biz de, Türkçedeki deyimle "dere" diyelim.

Zilan deresinin uzunluğunu kilometre olarak bilmiyorum, ama Beyazıt önlerinden Van Gölüne kadar uzanıyor. Derin yamaçları, yer yer bir kıyıdan

ötekine atlanacak izlenimi verecek kadar yakın. Bazı noktalarda ise uzak...

Yamaçları yaklaşsa da uzaklaşsa da Zilan deresi, boylu boyunca uzanan dipsiz manzarasıyla, yer kürenin merkezine inen bir kuyuyu andırıyor. Yamaçları sarp, kertenkelelerin bile zor tutunduğu dikliktedir. Dünyanın merkezine varıyormuş izlenimi veren derinliği, bazı bölgelerde kilometreleri buluyor.

Zilan deresinin zemininde dört mevsim soğuk, duru sular çağıldar. Pınarlar, yamaçlarından aşağıya cam duruluğunda sular akıtır. Aşağıda, dipte birleşerek, ağaçlar, otlar arasında çağıldar.

Baharda yaylaları, çayırları, deresiyle Zilan baştan başa çiçek kokar. Havada çiçek ve ot kokuları akar. Geçeni sarhoş edercesine...

“Gula Maran” (yılan gülü) mevsiminde Zilan’ın yılanları sarhoştur. Dibinde yatarak ağır, uslu öyle dururlar.

Yaz ortalarında, Zilan’da olgunlaşmaya başlayan yaban elması, armut ve “hulitırşık” kokuları, otların, çiçeklerinkine karışarak akar...

Zilan vadisi, yalnız yaylalar, otlaklar, çayırlar cenneti, Gula Maran’ın benzersiz kızıllığıyla açtığı tek yeryüzü parçası değil, dünya kurulduğundan beri, zalimin zulmünden kaçanların da barınağıydı. Hıristiyanları korudu; Müslümanlığı seçen, ya da karşı çıkanları, 1900 lerin başında da sakladı. En son, Birinci Dünya Savaşı’nda istilaya çıkan Ruslardan kaçan Kürtlere barınaklık etti.

Zilan'ın koruyucu, mazlumu esirgeyip saklayan efsanesi 1930’da kırılarak yerle bir edildi.

* * *

Ağrı Dağı bozgunundan sonra Kürtler akın akın Geliye (dere) Zilan’a sığınmışlardı. Toplanan insanların sayısı, hiç kimse tarafından hiçbir zaman bilinmedi. Ama korkudan kaçan Vanlılar, Bitlisli, Ağrılı, Beyazıtlılar “Türk askerlerinin giremeyeceği bir korunaktır” düşüncesiyle Geliye Zilan’a akın ediyor, derinliklerine iniyorlardı.

“Ben isyana katılmadım” düşüncesiyle, kendini güven içinde hissedenler ise yayla ve düzlüklerinde, “kom kom” çadırlarını açmışlardı.

Fakat, yanılgıları aynı zamanda tarihin en büyük toplu kırımını beraberinde getirecekti. Zilan dağları, yamaçları ve Geliye Zilan tarihte benzeri olmayan bir katliama tanık oldu.

Giriş ve çıkışları tutulmuş, on binlerce asker tarafından baştan başa sarılmış Zilan deresinde, kırım başlamış, kırım boyunca yer gök insan feryatlarıyla dolmuştu. Yeni doğmuş bebekten 90’lık ihtiyara kadar her yaş ve cinsiyetten sayısız insan; mitralyöze tutularak, süngülenerek, buğday başağı biçilircesine yok edildi. “Zilan deresi”nde topluca katledilen insan sayısı hiçbir zaman bilinemedi.

Dönemin yarı resmi Cumhuriyet gazetesi, Zilan’daki kırım ve kan sesini “zafer” olarak duyuruyor ve “Zilan deresi lebaleb, insan ölüleriyle doldu” cümlesini manşete çıkarıyordu.

Zilan yaylaları yanıyordu. Yangınların içinden insanlar fırlıyor, can derdi ve feryat figan içinde alevlerin arasından çıkanlar, kurşunlanıyordu.

Kırımın resmi söylemdeki adı, “eşkıya tenkili” idi.

Dursun Çakıroğlu, 1906 yılında Trabzon’da doğmuş bir köylüydü. Dursun Çakıroğlu, askerliğinde, çavuş rütbesiyle Zilan katliamına katılmıştı.

1990’da Ankara’nın Söğütözü semtindeki gecekondu mahallesinde yaşıyordu. Dinç, sağlıklı görünüyordu. Mahallede “Laz Hoca” lakabıyla tanınıyordu. Kendini, tutku derecesinde İslam dinine adamış, ibadete vermiş gibi bir hali vardı.

Tek derdi ise hacı olamamaktı.

Çok istediği halde, parasızlık yüzünden, Mekke’ye gidip Ka-beye yüz sürememiş, hacı olmayı Allah nasip etmemişti. Hac parasını bir türlü denkleştiremediği için öfkeliydi. Ama yalnız kötü talihine, yardım etmeyen çocuklarına değil, yürekten bağlı olduğu devletine de...

Dediğine göre, hacı olamadan ölürse, gözleri açık gidecekti öbür dünyaya.

Gençliğinde, uzun yıllar askerlik yapıp “memleketi kurtarmak” için canını siper etmiş, kurşun sıkmış, Kürtlerle savaşmıştı. Ama devlet hizmetlerini görmezlikten gelmiş, onu hacı bile yapmamıştı.

“Sen Müslüman ve dindar olduğunu söylüyorsun, Laz Hoca. Zilan’da öldürdüğün kadınlar, çocuk ve ihtiyarlar da Müslüman değil miydi?”

irkildi Laz Hoca. Uykudan uyanır gibi oldu. Bakışları yere indi. Susup kaldı. Geçmişinden sıkılır, utanır gibi olmuştu.

Benzer soruları o da kendi kendine sormuş muydu? Öldürülen çocukların, ihtiyar ve savunmasız kadınların çığlıkları rüyasına giriyor, uykusunu bölüyor muydu? Utancın kahrını yaşıyor muydu? Sıkışmış, çaresiz kalmış gibi savunmaya geçti:

> “Benim bir suçum yok ki” diyordu. “Ben, hepimiz emir kuluyduk. Bir askerdim. Emir verdiler, yaptım. Komutanımız Deli Kemal di. Kürtlerin vatan haini ve düşman olduğunu söylüyordu. Emir verdi, ‘ateş serbest’ diye. Emrine uyduk ve vurduk.”

Sustu. Sonra kendi kendine konuşur gibi, “Oldu bir kere. O orada kaldı,” dedi.

O, kanlı bir tarihin cellatlarından biriydi. Önüne konan teyp çalışıyor, söylediklerini kaydediyordu. Sonra söyledikleri birleştirildi. Aşağıdaki metin ortaya çıktı:

> "Askerlikte çavuştum. Herhalde üstlerimi memnun etmiş olmalıyım ki, bu rütbeyi vermişlerdi.
>
> Karaköse’deki (Ağrı) harpte Kürtlerle savaştım. Karşılıklı kurşunladık birbirimizi, iki taraftan da çok adam öldü. Vurduğum olmuştur belki. Atıyordum kurşunu.
>
> 1934 senesinde bana tezkere verdiler. O zamana kadar orada kaldım. Tezkereden önce oldu o mesele. Çok mesele oldu. Çok kan döküldü.
>
> Yayla meselesi yaz mevsiminde oldu. Ağustos ayı olabilir. Yerlerini önceden keşfetmiştik. Zilan yaylasında, büyük bir düzlüğü çadırlarla doldurmuşlardı. Yüzden çok çadır vardı. Sürüleri çoktu. Yaylanın çevresinde yayılıyordu. Atları, eşekleri de çoktu. Onların hepsine el koyduk sonra. Atları yükte, binekte kullandık. Koyunları yanımıza aldık. Yemek için kestik. Koyun çoktu. Her taraf sahipsiz koyunla doluydu. Asker et yemekten bıkmıştı.
>
> Geceden sardık yaylayı. Sabah erkenden yaylada bir hareketlilik başladı. Her nasılsa fark edip, öğrenmişler bizi. ‘Askerler geliyor’ diye göçe, kaçmaya hazırlanıyorlardı.
>
> Komutanımız Deli Kemal Paşa, kahvaltı için emir verdi. Kahvaltımızı yaptık. Sonra yaylayı çepeçevre iyice sardık; yavaş yavaş yaklaştık.
>
> Görünürlerde çok az erkek vardı. Herhalde kaçmışlardı. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar vardı ortalıkta. Aralarında birkaç delikanlı...

Bizi karşılarında görünce, bir feryattır koptu. Kadınlar, çocuklar oradan oraya koşuyor, ağlıyor, figan ediyorlardı.

Deli Kemal Paşa, ‘Çök!’ diye emir verdi askere. Diz çöktük.

Sonra bağırdı:

‘Ateş serbest!’ diye.

Rastgele, verdik kurşunu. Yayla ana baba gününe döndü. Feryatlar, inleme, ağlamalar, kaçışma, konuşma...

Hiç karşılık veren olmadı. Kadın ve çocuklardı. Çarpışma çıkmadı. Aniden bastırmıştık. Belki silahlarına davranmaya vakit bulamadılar. Bilmiyorum. Belki silahları yoktu. Ama çatışma olmadı.

Kötüydü. Her şey çok kötüydü. Kadınların, çocukların feryadı, kaçarken vurulmaları... iyi bir şey değildi. Ama emir işte...

Çok kanlı oldu. Çok kişi öldü. Sonradan 600 ölü dediler. Bence daha çoktu. Küçücük çocuklar da vardı. Her yaşta işte. Bir evde, köyde hangi yaşta insan varsa...

Dört saat taradık tüfek ve mitralyözlerle. Sağ yakaladığımız 20-30 kişinin dışında kurtulan olmadı. Yaylım ateşinde köpekler, atlar da vurulmuştu.

O yayladakilerin suçu neydi, bilmiyorum. Kürt diyorlardı. Devlete isyan etmişlerdi.

Sesler, kıpırtılar kesilince çadırlara girdik. Her taraf ölü... Çok ölü vardı. Birbirine sarılıp kalmış çocuklar, kadınlar, ihtiyarlar orada burada düşüp ölmüşlerdi...

iyi değildi.

Bazı arkadaşlar, ölülerin üstlerini başlarını aradılar. Altınlarını, paralarını aldılar. Benim yüreğim kaldırmadı. Ölülerden bir şey almadım. Çadırları yakıp ayrıldık oradan.”

* * *

Dursun Çakıroğlu’nun, *Kürt savaşında “insaniyete dair” anıları* da vardı. “Esir aldıklarımız da oluyordu. Ama bunların çoğu öldürülüyordu,” diyordu, Laz Hoca...

İnsanlık da yapıp, bir hayat kurtardığını ise gururlanarak anlatıyordu:

“Bir köyü ateşe verdikten sonra, esir aldıklarımızı birbirine bağladık. Yanımızda götürdük. Neden orada öldürülmediklerini bilmiyorum. Çünkü esirler de öldürülüyordu. Esir aldığımız bu kafilede, bir genç vardı. 16-17 yaşlarındaydı. Çok yakışıklı, temiz bir delikanlıydı. Onun ölmesine gönlüm razı olmadı. Kayalık, çetin bir yamaçta, gizlice ellerini çözdüm.

‘Kaç saklan’, dedim. Bir sıçrayışta kayalar arasında kayboldu.

Yıllar sonraydı. Bir iş için Polatlı’ya gitmiştim. Otobüs beklerken biri uzaktan bana bakıyordu. Çok dikkatli bakıyordu. Huzursuz oldum. Yürüdüm, öteye gittim. Ama yanıma geldi:

— Sen Dursun Çavuş değil misin? diye sordu.

Tanıyamadım onu. Kürt şivesiyle konuşuyordu.

Kürtler arasında çok kalmıştım. Savaşmıştım. Kinli biri de olabilir diye adımı gizledim.

— Birine benzettin herhalde. Benim adım Dursun mursun değil, dedim.

Yüzüme bakıp güldü:

— Seni tanıdım, dedi. Sen Dursun Çavuşsun.

Onu o zaman hatırladım. Bu kurtardığım delikanlıydı. Ama onca yakını öldürülmüş birine tanışıklık veremedim. Yürüdüm, gittim...”

ALTINCI BÖLÜM

DERSİM SIRASINI BEKLİYORDU

1920’de “kanlı Koçgiri” yaşanmış, 1925’ten itibaren Kürt yurdunun bütün parçaları, kan ve ateşe boğulmuştu.

1930’ların ortalarında Kürt dağları, köyleri ve insanlarıyla baştan başa yara bere içindeydi.

Yurduna dönebilen, dağdan inen insanlar yangınları söndürüyor, yıkıntıları inşa ediyor, bir yandan da kayıp kardeşler birbirini, anneler, babalar evlatlarını arıyordu.

Osmanlıların bütün akınlarında başarısız kalıp bir türlü giremediği bölge olan Dersim, yeni dönemde yara almamış, yangınlar yaşamamıştı. Kürtlerin safında Şeyh Said isyanına katılmamış, Ağrı’ya karışmamış Dersim, kendi ayakları üstündeydi.

Cumhuriyetçiler, çoğunluğu Alevi olması nedeniyle, “siz onlardan değilsiniz” söylemiyle Dersim’i adeta ayırmış, böylece sırası gelene kadar kırım ve kan sesinden ayrı tutmuş, doku~~nm~~amıştı.

Dersim, dostça söyleme ve güler yüzlü yaklaşıma kanmıştı. Büyük çoğunluğuyla Dersimliler, kendilerini güven içinde hissediyordu.

O “güven ve huzur ortamında”, yaklaşan tehlikenin ayak seslerini de duyacak halde değillerdi. “Sesi” haber verenleri felaket tellalı” ilan ediyor, inadına köylerinde oturuyorlardı.

Ama, “girilemeyen tek bölge” olarak Dersim, sırasını bekliyordu. Ziyaretçiler kapıdaydı.

Dersimliler, ayak seslerinden habersizdi. Ama kurmay heyetleri, “Dersim’in iyiliği için” inceden inceye planlar hazırlıyorlardı. 1935’e gelindiğinde, hazırlıklar ilerlemiş, “sefer” yolları açılmış, kışlaların inşaası bitmişti.

“Tedip ve tenkillerin emektarı” ismet Paşa (İnönü) planlarını hazırlamış, “Sel Seferleri” adıyla vuruşunu yapmaya hazırdı.

ilk hedef, halkının “Rızo” dediği, Seid Rıza’ydı.

RIZO

Mehmet Aladağ, Elazığ'da beden işçiliği yapıyor, kazancıyla ailesini zar zor geçindiriyor, ama devlete pay veremediği için, 1937 yılında "kazanç vergisi kaçakçılığı" gerekçesiyle, Elazığ cezaevinde yatıyordu.

Bir süre sonra, Seid Rıza'yı da Elazığ cezaevine getirdiler.

Mehmet Aladağ, onu görünce şaşıp kaldı. Çünkü, gördüğü Seid Rıza, resmi bildiri ve söylemlerle tanımlanan kişiye hiç benzemiyordu. Bildirilerinde o, canavar yapılı, kana susamış biri olarak tanıtılıyordu.

Karşısındaki kişi ise, nurani yüzlü, ak sakallı, sineği bile rahatsız etmemeye özen gösteren, mülayim, sevecen bakışlı, filozof söylemli, kendi halinde bir ihtiyardı.

Mehmet Aladağ anlatıyor:

> "Seid Rıza'nın getirileceği haberi, önceden duyulmuştu, cezaevinde. Heyecanla bekliyorduk. Gece yarısı getirdiler. Uzaktan seyrettik gelişini. Etrafında, çok süngülü asker vardı. Elleri kelepçeliydi. Ayak bileklerine zincir vurmuşlardı. Zorlukla yürüyordu.
>
> Herkes gibi ben de onu, dev cüsseli, zapt edilmez biri sanıyordum. Ortanın üstünde boyda, halim selim bir ihtiyardı, getirdikleri. Gür, uzun, göbeğine doğru sarkan sakalını aklar sarmıştı. Üstü başı temizdi.
>
> Ziyaretine gitmek için askerlerin çekilmesini bekledik. Etrafında büyük bir kalabalık toplanmıştı. Kürtler elini öpüyor, geçmiş olsun dileğinde bulunuyorlardı.
>
> Yanına gelip saygılarını sunan herkese nereli olduğunu ve neden cezaevinde yattığını soruyor, 'insanın başına her şey gelir, bu da geçer' diye teselli ediyordu.
>
> Kürtler saygı gösteriyor, önünde eğiliyorlardı. Hizmet etmek için yarışıyorlardı. Ama o, çok mütevazı bir adamdı. Kimseden bir şey istemiyor, ziyarete gelenleri ayakta karşılıyor, oturması için yerini veriyordu.
>
> Cezaevinde çok az yemek veriliyordu. Ekmek kıttı. 'Siz yeyin, bize lazımsınız' diyerek ekmeğini gençlere pay ediyordu. Gençler, ikramı karşısında mahcup oluyor, kızarıyorlardı.
>
> Bir gün olsun kırık moralli görmedim. Gülümsüyor, herkese moral veriyordu. Birkaç gün sonra, bir delikanlı olan oğlu Re-şik Hüseyin'i ve birkaç Dersimliyi daha getirdiler.

Mahkeme önüne çıkacağı günü bekliyordu. Ama ümitli değildi. Mahkemeden söz edildiğinde gülüyor, ‘Testi kırıldı. Su döküldü. Ne olacaksa bundan sonra, bir an önce olsun’ diyordu.

Çok kalmadı cezaevinde. Soğuk bir gecenin yarısında, kalabalık bir asker grubu gelip aldı onu. Askerlerin arasında, siviller de vardı. Seid Rıza’nın başına toplandılar.

— Giyin, gidiyoruz diyorlardı.

Seyrediyorduk. Seid Rıza yatağında doğrulmuş,

— Nereye? diye soruyordu Seid.

— Mahkemeye! Cevabını alınca, Seid Rıza güldü:

— Gündüzler, gün ışığı bitti mi? Gece yarısından sonra mahkeme mi olur? Bu saatte ancak asılacak adam yatağından kaldırılır. Asmaya götürmeye geldiğinizi neden gizliyorsunuz, dedi.

Cevap vermediler. Giyinmesini beklediler.

Seid’in oğlunu ve öteki Dersimlileri de uyandırmışlardı. Başlarında durmuş, giyinmelerini bekliyorlardı. Oğlu Hüseyin, gencecikti. Güzel değil, çok güzel bir delikanlıydı.

Hazırlanınca Seid’i, oğlunu ve Dersimlileri alıp götürdüler. Giderken bize el salladılar. Bir daha geri gelmediler. O gece asılmışlardı.”

Seid Rıza’nın doğum tarihi hakkında kesin bilgi yok. 1937 Kasım’ındaki sorguda 83 yaşında olduğunu söylüyordu.

Dr. Nuri Dersimi, *Hatıralarım* adındaki kitabında soyağacı için şöyle diyor:

“Seid İbrahim, Batı Dersim’in Hesanan aşiretinin kabile reisleri, yani Ocak sülalesinden sürüp gelen ve Kürtlerce en asil sayılan bir ailenin oğludur. Tarikat noktasında da, en yüksek derece olarak Rehber mertebesine varmış olduğu için kendisine ‘Seid’ unvanı verilmiş. Bu şekilde gerek asalet yönünden ve gerekse manevi yönden Dersim’in Şeyh Hesanan aşiretlerinin hepsi, kendisini aşiretlerinin baş evladı olarak tanımıştır.

Dersim’in kuzeydoğu bölgesinde, Dersimlilerin asıl ataları adına armağan edilen Kaimen Sor ve Lırtik bölgelerinin Deri Ari köyünü kendisine merkez yapmıştı. Dört erkek çocuğu vardı. En küçükleri Rıza’ydı. Seid İbrahim, Rıza’da gördüğü zeka ve kararlılık nedeniyle onu çok severdi. Bu nedenle ölümünden sonra, aşiretlerin idari önderliğini Rıza’ya bıraktığını, vasiyetinde belirtmişti.

Dersimliler, Seid İbrahim’e, baba anlamına gelen ‘Babo’ unvanı vermişlerdi. Bunda haklı idiler. Çünkü Seid İbrahim, Dersim’i tamamen bağımsız ve Türk hükümetinin zulüm ve ihtiraslarından uzak bir halde tutmuştu.

Merhum Seid İbrahim, öğrenimini büyük atam Colik oğlu Mehmet Ali Efendi’den görmüştü. Mehmet Ali Efendi, Seid İbrahim’e Kürtlük düşüncesini telkin eden eşsiz bir Kürt bilginiydi. Seid İbrahim, oğlu Rıza’yı aynı düşünce ile eğitmişti.”

Nuri Dersimi, Seid Rıza’yı da şöyle anlatıyor:

> “Kürtler, Seid Rıza’ya ‘Rızo’ ve Rayber ve ‘babasının oğlu’ anlamına gelen, ‘Lace Baboyı’ unvanıyla seslenirlerdi. Şahsında, tavır ve hareketlerinde, Kürt karakteristiği, Kürt civanmertliği ve Kürt fizyonomisinin bütün özellikleri görülmekteydi.
>
> Babasının ölümünden sonra Lirtik’ten göç ederek, Tujik Dağı eteklerindeki Ağdat köyüne yerleşmişti.”

Seid Rıza’yı tanıyanlar onu, mütevazı bir halk lideri olarak tanımlıyordu. Nuri Dersimi’nin, *Kürdistan Tarihinde Dersim* kitabındaki anlatımı da bu tanıma uyuyordu. Dersimi şöyle yazıyor:

> “Kendisi de zaten fakirdi. ‘Ben fakir bir Rızo’yum’ derdi. Aşiret üyeleriyle bir sofraya oturur, güler, ikramda bulunur, yaşlılara hürmet gösterir, küçüklere bir kardeş gibi davranır ve bü- tün Kürtlerin kardeş olduklarını tekrar ederdi.
>
> Seid Rıza, hem büyük bir Kürt, hem de yüksek ruhlu bir insandı. Kibir ve azamet gösterenlerden nefret ederdi. Aşiret üyeleri gibi giyinir ve onlardan ayrılacak hiçbir işaret taşımazdı. Alçakgönüllülüğü o kadar genişti ki, hırs, kin ve düşmanlık taşımazdı. Aşiret içinde, bütün bireylerin yaşayış biçimlerinde maddi ve manevi bir eşitlik ve düzen kurulmasına dikkat ederdi. Genel toplantılarda, bütün Kürtlerin sürekli bir aile ve ocak evladı olduklarını ve kardeşlik bağlarıyla birbirlerine bağlı bulunduklarını, saadet ve felakette ortak olduklarını propaganda ederdi. Kürtlüğün tutsaklıktan kurtulması, hür ve bağımsız bir vatana sahip olması için her Kürdün çalışmaya ve gerektiğinde ölmeye borçlu olduğunu ilan ederdi.”

Seid Rıza, bir ağa ailesi geleneğinden geliyordu. Kürtlerin deyimiyle “hanedan” bir ailenin, üçü kız, yedi çocuğundan en küçüğüydü. Annesinin adı Kürtçe anlatımla “Xece”ydi (Hece).

Evin en küçüğü olmanın avantajlarını yaşayarak, Kürtçe deyimle “delali” (değerli çocuk) muamelesi görerek büyüdü. Daha çocukken, ak sakallılar meclislerinde bulunması, büyük muamelesi görmesi, sevgi ve saygı çemberinde olması, onu şımartmamış, tersine çocuk yaşta olgunlaştırarak “büyütmüş”tü.

Dersim, zenginler ve zenginlik diyarı değildi. Yoksulu çok, zengini azdı.

Kürtler arasında zenginlik, ailenin sahip olduğu bağ, bahçe, bostan, tarla ve çayırla değil, eldeki hayvan sayısıyla ölçülüyordu. Seid Rıza'nın ailesi sürüye sahipti. Bu açıdan, varlıklı sayılıyordu.

* * *

Kürtlerde kişi adları, bazen söylem takı ve kısaltmalarla değişikliğe uğruyordu. Erkek adları kısaltılıp, sonuna o harfi eklenerek söyleniyor, örneğin Hesen "Heso", Mehemed Memo oluyordu. Kadınlarda ise kısaltmaların sonuna e eki geliyordu. Emine'nin "Eme" olması gibi...

isimlerin çocuk yaşta uğradığı söylem değişiklikleri, bazen yaşam boyu sürüyordu.

Rıza yerine "Rızo" diye çağrılıyordu. Dersim'in tartışmasız lideri haline geldiğinde bile o halkın "Rızo"suydu. O da bunu benimsemiş, gerektiğinde, kendini "Rızo" diye tanıtıyordu.

Nitekim 1937 Eylülünde, köprü başındaki nöbetçinin, kim olduğunu sorması üzerine, "Rızo'yum ben" diye tanıtacaktı kendini.

* * *

Seid'in Dersim liderliğine tırmanışında ve zirvede tutunmasında, zekâ ve yeteneklerinin yanında, aile soy ağacı ile maddi zenginliğinin rolü de vardı.

Ailesi, Venk Kilisesi, Keşiş Kalesi ya da Keşiş Kilisesi de denilen ve eski çağlardan beri, hem Hıristiyan, hem de Müslümanlar-ca kutsal sayılan emanetlerin bulunduğu topraklara sahiplik ediyordu. Keşiş Kilisesi, İslamiyet'ten önce, Zerdüşt zamanından beri kutsal sayılan tavvaf merkeziydi.

Keşiş Kalesi, Munzur vadisiyle Zağderesi'nin birleştiği noktada Gogan Kalesi denilen yerdeydi. Ulu çınarlarla kaplı bu yöre, Seid'in aile mezarlığıydı.

iki din ve Islamın bütün mezheplerince kutsal sayılan toprakları ziyarete gelenler, konaklayıp kurbanlar kesiyor, giderken bakıcısı, koruyucusu olan aileye armağanlar bırakıyorlardı. Bu kendi başına bir gelirdi.

1937 yılında Seid Rıza hakkında düzenlenen iddianamede, Keşiş Kilisesi konusunda şöyle deniliyordu:

> "Seid Rıza'nın, Keşiş Kilisesi'ne yakın Venk isminde bir köyü vardır. Köydeki kilisede, alt tarafı gümüş savatlı, üst tarafı altın yaldızlı, tahminen iki kilo ağırlığında bir haç vardır. Bu haçın ortasında muhaddep bir cam içinde de fındık tanesi kadar bir nesne vardır. Bu nesne imam Hüseyin'in baş parmağının kemiğidir."

Venk Kilisesi, devlet eliyle aile arasında nifak unsuru olarak kullanılmış ve başarıya da ulaşılmıştı. Seid Rıza'nın kardeşinin oğlu Rayber, "Kutsal emanetlerde senin de hakkın var" denilerek karşı cepheye çekilmiş, amcasının kelle avcısı haline getirilmişti.

* * *

Seid Rıza, üç evlilik yaptı. Ilk eşinin adı Zeyne (Zeynep) idi. Zeyne, ilk meclise Dersim Mebusu olarak giren, Mustafa Kemal'in yanına alıp birlikte fotoğraflar çektirdiği Diyap Ağa'nın kızıydı. Fakat çok yaşamadı. Onun ölümünden sonra, Ele (Elif) ile evlendi.

Seid Rıza'nın, Ele'den ikisi kız ve Hıdır, Şeyh Haşan, Baba, Bira İbrahim ile Reşik Hüseyin adında beşi erkek, yedi çocuğu oldu.

Seid'in üçüncü eşi Besê'ydi. Ele'nin üstüne kuma gelmişti. Onun çocuğu olmadı.

Besê, Türk basınının en çok saldırdığı Dersimli kadındı. Onu ve kişiliğinde Seid Rıza'yı küçük düşürmek için, gazetelerde bitmez tükenmez hikâyeler uydurulup tefrika ediliyordu.

Besê, eşinin yanında savaşarak öldü.

* * *

Osmanlı devleti, bütün çabalarına ve düzenlediği askeri seferlere rağmen, Dersim’in sosyal yapısının içine sokulamamış, yer edinememiş, yaşama biçimine müdahale edememişti. Aşiretler mozaiği olan Dersim bir bakıma kendi kendini yönetiyor, sosyal ve ekonomik sorunlar, mozaiksel dokunun içinde çözüme bağlanarak, birey ya da aşiretler arası barış ve adalet sağlanıyordu.

Doğal yapısıyla kaleyi andıran Dersim, kendi kendini yöneten haliyle 1930’lara gelmişti. Seid Rıza, doğal lideriydi. Okuma yazmayı bilenlerin parmakla gösterildiği Dersim’de evinde kütüphane bulunduran bir kişiydi.

Dersim 1937’de “büyük taarruz”a uğradığında, “ele geçirilen suç aletleri”nin başında kitaplar sayılmıştı.

Dersim’deki bütün büyük “davaların” değişmez hakemiydi. Yansızlığı nedeniyle kararları tartışma götürmeyen, adaletinden

şüphe edilmeyen...

TC bu yapıyı sarsıp yıkarak, kendini hissettirmek ve yasalarını geçerli kılmak istiyordu. Bunun için de, önce Seid Rıza engelini aşması gerekiyordu.

OSMANLILARIN SON DÖNEMİNDE DERSİM

Kürdistan, 1800’den beri bağımsızlık istemiyle kaynama halinde, Osmanlı’ya isyan ediyor, Perslerle savaşıyorlardı.

isyan zincirinin halkaları arasında olmamakla birlikte, Dersim sessiz de değildi. Osmanlı’nın “fethetme” çabalarına direniyordu.

1908’de Meşrutiyet ilan edilip, ittihat ve Terakki Cemiyeti iktidar olunca, “azınlıkları zecri tasfiyeye uğratma” devletin ilkesi haline geldi. Dersim, “devlet otoritesinin tesis edilecek” azınlık planına dahildi.

Fakat Dersim, “otorite”nin temsilcisi askeri birliklere, “konuk severlik” göstermedi. Dağların eteğinde silahla karşıladı.

Silahlı Dersimlilerin başında, güler yüzlü, ama kararlı genç bir lider vardı: Genç adamın adı, Seid Rıza’ydı. Tarih sahnesine, Dersim’in lideri olarak ilk çıkışıydı.

İstanbul, Neşet Paşa komutasındaki orduyu isyancıları “tepelemekle” görevlendirdi.

Paşa’nın ordusu, zorlu ve uzun bir yürüyüşten sonra Dersim yaylalarına varmayı başardı. Fakat, burada beklemediği bir direnişle karşılaştı. Neşet Paşa, yaz sonlarına doğru, ordusuyla birlikte dağlar arasına sıkışıp kaldı.

Taarruz için dağlara çıkan ordu sarılmış, kıpırtısız kalmış, kendini savunma derdine düşmüştü. “Vur ve kaç” baskınlarıyla şaşkına dönüyor, büyük kayıplar veriyordu, Neşet Paşa.

Giderek daralan kuşatma yetmiyormuş gibi, ordu içinde salgın hastalık yayılıp can almaya başladı. Askerler, tifüsten kırılıyordu.

Neşet Paşa, çaresizlik içinde “mütareke” istedi. Tek şartı, sağ kalan ordusuyla birlikte çekip gitmesine izin verilmesiydi. Dersindiler ablukayı kaldırdılar. Paşa, ordusunu Elazığ’a çekti. Fakat şansı yaver gitmiyordu. Elazığ’da tifüse yakalanıp öldü.

Dersim’in coğrafi yapısı, doğal bir kale niteliğindeydi. Dik dağlar, derin yarlar, geçit vermeyen engel ve ulaşılmaz tepelere hava koşulları da eklenince, Dersim zaptı imkansız bir kale haline geliyordu.

Sonbaharda yağmaya başlayan kar, kış aylarında metreleri buluyordu. Ordu kışın barınma zorluğu çektiği için, fetih seferini, her defasında bahara erteliyor, taarruzlar kısa yaz aylarına sarkıyor ve istenilen sonuç alınamıyordu.

Nitekim Osmanlı’nın başarısızlıklarından ders çıkaran TC, 1935’te Dersim’in sonuna kadar susturulmasına karar verdiğinde, ilk iş olarak yaz-kış kalmasına olanak veren yollar, köprü ve kışlalar inşa edecekti.

Neşet Paşa’nın beklenmeyen ölümünden sonra, Boynukara Kürt Hıdır Paşa, Dersim’i ele geçirmekle görevlendirildi. Paşa, zaferi yakalamaya kararlı görünüyordu. Amacına ulaşmak için bir yanda askeri yığınakları pekiştiriyor, öte yandan da “kaleyi içerden elde etme” planları yapıyordu.

Hıdır Paşa Kürt kimliğini kullanarak Dersimlilere yanaşıyor, onları düşünen, esirgeyen biri olarak yardıma geldiğini söylüyor; “gelin, zorluk çıkarmadan, devletin şefkatli kollarına atılın” diyordu. Bir yandan da “adam satın alma pazarı” açıyor, bazı ağaları yanına çekmeye çalışıyordu.

Hıdır Paşa, hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Haziran ayı sonlarında taarruza geçti. Ama hiçbir şey umduğu gibi olmuyordu. Çünkü, ordusu çarpışacak düşman bulma zorluğu çekiyordu.

Seid Rıza’nın yönettiği Dersimliler, bir görünüp baskın yapıyor, sonra dağlar, kayalar ve ormanlar arasında kayboluyor, Boynukara Hıdır Paşa şaşa kalıyordu.

Dersimliler, Paşa’yı şaşırtıyor, gücünden parça koparıyor, silah ve cephanesini ele geçirip onunla savaşıyorlardı.

Hıdır Paşa, askerlerine moral vermek için, bizzat Dersimlile-rin peşine düşmek zorunda kaldı. Fakat ilk çatışmada, her şey tersine gitti. Paşa tutsak düştü.

Dersim tarihinin kaydettiğine göre, Paşa'yı, Seid Rıza'nın yanına götürdüler. Seid, onu bir konuk gibi karşıladı. Bir daha silah çekmeme sözünü aldıktan sonra hayatını bağışladı. Paşa sözünde durdu. Dersim'i terk etti.

* * *

Osmanlı devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, son kez Dersim'i ele geçirme atağına kalkıştı. Bu kez, orduda "Kürt Halit" lakabıyla tanınan Miralay (Albay) Cıbranlı Halit Bey komutasında, bir askeri alay gönderildi.

Baytar Nuri, anılarında Halit Bey'in Dersim'e gönderilmesini "hile" olarak niteliyor ve şöyle diyor:

> "Dersimliler gerek Alay komutanının şahsına ve gerekse çevresine saygı gösterdiler. Hiçbir olay çıkmadan alay Ovacık'a yerleşti. Türkler, Kürt komutan sayesinde meydana gelen sessizlikten faydalanarak, Ovacık'ta Türk kaymakamlığını kurdular. Kaymakamlık kurulduktan sonra alayın Dersim'e yerleşmesi sakıncalı görüldüğünden geri çekildi."

Kürt isyanı için hazırlık yaparken 1924 yılında idam edilen Halit Bey, Dersim'e baskı yapmamış, korumuştu.

İttihatçıların iktidarı altındaki Osmanlı devleti, Birinci Dünya Savaşı günlerinde, dış fetih hayalleriyle meşgul olduğu için Dersim seferine çıkmadı...

SElD RIZA ŞEREFİNE BANDO-MIZIKA VE "KOŞUN YİĞİTLER VATAN İMDADINA..."

Darbeyle iktidara gelen ittihat ve Terakki Partisi'nin şefleri Talat ile Enver, Almanya'dan aldıkları 5 milyon altın karşılığında, ileri karakol olarak Rusya'ya saldırma görevini üstlenmiş, fakat Sarıkamış bozgunuyla saf dışı kalmıştı, ittihatçı şefler, bozgun ve Almanya'nın da yenilgisinden sonra yurtdışına kaçmış, içerde kalanlar yeni duruma uyum sağlamıştı. Bunlar daha sonra "Kemalist" kimliğiyle ortaya çıkacaklardı.

Bu süreçte Dersim, belli bir rahatlama yaşıyordu. Seid Rıza, Alişer Bey aracılığıyla Ermeni komutan Murat Paşa ile Rus generali Lahof'la görüşmeler yapmış, "özerk Dersim" konusunda anlaşmaya varmış, Nazimiye, Hozat ve Mazgirt'te Kürt yöneticiler iş başına geçmişlerdi.

Veteriner Dr. Nuri Dersimi'nin anılarında anlattığına göre, artık Seid Rıza'nın Ağdat köyündeki evinin üstünde de Kürt bayrağı dalgalanıyordu.

Fakat Ermenilerle yapılan anlaşma uzun ömürlü olamıyor, ipler kopuyor, dostluk düşmanlık haline geliyor, çatışmalar başlıyordu.

Dersim tarihi konusunda başlıca yazılı kaynaklardan biri olan Nuri Dersimi'nin "Dersim Tarihi" kitabında belirtildiğine göre, Osmanlılar bu durumdan yararlanıyor, güler yüzlü bir politikayla yanaşıyorlardı. Ermeni karşıtı işbirliği yapıldığı takdirde, hak ve isteklerinin güvence altına alınacağı bildiriliyor, Kürtlerin saygı duyduğu Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden Ziya Bey, elçi olarak Dersim'e gönderiliyordu. Ziya Bey, Dersimlileri Osmanlı ile dayanışma ve işbirliği konusunda ikna ediyordu.

Osmanlı’nın ikinci ordusu, o sırada Kafkasya Cephesi’nin gerisini güven altına almak üzere, Bingöl yakınlarındaki Gazik’te karargâh kurmuştu. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, Kurmay Başkanı da, “ittihatçıların C” takımından, “sağır” lakaplı Albay ismet Bey’di. Sağır ismet daha sonra “ismet Paşa”, ardından “ismet İnönü” olacak ve 1937 yılında “sel seferleri” adıyla Dersim’in “tedip ve tenkil” programının yürütücüsü olacaktı.

Ahmet izzet Paşa, Ruslara karşı mevzilenmişken, Diyarbakırlı Ziya Bey’in yaptığı “anlaşmayı kutlamak, dostluk ve kardeşliği pekiştirmek” üzere, Dersimli ağaları Gazik’teki karargâhına davet ediyordu.

Sonrasını Baytar Nuri şöyle anlatıyor:

> “Ahmet izzet Paşa, Dersimlileri okşamak ve genel kaynaşmayı sakinleştirmek amacıyla, aşiret reislerini ordu merkezine davet etti. Dersimliler bu daveti reddetti. Vali Sabit ve Ziya yeniden girişimlerde bulundular. Aşiretlerden bir heyet seçilerek Elazığ’a, oradan da karargâh merkezi Gazik bölgesine geldiler. Bu heyetle birlikte ben de Ahmet izzet Paşa’nın verdiği ziyafette bulunmuştum. Ordunun Kurmay Başkanı Sağır İsmet (İnönü) idi.”

Gazik Boğazına giden Dersim heyetine Seid Rıza başkanlık ediyordu. Seid Rıza ve arkadaşları bando-mızıka sesleri arasında, askeri törenle karşılanıyordu. Ahmet izzet Paşa, Seid Rıza’yı can dost olarak kucaklayıp yanaklarından öpüyordu.

Konukların onuruna görkemli bir ziyafet sofrası hazırlanmıştı. Güç, maddi varlık ve cömertlik gösterisi sofraya da yansıtılmış, bu konuda elden gelen esirgenmemişti.

Yemeğe oturulduğunda, Ahmet izzet Paşa kardeşlik üstüne söylevde bulunuyor, ardından kardeşliğin bir göstergesi olarak ilk lokmayı kendi eliyle Seid Rıza’nın ağzına koyuyordu.

Paşa bu arada geçmişte Dersimlilere haksızlık yapıldığını, evlerinin, köylerinin yakıldığını söylüyor, bunun için özür diliyordu. izzet Paşa, Dersim’in hak ettiğine kavuşma için sabır diliyor ve “yakında gerçekleşecek büyük zafer”den sonra, devlet olanaklarının Dersim’e akacağını müjdeliyordu.

Paşa’ya göre, daha önce yağmalanan Dersimlilere ait malların bedeli de ödenecekti. İstanbul hükümeti, bu konuda gereken emirleri vermişti bile.

Dersimliler bundan böyle vergi ve askerlikten de muaf tutulacaktı. Ama bütün bunların olması için, Dersimlilerin önce, ortak amaçlara ve memleketin kurtarılmasına katkıda bulunması gerekiyordu. Ortak düşman Ruslar ve Ermenilerdi. Ruslar gitmiş, arka çıktıkları Ermenileri geride bırakmışlardı. Bunların da "tasfiyesi" gerekiyordu.

Dersim heyeti, daha sonra Sağır Ismet'le ikili bir görüşme daha yapıyordu. Ertesi gün, yükte hafif, pahada ağır armağanlar, Ermenilere karşı kullanılmak üzere tüfekler ve bando müziğinin eşliğinde, törensellikle Gazik'ten uğurlanıyorlardı.

* * *

1917'de patlak veren Sovyet Ihtilali'nden sonra Rus ordusu, kendiliğinden Kürdistan'dan çekilmiş, Dersim eteklerinde karargâh kuran General Lahof da ayrılmış, Erzincan, Murat Paşa komutasındaki Ermenilerin elinde kalmıştı.

Dersim-Ermeni ilişkileri kopunca, Osmanlıların temsilcisi, "koşun Dersimliler vatan imdadına!" dercesine kapıda görünüyordu. Gelen temsilci, Gazik'te Seid Rıza'yı bando-mızıka ile karşılayıp ağırlayan Sağır İsmet'ti. İsmet Bey, bu kez Osmanlı orduları başkomutanı Enver Paşa'nın yaveri sıfatıyla geliyordu.

İsmet Bey, gönlü bol davranıyor ve Ermenilerin vermeye yanaşmadığı hakların kurtuluştan sonra Osmanlılarca verileceğini vaat ediyor, ziyaretinin asıl amacını ise kardeşliği pekiştirmek olarak açıklıyordu.

ismet İnönü'nün "hayatını, sanat ve eserlerini" anlatan resmi tarih, bu olaya yer vermiyor, ama Dersimliler, baba ve dedelerinden dinlediklerine dayanarak, ziyaretin "1918 yılının baharında yapıldığını söylüyorlardı.

Anlatılanlara göre ismet Bey, Dersimlileri, 1980'lerde ilçe yapılan Kovancılar yakınlarındaki Segedek köyünde toplantıya davet etti. O gün görüşmeye katılanlardan biri de, 1937 de Seid Rıza ile birlikte asılanlardan Seid Hüseyin Cesur'du. Seid Hüseyin'in yeğeni Kahraman Aytaç, babası Seid İbrahim den dinlediklerini aktarırken, Dersimlilerin Seid Rıza'nın başkanlığında bir heyetle Segedek köyüne gittiğini anlatıyordu.

Anlatılanlara göre, ismet Bey toplantıda, kendisinin de Bitlisli ve aşiret çocuğu olduğunu söyledikten sonra, memleketin işgal altında olduğunu, buna çok üzüldüklerini, ülkeyi kurtarmak için çareler aradıklarını belirtiyordu. Ancak mütareke şartları gereğince, Osmanlı ordusunun dağıtıldığını, devletin eli kolu bağlı hale geldiğini söylüyordu, ismet Bey, devletin, mütareke şartlarının bağlayıcılığı yüzünden karşı koyamadığını, ama halkın ayaklanıp işgalleri kırabileceğini anlatıyor, Sultan Halife Hazretlerinin elçisi olarak bu konuyu konuşmaya ve yardım istemeye geldiğini bildiriyordu.

ismet Bey’e göre, Dersimliler isterlerse Erzincan ı kurtarabilirlerdi.

Kahraman Aytaç’ın anlattığına göre, Osmanlı devletinin temsilcisi ismet Bey’in muhatabı Seid Rıza idi. Seid Rıza, ismet Bey’in “koşun Dersimliler vatan imdadına” yollu isteği üzerine, aşiret reisleriyle bir toplantı yapıyor, ortaya çıkan olumlu sonucu kendisine bildiriyordu.

* * *

Dersimliler Erzincan’ı kurtarmaya hazırdı, ancak savaşmak için silah, cephane ve savaşacak gençlerin doğru dürüst giysileri yoktu.

Sağır ismet, bu istekleri karşılamaya hazır olduğunu söylüyor, askeri depoların silah ve potinle dolu olduğunu, ihtiyaçlarının en kısa zamanda fazlasıyla karşılanacağına dair söz veriyordu. Ayrıca, yalnız potin ve silah vermekle kalınmayacak, savaş taktiklerine katkı amacıyla subay da gönderilecekti.

Dersim ve tarihi konusunda araştırmalar yapan Avukat Kahraman Aytaç anlatıyor:

> "İsmet Paşa’yla Segedek köyünde yapılan toplantıyı, bütün Dersim biliyor. Toplantıya, amcam Seid Hüseyin de (Cesur) katılmıştı. Doğrudan amcamdan dinleme olanağım olmadı ama, babamdan defalarca ayrıntılarıyla dinledim, ismet Bey, Enver Paşa'nın yaveri sıfatıyla geldiğini söylüyor. Osmanlı ordusunun yenik sayıldığını, mütareke gereğince silah bırakıp dağıldığını, ama halkın örgütlenerek işgali sona erdirme yolunda çalışabileceğini, ordunun da el altından gereken yardımı yapacağını söylüyor, ismet Paşa, öncelikle Erzincan’ın kurtarılmasını istiyor.”

ERZİNCAN'IN KURTULUŞU VE DERSİM GENERALI

Seid Rıza, "Segedek Köyü Anlaşması'ndan hemen sonra, aşiret reisleriyle Ovacık'ta toplanıp hazırlıklara başlıyor, ardından bütün Dersimli gençlere savaşa katılma çağrısı yapıyor, yüzlerce kişi toplanıyordu.

Bu arada gerekli planlama yapılıyor, hangi aşiretin kimin komutasında birleşeceği kararlaştırılıyor, ama Sağır Ismet'in söz verdiği silah ve ayakkabılar gelmiyor, kendisinden de haber çıkmıyordu. Fakat, Dersimlilere savaş taktiklerini öğretip kurmaylık yapmak üzere Kör Halil Paşa adında biri çıkıp geliyordu.

Rusların geride kalan birlikleri, o sıralar Karakoçan yakınlarında, Dersim dağlarının eteklerinde bulunuyordu. Dersimlilerin Erzincan'a saldırması halinde, Rus ordusunun Ermenilerin yardımına koşacağı kesindi.

Fakat, Karakoçan tarafından Erzincan'a geçmeleri için tek geçit, Dersim ortalarındaki dağlık ve sarp Sansa deresiydi.

Avukat Kahraman Aytaç anlatıyor:

> "Seid Rıza, Sansa geçidinin tutulması görevini, Aşiretinden Çamurekli Zeynel Ağa'ya (Altıntaş), Dersim'in en savaşkan, en gözü pek aşiretleri olan Heyderanlar, Alanlılar, Balaban, Demenan ve Kureşanlıları da emrine veriyor.
>
> Zeynel Ağa, Sansa vadisine yerleştikten sonra, Rus ordusu ve askerlerinin teçhizatını yakından görüyor. Gördükleri karşısında şaşıyor. Çünkü Rus askerlerinin elinde toplar, makineli tüfekler var. Buna karşılık kendilerinde, ancak beş kişiden birinde silah var. Onların çoğu da namludan dolan, sopadan farksız eski tüfekler.
>
> Zeynel Ağa Seid Rıza'ya gidiyor. Gördüklerini anlatıyor. Bu silahlarla başa çıkmanın imkansız olduğunu söylüyor. Seid Rıza, 'ne yapalım, yani vaz mı geçelim?' deyince, silahları Ruslardan alacağını söyleyip ayrılıyor. Rus karargâhı ile ilişki kuruyor. Komutanla görüşmek istediğini bildiriyor, isteği kabul oluyor. Zeynel Ağa komutanın yanına gidince, 'sizinle alıp veremediğimiz bir şey yok', diyor. 'Biz Kürdüz. Bizim sorunumuz Osmanlıyla. Bağımsızlık

için yıllardan beri mücadele halindeyiz. Ama silah bakımından güçsüz olduğumuz için, amacımıza ulaşamıyoruz. Eğer silah yardımı yaparsanız, bu kez başarıya ulaşmamız mümkün olacaktır.’

General, Zeynel Ağa’yı dikkat ve ilgiyle dinliyor. Ama ne ‘evet’, ne de ‘hayır’ diyor. İsteğin kendisini aştığını, durumu üstlerine bildireceğini, ondan sonra bir cevap verebileceğini söylüyor.

Aradan bir ay geçmeden Rus komutan, Zeynel Ağa’yı çağırıyor. Gereken yardımın yapılacağını bildiriyor. El sıkışıyorlar. Gerçekten de silah ve cephane veriyorlar. Ama beklenenin çok üstünde bir yardım yapıyorlar. Tam 117 katır yükü silah, cephane ve giyim eşyası veriyorlar. Katırlardan bir mekare oluşturuluyor. Rus karargâhından Dersim dağlarına günlerce silah ve cephane taşınıyor. Bu sayede Dersimli silahlanıp, ayağına ayakkabı, üstüne elbise giyiyor. Artan silah ve cephane mağaralara depo ediliyor.

Dersimliler, bu silahlarla Erzincan’ın üstüne yürüyor. Rus silahlarıyla Rusları vuruyorlar.”

* * *

TC de, her yıl tekrarlanan aynı müsameresel törenlerle, şehirlerin “kurtuluşu”, ayrı ayrı kutlanıyor. Erzincan’ın “kurtulu’ş günü” 26 Şubattır.

Her yıl aynı tarihte Erzincan’ın ana caddesinde kutlama törenleri düzenleniyor. Vali, belediye başkanı askeri komutan tribünde yerlerini aldıktan sonra öğrenciler, asker ve polisler saflar halinde, kaz adımlarıyla önlerinden geçerek, kişiliklerinde “kurtuluşu” sağlayan devleti selamlıyorlar. Ardından “kurtuluş” sahnesi canlandırılıyor. Askerler, top ve tüfeklerini ateşleyerek, “Allah Allah” diye bağıra çağıra düşman üstüne taarruza geçiyor. Önlerine çıkan “düşmanı” sesleriyle süngüleye süngüleye ilerliyor, zafer anını kucaklıyorlar.

“Kurtarıcılığın” bir de heyecanlı sonu vardır: Bir Türk subayı, son düşman askerini yere yıkıp süngüsünü gırtlağına sapladıktan sonra, ötede direğe bağlı genç kızın yanma koşuyor. Genç kız, tutsak düşmüş ülkeyi temsil ediyor. Subay onu bağlarından kurtarıp özgürlüğe kavuşturuyor. Bu arada tribünleri doldurmuş olanlar alkışa geçiyor, kurtarıcı subay da oradaki devlet ulularına selama duruyor.

Erzincan kurtarılmış, tutsaklık bitmiş, özgürlük gelmiştir, artık.

* * *

Erzincan 1918’de kurtarılmıştı. Bu doğruydu. Ama, “müsameresel törende” anlatıldığı gibi mi?

Erzincan’ın kurtarılmasında bir tek de olsa Osmanlı askeri var mıydı? Silahı ve cephane katkısı da...

Nuri Dersimi *Kürdistan Tarihinde Dersim* adındaki kitabında, Halit adındaki bir Türk subayının, Ermenilerle savaşmaktan yana olmayan Seid Rıza’yı, “Erzincan’daki Kürtler imha olma tehlikesiyle karşı karşıya” diyerek ikna ettiğini yazıyor ve devam ediyor:

> “Seid Rıza, aşiretiyle birlikte Erzincan’ın üzerine harekete geçti. Seid Rıza Kürtleri korumak amacındaydı. Seid Rıza Munzur dağlarını aşarak 13 Şubat 1334’te Erzincan’ı işgal etmiştir.”

Ailesi de olayların içinde olan Dersimli Kahraman Aytaç anlatıyor:

> “Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Dersimliler Seid Rıza’nın önderliğinde Erzincan’ın üstüne yürümeye başlıyor. Kırkmerdivenler bölgesine geldiklerinde, danışman olarak gönderilen Kör Halit Paşa, kendini başkomutan gibi görüp sağa sola emirler vermeye başlıyor. Dersimliler, adamdan zaten hoşlanmamışlar. Komutan edası karşısında Seid Rıza’ya gidiyorlar ve ‘bunu başımızdan alın’ diyorlar.
>
> Seid Rıza, Paşa’yı çağırıyor, görevinin sona erdiğini söyleyip uzaklaştırıyor. Dersimliler şehri kuşatma altına alıyorlar. Şehirdeki komutan, yardım göndermesi için Karakoçan’daki karargâha haber veriyor. Karakoçan’daki Rus birlikleri harekete geçiyor. Fakat Sansa deresine geldiklerinde şaşkınlık içinde ateşle karşılaşıyorlar. Aldatıldıklarını anlıyorlar ama, çok geçtir. Orada büyük çatışmalar oluyor. İki taraftan da binlerce kişi ölüyor. Dersimliler, kayıplarına rağmen Ruslara geçit vermiyor. Böyle-ce Erzincan’a yürüyenlerin arkası güvene alınıyor.”

Erzincan muhasaraya alınıyor, ama güçlü bir savunmayla karşılaşılıyordu. Dersimliler, 12 günlük bir kuşatmadan sonra Erzincan'a girebiliyorlardı.

Dersimlilerin aldığı tutsaklar arasında, Seid Rıza'nın dostu Ermeni komutan Bogos Paşa da bulunuyordu ve ağır yaralıydı.

Bogos Paşa, ölmeden önce Seid Rıza'yı görmek istediğini söylüyordu. Seid, yaralının yanına gidiyor, moral vermek için şakalaşıyordu. Bunun üzerine Bogos, şöyle diyor:

> “Seid Rıza, boşuna bana moral vermeye çalışma. Aldığım yara öldürücü. Bunu sen de biliyorsun. Seni yaramı görmen için çağırmadım. Kirvem, yüzüne söylemek istediğim bir sözüm var: Yanlış yaptın. Bize yapılanlar yarın siz Kürtlerin de başına gelecektir. Söylemek istediğim buydu. Sözümü unutma. Siz de sıranızı bekleyeceksiniz.”

Seid Rıza, Bogos Paşa’nın söylediklerini, darağacına giderken de hatırlayacaktı.

* * *

Seid Rıza, artık Osmanlılar nezdinde bir kurtarıcıydı. Alkışlanıyor, devletçe kutsanıyordu. Armağan, unvan ve övgülere boğuluyor, bir “fatih” muamelesiyle taltif ediliyordu. Vatan “minnettardı” ona...

Devletin bölgedeki eli, kolu, varlığı ve simgesi bir ordusu vardı. Ordu komutanı ise Kara Kazım Paşa (Kazım Karabekir) idi.

Kara Kazım, Seid Rıza’nın “vatana üstün hizmetleri”ni devlet adına kutlamak, takdir ve teşekkürlerini sunmak üzere yanına koşuyor, hararetle kucaklıyor, şükranlarını sunuyordu. Bununla da kalmıyor, “Sultan Halife Hazretleri”nin buyruğunu yerine getirdiğini söyleyerek, “memlekete hizmetlerinin karşılığı”nda, lütfen kabul buyurması ricasıyla, önüne bir üniforma koyuyordu. Bu bir general üniformasıydı. Kazandığı zafer, memlekete sunduğu hizmetle bunu hak etmişti. Sultanlık onu, “Dersim Generali” unvanıyla ödüllendirmişti.

Karabekir, Seid’in üniformayı giymesine bizzat yardım ediyor, apoletlerini kendi elleriyle düzelttikten sonra, yakasına bir de, “memlekete üstün hizmetlerinin nişanesi” olarak madalya takıyordu. Seid artık, apoletli, nişanlı bir Paşa’ydı...

* * *

Verilen bu rütbe, giydirilen üniforma ve göğsüne takılan madalyadan habersiz olanlar, onun 1937'de, kırım ve kan sesi arasında bazı Avrupa devletlerine "general" unvanıyla yazdığı mektupları yadırgayacak, “kendi kendine unvanlar veren hafif biri” diye küçümseyeceklerdi.

Oysa, “kendi” uydurması değildi generallik rütbesi. Madalya ile onaylanmış “Dersim Generali” unvanı Osmanlılar tarafından ona verilmişti.

Şansa deresi efsanesini yaratan Zeynel Ağa da unutulmamıştı. Ona da çavuşluk rütbesi verilmiş, üniforma armağan edilip göğsüne madalya takılmıştı.

Devletin minnet ve şükran duygularının anlatımı bu kadarla da kalmıyor, Kara Kazım Paşa, Seid Rıza ve Zeynel Çavuş'u makam arabasına alıp Erzurum'daki karargâhına götürüyor, izzet-i ikramlarla ağırlıyordu.

Seid Rıza, sonra törenlerle Dersim'e uğurlanıyordu. O, şimdi Dersim Generali unvanıyla bir başka efsaneydi.

KOÇGİRİ İSYANI VE DERSİM

Mustafa Kemal ve arkadaşları Osmanlı Sultanlığını devirip etkisiz kılma sürecinde, Sevr Anlaşmasıyla öngörülen özerk Kürdistan ilkelerine yakın söylemde bulunuyor, Kürtleri büyülüyorlardı. Erzurum Kongresi, Kürtlerin desteği ve katılımıyla gerçekleşiyordu.

1920 Nisanında Ankara'da bir parlamento toplanacaktı. Vaatlere göre bu parlamento seçimle oluşacak ve "Kürtlerle Türkle-rin ortak meclisi" olacaktı.

Fakat seçimler yaklaşınca, "halayının büyüsü" bozuluyordu. Çünkü Ankara, adayları kendisi belirlemeye başlamıştı.

Sivas'ın ilçeleri olan Divriği, Zara, Refahiye, İmranlı ve Hafik bölgelerini kapsayan "Koçgiri"nin etkin beylerinden, Hamidiye Paşası Mustafa Bey'in oğulları Haydar ile Alişan Bey, Ankara'ya çektikleri bir telgrafla, milletvekillerinin atanması usulüne karşı olduklarını bildiriyorlardı. İki kardeş, atanmak istenenlerin Kürdistan fikri ve Sevr Anlaşmasının ilkelerine bağlılıklarının da kuşku götürdüğünü belirtiyorlardı.

Ankara, itiraz üzerine, Alişan Bey'e milletvekilliği öneriyor, bunu beğenmiyorsa eğer, memuriyette dilediği makamı seçme hakkı sunuluyordu.

Alişan Bey cevabi telgrafında, tepkilerinin kişisel, sen-ben kavgası olmadığını, sorunun Kürdistan davası olduğunu bildiriyor, Sevr Anlaşması gereğince Kürdistan'ın özerkliği ilkesine bağlı kişilerin Kürtleri temsilen seçilmesini istiyordu.

Alişan Bey'le Ankara arasında telgraflar diyaloğu sürerken, Seid Rıza da Dersim'de sesini yükseltiyordu.

Dersim’den meclis üyeliğine Mustafa (Miço) Ağa, Diyap Ağa ile emekli bir subay olan Hasan Hayri Bey atanmıştı. Seid Rıza atama yöntemine karşı çıkıyor, akrabası da olan Diyap Ağa ile Mıço’nun halktan kopuk, yalnız özel çıkarlarını düşünen, özerk Kürdistan fikrinden uzak kişiler olduklarını belirtiyor, temsilcilerini özgürce seçmek istediklerini bildiriyordu.

Karşılıklı zıtlaşma, Koçgiri’de kanlı olaylara varınca, Dersim’in direnci kırılıyor, Ankara’nın seçtikleri, yani Diyap ve Miço Ağa ile Hasan Hayri Bey, milletvekili oluyordu.

Hasan Hayri Bey, daha sonra Atatürk’ün çizgisiyle çelişecek ve idam edilecek, Miço Ağa da, 1938’de Dersim’de kurşunlanarak öldürülecekti.

Yaşlı biri olan Diyap Ağa ise sistemin Kürt motifi oldu. Ulusal Kürt giysileri içinde Mustafa Kemal’le gezilere çıkıp fotoğraflar çektirdi, fotoğraf çektirip, arabasına binerek gezilere çıktı.

Basında eşleri, çocuk ve torunlarının sayısıyla, magazinin değişmez konusu oluyordu.

* * *

Dersim'in geri adımına karşılık, Koçgiri'nin lideri Alişan Bey, isteklerinde direniyordu.

1920'nin başlarında, "ikna edici" olarak Binbaşı İzzet Bey'in komutasında bir askeri birlik gönderildi.

Resmi belgelere göre, Alişan Bey'i "iknaya" giden İzzet Bey mala, paraya düşkündü. Görevini unutup halktan para, halı, kilim ve kurt postu toplamaya girişti.

Faaliyetleri Ankara'da duyulunca görevden alınıyor, yerine Şakir Bey atanıyordu.

Fakat, Şakir Bey daha da aç gözlü çıkıyor, sofradan sofrayakoşuyor, bir yandan da gördüğü her şeye “benim olsun” diyor, izzet Bey gibi açıktan açığa rüşvet topluyordu.

Alişan Bey’in sofrasında yiyip içtiği bir akşam, rüşvet isterken, bir ara, hazır bulunan herkesin duyabileceği biçimde tehditler savuruyordu.

Erzincan milletvekili Emin Bey'in, 3 Ekim 1921 günkü meclis gizli oturumunda açıkladığına göre, Şakir Bey sofrada Kürt ağalara bir kağıt göstererek, "işte bakın, bu kağıtta idam fermanınız yazılı. Ben istersem her şey olur, istemezsem bir şey olmaz, istersem, sizleri de Ermeniler gibi tamamıyla imha ederim" diyor ve ortamı gerginleştiriyordu.

Emin Bey, sonrasını şöyle anlatıyor:

> "Bunu söylemesinden dolayı Kürtler galeyana gelmiş. Bizi Er-menilere benzetmek ne demektir, demişler. Hacer köyünde askerlerle tartışmışlar. Bunun üzerine (köye) askerler sevk ediliyor. Asker köye gelince olay genelleşiyor. (Çatışma çıkıyor) Burada halktan da, askerlerden de ölenler oluyor."

Hacer köyünde askerlerle köylüler karşı karşıya getirilip çatışma başlayınca, olaya isim de bulunuyordu: isyan...

Ankara, "isyanı bastırmak" üzere, her biri kendi alanında birer ün olan Topal Osman ve Sakallı Nurettin Paşa İkilisini, Koçgiri ye gönderiyordu.

Laz Osman da denilen Topal Osman Giresunluydu. 1918'de başına geçtiği çetelerle Karadeniz şeridindeki Rumların arasına dalmış, toplu kırım, talan ve ırza geçmelerle terör fırtınaları estır-mişti. Rumlar, Topal Osman çetesinin durdurulmasını sağlamak üzere İstanbul'daki Ingiliz işgal yönetimine başvurmuş, onlar da Sultana çetelerin önüne geçilmediği takdirde müdahale edeceklerini bildirmişlerdi.

Sultan Vahdeddin, bunun üzerine Mustafa Kemal i sulh ile sükûnu temin etmek" üzere Samsun'a göndermişti. Topal Osman'la tanışan Musfata Kemal, onu daha sonra Ankara ya getirecek ve Binbaşı rütbesiyle kendine "baş muhafız yapacaktı.

Topal Osman, Ankara'ya getirdiği adamlarıyla özel bir birlik kurmuş, Atatürk'ün köşkünün yanma yerleşmişti.

Lozan Anlaşmasına karşı çıkan Trabzon milletvekili Ali Şük-rü'yü öldürünce, "eşkıyanın yaptığı bini aştı" tepki sesleri yükselecek, bunun üzerine öldürülerek, ölüsü meclisin kapısına asılacak ve dosyası kapatılacaktı.

Sakallı Nurettin'e gelince; Türk-Yunan savaşından sonra, İzmir'e giren ilk komutandı. "İzmir fatihi" diye ünlendi. İzmir'de katliam yaptığı ve şehrin onun emriyle ateşe verildiği söylentileri ise kanıtlanmadı.

Koçgiri'de suçsuz, günahsız sivilleri katlettiği gerekçesiyle, Nurettin Paşa hakkında meclis soruşturması açıldı. Görevden alındı. Fakat Atatürk tarafından kurtarılıp ordu komutanlığına getirildi. 1921 yılında İzmit'te

görevliyken, İstanbul’da tutuklanan eski ittihatçılardan gazeteci ve yazar Ali Kemal, Ankara’ya götürülürken trenden indiriliyor, linç edilerek öldürülüyordu.

Sakallı, daha sonra “en büyük kurtarıcı benim” havalarına girince gözden düştü. Ordudan atıldı. 1980 askeri darbesinden sonra, itibarı yükseltilerek iade edildi. Kemikleri bulunduğu yerden çıkarıldı. Türk büyüklerinin yattığı “devlet mezarlığına” nakledildi.

Koçgiri’de Sakallı’nın kurmay başkanı damadı Hüseyin Abdullah Alpdoğan’dı. Alpdoğan, daha sonra “Ağrı isyanını bastırma” olan “Zilan katliamını”, Korgeneralken de Dersim kırımını yönetecekti.

* * *

Koçgiri’de isyan var mıydı? Hayır...

Erzincan milletvekili Emin Bey, 3 Ekim 1921 tarihinde, meclisin gizli oturumunda, Koçgiri’deki olayların isyan değil, kırım olduğunu şöyle anlatıyordu:

> “Şimdi rica ederim. Asi, diyoruz. Ve üzerlerine askeri kuvvet gönderiyoruz. Halbuki onlar, hükümetin teslim ol çağrısını kabul etmiş bulunuyorlar. Nurettin Paşa’nın tabirince, ‘ben bunları hükümetin tekliflerini daha teşdit ederim diyerek, çember içine aldım’ diyor. Tuttuğunu öldürmeye, ırzlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim, hanginiz bu facia karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler. Böyle bir şeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu suretle 5 milyon, 18 milyon liralık servet mahvolmuştur.”

Emin Bey “18 milyon liralık servet mahvolmuştur” derken, soygun, çapulculuk ve rüşvetten söz ediyor, Topal Osman’ın tek başına 30 bin altın götürdüğünü söylüyor ve devam ediyordu:

> “Servetine tamah edilerek, karısı cebren alınmış, mal ve mülkü yağmalandıktan sonra adam öldürülmüştür. Efendiler, dünyanın herhangi bir yerinde görülmüş müdür ki; baba, bir evladının elinde bir ip, diğer evladın elinde bir iple çekilerek, tam altı saat zarfında, bu suretle feciane öldürülmüştür? Rica ederim efendi, sen bu vaziyet karşısında asi olmaz mısın? Eğer asilik varsa ve bu ise, işte Ümraniye hadisesi..."

Emin Bey konuşurken, Mersin milletvekili Selahaddın Bey, anlatılanları tam anlayamamış olmalı ki, “Kimin kuvvetleri? diye soruyor ve “Nurettin Paşa’nın emri ile buraya gelen Osman

Ağa kuvvetleridir” karşılığını alıyordu.

Emin Bey, düzmece senaryolarla isyan havası yaratılarak, insan kırımı ve talan yapıldığını, Dersım'in de hedefler arasına alınmak istendiğini söylüyor, devam ediyordu.

> "Kürdistan namına gelen gazeteleri doğrudan doğruya Der-sim'e tevzi ettirmiş ve o gazeteler de, 'Kürtleri de Ermenılere benzeteceklerdir' diye yazmıştır. Maalesef bu adam, 'Kürtleri Ermenilere benzeteceğiz' diyen kaymakam hâlâ Tortum kaymakamı olarak terfian gönderilmiştir."

Muş mebusu Hacı Ahmet Efendi'nin oturduğu yerden söyledikleri de gizli tutanaklara geçiyordu.

> "Hakikaten buraya gelirken uğradığım yerlerde, 'bizi de Erme-niler gibi keseceklerdir' diyerek dalgalanan havadis Dersım'e kadar gitmiştir."

Emin Bey devam ediyordu:

> "Ve Ümraniye'de vuku bulan ve tedibat denilen bu şeyin, Afrika barbarlarının bile kabul edemeyecek derecede olduğunu görünce, Dersimliler korkmuşlardır, işte numunesi budur, demişlerdir. Bu facia Ermenilere bile yapılmamıştır."

* * *

Koçgiri olayları, 5 Ekim 1921 tarihinde de meclisin gizli oturumunda tartışılmaya devam ediyor, bölgede araştırma yapan milletvekilleri izlenimlerini anlatıyorlardı.

Konya milletvekili Vehbi Efendi, Koçgiri'de isyanla ilgisi ilintisi olmayan halka zulmedildiğini, çapulculuk, hırsızlık ve talan yapıldığını anlatıyor ve "Yetmiş, seksen köy mahv ve perişan olmuş" diyordu.

O arada, bazı "etkin ve derin" çevreler, Dersim üzerine "bir sefer düzenleme"yi başarmak için, Koçgiri olayını "Dersim vakası" olarak adlandırıyorlardı. Yörede inceleme yapan milletvekilleriyse, aynı kanıda değillerdi. Koçgiri olaylarının Dersim'le bir ilgisi ilintisi bulunmadığını söyleyerek olacakları önlemeye çalışıyorlardı.

Öte yandan, "isyan etti"ği söylenen bölge birkaç köyden ibaretti. Askeri taarruzda bütün bir Koçgiri hedef alınmış, köyler yakılıp yıkılmış, yüzlerce cinayet işlenmiş, ırza geçilmiş, hırsızlık ve yağma yapılmıştı.

Bir başka ilginç gelişme de şuydu: Topal Osman çetesi ve Sakallı Nurettin Paşa'nın yaptıklarını örtmeye çabalayan bazı çevreler de Abdülhamit dönemi alışkanlığıyla, yine "dış mihrakları" sorumlu

gösteriyor, “olaylarda Ingiliz parmağı var” diyorlardı. Nitekim, resmi tarih Koçgirililerin Ingiltere’nin parmağı ve teşvikiyle ayaklandıklarını not edecekti, daha sonra.

* * *

Dersim mebusu Mustafa (Miço) Bey'in, 5 Ekim 1921 günkü meclis gizli oturumunda, anlattıkları da "resmi ağızların teşhisini" değiştirmiyordu. Mustafa Bey, Topal Osman'ın savaşını veelde ettiği "ganimetler"in nakil kervanını şöyle anlatıyordu:

> "Halıları Erzurum'a doğru göndermişlerdir. Eğer yağma isesahanın (tabağın) böreğini hep beraber soyalım. Yazık değil mi bu millete?”

Mustafa Bey, Topal Osman ve çetesinin yaptıklarını anlatmaya devam ediyordu:

> “Kadınların ırzına geçilmiş, herifin oğlu öldürülmüş, karısının ırzına geçilmiş, beş yaşındaki kızının ırzına geçilmek için kesilmiştir.”

Mustafa Bey, Topal Osman ve çetesini anlatıyordu:

> “Bunlar Havza’ya geliyorlar. Askerler gönderilen yemeği döküp, ‘biz şunu bunu istiyoruz’ diyorlar. Çorum’a geliyorlar. Belediye başkanını sokak sokak dolaştırıyorlar. ‘Bize illa et bul, bize et bulacaksınız.’ Amasya’dan bir mektup vardır: Allah aşkına bu Topal Osman’ın yaptığı ne haldir? Zara, Ümraniye isyan etmiş diyelim... Orayı bırakalım... Ne aş kalmış, ne çul...”

ilginçtir, 1990’lar Türkiye Cumhuriyeti’nde de, “PKK ile mücadele” adı altında, eski sabıkalılar, kiralık katiller, mafya şefleri ve uyuşturucu kaçakçıları kullanılıyor, ceplerine en üst düzey devlet görevlilerine mahsus “kırmızı pasaportlar” konuyordu.

* * *

Topal Osman'ın Koçgki vahşerine tepki gösterenlerden biri, henüz coğrafi ve sosyolojik adların yasaklanmadığı dönemin deyimiyle "Lazistan mebusu" Ziya Hurşit'ti.

Karadeniz bölgesine sürgün edilmiş bir Kürt aileden geldiği söylenen Ziya Hurşit'in babası Hurşit Efendi, kadılık ve vali vekilliği yapmış, Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal'e yardım etmiş, katkıları nedeniyle 1920'de mebusluk önerilmişti.

Hurşit Efendi, bu görev için çok yaşlı olduğunu, ama çok isteniyorsa oğlu Ziya Hurşk'in milletvekili yapılabileceğini bildirmişri.

Ziya Hurşit, Almanya'da gemi mühendisliği okumuş bir aydındı. Eskişehir'de öğretmenlik yaparken milletvekili seçilmişti.

Önceleri Ankara rejiminin gözdeleri arasında, Yozgat'ta kurulan "Istiklal Mahkemesi"nde görev verilecek kadar güvenilen biriydi.Fakat güce karşı çıkmaya başladıktan sonra yol ayrımına geldi. “Lazistan”ın öteki mebusu Ali Şükrü, Topal Osman tarafından öldürülünce, Topal Osman’ı değil, doğrudan doğruya Atatürk’ü hedef aldı. Bundan sonra kenara atılmışlar arasına katıldı. Bir daha milletvekili olamadı. 1926 yılında da, İzmir’de Mustafa Kemal’e suikast düzenledikleri gerekçesiyle cezalandırılan muhalifler arasında idam edildi.

Ziya Hurşit, 5 Ekim 1921 tarihinde, Koçgiri katliam ve çapulculuklarının görüşüldüğü meclisin gizli oturumunda şöyle diyordu:

> “Geçen sene merkez ordusu kuruldu ve başına Nurettin Paşa getirildi. Görevli olduğu bölgenin her tarafında, o zavallı halkın, o şehirlerin, o köylerin ızrarını (zarar verme) mucip (sebep, neden) oldu ve Ümraniye Koçgiri hadisesi oldu. Birçok Müslüman köyleri yandı. Yalnız Sivas vilayeti dahilinde birçok köyler yandı, yıkıldı. Nurettin Paşa bu faaliyeti izhar etti (yaptı).”

Meclisteki tartışma ve suçlamalar bir sonuç vermedi. Topal Osman ve Sakallı Nurettin’in cinayetleri karşılıksız kaldı.

* * *

Ankara yönetimi, olmayan Koçgiri isyanını, toplumsal heyecan yaratan bir kasırgaya dönüştürüp kendi lehine kullanmaya başlamıştı. Yedek askerleri de silah altına alan genel seferberlik ilan ederek, olayı büyük göstermiş, “birlik, beraberlik ve bütünlük” bildirileriyle de ne olduğundan habersizlerin heyecanını tırmandırmıştı.

Kan ve soygun alanına dönüştürülen Koçgiri'nin "iki kurtarıcısı" Sakallı Nurettin ve Topal Osman da bildirileriyle heyecana körük oluyorlardı, ikili, bildiri üstüne bildiri yayınlayarak, halkı "devletin şefkatli kucağı"na davet ediyor, silahını bırakıp teslim olanların adaletle ödüllendirileceğini söylüyorlardı.

Topal Osman ve Sakallı Nurettin Paşa'nın söz ile rüşvetine teslim olan bazı aşiretler saf Alişan ve Haydar Bey kardeşleri arkadan vuruyor, tutunma imkanları yok oluyordu.

Alişan ve Haydar Bey, kadın, çocuk ve ihtiyarları katliamdan kurtarmak amacıyla Dersim'e doğru çekiliyor, fakat "ölüm pahasına da olsa dara düşene yardım"ı öngören Kürt geleneğinin umulmayan bir biçimde çiğnenmesiyle karşılaşıyorlardı. Der-sim'in iki ünlü aşireti Kureyşan ve Balabanlılar, elde silah Koçgi-rililerin yolunu bekliyorlardı. Dersimliler, Türklerle karşı karşıya gelmek istemediklerini bildirerek, başlarının çaresine bakmak üzere geri dönmelerini istiyorlardı.

Aşiretsel törelere sığmayan, beklenmedik bu tutum karşısında Alişan ve Haydar beyler şaşıp kalıyor, ateş hattına dönmelerinin imkansızlığını söyleyerek ilerlemeye kalkışıyor, fakat, Kureyşan aşiretinin reisi Kör Paşo, önlerine mevzilediği adamlarını göstererek, savaşmak zorunda kalacaklarını söylüyordu.

Kimi kaynaklara göre Haydar Bey, bunun üzerine Paşo'ya seslenip onu aşağılıyor ve "Kendi halkıma silah çekecek kadar alçak değilim. Halkıma silah çekeceğime geri dönüp savaşacağım ve kendi dağlarımda öleceğim" diyordu.

Yolu kesilen Haydar Bey, çaresizlik içinde geri dönüp savaşmaya devam ediyor, bir süre sonra da tutsak düşüyordu.

Seid Rıza, Koçgiri olayları sırasında, Alişan ve Haydar Bey e elinden geldiğince yardım etmeye çalışmış, ama yetersiz kalmıştı. Çünkü, artık gücü sarsılmış, mutlak etkinliği kırılmıştı.

1919 yılında, Ankara'ya kafa tutan tutumundan hemen sonra, ajan-provokatörler meydana salınmış, "dokunulmaz" olmadığı kanıtlanırcasına didilmiş, etkisi kırılmıştı. O artık bir sözüyle Dersim'i ayağa kaldıran lider değil, sözü fazla dinlenmeyen, etrafına söz geçiremeyen bir adamdı.

Güçsüzlüğüne rağmen, Alişan ve Haydar Bey kardeşlere sahip çıkmış, Atatürk'e telgraflar çekerek Haydar Bey'in idam edilmemesini istemişti.

Atatürk verdiği cevapta, “sükûnetin korunması nı istemiş, cezalar konusunda ise adil davranılacağını bildirmişti.

Seid Rıza’nın etkisi bilinmez, ama Haydar Bey idam edilmedi. Koçgiri’den kaçan Alişer Bey ve Alişan beyleri ise yanma aldı.

SEİD RIZA VE DERSİM KISKACI

Lozan Anlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti nin ilanından sonra, Ankara rejimi artık yerleşmiş, yerine oturmuş, Kürtlerle denge kurma ihtiyacı kalmamıştı.

Parlamento, 1924 yılında “atama usulüyle” oluşturuluyor ve “muhalif” bilinenler tasfiye ediliyordu. Dersim’de yeni milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel) idi.

Seid Rıza, bu atamaya karşı çıkarak, Hasan Hayri Bey’in milletvekili olmasını istiyor, fakat cevap bile alamayınca Hozat’a yürüyordu.

Nuri Dersimi’nin (Baytar Nuri) *Kürdistan Tarihinde Dersim* adındaki kitabında anlattığına göre, askerler yoluna çıkınca çatışma çıkmıştı. Feridun Fikri’nin hafif yaralandığı çatışmada, Seid Rıza askerlerin direncini kırıp kasabayı işgal etmişti.

Seid Rıza daha sonra yapılan görüşmelerde varılan anlaşmayla kasabayı terk ediyor, ama Feridun Fikri de milletvekili olarak Ankara’ya gidiyordu.

Kürtler, artık genel bir kaynaşma halindeydi. “Azadi” (Özgürlük) örgütü kurulmuş, isyan hazırlıkları başlamıştı.

Şeyh Said, bu süreçte “Azadi”ye destek için Dersim’e gidiyor, fakat aradığı desteği bulamıyor, bir yıl sonra da isyanın fünyesi ateşleniyordu.

* * *

Dersimliler Şeyh Said'e, ayaklanma halinde, tarafsız kalacaklarına dair söz vermişlerdi. Fakat, Izol aşireti başta olmak üzere, bazı gruplar sözlerinde durmamış, karşı cephe açmışlardı.

Şeyh Şerif, Şeyh Said'in istemi üzerine Dersimlilerin yansız kalmaları için girişimde bulunuyordu. Şeyh Şerif, Elazığ'ın Hü-seynik köyünde bulunan eski milletvekili Haşan Hayri Bey'i ziyaret ediyor, görüşme sonrasında, "hareketsiz" kalmaları için elçi gönderiliyordu.

Bu arada Karaballı aşiretinin reisi Celalzade Mehmet Efen-di'ye de "hareketsiz durmaları" yolunda, ortak bir telgraf çekiyorlardı.

Hasan Hayri Bey, bu telgraf gerekçe yapılarak bir yıl sonra idam ediliyordu.

idam üzerine, Koçuşağı aşireti, Haşan Hayri'nin oğlunun önderliğinde ayaklanınca Türk ordusu 1926 yılında Pülümür'e giriyor, isyancıları şiddetle cezalandırıyordu.

Şeyh Said isyanını izleyen süreçte, Dersim'de tedirginlik başlamıştı. Seid Rıza ve çevresi sıranın Dersim'e geldiğini söylüyorlardı.

Dr. Nuri Dersimi, yazıyor:

> "Gerçekleşen bütün olaylar, 1926 yılında Türk hükümetinin Dersim'e karşı bir katliam hazırlamakta olduğunu gösteriyordu. Çünkü Şeyh Said olayları nedeniyle merhametsizce uygulanan ölüm cezalarını durdurtmak için Seid Rıza tarafından Ankara'ya yapılan başvurular hiçbir yarar sağlamamış ve bu olaylar bahane edilerek, sistemli bir şekilde Kürtlerin imhasına devam edilmişti.
>
> Diyarbakır Valisi Ali Cemal (Bardakçı), Seid Rıza ile görüşme yapmak üzere (1926) Dersim'e geldi. Görüşme yeri olan Karaca köyünde, Ali Cemal'i, etrafında seidleri ve dedeleri toplamış olduğu halde içki masası başında bulduk. Ali Cemal söze başlayarak, kendisinin Alevi olduğunu, Dersimlilere büyük saygısı bulunduğunu, Erzincan, Elazığ bölgelerindeki boş Ermeni arazilerinin Dersimlilere verileceğini, Dersim'de okullar açarak Alevi geleneğine uygun öğrenim yapılacağını ve Koçgirililer için genel af ilan edileceğini bildirdi.
>
> Ertesi gün, Diyarbakır'dan Genel Müfettiş izzettin ve Elazığ Valisi Rıza da Hozat'a gelmişlerdi. Ali Cemal, bizi izzettin Paşa ile görüştürmek için ısrar ediyordu, izzettin Paşa'nın ani olarak Hozat'a gelmesi Seid Rıza'yı kuşkuya düşürmüştü. Bu nedenle görüşme istemini kabul etmede mütereddittí. Bunu anlayan Cemal, cebinden tabancasını çıkararak, 'Tabancamı

alınız, arkamdan geliniz. Size ufak bir yan bakan olursa beni bu tabanca ile öldürünüz. Size şerefimle söz veriyorum. Beni mahcup etmeyiniz dedi."

* * *

Seid Rıza, valinin ısrarı üzerine genel müfetrişi (genel vali) ziyarete gidiyor, fakat şaşırtıcı bir "gurur okşama"yla karşılanıyordu. Genel vali, Seid Rıza'yı askeri törenle karşılıyordu.

Seid Rıza, tören kıtasını selamlayarak hükümet konağına girdiğinde. Umum Müfettiş izzettin Paşa, onu kapıda karşılıyor, elini sıkmak için ilerlerken soruyordu:

“Seid Rıza siz misiniz?”

“ Dersim’de her meşe ağacının altında, her dağ başında bir Rıza vardır. Siz hangisini soruyorsunuz?”

Vali Paşa, bu “başı bozuk”, yüzü kıl içindeki sarıklı Kürdün, karşısında “ukalaca” konuşmasına öfkelenmiş miydi, bilinmez ama, “Mademki Ağdat köyünde oturuyorsunuz, o halde Seid Rıza sizsiniz” diye gülümsüyor, Seid Rıza da:

“Öyle diyorlar Paşa Hazretleri” diyerek onu onaylıyordu.

Paşa, Atatürk’ün kendisi adına aşiretleri selamlama görevi verdiğini, bu nedenle davette bulunduğunu söylüyordu.

* * *

Bir “Kürt uzmanı” olan Diyarbakır Valisi Ali Cemal Bardakçı, Elazığ valiliğine atanmıştı. Vali sık sık Dersim’e uzanıyor, kimi ağa ve seidlerle içki sofralarında buluşuyor, yiyip içerken Alevi olduğunu söylüyor, halkın geleceği konusunda mutluluk tabloları çiziyordu. Nuri Dersimi’nin anlatımına göre, vali, Dersimlileri Atatürk ve ismet Paşa’nın Aleviliğine bile inandırmıştı.

Ama karşılıklı ziyaretler, ziyafetler, ağaların Ankara ve İstanbul gezileri, armağan alışverişleriyle büyük bir balayı yaşanıyordu.

* * *

Kürtler için 1927 yılında sınırlı bir af yasası çıkarılıyor, sürgünler yurtlarına dönüyor, cezaevleri yarı yarıya boşalıyordu.

Aynı yıl, izzetin Paşa Genel Müfettişlikten (genel vali) alınıyor, yerine Atatürk'le birlikte Samsun'a gidenlerden Albay Arap İbrahim Tali (Öngören) atanıyordu. Yeni Genel Vali Diyarbakır'daki karargâhına yerleştikten sonra, Seid Rıza'yı Diyarbakır'a davet edip ağırlıyor, armağanlarla uğurluyordu.

Devletin Dersimlilere ilgisi ve dostça sıcaklığı büyüktü. Dersindi ağa ve seidler de devletin yüksek düzeydeki ilgisinden mutluydular.

Nuri Dersimi, madalyonun arka yüzü için şunları yazıyor:

> "Seid Rıza ihtiyatlı durumunu koruyor ve Türk hükümetine güvenmiyordu. Çünkü tarih boyunca Türk yönetimi, daima bu gibi hilelerle Kürdü aldatmış, gafil avlamış ve fırsatlar kollayarak Kürtlere karşı facialar yaratmıştı. Bu gerçeği en iyi takdir edenlerden biri, büyük Kürt önderi Seid Rıza olmuştu. O, Türk hükümetine Kürt milli haklarının nelerden oluştuğu hakkında ısrarlı isteklerde bulunuyor ve isteklerin içeriği Türklerce gizli tutuluyordu. Bu isteklerden başlıcası, Dersim'de Kürtçe okullar açmaktı. Bu isteğe, Batı Dersim'in kahraman Koçan aşireti de ısrarla katılıyordu. Vali Cemal bu isteklerden ötürü son derece sinirliydi. Dersimlilerin dağlı Türk olduklarını söylüyordu."

Dersimi'ye göre bundan sonra, çıban başı olarak görülen Seid Rıza'nın itibarsızlaştırılıp etkinliğinin kırılması ve aşiretlerin birbirine düşürülmesi süreci başlatılıyor, Vali Cemal Bardakçı, bazı aşiret önderleriyle Hozat merkezinde bir toplantı yapıyordu. Toplantıda, Koçan aşiretinin saf dışı bırakılması kararlaştırılıyordu.

Dersimi sonrasını şöyle anlatıyor:

> "Reislere boyun eğileceği kararlaştırıldıktan sonra, Cemal kaynağa yaklaştı ve halka seslenerek, 'Ağalar, ben de sizinle sadakatle konuşup, sadakatle hareket edeceğime, bu kutsal Munzur suyundan bir bardak içerek yemin ediyorum dedi ve cebinden çıkardığı bir bardakla su içti. Daha sonra, Ağalarım, Gazi Paşa'nın size özel selamı var. Beni size o gönderdi. İçtiğim su ile yemin ederim ki, o da Alevidir. Dünyadaki bütün Alevileri kalkındıracaktır. Ben de Aleviyim. Bu nedenle size söz veriyorum; yollarınız yapılacak, okullar açılacak, top rağı olmayanlara Elazığ ve Erzincan'da toprak verilecek. Ancak sizden bir hizmet bekliyorum. Yakında hükümet kuvvetleri gelecek ve öteden beri Dersim'in adını lekeleyen Koçan aşiretini

> biraz düzeltecek. Siz de bütün aşiretinizle birlikte bu harekete katılacağınıza şimdi söz vereceksiniz. Bu şekilde Koçan aşireti düzeltildikten sonra, Dersim’de her şey yoluna girmiş olacak, hükümet Dersim’den emin olacak ve Dersimlilerin her türlü isteği yerine getirilmiş olacak."

Koçan aşiretinin karşıtlarıyla varılan anlaşmaya göre, girişilecek çatışmaya askerler karışmayacak, ama silah ve cephane vereceklerdi.

Nuri Dersimi’nin anlattığına göre, silahlandırılan aşiret ağaları, Koçanlıları durumdan haberdar ettikleri gibi aldıkları cephane ve silahların bir kısmını da onlara veriyorlardı. O nedenle iç çatışma beklenirken tersi oluyor, Koçanlılar bir gece baskınıyla Amutka bölgesindeki bir bölüğü basıp saf dışı bırakıyor, silahlarına el koyuyordu.

Koçan aşireti ordu birlikleriyle çatışırken, öteki aşiretler beklendiği gibi devletin yanında yer almıyor, şaşırtıcı biçimde sessiz kalıyorlardı. Türk ordusu, bu yüzden ağır kayıplar veriyor, bir savaş uçağı da düşürülüyordu.

Sonbaharda, soğukların başlaması üzerine ordu geri çekiliyor, Koçanlılar da köylerine dönüyorlardı.

* * *

Ordu, öteki Kürt illeriyle meşgul olduğu için bu dönemde, Dersim’e karşı yumuşak ve dostane bir politika yürütülüyordu. “Umum Müfettiş” diye adlandırılan Genel Vali, bu amaçla sık sık Dersim’e dostluk ziyaretleri yapıyor, ya da liderleri Diyarbakır’a davet ederek, “sükûnet” tavsiye ediyor, “sizin için her şey iyi olacak” diye umut veriyordu.

Umum Müfettiş İbrahim Tali, 1928 yılında Seid Rıza’yı da Diyarbakır’da ağırlıyordu.

Vali İbrahim Tali, Seid Rıza’yı birkaç ay sonra yeniden Diyarbakır’a davet ediyordu. Fakat, Seid Rıza gitmiyor, oğlu Şeyh Hasan başkanlığında bir heyet gönderiyordu. Genel Müfettiş, Dersim heyetini ağırlarken ekonomik ve sosyal sorunları bildiğini, yakın bir zamanda bütün bunların tek tek çözüme bağlanacağını söylüyor, heyeti yolcu ederken herkese biner lira para veriyor, Seid Rıza’ya da, iki bin lira ile birlikte içinde ipeklilerin bulunduğu bir sandık armağan gönderiyordu.

Fakat, dönemin “derin devleti”, aynı günlerde Seid Rıza’nın damadı Aşağı Abasanlı aşiretinin reisi İbrahim Ağa’yı, Meço Ağa’nın oğlu Hüseyin’e öldürtüyordu. Katilin, Hozat Kaymakamı Kazım Bey tarafından bin lira karşılığında kiralandığı daha sonra ortaya çıkacaktı.

“Derin ilişkilerden” habersiz Seid Rıza, bu olay üzerine öfkeyle ayağa kalkıyor, tetikçinin köyü yakılıp yıkılıyordu. Cinayet amacını bulmuş, Dersim’de, Seid Rıza’nın yakınlarını da hedef alacak biçimde, birlik ve dayanışma bozulmuştu.

Aynı dönemde, Elazığ Valisi Deli Fahri, kiralık tetikçiler kullanarak cinayetler işletiyor, sorumlu olarak karşı aile ve aşiretlere yükleniyordu.

1930’lara gelindiğinde, Dersim kan davalarının kargaşasıyla çalkalanıyordu. Seid Rıza da, artık Dersim’in tartışmasız lideri, sözcüsü değildi. Çekişme ve kavgaların içine çekilip etkinliği kırılmış, çaresiz biri haline getirilmişti.

Genel Müfettiş İbrahim Tali Öngören, 1932 yılında Seid Rı-za’nın gücünü ve öfkesini sınayıp üstüne çekmek amacıyla, oğlu Şeyh Hasan’ı tutuklatarak Diyarbakır’a gönderiyor, cezaevine koyuyordu.

Fakat Seid Rıza sessiz kalınca, Şeyh Hasan serbest bırakılıyor, ama Dersim’in çeşitli bölgelerine askeri seferler düzenleniyordu.

“TEHLİKE ÇANLARI” VE İSMET PAŞA’NIN RAPORU

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, 1930 yılında Kürt illerinde uzun bir geziye çıkıyor, dönüşünde, “devleti bekleyen tehlike” konusunda, Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan

ismet İnönü’ye bir rapor veriyordu.

Paşa, “tehlike çanları” niteliğindeki raporunda, Dersim e dikkatleri çekiyor, Kürtlerin hızla çoğalıp Erzincan ovasına yayıldıklarını, bu gidişle, Erzincan’ın yakında bir Kürt şehri olma “tehli-kesi”yle karşı karşıya kalacağını belirtiyor, vakit varken önlem

alınmasını istiyordu.

Başbakan ismet İnönü, Genelkurmay Başkanının raporundan sonra, bölgeye bir uzmanlar heyeti gönderiyordu. Diyarbakır Valisi, Cemal Bardakçı’dan da ayrıca rapor istiyordu.

Cemal Bardakçı raporunda, “Dersim’deki Kürt tehlikesi ”ni kabul etmekle birlikte, “isyan” olasılığının bulunmadığını söylüyordu.

İnönü’nün elinde özel uzmanlar heyetinin de bir raporu vardı. Fakat, raporlar yer yer Genelkurmay Başkanı Çakmak’ın görüşleriyle çelişiyordu. Çünkü Genelkurmay Başkanı isyandan söz ediyor, vali ve uzmanlar ise “tehlike yok” diyorlardı.

Paşa, ikilemden kurtulup karara varmak için, bu kez güvenilir adamlarından içişleri Bakanı Şükrü Kaya’yı “gerçeği” araştırmakla görevlendiriyordu.

Şükrü Kaya, Dersim'e yaptığı geziden sonra Başbakana verdiği raporda, Dersim aşiretlerinin ayrıntılı bir dökümünü yaparak, hangisinin dost ve hangisinin düşman unsur olduğunu tek tek sıralıyordu. Bakan, Dersim'in Türklük için kanayan bir çıban olduğunu, derhal kesilip atılması gerektiğini öneriyordu.

içişleri Bakanı, "çıbanın koparılması"nın ivedi olduğunu haber verdikten sonra, yapılması gerekenleri de sıralıyordu. Bakan'a göre, birinci aşamada Dersimliler iyilik ve güzellikle silahtan arındırılmalı, ikinci aşamada ise başta Seid Rıza olmak üzere 347 ağa ailesi, bir daha geri gelmemek üzere batıya, Türkler arasına sürgün edilmeliydi. Bu ailelerin nüfus toplamı 3 bin 470 kişiydi. Bunların uzaklaştırılmasından sonra, geriye kalanların "tedibi" (terbiyesi) kolaylaşacaktı.

Şükrü Kaya'nın önerileri 1937 ve 1938 yıllarında hayata geçirilecekti.

* * *

Seid Rıza, valinin ısrarı üzerine genel müfetrişi (genel vali) ziyarete gidiyor, fakat şaşırtıcı bir "gurur okşama"yla karşılanıyordu. Genel vali, Seid Rıza'yı askeri törenle karşılıyordu.

Seid Rıza, tören kıtasını selamlayarak hükümet konağına girdiğinde. Umum Müfettiş izzettin Paşa, onu kapıda karşılıyor, elini sıkmak için ilerlerken soruyordu:tüm şehir ve bölgeleri Kürtlük açısından irdeliyordu. Paşa, topyekün Kürtleşmeyi önlemek için, verimli ovalara Türk göçmenlerin yerleştirilmesini öneriyordu. Paşa'nın bu önerileri daha sonra hayata geçirilecek ve Kürtler arasına Bulgaristan, Yunanistan ile Kafkas göçmenleri yerleştirilecek, fakat "ırk aşısı" tutmayacaktı, ismet Paşa, raporunda şöyle diyordu:

> "... Van, Muş ve Erzincan ovalan, Kürt yayılmasına açıktır. Van ve Erzincan'da acele olarak, Muş ovasına yavaş yavaş, bir de Elazığ ovasında kuvvetli Türk kitleleri meydana getirmek zorundayız.
>
> ... Erzincan yakınındaki boş köyler, Dersim'in sert ve mute-hakkim halkı ile hızla dolmaktadır. Erzincan beyleri, arazileri işlemek için Dersimlileri maraba adı ile kullanmaktadır. Bu, beylerin bir nevi Dersimli himayesine sığınmasıdır.
>
> ... Bu köyler ve meralar, Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için menzil ve yataklık rolü yapmaktadır. Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç, Kürdistan'ın

meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak yerindedir.

... Kürtlere okullar yapılıp yapılmayacağı, şimdiye kadar bir politika olarak mütalaa edilmiştir. Bu politikayı halk biliyor. Biz, bundan hiç yararlanmadığımız halde zararlarını çekiyoruz. Daha Türk köylerindeki okulları yapmamışken ve en nihayet yüzde 10 a varamayan okutmada bir özel siyaseti halkın diline düşürmede hiçbir fayda yoktur. Sonra, ilkokulu okutmada çıkarımızın daha yüksek olduğu kanısındayım. Kürtleşmiş ve kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak, hatta Kürtlere Türkçe öğreterek Türklüğe çekmek için ilkokul ve onun iyi öğretmeni çok etkin araçtır.”

* * *

Başbakan ismet İnönü, daha sonra Dersim’in Kürtlerden arındırılmasının projesini sunuyordu. Birkaç ay içinde yasaya önü şen proje”nin adı, “Dersim’in ıslahı idi.

Paşa’nın, “ıslah programı” dört aşamayı içeriyordu, ilk adımı hazırlık ve halkın elindeki silahların toplanmasını öngörüyordu. Bunun için Korgeneral rütbesinde bir genel vah atanacaktı. Vali, kararları yasa yerine geçen diktatör yetkileriyle donanmış olacaktı.

İsmet Paşa, valiye Almanca, “teftişçi” ya da “müfettiş” anlamına gelen “Inspektör” adını veriyordu. “Inspektör”e bağlı olarak çalışacak vali ve kaymakamlara da “ilbay” adını veriyor ve bunların, askerlerden oluşmasını istiyordu.

Bir başka önerisi de, “harekâttan önce”, bölgedeki Kürt memurların ayıklanıp temizlenmesiydi.

İsmet Paşa, eylem planını şöyle açıklığa kavuşturuyordu:

“Dersim vilayetini yeni yöntemle yapılandıracağız. Muvazzaf bir kolordu komutanı, vali ve üniformalı muvazzaf subaylar ilçe kaymakamları olacaktır. Memurlardan hiçbiri yerli olmayacaktır. Bulundukça emekli subaylar, tali memuriyetlere tayin olacaktır.

İlbaylık (valilik) idaresi, bir kolordu karargâhı gibi, fakat amaca uygun olarak oluşturulacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür ve sağlık şubeleri olacaktır. İdama kadar infaz İlbaylıkta bitecektir. Yargılama usulü basit, özel ve kesin olacaktır.

Ilbaylığın, yargılamak üzere Dersim haricinden istediği yerli ilgililer veya işbirlikçileri Ilbaylığa göndermeye, devlet teşkilatı mecburdur.

Ilbaylığın emrinde, en az 7 seyyar jandarma taburu bulunacaktır. Sabit jandarma ayrıdır. Ilbaylığa yardım etmek genel müfettişlerin görevidir. İlbaylık bu teşkilat ile idareyi alacaktır.

1935 ve 1936’da kara yolları yapılacaktır. 1937 ilkbaharına kadar hazır olursa, düzenlenmiş ve seferber iki fırka kuvvet II-baylığın emrine, 1937 ilkbaharında verilecektir. Bütün Dersim

hızla silahtan arındırılacak, ilbaylığın o zamana kadarki incelemeleri sonucunda kuvvetle yapılmasını tasavvur ettiği, hükümete bildirdiği icraat da yapılacaktır.

Bundan sonra Dersim'e verilecek şeklin safhası başlayacaktır. Bütün tasavvurlar gizlidir.

Ilbaylık, yol, orman işletme, çabuk ve kesin adalet gibi idare ile işe başlayacaktır.

Ilbaylığın lüzum göstereceği diğer ihtiyaçları temin etmek ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamanda harekete kalkarlarsa, programı acilen tatbik etmek zaruridir.

Bu tasavvurları, Bakanlar Kurulu, Genelkurmay Başkanı ve Meclis Başkanından başka yalnız ilbay, genel müfettiş ve ordu müfettişi şahsen bilecektir. Emirlerinde çalışan memurlar bilmeyeceklerdir."

* * *

Milli Şef İnönü'nün raporu, ilk kez 1992 Eylülünde Hürriyet gazetesinde yayınlanınca, gün ışığına çıktı.

Bu arada bazı kısık, istisna sesler hariç, basında "bu ne ayıptır, böyle!" diyen çıkmadı. Şair ve yazar Can Yücel "istisnalardan biriydi. Can Yücel, 20 Eylül 1992 tarihinde Gerçek dergisinde yayınlanan yazısında, şöyle diyordu:

"Zamanın astığı astık, kestiği kestik Başbakanının bu raporunda öne sürdüğü öneriler harfiyen uygulanıyor elbette. (...) TC, Lozan'da çizilen esaslar içinde Anadolu'yu Türkleştirmek kararındadır. (...) Hukuki ve ideolojik planda kaba, kalın çizgilerle çizilmiştir. Türkiye sınırları içinde herkes Türk yurttaşıdır. Ve Lozan'da azınlık olarak tanınan Ermeniler, Rumlar, Yahudiler dışında cümle alem Türk'tür, isterse olmasın. Azılısı tenkil olacak, mülayimi asimile edilecek, yani benzetilecektir."

* * *

Ve Can Yücel'den sonra bir parantez de biz açalım:

"Dersim'i ıslah" planını hazırlayıp uygulayan ismet Paşa, nedeni bilinmez, ama büyük bir tuhaflık örneği olarak kırımdan kurtulabilenlerle, çocukları ve torunlarının "tapındığı adam haline geldi. Tuncelililer, her vesileyle ona sevgilerini, saygı ve bağlılıklarını sunuyor, 1950'lerde her yerde seçimleri kaybederken, yalnız Dersim'de kazanıyordu.

Tuncelililerin bağlılık ve sadakati daha sonra da devam ediyor, İnönü yaşadıkça, partisinin dışında, hiçbir parti milletvekili çıkaramıyordu. Sonraki aşamalarda da partisi olan CHP nin yıkılıp sarsılmadığı tek kale oluyordu.

Tuncelililer baba İnönü'ye sundukları hizmeti, oğlundan da esirgemiyordu. 1983'te siyaset meydanına çıkan oğlu Erdal Inö-nü'yü, Tuncelililer herkesten önce ve en başta koşar adım omuzlayıp oylarını veriyorlardı.

Tuncelililerin, Milli Şefe tapınmalarının nedeni, normal insanların kolayca anlayabilecekleri bir şey değildi, ama bir gerçekti. Yine gariptir ama, Tuncelililer ismet İnönü'ye bağlılıklarını "ilericilik" diye açıklıyorlardı.

TUNCELİ YASASI, GÖBEK HAVALARI VE ŞAPKAYA HÜCUM

Emekli öğretmen bir Dersimli, Kültür Bakanlığından nemalanmak ve belediyede iş bulmak amacıyla mı bilmiyorum, *Dersim İsyanı* adında bir kitap yazıyordu. Kitap, üstüne kendi buluşu yalanlar kondurulmuş “resmi tarih tezlerinden” ibaretti.

Emekli öğretmene göre, “gerici” Dersimliler, devletin medeniyet getirme çabalarına, yol, okul, fabrika yatırımlarına karşı çıkarak isyan etmişlerdi. Yaranma güdüsünün ürünü yalanlar bütünüydü, bunlar.

Oysa, Dersimliler, “yatırım geliyor” diye seviniyorlardı. Bazı Dersimliler, “yatırımların” alt yapı inşaatından yararlandıkları için daha çok seviniyorlardı.

Bunlar Dersim’in önde gelen isimleri, bazı aşiret reisleriydi. Hoşnut tutulmak üzere yol, köprü inşaatlarında, “müteahhitlik” hizmetleri veriliyor, bu yoldan devlete bağlanıyorlardı.

Seid Rıza’nın yakın dostu ve tanınmış kişilerden Kureşanlı Seid Hüseyin Cesur bunlardandı. Ona “sen müteahhitsin” denilerek, yol inşaat işleri vermişlerdi.

Seid Hüseyin, bir müfreze tarafından “komutanla görüşmeye çağrıldığında”, bunun bir tuzak olduğunu sezinlemesine rağmen, mantığı kabul etmiyordu. Çünkü, o sadakatle hizmet veriyordu. O nedenle kaçıp kurtulma şansı olduğu halde kendi ayağıyla gidip teslim oluyor, daha sonra Seid Rıza’yla birlikte asılıyordu.

Seid Rıza ile birlikte asılan öteki liderlerin hemen hemen tümü, dostça görüşme için davetiye almış, sonra darağacına gönderilmişlerdi.

* * *

Başbakan ismet İnönü'nün raporundan hemen sonra, aynı yıl (1935) "Tunceli Yasası" yürürlüğe konuyordu.

İnönü, yasayı parlamentoya getirmeden önce, düzenlenen gizli bir oturumda "tehlikenin boyutlarını" anlatıyor ve onay alıyordu. Yasa önerisi ondan sonra gündeme geliyordu.

1935 yılında çıkarılan yasa, Dersim'deki uygulamaları yasa maddesi haline getirerek "icracıları" her türlü sorumluluktan arındırıyordu.

içişleri Bakanı Şükrü Kaya, mecliste yasayı açıklamak amacıyla yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

> "Dersim'de 91 aşiret vardır. 1876'dan bugüne kadar çeşitli zamanlarda, Dersim üzerine 11 askeri harekât yapılmıştır. Askeri harekâtlar belli amacı öngördüğü için, askerler sonra geri çekilmiştir. Askeri harekâtı asıl gerektiren hastalık, tahlil ve tedavi edilememiştir. Cumhuriyet'in amacı, hastalıkları kökünden tedavi etmek olduğu için, medeni yöntemlerle tedbir düşünüldü. Şimdi burada tartışılacak kanun böyle bir kanundur.

Daha sonra yasa gündeme almıyor, üzerinde doğru dürüst tartışma yapılmadan meclisten geçiriliyordu.

Yasayla, Korgeneral rütbesindeki "Inspektör e (genel vali) meclis, mahkeme ve hükümet yetkileri veriliyordu.

"Inspektör" görevine, daha önce Koçgiri'de adını duyurmuş, Şeyh Said isyanı ile sonraki olaylardaki "tedip ile tenkillerde deneyimler kazanmış, Ağrı isyanında uzmanlaşmış bir asker olan Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan atanıyordu.

Sıdıka Avar, "Tunceli Kanunu'nun uygulanması sırasında anasız, babasız, ortada kalan kız çocuklarını eğitip, Türk kültürüne uygun biçimde asimile ettirmekle görevli Elazığ Kız Sanat Enstitüsü'nün müdiresiydi.

Avar, Alpdoğan'la karşılaşmasını "Dağ Çiçekleri adındaki

kitabında şöyle anlatıyor:

“Elazığ, Tunceli, Bingöl isyan bölgesi emrinin altındaydı. O Paşa ki, Büyük Millet Meclisi yetkilerini taşıyordu. O bölgede, ipe çekme, ipe çekilecekleri affetme yetkisi vardı. Paşa teftişe geliyordu. Yatılılar korkuyor, heyecanlanıyorlardı. Onlara moral veriyordum ama ben de korkuyordum. Çünkü Paşa hakkında çok havadis dinlemiştim.

Saat 10’da Paşa geldi. Yanında yaveri, Elazığ ve Tunceli valileri. Doğruca müdür odasına girdiler. Tok ve hakim bir sesi vardı. Orta boyluydu. Şişmana yakın, göbeksiz, adaleli bir vücut. Çekme burnu ve kalınca dudaklı ağzını kuvvetli bir çene çevreliyordu.”

* * *

Alpdoğan ın ana karargâhı Elazığ’daydı. Görev başı yaptıktan sonra Tunceli, Bingöl ve Elazığ’da sıkıyönetim ilan etmiş, çarkı döndürmeye başlamıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, aynı günlerde mecliste yaptığı konuşmada, Dersim konusunda şunları söylüyordu:

“İşlerimizin en önemlisi Dersim meselesidir. Bu yarayı, bu korkunç çıbanı temizleyip ve kökünden kesmek işi her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş yetkiler verilmelidir.”

Alpdoğan, ardı ardına bildiriler yayınlayarak işe başlamıştı. Komutan, ilk bildirilerinde, Dersim ve Dersimlilerin iyiliğini düşünen, onların mutluluğu için çırpınan adam portresi çiziyordu.

Komutanın bildirilerine göre, Tunceli şimdiye kadar ihmal edilmiş, yatırım yapılmamış, bu yüzden ham kalmıştı. Ama, Tunceli nin temel sorunları, ilk kez temelden halledilmek üzere ele alınıyor, çözüm yolunda ciddi yatırımlar yapılıyordu, ilk etapta yollar, köprüler inşa edilecek, sonra okullar, fabrikalarla Tunceli, kısa zamanda bir mamure” haline getirilip kalkındırılacak ve kurtarılacaktı.

* * *

Generalin bildirileri, Dersim'de hedefini bulmuş ve halk arasında, umulandan da fazla olumlu etki yaratmıştı.

Dersimliler, devletin yatırım taarruzu geliyor diye düğün bayram ediyor, general, kimi ağa ve seidlerle sofralarda bir araya geliyor, kadeh tokuşturup,

Atatürk ve İnönü'nün de aslında Alevi olduklarını Dersimlileri aslında kardeşten ileri sevdiklerini haykırıyordu. Yatırımların coşkusuna kapılan Dersimliler, keyifleniyorlardı.

Dersimlileri sevindiren somut veriler de yok değildi. General valinin sözünü ettiği yatırımlar tek tek hayata geçiriliyor, Dersim baştan başa bir inşaat şantiyesine dönüşüyordu. Makineler çalışıyor, dağlar yarılıp yollar yapılıyor, köprüler inşa ediliyordu.

Köy ve kasaba çevrelerinde temeller kazılıyor, "okul" dedikleri, daha sonra kışla oldukları anlaşılacak binalar yükseliyordu.

Dersimliler, bir yandan da, yeni rejimin deyimiyle "şapka giyerek medenileşme" yarışındaydılar. Çünkü, Ankara, şapka giymeyi, "medeni insan" olmanın ilk şartı olarak açıklamıştı. Dersimliler, Ankara'nın medeni insan tipolojisini temsil etmek üzere şapkaya hücum ediyorlardı.

Ankara, erkeklerin "medenileşmesi"nin temel şartı olarak şapkayı koymuştu ortaya. Yürürlüğe koyduğu bir yasayla "fesi, sarığı atıp, şapka giyerek medenileşmesi" kararlaştırmış ve bunu zorunlu hale getirmişti. Sistemin "iyi aile çocukları" itirazsız şapkalı olmuştu. Bazı yerlerde ise, şapka gavur giysisi diye tepki görmüş, tepkiler "isyan" sayılmış, isyancılar, devletin demir yumruğuyla terbiye edilmeye çalışılmış, pek çok insan öldürülmüş, kimileri de mahkeme kararıyla idam edilmişti.

Şapka giyerek bir anda medenileşmek isteyen Dersimli kimi yoksullar, bu uğurda keçilerini ve ineklerini satıyor, ceplerine koydukları parayla şapkacı dükkânlarına koşuyorlardı.

Dersimlilerin anlattığına göre, şapkaya hücum o denli hızlanıyordu ki, şapka karaborsaya düşüyor, kapanın elinde kalıyor, edinemeyenler melul mahzun oluyordu.

MÜFREZE KOLLARI DERSİM'İ SARIYOR

Türkiye Cumhuriyeti, 1935 ve 1936 yıllarında, acelesi varmışçasına, bütün imkanlarını seferber ederek, Dersim'de askeri geçiş yolları, kışlalar inşa ediyor, bir yandan da, müfreze kolları köyleri tek tek tarayarak, tavuktan keçiye, koyuna, ata, eşeğe kadar bütün hayvanları ve yaşları, cinsiyetleriyle insanları sayıp evraka geçiriyor, bıçağa varana kadar bütün silahları topluyorlardı.

Dersimliler, inşası süren "okul", yol ve ne üreteceği bilinmeyen "fabrikalar"a karşılık, şükran borçlarını ödercesine devlete yardımcı oluyor, istenilen bilgileri veriyor, hayvan kesiminde kullandıkları bıçakları da, varsa ateşli silahlarla birlikte teslim ediyordu. Kimileri, devlete mahcup olmamak için, teslim edilmek üzere silah bile satın alıyordu.

Sivil memurlar ve jandarma kol kol köyleri dolaşıp, insanından hayvanına kadar tüm canlıları tek tek sayıp defterlere yazıyordu.

Öte yandan, kendilerini düşünüp yatırıma gelen devlete katkıda bulunmak için seferber olmuşlardı. Kimileri ücret istemeden inşaatlarda çalışıyor, taş taşıyıp duvar örüyor, kimileri de çalışanlarla askerlere yiyecek yardımında bulunuyordu.

* * *

Dersim’de hummalı bir faaliyet sürürken, “Inspektörlük” de faaliyet içindeydi. El altından muhbirlik ağları döşeniyor, rakip aşiretler bilenip birbirinin aleyhine kışkırtılarak, düşman kardeşler haline getiriliyordu.

Devlet güçleri bu sayede, kimin elinde tüfek, tabanca, kama varsa tek tek tespit ediyor, silah toplamaya giden askerler, markasını, hatta numarasını da söyleyerek “getir” diye tebligatta bulunuyordu.

Inspektör Paşa, bir yandan da, Dersim’in önemli aşiret ağalarını Elazığ’daki karargâhına davet edip dostane görüşmeler yapıyordu. “Dost aşiret” reislerinin arkasını okşayıp armağanlar sunuyor, “düşman aşiret” reislerine de gözdağı veriyordu.

Dersim’in sosyal haritası Paşa’mn elindeydi. Hangi köyde kaç kişinin yaşadığını ve bunların neler düşündüğünü, toplumsal etkinliklerinin ne olduğunu tek tek biliyordu.

Didilmiş, etkinliği aşındırılarak azaltılmış Seid Rıza, gelişmeleri dikkatle izliyor, inşa edilmekte olan yol ve kışlaların Dersim’in kalkındırılmasına, iyiliğine olmadığını söylüyor ama, artık kimi eski dostları bile onu ciddiye alıp dinlemiyor, “devlet şefkatini kötülemekle” suçluyorlardı.

Seid Rıza, yol yapımlarının hız kazandığı bir dönemde “Ins-pektör Paşa”dan görüşme çağrısı alıyor, çağrıya uyup uymamada kararsız kalıyor, sonra yakın arkadaşlarının “gerçek fikrini öğrenebilirsin” demelerini dikkate alıp Elazığ’a gidiyordu.

Görüşme, umulandan çok kısa sürüyordu. Paşa, ününü duyduğu adamı görüp tanımak istediğini söylüyor ve görüşmeyi bitiriyordu.

Seid Rıza, Ağdat köyündeki evine döner dönmez dostlarını topluyor ve şu uyarıda bulunuyordu:

“Niyetleri kötü. Tedbirli olun. Ezmek için, üstümüze yürüyecekler. Hem de yakında.”

Seid Rıza, bir yandan da, muhbirleşen aşiret reislerini, “birbirinizi ihbar etmeyin. Acıyı hepiniz çekeceksiniz” diye uyarıyor, ama etkili olamıyordu.

Ortaya dökülen paradan pay kapmak isteyenler, muhbirlik konusunda birbirleriyle yarış halindeydiler.

Muhbir ağını, halk arasında Binbaşı Şevket ya da “Kurmay Şevket” diye adlandırılan bir subay düşüyordu. Kurmay Şevket, pazarda kavun karpuz seçercesine, Kürtlerin “keklik” diye adlandırdığı muhbirler seçip satın alıyor, bir yandan da insan avcısı tetikçiler eğitiyordu.

Keklik ve tetikçilerden biri de, Seid Rıza’nın öz yeğeni, kardeşinin oğlu Rayber’di.

* * *

Inspektör, 1936 bahannda. Dersim aşiret reislerini toplantıya çağırıyordu. Faik Bulut, *Dersim Raporları* adındaki kitabında, adı açıklanmayan bir Dersimlinin anlattıklanna dayanarak, şöyle yazıyordu:

> “Alpdoğan, her ağaya özel elçi gönderdi. Görüşme yapacağını belirtti. Aşiret ağaları ve reisleri, denilen gün ve saatte toplantıya gittiler. Komutan Alpdoğan şöyle dedi:
>
> — Sizin için özel askerlik kanunu çıkaracağım. Hiç askere alınmadınız. Belki zor gelir. Dolayısıyla Dersimliler sadece 6 ay askerlik yapacak. Başka yerlerde bu 24, 36, 48 aydır. Ayrıca köprü ve yol yapacağız. Siz de silahlarınızı vereceksiniz.
>
> Aşiret reislerinin çoğu kabul ediyor. Yalnız silah teslimi konusunda tereddütler var. Kimi:
>
> — Çok az silahımız var,
>
> Kimi de:
>
> — Hiç yok ki, diyor.
>
> Bunun üzerine Alpdoğan:
>
> — Hepsinin tüfek olması şart değil. Eski tabanca ve kamalarınız da olsa teslim edin. Önemli olan silah verdi diye raporlar yazıp tutanaklara geçirmemiz, dedi onlara.
>
> Neyse, anlaşma sağlanıyor. Aşiretler silahlarını, hançer ve kamalarını, Ruslar zamanından kalma eski tüfek ve tabancalarını teslim ediyorlar. Bu arada aşiret liderleri, kendi aşiretlerini nüfusa kaydettiriyorlar. Silahlar öyle yığıldı ki, günlerce Elazığ’a taşındı.”

* * *

O zaman 11 yaşında olan Mehmet Kangotan, 1987’de Nokta dergisine olayları anlatırken şunları söylüyordu:

> “Abdullah Paşa, hem adli, hem de idari bütün yetkilere sahipti. Aşiret reislerine emir çıkardı. Dedem, Karaballı aşiretinin reisiydi. Ona da çıkardı:
>
> — Herkes aşiretinin bütün silahlarını göndersin!
>
> Dedem, 100-150 tüfeği, odun yükler gibi katıra yükleyip gönderdi. Paşa fesi yasakladı. Herkes emrine uyup şapka giydi. Tüccarlarda şapka kalmadı. Bütün istedikleri yerine getirildi. Büyük katliamı gerektirecek bir şey yoktu.”

* * *

General, planlı-programh ve tedbirli yürüyordu.

Halkı silahsızlandırırken, Seid Rıza faktörünü de unutmuyordu. Hayata geçirilen provokatif planlarla ailesi hedef alınıyordu. Aşiretlerle çatıştırılıyor, onlarla kanlı bıçaklı hale getirilmesi için gelini hedef seçiliyor, damadından sonra oğlu Bira İbrahim pusuya düşürülüyor, kurşunlanıp öldürülüyordu.

Nuri Dersimi, *Hatıraları*'nda yazıyor:

> “Seid Rıza’nın oğlu Bira İbrahim, Hozat’a gelerek Abdullah Alpdoğan idaresinin ricali ile temasa geçmiş ve yapılmakta olan askeri harekâtın durdurulmasını, babası adına dilemişti. Bira İbrahim geri dönerken, Kurmay Şevket’in hazırladığı plan gereğince, Kırgan aşiretinin dahilinde, Deşt köyünde misafir bulunduğu evde, gece uyurken feci şekilde imha edilmişti. Genç evladının kahpece öldürülmesinden müteessir olan Seid Rıza, Kırgan aşiretinin merkezi olan Sin köyünü kuşatarak katillerin teslimini dilemişti. Türk Generali bu haklı isteği yerine getirmediği gibi, Bira İbrahim’in katilleri, Kurmay Şevket’in himayesine alınarak taltif edilmişlerdi.”

Dersimlilerin anlattığına göre, tetikçi, Kırgan aşiretinin ağası Şatoğlu Mehmed’di. Ama onu kullanan da Binbaşı Şevket’in adamı Rayber’di. Rayber, olaydan sonra devletin Şatoğlu nu koruyup güvence altına alacağına dair senet bile imzalayıp vermişti. Senette hem Rayber’in, hem de Mehmed’in imzası yer almıştı. Mehmed imza kullanmasını bilmediği için, senedin altına parmak basmıştı.

Bira İbrahim olayı ile “derin devlet” hedefine varmış, kurşun menzilini bulmuştu. Amaç, Seid Rıza ile savaşkan Kırgan aşiretini kan davalı yapmaktı. Bu gerçekleşmişti. Seid Rıza yanlıları, Kırgan aşiretinin üstüne yürümüş, Sin köyünü yakıp yıkmışlardı.

Taarruz kapıdayken meydana gelen bu olay, Seid Rıza yı bir aşiretten daha koparmış, biraz daha yalnızlaştırmıştı.

KADINA TECAVÜZ VE SElD RIZA’NIN YENİDEN ÇIKIŞI

Hıdır Göktaş, *Kürtler, İsyan-Tenkil* adındaki kitabında şunları yazıyor:

> “Dersim’in Kürtler için taşıdığı önem, yüzyıllar boyunca bu bölgenin korunabilmiş olmasında, isyanlara kaynaklık etmesinde, stratejik ve taktik uygulamalara elverişli arazi yapısına sahip olmasında yatmaktadır. Bütün bu özellikleriyle Dersim, Kürtler için asla vazgeçilmez bir kaledir. Bu kalenin korunması için her şey yapılmalıdır. (...) TC kurucuları için de aynı derecede önemlidir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra geçen 15 yıl içerisinde, özellikle de Şeyh Said isyanından sonra ısrarla uygulanan ‘tedip ve tenkil’ hareketlerinden sonra, Kürtlerin etkinliği büyük ölçüde kırılmış ve ele geçirilmeyen yalnız Dersim kalmıştır.
>
> Dersim’in de her yol denenerek ‘tedip’ edilmesi halinde Türkiye Cumhuriyeti rahatlayacaktır. (...) Yalnız, Dersim’e gelinceye kadar, çok ciddi ve ödün verilmeden uygulanan bir ‘harekâttan’ söz etmek, aşırı bir yorum olmasa gerek. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeyi denetim altına almak isteyen ve buralarda kendi otoritesini kurmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti, bunun için her yolu denemekten kaçınmamıştır.
>
> Bu yolların içinde, anlaşmak kadar zor kullanmak da vardır. Nasıl ki, ‘milli mücadele’ sırasında, özellikle Dersimli bazı ağalar elde edilmiş ve ‘mebus’ olarak Meclis’e alınmışsa, anlaşmaya yanaşmayanlara ya da karşı koyanlara, ‘tenkil’ harekâtına kadar varan yöntemler uygulanmıştır.”

* * *

1937 baharında başlatılan büyük taarruzun tek amacı, “ele geçirilmemiş Dersim’in zaptı” mıydı?

Kırımda bütün ailesini kaybeden, kendisi rastlantı sonucu kurtulabilen bir Dersimli anlatıyor:

“Dersimliler yol, okul, fabrika yapımına, medeniyetin gelmesine karşı çıktılar. ‘Harekâta mecbur kaldık’ demeleri büyük yalan. Gerçek şuydu: Dersimliler, yoldan sonra okul gelecek, fabrikalar yapılacak diye seviniyorlardı. Tilki tavuğu yemeğe karar vermişti. Yedikten sonra, kendini savunmak için gerekçeler uydurdu. Kimse yol, köprü yapımına karşı değildi. Kimse karşı çıkmadı. Tersine herkes yardımcı oldu.

Dersimliler yol yapımını, köprülerin inşasını öylesine benimsemişlerdi ki, bu yüzden aralarında kavgalar bile çıktı. Bazı aşiretler gelen ve gelecek hizmetlerden büyük payı almak için bir-birleriyle yarıştı.

Mesela, Dersim merkezinde yeni bir kasaba kurulacaktı. De-menan aşireti kendi bölgesinde, Yusufanlılar da kendi topraklarında olsun istiyorlardı. Onun için, el altından devlet görevlileriyle görüşmeler yapıyor, hatta rüşvet veriyorlardı. Paylaşamadıkları yatırım için, neredeyse birbirine düşeceklerdi. Allahtan, aklı başında insanlar araya girdiler de, sorunun çözümü için General Alpdoğan’la görüşmelerini önerdiler. İki taraf birlikte Elazığ’a gidip görüştüler. Orada kasabanın, iki aşiretin nimetlerinden eşitçe yararlanabileceği şekilde, iki tarafa da aynı mesafede olan Kah-mut’ta kurulmasına karar verildi. Böylece mesele çıkmadı.

Dersim’de “hayali isyana” gerekçe yapılan olaylardan biri de, tecavüzcü askerlere gösterilen tepkiydi. Öyküyü, adının açıklanmasını istemeyen, “kırım”dan kurtulabilmiş bir Dersimlinin anlatımıyla okuyalım:

“1937’nin Mart ayı başlarında, birkaç evlik Uhundu köyüne küçük bir askeri birlik geliyor. Tülük köyünden geliyorlarmış. Tülük, Uhundu’ya birkaç saat uzaklıkta. Askerler yol yorgunu ve aç.

Mehmet Ali (Menteş), başında genç bir subayın bulunduğu müfrezeyi evine buyur ediyor. Isınmaları ve karınlarını doyurmaları için iki kardeşi Hasan ve Beko’yu (Yıldız) seferber ediyor. Karısına da, konuklar için taze ekmek yapmasını söylüyor. Karısı genç ve güzel. Adı Fatma.

Aile, onları yedirip içirmek üzere seferber halindeyken, Mehmet Ali misafir odasında, konukların yanında. Bir ara subay ayağa kalkıyor. Mehmet Ali, ihtiyacı için dışarıya çıkacağını sanıyor. Yol göstermek için önüne düşüyor. Fakat subay onu itip oturmasını söylüyor ve odadan çıkıyor.

Az sonra genç karısının çığlıkları duyuluyor. Önce anlam veremiyor. Konuklara karşı ayıp olur diye, yerinden de kalkamıyor. Fakat karısının imdat isterken:

— Mehmet Ali, bu köpekten kurtar beni, çığlığı ortalığı doldurunca, sesin geldiği bitişikteki mutfak tarafına gidiyor.

Gördüğü manzara karşısında donup kalıyor. Koskocaman subay, karısını yere yıkmış ve onunla boğuşma halinde. Üstünü başını paralamaya, çıkarmaya çalışıyor.

Mehmet Ali bir an, kanı donmuş gibi öylece kalıyor. Subay, heyecandan kendinden geçtiği ve arkası dönük olduğu için içeriye girdiğinin farkında değil. O, kadının vücuduna erişme savaşında. Mehmet Ali genç karısının:

— Ne durup bakıyorsun öyle namussuz herif, sözüyle ayılıyor.

Subayın orada, duvara dayalı tüfeğini kapıyor. Namlusunu sırtına dayayıp tetiğe basıyor. Subay yan devriliyor. Genç karısı da cansız düşüyor. Subayın sırtından giren kurşun, altındaki genç kadının yüreğine saplanıyor.

Silah sesini duyan öteki askerler koşup geliyorlar. Mehmet Ali, bu defa namluyu şaşkın askerlere doğrultuyor. Tetiğe basıyor. ikisini yaralıyor. Ötekiler de kaçıyorlar.

Olaydan sonra köylüler toplanıp, ‘şimdi ne yapacağız’ diye tartışıyor. Askerlerin köyü basacaklarını biliyorlar. Mehmet Ali ve kardeşlerinin köyden ayrılıp canlarını kurtarmalarını kararlaştırıyorlar. Mehmet Ali ve iki kardeşi köyden çıkıyorlar. Pah köprüsünden geçerken, birkaç tahtasını söküyorlar. Köprü, kalasların yan yana getirilmesiyle yapılmış. Peşlerinden gelecek askerler oyalansın, yavaşlasın diye. Sonra, ahşap köprüden sökülen birkaç tahta da Dersimliler isyan edip köprü yaktılar oldu.”

Uhundu köyünde sağ kalan askerlerin olayı nasıl anlattıkları bilinmiyor, fakat Ankara bunu, Dersim’in Seid Rıza önderliğinde top-yekûn ayaklanarak askerleri öldürmeye başladığı, köprüleri yakıp yıktığı biçimine büründürerek “isyan çıktı” şeklinde ilan ediyordu.

* * *

Mehmet Ali, güçlü ve geniş Yusufan aşiretindendi. Askerler, Mehmet Ali ile kardeşlerini yakalayamayınca, Yusufan aşiretinin reisi Kamer Ağa’nın kapısına dayanıyor, “Türk subayını, görev başında şehit edip, köprü yakan suçluların” teslimini istiyorlardı.

1937 Kasımında, Seid Rıza ile birlikte Elazığ'da, “İsyanın elebaşı” olduğu gerekçesiyle asılan Yusufanlı Kamer; “Suçluları teslim et, aksi halde, köyünü ateşe vereceğiz” diyen Albaya şu cevabı veriyordu:

“Komutan, ırza tecavüz girişimine tepki gösterilmiştir. Bu devlete İsyan değildir. Her insanın gösterebileceği nitelikte bir tepkidir. Sanıyorum, Mehmet Ali'nin yerinde siz olsaydınız aynı şeyi yapardınız. Köprüden sökülen tahtaları yerine koymaya, tahribatı onarmaya hazırız. Ama eşini koruyan, şerefini savunmak zorunda kalan birini teslim etmem mümkün değildir. ”

Tanıkların anlattığına göre, Kamer Ağa, baskıyı tek başına göğüsleyemeyeceğini anlayınca, öteki aşiretlerden destek istiyordu. Kapısını çaldıklarından biri de, Demenan aşiretinin lideri Cebrail'di.

Kamer Ağa, bundan sonra Kureşan aşiretinin reisi Yetim Hüseyin'e (Cesur) gidiyordu. Bu üçlü, 18 Kasım 1937 günü, Seid Rıza ile birlikte, bir arada asılacaktı.

Aşiret reisleri, sorunu Seid Rıza ile konuşmaya karar veriyor ve Dersim'in tüm aşiret liderlerini Halbori gözelerinde toplantıya çağırıyordu.

Halbori toplantısı Seid Rıza'nın yeniden ortaya çıkışıydı.

HALBORİ GÖZELERİ

Dersim dağları, göğe akan ululukları, erguvan rengi kayalıkları, dağların yamaçlarında meşe kümeleri, birbirine eklenip kesilen tepeleriyle büyülü bir manzara yaratıyor. Kuru, som ulu kayalıklardan oluşan Halbori büyünün öteki rengi.

Kaya diplerinden, sular burgaçlanıyor, aniden. Dans edercesine, ahenkli, uyumlu fışkırarak patlayan sular efsanevi Halbori gözeleridir. Halbori gözeleri, Dersimliler kendilerini bildi bileli, ilk babalarından beri büyülü kutsallığın simgesidir.

Halbori toprakları ve Halbori gözeleri, Zerdüşt'ten ve Zerdüşüm'den beri Dersimliler için kutsaldı. Keşiş Kalesi bu kutsanmış topraklardaydı.

Yerden, kaya diplerinden fışkırıp kaynayan, gözelerde devinen sular, çok uzaklarda değil, iki adım ötede çağıldayarak köpürüyor, yeni kollar, damarların eklenmesiyle besleniyor, akıntılar birbirine karışıyor, çağıldayarak ilerde nehre dönüşüyor.

Kurdu, kuşu, böceği, çiyanıyla bütün canlıların hayatıdır su. Halbori, kayaların can bulup, canlılara can, ruh katması nedeniyle kutsaldır. Kutsal kayalıkların doğurduğu su değil hayatın kendisidir. Kayalardan fışkıran, ondan olan, onun çocuğu su, hayatın kendisi olduğu için kutsaldır.

Halbori gözeleri ilkbaharda çağıldayan, kendi ölmüşlüğünden yeniden dirilen hayatın coşkusunu temsil eder. Eriyen dağ karları, mesil akıntılarıyla beslenip çoğalıyor, geçit vermez bir coşku oluyor, Halbori suları.

Dersimli ağalar, Seid Rıza'nın çağrısına uyarak, doğu ve batı Dersim'den at sürüp gelmiş, Dersim'in orta yeri olan kutsal topraklarda kümelenmişlerdi.

Kutsal Halbori gözelerini görmek, kutsanmış topraklarına yüz sürmek, her Dersimlinin büyülü rüyası, bir şenlikti. Ama onlar, bu kez Halbori kayalarına yüz sürmek, kutsal sulardan avuçlamak, hayatı umutlarla doldurup şenlendirmek için gelmemişlerdi.

Zaman dar, hava kasvetliydi.

1937'nin bahar başları, Mart ayı idi. Hayatın fışkırma zamanı, ama kutsal Halbori'de henüz şenlik vakti değildi. Suların şaklayarak, kayalara çarpıp gürleyerek aktığı zamandı. Karların yumuşadığı, dipten erimeye başlayarak, Halbori kayalıklarında akan suların çatlayıp köpürerek, geçit vermez biçimde çağıldadığı, toprağı dipten ısıtan cemre, kutsal Newroz bayramının yaklaştığı zamandı.

Halbori gözelerinden fışkıran sular kar erimeleriyle beslenmiş, her yıl aynı mevsimde İsyan eden Munzur bir kere daha asileşmiş, geçit vermez olmuştu.

* * *

Dersimliler, Halbori'nin bahar şenliğine saygılı biçimde, sulara girmeden iki yakasında toplandılar. Doğu Dersim'den gelen aşiret önderleri, kabaran sulara girip batıya, batıdan gelenler de öte yakaya geçemediler. İki yakada, karşılıklı oturdular. Söylediklerini, suyun gürültüsünü alt edip birbirine duyurmak için, karşılıklı bağırarak konuşmaya başladılar.

Sorun, tecavüzcü askerlerin yarattığı olay ve aranan Mehmet Ali ile kardeşlerinin kaderiydi.

Cemaate çağrılı kimi Dersimliler öfkeliydi. Mehmet Ali'nin namusunu koruduğunu, dolayısıyla masum olduğunu bağırıyor, “bir suçlu aranıyorsa eğer, o da tecavüzcülerdir” diyorlardı.

Uzun tartışmalardan sonra Dersimliler, Mehmet Ali ve kardeşlerinin suçlu olmadığı, ama devlet isterse serbest bırakılmak üzere, tanıklıklarına başvurabileceği kararına vardılar. Onların, suçlu olarak teslim edilemeyeceği kararına...

Kararın Türk yetkililere bildirilmesi görevi, Seid Rıza'ya verildi.

Toplantıya katılanlar, dağılmadan önce Mehmet Ali ve kardeşinin davasında birlikte hareket edeceklerine dair namus sözü verdiler. Sözlerinden dönüşün imkansızlığının delili olarak da, başlarındaki sarıkları, külahları çıkarıp Munzur sularına atarak vedalaştılar ve geldikleri yöne doğru uzaklaştılar.

Seid Rıza, bir kez daha Dersim'in lideriydi...

* * *

Telgraf, Hozat postanesine götürülüp çekilmek üzere Elie Muse'ye (Ali oğlu Musa) teslim ediliyordu. Ali de, telgraf metnini Hozat posta müdürü Salih Tuncer'e veriyordu.

Salih Tuncer, eski nahiye müdürü Ahmet Tuncer'in oğluydu. Babası vurularak öldürülmüştü. Bu yüzden Dersimlilere kinliydi. Anlatılanlara göre Salih Tuncer, telgrafı değiştiriyor, içine tehdit unsurları katarak gönderiyordu.

Buna rağmen, General Alpdoğan gazaba gelmiyor, tersine Dersimlilerle toplantı için emir veriyordu. Sorunun barış yoluyla sonuçlandırılması için düzenlenen toplantıya, askeri yetkililer, Dersim'den Demenanlı ve Yusufanlı iki reis, Kamer Ağa ile Kureşanlı Seid Hüseyin katılıyordu.

Görüşmelerde, devleti temsil eden subay, Mehmet Ali'nin namus ve haysiyet uğruna silaha sarıldığını kabul ediyor, ama bir subayın öldürülmesinin de gerçek olduğunu söylüyordu. Askeri temsilci, olay Ankara'ya bildirildiği için, üstünü kapatmalarının olanaksız olduğunu, Mehmed Ali ile kardeşlerinin teslim olup ifade vermelerinin şart olduğunu bildiriyordu. Temsilci, sanıklara herhangi bir ceza verilmeyeceğini, ifadeleri alındıktan sonra serbest bırakılacaklarını da belirtiyordu.

Dersimlilerin istedikleri de buydu.

* * *

Fakat, aynı sıralarda beklenmeyen bir gelişme oluyor, Pah köprüsünün başına bir tabur asker yerleştirilerek, geçişler kontrol altına alınıyordu.

Geçişlerde insanlar durdurulup üstleri aranıyor, hakaretlerle aşağılanıyor, itiraz edenler tartaklanıp dövülüyordu.

Dersimliler bir kez daha askeri makamlara gidiyor, bu uygulamanın kaldırılmasını istiyorlardı. Ancak, uygulamada değişiklik olmayınca, köprü başındaki taburu, tam iki gün iki gece boyunca muhasara altında tutuyorlardı.

Komutan, köprüden her türlü geçişin serbest olacağına, nöbetçilerin kaldırılacağına dair söz verince, muhasaraya son veriliyordu.

Dersimliler, yeni barışın şerefine Pah köyünde bir de şölen düzenliyorlardı.

Tanıkların anlatımına göre, askeri taburun da davetli olduğu şenlik için 22 tane boğa kesiliyordu.

Yemekler ve kavurma pişerken, Yusufanlı Kamer Ağa'nın oğlu Fındık, olaylardan habersiz, Seid Rıza'nın köyü Ağdat'tan gelip köyüne dönüyordu.

(Genç adam daha sonra Seid Rıza ve babası ile birlikte Elazığ'da idam edilecekti.)

Genç adam, köprüden geçerken durdurulup üstü aranmak isteniyor, karşı çıkınca, İsmail Hakkı adındaki teğmen tarafından tokatlanıyordu. O da, tabancasını çekip subayı ve silahlarına davranan iki eri de vurup gidiyordu. (Fındık olayı, daha sonra İsyanın başlangıcı olarak resmi tarihe geçecekti.)

Bu olayın meydana geldiği sırada, askeri tabur bitişikteki köyde düzenlenen şenlikteydi. Haber üzerine bir anda ortalık karışıyor, tabur köyden çekilip mevzileniyordu.

Uzun görüşmeden sonra, gerginlik yerini yumuşamaya bırakıyor ve askeri birlik Pah'tan çekilip Mazgirt merkezine gidiyordu.

Ankara'ya ulaştırılan raporda ise Dersimlilerin İsyan edip Pah köprüsüne saldırdıkları, biri subay, iki nöbetçiyi öldürüp köprüyü ateşe verdikleri ve İsyancıların Mazgirt'e doğru ilerledikleri belirtiliyordu.

* * *

Bütün bunlar olurken, Seid Rıza misilleme olacağım seziyor ve olaylann önüne geçmek için General Alpdoğan'a mesaj gönderiyor ve şöyle diyordu:

> "Size, Dersimlilerin isyan etmek niyetinde olduğu iletiliyor. Bu söylentiler doğru değildir. Savaştan yana değiliz. Biz, bir çul, bir ekmek peşinde koşan yoksul insanlarız. Savaş istemiyoruz.
>
> Barış ve devletin Dersim'e elini uzatıp yatırım yapmasını bekliyoruz. Söylentilere kanmayın. Yazıktır, insanlara kıymayın... ”

Fakat, artık çok geçti.

Ulaşım yollan, askerlerin barınakları tamamlanmış, yığınaklar bitirilmiş, harekete geçme zamanı gelmişti. 21 Mart 1937'de Newroz Bayramı sabahı, Seid Rıza'nın evi bombalanarak “Dersim ıslahat” programı uygulamaya konuyordu.

YEDINCI BÖLÜM

BOMBA YAĞMURU

Türkiye Cumhuriyeti, 1937 yılına girerken, ekonomik ve askeri gücünü Dersim önlerine yığmış, bütçe gelirleri Dersim harcamalarına ayrılmış, genel seferberlik ilan edilmiş, 38 yaşına kadarki yedekler silah altına alınmıştı.

Askeri ana üs Elazığ'dı ve aralıksız yığınak yapılıyor, ardı arkası kesilmeyen konvoylar asker ve silah yığıyordu.

Hava desteği için, Elazığ'da Vertetil askeri havaalanı inşa edilmişti. Uçakların biri iniyor, öteki kalkıyordu.

Ankara da taarruz emri vermeye hazırdı. Uygulamaların ayrıntılarını kağıda dökmüş, yürütücü olarak General Alpdoğan'a uygulama kalmıştı.

Örneğin, “tenkil” ile köylerin yakılma biçimi bile Ankara tarafından esaslara, kaide ve kurallara bağlanmıştı.

* * *

Başbakan İsmet İnönü, genel taarruza "Sel Seferleri" adını vermişti.

Bakanlar Kurulu'nun 4 Mayıs 1937 günü aldığı ve uygulanması için General Abdullah Alpdoğan'a gönderdiği "çok gizli" damgalı kararda şöyle deniliyordu:

> "Son günkrde Tunceli'de vukua gekn hadiselere dair raporlar, 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'in huzurları ile tetkik ve mütaka edikrek aşağıdaki sonuca vanlmıştır:
>
> 1- Toplanan kuvvetlerle, Nazimiye, Keçiseken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz harekâd ile varılacaktır.
>
> 2- Bu defa isyan etmiş mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplama ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem de bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik 2000 kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır. ”

Kararın “mülahaza” (düşünceler) tarafı da vardı. “Mülahazaca şöyle deniliyordu.

> “Sadece taarruz hareketiyle ilerlemek iktifa ettikçe, İsyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur.
>
> Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar vermeyecek hale getirmek, köyleri kâmilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür. ”

Emirnamenin altına iki not daha düşülmüştü. Şöyle deniliyordu:

> “Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tazyifi; bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra, yani 12 Mayıs'ta ileri harekâta başlanabileceği anlaşılmaktadır.
>
> Not: Paraya acımaksızın, içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır. ”

* * *

Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan *Ayaklanmalar* kitabında, “Dersim harekâtinın gerekçesi bir cümleyle özetleniyordu:

“Hemen hemen her gün, eşkıyanın şu veya bu karakola baskın yapacağı haberleri alınıyordu. ”

“Dersim harekâtı”, Kürtlerin bayramı Newroz günü (21 Mart) başlıyor, sabahın erken saatlerinde, Seid Rıza'nın Ağdat köyündeki evi uçaklarla bomba yağmuruna tutuluyordu. Bu, “Sel Seferlerinin ilk vuruşuydu.

Genelkurmay, “ilk vuruş”u anlatıyor:

> “Birkaç kez, Elazığ'da bulunan uçak bölüğünce, eşkıyanın toplandığı yerler, özellikle bu ayaklanmayı görünürde perde arkasından yönettiği bilinen Seid Rıza'nın evi ve civarı havadan bombalandı. ”

Evi bombalanan Seid Rıza ailesiyle birlikte dağlara sığınıyor, bu da “İsyan”ın bir başka gerekçesi oluyordu.

Bir Dersimli, 1937'deki “büyük taarruz”un başlangıcını anlatıyor:

> “Bir sabah aniden dağlar gümbürdemeye başladı. Dağ, taş yanıyordu. Dağlar gazaba gelmiş gibi yerden şimşekler fışkırıyordu. Gören mahşer günü koptu sanıyordu. Çocuklar bağırıyor, kadınlar 'vay başımıza gelenler' diye inleyip saçlarını yoluyor, hayvanlar sağa sola koşuyor, sığınacak delik arıyordu.
>
> Ben o zaman 10 yaşımda bile değildim. Benden küçük üç kardeşim daha vardı. Babam ailemizi taşların, kayaların arasına sakladı. Ölüm şimşeklerinin durmasını bekledik orada.
>
> Şimşekleri, 'Kemal'in demir kuşları' dediğimiz uçaklar çakıyordu. Çok ürperticiydi. Köye, evlere düşen bombalar, kulakları sağır eden bir gümbürtü çıkarıyor, evler toz bulutu arasında kayboluyordu. Bulutlar dağılınca, evlerin yerinde olmadığını görüyorduk. ”

O tarihte 11 yaşında olan Mehmed Kongotan anlatıyor:

> “Bir ara dediler ki, yukarıdan kırıp geliyorlar. Annem beni ve ağabeyimi köyden çıkardı. Gelmişler köye. Toparlamışlar köylüleri, bizimkileri... Biz tepenin arkasındaydık. Oradan mitralyöz seslerini duyuyorduk. Bizim köyü ateşe verdiler. Konağımız büyüktü. Onu ateşe verdikleri zaman beni ağlama tuttu. Köydekilerin hepsini öldürdüler. İnsanlar öldürüldükten sonra köyde kimse kalmadı.
>
> Ama birkaç kişi kaçıp kurtulmuştu. Ben de kurtuldum. ”

* * *

Bombalara paralel olarak bildiri yağmuru da başlamıştı, Dersim'de. Elden dağıtılan, uçaklarla yağdırılan Kürtçe ve Türkçe yazılmış bildirilerde, halk “devletin adaletine, şefkatli kollarına teslim olmaya” çağrılıyordu.

Bildirilerin birinde şöyle deniliyordu:

> “Cumhuriyet hükümeti sizi şefkat ve merhametli kucağına almak, sizi mesut etmek istiyor, içinizde bunu anlamayanlar çoktur ki, hürmetsizlik ediyor; veyahut içinizde bazıları şahsi menfaatleri için sizi kurban etmek istiyor.
>
> Cumhuriyet hükümeti, bu gerçeği bildiği içindir ki, sizlere son ihtarını yapıyor. Onun size son şartları şudur: Sizi ayaklandırmaya çalışan zavallıları Cumhuriyet hükümetine teslim ediniz. Veya onlar kendileri teslim olmalıdır. Bu takdirde cümleniz masum kalacaksınız. Teslim edilen, kendiliğinden teslim olanlar, Cumhuriyetin adil muamelesinden başka bir şey görmeyeceklerdir. Bu suretle siz kıymetli vatandaşlarımızın hiçbirinin burnu kanamayacaktır. Aksi takdirde, yani dediklerimizi yapmazsanız, her tarafınızı sarmış bulunuyoruz. Cumhuriyetin kahredici orduları tarafından kahredileceksiniz. Cumhuriyet hükümetinin bu son şefkat ve merhametini bildiren bu bildirisini 24 saat çoluk ve çocuğunuzla beraber okuyun. Düşünün ve çabuk karar verin. Yoksa hiç istemediğimiz halde, sizi mahvedecek olan kuvvetler harekete geçeceklerdir. Devlete itaat etmek gerekir. ”

* * *

Seid Rıza ve arkadaşlarını asmak üzere özel olarak görevlendirilen, daha sonra Senatörlük, uzun zaman Dışişleri Bakanlığı ve Senato Başkanlığıyla Cumhurbaşkanı vekilliği yapan İhsan Sabri Çağlayangil, anılarında “İsyan”ın başlangıcı konusunda şunları yazıyor:

> “Fırat üzerindeki Şeytan köprüsünü basan Dersimliler, İsmail Hakkı adındaki teğmen ile 33 askeri şehit ettiler, İsyan böyle başladı. ”

İhsan Sabri Çağlayangil'in söyledikleri doğru değildi. Çünkü ne basılan böyle bir köprü, ne de 33 askerin öldürülmesi vardı.

Çağlayangil'in sözünü ettiği köprü Pah köprüsü olabilirdi. Bir delikanlı olan Fındık, hakarete uğrayınca, orada üç askeri vuruyordu. Çağlayangil, 3'ü 33 mü yapıyordu? Bilinmez, ama resmi tarih de Çağlayangil'in söylemi doğrultusunda yazılıyordu.

Genelkurmay'ın kitabı şöyle diyor:

> “İlk olay, Pah bucağı ile Kahmut bucağını birbirine bağlayan Harçik deresi üzerindeki tahta köprünün 20-21 Mart 1937 gecesi Demenan ve Hayderanlılar tarafından yakılması ve köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattının tahrip edilmesiyle başladı. ”

BOMBACI AMAZON SABİHA

Türk kara ordusu dağları, dereleri, orman ve köyleriyle Dersim'i sarmıştı. İnsanlar tutuklanıp toplanıyor, toplananlar sürgün edilmek üzere ayrılıyor, direnenler öldürülüyor, köyler yakılıyor; hava gücü ise “asi” denilen köylere bomba yağdırıyordu.

Havadan bombalamaya katılanlardan biri de, Atatürk'ün bir pilot olan “manevi kızı” Sabiha Gökçen'di. İstanbul'da Ermenice yayımlanan “Agos” gazetesi 2004 yılında yayınladığı bir röportajda, Sabiha'nın, ailesi 1915 yılında yok edilmiş bir Ermeni kızı olduğunu yazıyordu.

Resmi tarihe göre ise Sabiha Gökçen 1913 yılında Bursa'da doğdu. Makedonya göçmeni, yoksul bir ailenin kızıydı. Ama cin gibi zeki ve sevimli...

Atatürk'ün, 1925'te, Bursa'ya yaptığı gezisi sırasında, kalabalığın arasından sıyrılıp şıp diye elini öpmesiyle hayatı, kaderi değişiyordu. Atatürk, 12 yaşındaki bu sevimli kızın saçlarını okşayıp, adını, ailesini soruyor, o da bir çırpıda yoksulluklarını anlatıyor, yardım istiyordu.

Atatürk, “benden ne istersin? ” diye sorunca, küçük kız, gözlerinin içine bakarak, “okumak istiyorum” cevabını veriyordu.

Sabiha kızın kaderi o an değişiyordu.

Gülsüm Toker (Bilgehan), ninesi, İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü'nün hayatını derlediği kitapta, Sabiha Gökçen'i şöyle anlatıyordu:

> “Sabiha Gökçen, Atatürk'ün manevi kızlarından en ilginciydi. Afet 'abla'sı ile birlikte Mustafa Kemal'in himayesi altına alındığında henüz ilkokul çağında bir çocuktu. Bursalı, kalabalık bir ailenin dördüncü evladıydı. Babası ölmüş, ağabeyi Kurtuluş Savaşı'na katılarak geride kalanları yalnız bırakmıştı. Becerikli, güçlü bir kadın olan anneleri bütün çocuklarına bakabilmek için uğraşıyordu. Elinde ne varsa satıp evini ayakta tutmaya çalışıyordu. Küçük Sabiha güzel ve çok zeki bir çocuktu. Aynı zamanda da duygulu ve hassastı. Yokluk

yüzünden öğrenimi yarıda kalmıştı. En büyük merakı bir kere olsun, hayran olduğu, ağabeyinin komutanı Mustafa Kemal'le karşılaşmaktı.

Dileği yerine geldi. Büyük bir tesadüfle, Bursa'da birkaç gün geçirmekte olan Gazi'nin yanına yaklaşabildi. Açık sözlü, mert bir kızdı. Heyecanını kısa sürede yenip, Mustafa Kemal'e okuma arzusundan, ailesinin durumundan söz açtı. Kendini sevdirmişti, nasıl olduğunu anlayamadan hayatı değişti; Sabiha, Çankaya Köşkü'ne taşındı.

Atatürk'ün desteğiyle Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ni bitiren genç kız artık Ankara'daydı. Özellikle spora düşkündü, iyi ata biniyordu. Kısa süre sonra bir merakı daha gelişti. Türkkuşu'nun kurulmasıyla birlikte Sabiha uçak kullanmaya başladı. Tuhaftır, zaten daha pilot olmadan bir yıl önce Atatürk de kendisine 'Gökçen' soyadını vermişti. Genç kız, Afet Hanım gibi Çankaya sofralarında zaman zaman bulunuyordu, evin en sevilen ve güvenilen sakinlerindendi. ”

Yüksek Türk sosyetesinin bir bireyi olan Sabiha Gökçen, el bebek, gül bebek hayatı yaşıyor, bir dediği iki olmuyordu. Açık tenli kız, Avrupalı prensesler gibi giyiniyor, onlar gibi yaşıyordu.

Ruhu serüven hevesleriyle fokurdayan bir genç kızdı. Heyecandan heyecana koşmalar arasında, en çok havacılığı seviyordu. Oysa havacılık, henüz kadın “zarafetiyle bağdaşık olmayan”, dahası “cesaret” isteyen bir erkek uğraşı sayılıyordu. Ama çok istediği için karşı gelinmedi. Mutlu olsun diye sivil havacılık okuluna yazdırıldı. Buradan da gereken belgelerle başarısı mühürlendikten sonra, yüksek planörcülük kursu için Sovyetler Birliği'ne gönderildi. Tabii ki, başarıyla döndü.

Bu arada, “soyadı yasası” çıkmıştı. Herkese bir “soyadı” veriliyordu. Havacılık tutkusu soyunun adı oldu. Genç kız, artık Sabiha Gökçen'di.

Pilotluk belgesi vardı ama, savaş pilotu olmak istiyordu. Muradı 1936 yılında gerçeğe dönüştürüldü. Askeri Hava Okuluna yazdırıldı. Savaş uçakları ve onlarla gökyüzünde süzülmenin tadına vardığında 23 yaşındaydı.

Askeri pilot diplomasını aldıktan sonra, Eskişehir'de avcı ve bombardıman uçaklarıyla uçtu. Ordunun Trakya ve Ege manevralarına katıldı.

Fakat “manevralar” ne de olsa birer gölge oyunuydu. O ise gerçeği, savaşın kendisini yaşayarak vatana hizmet etmek istiyordu.

Sabiha Gökçen, 1937 baharında, devlet töreniyle Dersim'e yolcu edildi. Resmi tarihin yazdığına göre, uğurlama töreninde, Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere, Başbakan İsmet İnönü, Bakanlar Kurulu ve tekmil devlet büyükleri hazır bulundu.

O uçakla havalanırken, Atatürk elini güneşe karşı siper ederek ardından bakıyordu. O anı gösteren fotoğrafları çekildi. Fakat, tarihe geçen ünlü “istikbal göklerdedir” sözünü bu sırada mı söyledi, bilmiyorum.

Sabiha Gökçen, Elazığ'ın “Vertetil” havaalanında, “devletin kızı” ve “savaş ilahesi”ne yaraşır görkem içinde, törenle karşılandı. Bando-mızıka eşliğinde ve askeri bir birlik selama durarak...

İnspektör Abdullah Paşa, kendi köşkünde istirahatini sağladı.

Ön hazırlıklardan sonra, törenlerle uğurlanarak, bomba yüklü uçağıyla Dersim'e doğru göklere yükseldi.

* * *

Basında, Sabiha Gökçen'e ilgi büyüktü. Devletin kızı, dahası tek kişilik ordu, “Amazon”ların en yenilmezi gibi takdim ediliyordu. Savaş sanatı ve başarıları, gazetelerde sonu gelmeyen tefrika malzemesiydi.

Gazetelerin her biri, ayrı parlak başlıklarla genç kadını “Amazon”laştırıyor, övüp kutsuyor ve vatana hizmet tertibinden kazandığı zaferleri müjdeliyordu.

Akşam gazetesi, 18 Haziran 1937 tarihinde, “Sabiha Gökçen'in kahramanlığı” başlığıyla, düşman karşısında kazandığı zaferleri, “Sabiha Gökçen başarılı bombalıyor. Harekât başarılı. Asiler kuşatıldı” başlıklarıyla veriyordu.

Ama gazete, Sabiha Gökçen'in bombalarına hedef olanların niteliği hakkında bilgi vermiyordu. Gazeteleri gören bir yabancı, “Amazon”un silahsız, savunmasız köylerle değil, aynı güçteki bir düşman ordusuyla savaştığını sanabilirdi.

Sabiha Gökçen için düzenlenen övgüler, tek kalem, tek merkez tarafından yazılıp basına dağıtılmış izlenimini yaratacak biçimdeydi.

Cumhuriyet gazetesi 18 Haziran 1937'de şunları yazıyordu:

> "Türk Amazonu Sabiha Gökçen, Tunceli'de başarılı atışlar yapmaktadır. Yaklaşık 25 bin askerle başlatılan Dersim harekâtı, kanlı boğuşmalara meydan verilmeden tamamlanacak. "

Aynı gazete, 20 Haziran 1937'de, Sabiha Gökçen'in efsanevi kahramanlıklarını duyurmaya devam ediyordu:

> "Sabiha Gökçen Tunceli'de akınlarına başarıyla devam etmektedir. "

* * *

Basında, Dersim "tenkili", Sabiha Gökçen'in kişiliğinde yer alıyordu. O bir "savaş tanrıçasıydı. Adı ve bombalamalarıyla fondaydı. Kamuoyu onunla yatıyor, onunla kalkıyordu.

Atatürk, bir süre sonra bölgeye gidiyor, onu görev başında takdir ve tebrik ediyordu.

Sabiha Gökçen, daha tarih oluşurken tarihe geçmişti. Genelkurmay Başkanlığı, başarılarını, "50 kiloluk bombalarla düşmana nefes aldırmıyordu" cümlesiyle tarihe not ediyordu.

Devletin resmi yayın organı "Ayın Tarihi" adındaki tutanak dergisi, 1938 tarihli bir sayısında, "tek kişilik ordu" Amazon Sabiha hakkında şunları yazıyordu:

> "1937'de Anadolu'da zuhur eden Kürt İsyanında, askeri bir tayyare ile fiilen harekâta katılan Sabiha Gökçen, burada büyük kahramanlıklar göstermiş ve en büyük madalyanın sahibi olmuştur. "

Sabiha Gökçen'in göğsüne madalya takılması nedeniyle düzenlenen devlet töreninde, Atatürk de hazır bulunuyordu.

Sabiha Gökçen, yıllar sonra, 1992'de devlet televizyonundaki bir programda hayatı, sanatı ve eserleri hakkındaki soruları yanıtlarken, Dersim'de kaç köyü yerle bir ettiği, kaç kişi öldürüldüğü yolundaki soruyu yanıtsız bırakıyor, "Memleket ve millet için çalıştık" diyerek tevazu gösteriyordu.

Nokta dergisinin 28 Haziran 1987 tarihli sayısında onunla yapılmış bir söyleşi yayınlandı. Gökçen, sorulan yanıtlarken, köylerin üstüne 50 kiloluk bombalar attığını inkâr etmiyordu. Ama çoluk çocuğu, silahsız, savunmasız

kadın, ihtiyar ile köylerin bombalanmasını da “insanlık dışı” sayıyordu. Dergide yayınlanan söyleşi şöyleydi:

> “Nokta: Harekât görevi size nasıl verildi?
>
> Gökçen: O zaman orduda çalışıyordum. Bulunduğum bölüğü bu işle görevlendirmişlerdi. Gittik. Havalanmadan önce ne yapacağımızı biliyorduk. Hedef doğrudan doğruya Dersim idi.
>
> Nokta: Bombalar nasıldı, tahrip güçleri neydi?
>
> Gökçen: Büyük tahrip gücü yoktu. 50 kiloluk bombanın ne şeyi olur.
>
> Nokta: Harekât sırasında halktan ölenler oldu mu?
>
> Gökçen: Yoktu. Keşif yapılıyordu, ordunun da istihbaratı vardı. Biliniyordu bu kötü kişilerin nerede olduğu. Çoluk çocuk olan yerleri doğrudan tahrip etmek insanlık dışı olurdu. Böyle bir şey olmamıştır.
>
> Nokta: Dersim-Tunceli harekâtına neden gerek duyulmuştu?
>
> Gökçen: Ufak bir azınlığın ayaklanması neticesinde bu harekâta gerek duyulmuştur ve kısa zamanda önlendi. Pek mühimsememek lazım aslında bunu. Evvela yerden birtakım hareketler yapıldı. Sonra havadan.
>
> Nokta: Bu olaylara Atatürk'ün bakış açısı ne idi?
>
> Gökçen: Ufak bir ayaklanmayı bastırmak. Nihayet oradaki insanlar da bizim insanlarımızdı. Ama her zaman bu gibi haller olabiliyor her yerde.
>
> Nokta: Atatürk harekât bölgesine ne zaman geldi?
>
> Gökçen: 37 sonlarına doğru. Pertek'te bir köprü yapılmıştı, onun açılışı dolayısıyla gelmişti. Yani bu mevzular görüşülmüyordu. Arazide geziler yapıyorduk zaten Atatürk ile. Ben gösteriyordum yerleri, şurası şudur, burası budur diye.
>
> Nokta: Harekât sonrasında insanların batıya gönderilmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?
>
> Gökçen: Yaşadıkları yerler iptidai idi, konut denecek halleri yoktu. Onları daha iyi bir yaşama kavuşturmak için başka yerlere yerleştirdiler. Atatürk'ün gayesi buydu. Daha insanca yaşamalarını istiyordu Atatürk. ”

Sabiha Gökçen, “gaye onlara daha iyi hayat vermekti” demekle, Dersim olaylarının “insancıl” amacını açıklıyordu.

* * *

Gazeteci Oktay Verel, Sabiha Gökçen'in hayatını, *Atatürk'le Bir Ömür* adı altında kitaplaştırdı. Sabiha Gökçen kitapta, “üç beş çapulcunun başlattığı ayaklanmayı bastırmak üzere Dersim harekâtına gönüllü olarak katıldığını” anlatıyordu.

Ancak görevin tehlikeli olduğunu Atatürk de anlamıştı. Uçağının düşürülme olasılığını düşünen Atatürk'ün, gerektiğinde kendisini koruması

ve “eşkıyanın” eline sağ düşmektense hayatına son vermesi için özel tabancasını verdiğini anlatıyor.

DERSİM DAĞLARI YANIYOR

Nokta dergisi, 1987'de Dersim'i kapak yaparken, ulaşabildiği tanıkların anlattıklarına da yer vermişti. Bunlardan biri de Menez Akkaya idi. Akkaya, şunları anlatıyordu:

> “Ben o zaman genç kızdım. Bizim köye askerler birkaç defa gelip gittiler. Bize bir şey yapmadılar. Türkçe bilmediğimiz için ne dediklerini anlamıyorduk. Daha sonra, bir gün yine geldiler. Bütün köy halkını topladılar. Hepimizi değirmen taşının oraya götürdüler. Bize, silahlarınızı toplayıp serbest bırakacağız diyorlardı. Ama bizi çay kıyısına götürüp kurşunladılar. Biz üç kişi kurtulduk. Ben ağaca yapıştım, öyle kurtuldum. Günlerce aç susuz ölülerin yanında kaldık. Öyle olmuştu ki, korku diye bir şey kalmamıştı. ”

Basına koyu bir sansür uygulandığı için, Türk kamuoyu, gerçek anlamda Dersim'de olup bitenlerden habersizdi. Kamuoyuna sadece propaganda niteliğinde haberler veriliyordu.

Basın; haber, bilgi verme yerine, arada bir cehennem ateşindekileri hedef alıyor, sövüp saymayı, küfretmeyi, hakaret ve aşağılamaları “haber” diye sunuyordu.

Son Telgraf gazetesi, “Dersim tenkili” bütün hızıyla sürerken, 14 Mayıs 1937 günkü sayısında; sıradan olaylardan söz eder gibi, “Doğu'da karışıklıkların olduğu yolunda haberlerin geldiğini” yazıyordu.

Gazete, karışıklıklar konusunda net haberler alınamadığını belirtiyor, varsa yaşanan olayların açıklanmasını istiyordu.

Bu masumane haberin yayınlandığı gün, bir buyrukla gazetenin yayını durduruldu. Rejim, kamuoyunun bir şey öğrenmesini, duymasını istemiyordu. Sessizlik içinde her şey gerçekleştirildikten sonra, “İsyanın bastırıldığını” açıklayacaktı nasıl olsa. Ayrıntıların bilinmesi gibi bir durum, vatanın yüksek çıkarlarına aykırıydı.

* * *

Başbakan İsmet İnönü, ilk kez 14 Haziran 1937 günü mecliste Dersim hakkında açıklamalarda bulundu. Başbakan, girişilen genel harekâtı “Dersim özel iyileştirme programı” olarak sunuyor, bazı reislerin götürmek istedikleri medenileştirme programına karşı çıktıklarını söylüyor ve şöyle diyordu:

> “Hükümet, iki seneden beri Tunceli mıntıkasında özel iyileştirme programı uyguluyor. Bu program, bu yöreyi medenileştirmek için, bütün vasıtalarla ve özel hükümler içinde, orada geniş bir çalışma ayrıntısını içermektedir. Bunu, şimdiye kadar, ısrarla kanuna muhalefetten kuvvet ve zevk almış bazı reisler iyi karşılamadılar. Islahat programına muhalefet etmek istediler. Bu bizim özel askeri önlemler almamızı gerektirdi. Orada şunu düşündük: Mukavemet eden ve hükümet programına muhalefet eden mıntıkada ne yapmalıyız? Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri, orada hükümetin emrine karşı muhalefet olunca, önemli bir kuvvet toplayarak bölgede ciddi bir tedibat yapmak ve bırakmak... Biz buna 'Sel Seferleri' dedik. Ve memleketin bir tarafında bir hadise olunca, onun üzerinden kuvvetli bir surette ve sel halinde gelip geçmekten bir fayda hasıl olmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz, muhalefet edenlerin mukavemetini bertaraf ettikten sonra, kendi programımızın, hiçbir şey olmamış gibi takip olunmasını esaslı vazifeden bildik.
>
> Tunceli'de, ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler, aralıksız devam etmektedir. Yol yapıyoruz. Okul yapıyoruz. Karakol yapıyoruz. ”

Ertesi gün İnönü'nün konuşmasını manşetten veren Tan gazetesi, Tunceli'de “zafere” ulaşıldığını, Türk ordusunun duruma hakim olduğunu haber veriyor ve kayıplar konusunda, “Yalnız 13 şehit, 18 yaralı verdik” diye yazıyordu.

Cumhuriyet gazetesi aynı gün, “Başbakan İnönü Tunceli'yi teftişe gidiyor” diye haber veriyor ve bir İsyanın varlığını üstü kapalı biçimde anlatıyordu:

“Asiler, yabancı bir devletin yardımını bekliyorlarmış. ”

Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, güney sınırlarından giren casuslar, Dersimlileri kışkırtıp, “medenileşmeye” İsyan ettirmişti. Gazete bununla da kalmıyor, “harekâtın kan dökülmeden devam ettiğini” yazıyordu.

* * *

Faik Bulut, Dersim Raporları adındaki kitabında, Seid Rıza'nın emireri F. Doğan'ın anlattıklarına yer veriyordu. Doğan, yaşadıklarına, tanıklığına amcasının söylediklerini de katarak aktarıyor ve şöyle diyordu:

> “Nasıl yenildik? Doğrusu Dersimlilerin hepsi savaşmadı. Bir kısmı savaştı. Birçoğu da devletle işbirliği yapıp, milis olarak çalıştı.
>
> Silahlar, nasıl mı temin ediliyordu? Bir kısmı kaçakçılardan... Baskınlarda askerlerden elde ediliyordu. Ayrıca teslimat sırasında bazıları silahlarını saklamışlardı.
>
> Her aşirette devlet yanlısı olanlar çoğunluktaydı. Kırılıp kökü kazınan aşiretlerde bile. Yusufan aşireti, gece yarısı önüne düştüğü askerleri, çekemediği Demenanlıların üstüne salıyor. Bölgenin adı Kızıldağ ve Aziz Abdal dağı. Demenanlılar sabah uyanıyorlar ki, askerler en yüksek tepede karargâh kurmuş.
>
> Aşiretin en yiğit elemanları olan İbişî Seyik Ali, Hese Gene, Meme Kek'in oğlu Hıdır ve kardeşleri, Kamer Ağa'nın oğlu Hüseyin çatışmaya başlıyorlar. Gözüpek bir delikanlı olan İbiş hem Kürtçe koçaklama yapıyor, hem de direniyor. Koçaklamasının esası kısaca şöyle:
>
> Aşiretler bize hiyanet etti/Kimse yardımımıza gelmiyor/Unutmayın/Bizi ezerlerse/Sizleri de Ermeniler gibi kesecekler/Gelin/Bu ihanetten vazgeçin.
>
> İbiş sürüne sürüne tepedeki mevzilere ulaşıyor. Bir mitralyözü ele geçiriyor. Ama kullanmasını bilmediği için, kayalardan aşağıya atıp tahrip ediyor.
>
> Telefon ve telgraf direkleriyle donanmıştı dağlar. Ama kimse akıl edip kesmiyordu. Mitralyözü kullanmasını bilmemek gibi...
>
> Makineli tüfek kullanmasını bilen tek kişi, birinci cephede Süleyman Pıhtoğlu'ydu. Birçok cephe açılmıştı. Birinci cephe Demenanlılar bölgesiydi. İkinci cephe Kutu deresi, Zel dağı idi. Üçüncü cephe Kalan aşiretine karşı açıldı. Seid Rıza'nın aşireti burada topluca katledildi. Dördüncü cephe Hozat yönündeydi. Merkezi Deşt ve Seid Rıza'nın köyü Ağdat'tı. Seid Rıza'nın çatışma bölgesi, Malatya-Erzincan-Sivas hattı. Seid Rıza, askerleri Konaklar denilen yerde karşılıyor, İlk çatışmada, Mıstefai Berte adındaki yiğit vuruluyor. Çatışmanın ilerleyen saatlerinde Seid Rıza'nın amcası Hüseyin bir uçak düşürüyor. ”

* * *

İlk hedef Seid Rıza'ydı. Evi bombalanarak ilk vuruş yapılmıştı. Ama Seid Rıza kurtulmuştu. Bundan sonra, devletin tek amacı onu yakalamak olmuş ve peşine düşülmüştü. Onu ölü ya da diri ele geçirmek için, akla gelebilecek her yola başvurmuşlardı.

Bakanlar Kurulu'nun kararı gereğince, bu uğurda para harcamaya acınmıyordu.

Seid Rıza'nın başına büyük ödül konmuştu. Pek çok Dersimli, bu ödüle konmak çabasıyla birbiriyle yarışıyordu. En başta da, Seid'in öz yeğeni Rayber...

Seid Rıza'nın yeri hakkında ardı arkası kesilmeyen ihbarlar yapılıyordu. İhbar geldikçe dağlar bombalanıyor, toplar, tanklar seferber ediliyor, askeri birlikler kaydırılıyordu. Ama çoğu kez ihbarların asılsız olduğu anlaşılıyordu.

Birkaç kez, Tujik dağında olduğuna ilişkin haberler alınmış, uçaklar dağı havadan kalbura çevirirken, yerden de top ve tank ateşiyle yangına verilmişti. Benzer manzaralar başka alanlarda, dağlarda da yaşanmıştı.

Askerler, onunla Konaklar bölgesinde yüz yüze geldi. Seid bütün ailesiyle oradaydı. Küçük eşi Besê, oğulları, gelinleri, damat ve torunlarıyla çatışmaya girdi. Koşullar çok çetindi. “Kemal'in demir kuşları” dedikleri uçaklar göz açtırmıyordu. Yağdırdıkları bomba ve kopardıkları gürültüyle panik yaratıyorlardı.

Seid Rıza'nın çok değer verdiği Berte'nin oğlu Mustafa, o gün yanı başında vurulup öldü. Ama çok geçmeden amcası Seid Hüseyin tüfek ateşiyle bir uçak düşürünce, moraller düzelecek, çember yarılacak, Seid Rıza ve ailesi kurtulacaktı.

* * *

Seid Rıza, devlet tarafından kan ve ateşin sorumlusu olarak gösteriliyordu. Ardı ardına yayınlanan bildirilerde, hükümete kafa tutan, Halbori'de ağalara “İsyan yemini” ettiren Seid Rıza teslim olduğu takdirde, kan göllerinin kuruyacağı, yangınların söneceği belirtiliyor, o teslim olmadığı için harekâtın devam ettiği tekrarlanıyordu.

Onun teslim olması halinde Dersim'e yalnız huzur değil, kalkınma hamlesinin geleceği de müjdeleniyordu. Bu yüzden, Seid Rıza baskı altındaydı. Birçok kesim, kurtuluşunu onun tesliminde görüyor, dolaylı ya da doğrudan bunu telkin ediyordu.

Pek çok aşiret, bildirilerin içeriğine bakarak, 1937 yazında, Seid Rıza'yı ailesi ve bir avuç dostuyla yalnız bırakmıştı.

Seid Rıza'nın, “bu bir oyun ve tuzaktır, sorun ben değilim” diye çırpınması fayda vermiyordu. “Sorun ben isem eğer, bunca kan neden? Niçin masum insanlar katlediliyor? Çocukların, kadın ve ihtiyarların katli

neden? Bunca köy neden yakılıyor? Ormanların, ekinlerin yakılması niçin? ” diye nefes tüketiyordu ama, kimse onu dinlemiyor, inanmıyordu.

* * *

1937 yazında, Dersim'deki tüm ormanlar ve ekili alanları yangına verilmiş, ama basına göre bunun sorumlusu, İsyan ederek Türk askerinin kanına giren Seid Rıza'ydı.

Tan gazetesi bu konuda şunları yazıyordu:

> “Uçaklarımız keşif uçuşları yapıyor. Eşkıyanın yiyecek ve giyeceği bitmiştir. Ekilmiş topraklar, müfrezelerimizin elindedir. Açlık, eşkıyayı bitkin bir hale getirmiştir. ”

Cumhuriyet gazetesinin 26 Haziran 1937 tarihindeki haber başlıkları şöyleydi:

> “Tunceli'deki eşkıyalık can çekişiyor. Uçaklarımız, eşkıyanın son barınaklarını da bombaladı. Seid Rıza'nın küçük oğlu yaralı olarak ele geçti. Seid Rıza mağaraya sığındı. ”

Aynı gazete ertesi gün, “eşkıyanın imha edilmekte” olduğunu bildiriyor ve devam ediyordu:

> “Kahraman kıtalarımız dün sabah iki harekâta başladı. Kutu deresinde kanlı bir çatışma oldu. Şakilerden 32 kişi öldürüldü. Mağaralara sığınan eşkıya amansız bir şekilde takip ediliyor. ”

Haberler daha çok Seid Rıza ile ilgiliydi. İki günde bir, onun öldürüldüğü ya da teslim olduğu yazılıyordu. Haberin yalan çıkması da tekrarını önlemiyordu.

Cumhuriyet gazetesinin sahibi ve başyazarı Yunus Nadi, 18 Temmuz 1937 tarihindeki yazısında, Dersim'e “baba şefkati” ile yaklaşıldığını yazıyor ve şöyle devam ediyordu:

> “Cumhuriyet hükümetinin iyi düşünceler ve kesin azimle uygulamaya başladığı 'çelik tedbirler' sayesinde, senelerden beri adına Dersim denilen mesele, tarihin ummanına katılmış ve ebediyen ölmüştür. Malûm olduğu üzere iki darbe ile direniş kırıldı. Şimdi hükümet, programını uygulamaya koyuyor. Her ne olursa olsun, hükümetin hareketlerine bir baba şefkati hakimdir. ”

1937'nin yaz ortalarında, bazı aşiretler tek hedefin Seid Rıza olmadığını anlamaya başlamışlardı. Çünkü, Seid Rıza ile ilgisi ilintisi bulunmayan aile ve aşiretler de budanıyordu. Bahtiyar aşireti, hedef haline geldiğini görünce 1937'de Hozat'ta cephe açmış, Seid Rıza'nın yanında savaşa girmiş, çatışma

alanı genişlemişti. Bir süre sonra aynı bölgedeki Yukarı Abbas, Karabal ve Ferhat aşiretleri savaşa katılmış, onları Nazimiye bölgesindeki Heyderan ve Mazgirt'teki Demenan ile Yusufan aşiretleri izlemişti.

Dr. Nuri Dersimi anlatıyor:

> “Savaş, bütün şiddetiyle devam ediyor ve ağırlık merkezi Bahtiyar aşiretinin üzerine yüklenmiş bulunuyordu. Seid Rıza bizzat savaş alanındaydı. Türk askeri kuvvetleri, Dersim ormanlarını ateşe verdikleri için, yangın Dersim'in birçok yerini sarmış ve geceleri dehşet verici yanardağ manzarası oluşturuyordu.
>
> Kureyşan aşireti de Seid Rıza'nın yanma koşarak savaşa katılmıştı. Bahtiyar aşireti reisi Şahin harbi idare ediyordu. Hain Rayber, Bahtiyar aşiretinin içinde bulunduğu sırada, Pırço'nun oğlu Hıdır'ı kandırmayı başarmıştı. Şahin Ağa, haftalarca uykusuz kaldığından bir iki saat uyumak zorunda olduğunu Hıdır'a bildirmiş ve nöbet beklemesini istemişti. Şahin uykuya dalar dalmaz, Hıdır başına bir kurşun sıkmış, onu öldürmüştü. Sonra başını kesip, gecenin karanlığında aşiret bölgesinin dışına çıkmış, Hozat'a giderek Şahin'in başını kumandana teslim etmiş, kendisinin affedilmesini istemişti. Ama Hozat'tan döndükten sonra, Şahin'in kardeşi ve amca çocukları tarafından mitralyözle imha edilmişti.
>
> Önderini kaybeden Bahtiyar aşireti, bir süre dayandıktan sonra, gücü kırılmış, kısmen yenilmiş, kısmen imha edilmişti. Sağ kalanlar, Seid Rıza aşiretine katılmıştı.
>
> Seid Rıza'nın küçük oğlu Hüseyin Reşik, uçak şarapneliyle yaralanmıştı. Bunu haber alan Türk istihbaratçısı Şevket, Seid Rıza'nın büyük eşine haber göndererek, kendisiyle görüşmek istediğini bildirmişti. Seid Rıza'nın küçük eşine karşı olan büyük eşi Elif Hatun, Şevket'in görüşme önerisini kabul etmiş ve görüşme sonucunda zavallı yaşlı kadın aldatılarak, yaralı oğlu Hüseyin'i Elazığ'a götürüp, tedavisi için Şevket'e emanet etmişti.
>
> Şevket, yaralı çocuğu Elazığ merkez hastanesine yatırmış, babasının planları hakkında bilgi vermesi için hayli işkence yaptırmış, istediklerini alamayınca da idam ettirmişti.
>
> Seid Rıza, bölgesini terke mecbur olmuş, tarafsız kalan aşiretler arasına geçerek, bunları harekete katmaya ve savaş alanlarını genişletmeye çalışıyordu. Türkler, Tujik dağı eteklerini tamamen işgal etmiş ve buralarda ellerine geçen Kürt halkını merhametsizce öldürmüşlerdi. Tujik dağı eteklerinden İlksor vadisindeki büyük mağaralara sığınmış binlerce çocuk, kadın ve kız, mağaraların ağzı çimento ile kapatılarak öldürülmüşlerdi. Bu olayların belgeleri mevcuttur. Mağaralara, haritalarda 1, 2, 3, şeklinde işaretler konmuştur. Birtakım mağaraların kapılarında ateş yakılarak, içeriye boğucu duman verilmiş ve içindeki zavallıların birçoğu dumandan boğularak ölmüş, canlarını dışarıya atanlar ise süngülenerek imha edilmişlerdir.
>
> Bahtiyar ve Kureyşan aşiretlerinin büyük bir kısmi, şeref ve namuslarını korumak için, kendilerini uçurumlardan sarp taşlar üzerine veya Munzur ve Harçik sularının kurtarıcı derinliklerine atarak, Kürt kadınına yakışır şekilde ölmüşlerdir.
>
> Seid Rıza'nın, Koçan aşireti bölgesi dahilinde, Uzun Meşe noktasında bulunduğunu sezen Türk kuvvetleri, bu nokta üzerine uçak bombardımanı ve topçu hazırlığından sonra şiddetli bir hücum yaparak, bölgeyi sarmışlardı. Durumun ciddiyetini gören Seid Rıza, bir yarma hareketiyle çemberi kırmayı ve Ovacık yönüne çekilmeyi başarmıştı.
>
> Fakat bu başarı çok pahalıya mal olmuştu. Çünkü Kozluca muharebesi adıyla anılan bu savaşta, Seid Rıza ile birlikte savaşa katılan küçük eşi Besê ve büyük oğlu Şeyh Hasan, üç torunu ve bin kişiye yakın kuvveti şehit düşmüştü. ”

ALİŞER VE BAYTAR NURİ

Seid Rıza'nın dost ve arkadaşları arasında iki önemli aydın da vardı: Alişer ve Baytar Nuri.

Alişer, Kürtçe yazan bir şairdi. Sivas'ın İmranlı ilçesinde doğdu. Sivas medreselerinde öğrenim gördü.

Okuldan sonra bir süre devlet memuriyeti yaptı. Sonra memuriyetten ayrılıp Koçgirili Alişan Beyzade Mustafa Paşa'nın yanında çalışmaya başladı. Onun ölümünden sonra da ailesine vasi oldu. Oğulları Alişan ve Haydar beylerin yetişmesinde katkıda bulundu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Ruslar Kürtlere özerklik verecekleri vaadinde bulununca, onlarla sıcak ilişkilere girdi. Sivas, Erzincan ve Dersim'de halkı örgütleyip, çekirdek de olsa yerel Kürt yönetimleri kurdular.

1917'de Rusya'da Çarlık devrilince, ordusu geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine Alişer, merkezi İstanbul'da bulunan “Kürt Teali Cemiyeti”yle ilişki kurdu.

Fakat çok geçmeden çalışma ve çabalan haber alınıp takibe alındı. Dersim'e geçerek, çalışmalarını burada yoğunlaştırdı.

Daha sonra çıkan aftan yararlanarak tekrar Koçgiri'ye döndü. “Kürdistan Teali Cemiyeti”yle ilişkilerini pekiştirdi. Ardından düşüncelerini yaymak amacıyla “Jepin” adında bir gazete yayınlamaya başladı.

1920'de bir karakolda meydana gelen çatışma “İsyan” sayılarak Koçgiri'ye ordu sevk edildi. Çatışmalar başladı. Alişer, Alişan ve Haydar beylerin yanında çatışmaları yöneten liderlerden biriydi.

Olaylardan sonra Dersim'e geçti. Seid Rıza'nın. yanına yerleşti. O günden itibaren Seid Rıza'nın siyasal danışmanı, ölünceye dek yoldaşı olarak kaldı.

Seid Rıza, onu kaybettiği gün, “Artık bu dünyada yaşanmaz” diyecekti.

Seid Rıza'nın öteki dostu, Dersimli Baytar Nuri idi.

Nuri, “Mıl” aşiretindendi. Fakat ailesi, aşiretin etkinliği ve büyüklüğünden çok “aydın yapısıyla” tanınıyordu.

Nuri, Dersim'de ve çevre illerde orta öğrenimini tamamladıktan sonra, İstanbul'a gidip “Baytar” (Veteriner) okulunda öğrenim gördü ve mezun oldu.

Baytar Nuri'nin Kürt sorunuyla alakası İstanbul'daki öğrenciliği sırasında başladı.

Kürt öğrenci örgütüne üye oldu. 1919'da “Kürt Teali Cemiyeti”ne girdi. Örgütün aktif elemanlarından biri haline geldi.

Okulu bitirdikten sonra Koçgiri'ye atandı. Burada, Alişer Bey'le tanıştı. Alişan ve Haydar Bey kardeşlerle dostluklar kurdu. Öte yandan “Kürt Teali Cemiyeti”nin üyesi olarak İstanbul'daki örgüt merkezi ve cemiyetin başkanı Seid Abdülkadir'le sıcak ilişkilerini sürdürdü.

Koçgiri olaylarından sonra Dersim'de tutuklandı. Anılarında anlattığına göre, daha sonra bizzat Mustafa Kemal tarafından affedildi.

Koçgiri olaylarından sonra, Alişer Bey'le Dersim'de yeniden buluştu. İkisi Seid Rıza'nın en yakın dostu haline geldi. Genel bir anlatımla Alişer Seid Rıza'nın sağ koluysa, Baytar Nuri de sol koluydu.

Anlatılanlara göre, Seid Rıza'yı mezhepsel sınırlılık ve Dersimlilik kalıbından çıkarıp daha genele yönelten de Baytar Nuri ile Alişer idi.

Nuri Desimi, 1937 yazına kadar Seid Rıza'nın yanında bulundu. 1937 yazında Güney sınırından yurtdışına çıktı. Görevi dış dünyayla ilişki kurmak, Dersim'de olanları duyurmak ve destek sağlamaktı.

Fakat bir süre sonra, Türk yetkililerle görüşmeye giden Seid Rıza tutuklandı. Ardından idam edildi. Dersim başsız kalınca Nuri Dersimi

Beyrut'a yerleşti. Yazmaya ağırlık verdi.

Yurtdışında öldü. Geride *Hatıralarım* ve *Kürdistan Tarihinde Dersim* adında iki kitap bıraktı.

* * *

Seid Rıza, 1937 Ağustosunda Alişer'le durum değerlendirmesi yaparken, onun Sovyetler Birliği'ne gidip olayları anlatması halinde yardım sağlayabileceğini söylüyor ve Moskova'ya gitmesini istiyordu.

Karara göre, Alişer Erzurum'a gidecek, Seid Rıza'nın oradaki bir dostunun yardımıyla Sovyetler Birliği'ne geçecekti.

Alişer, Seid Rıza ile vedalaşmış, bir gün sonra da Dersim'den ayrılacaktı. Dersim dağlarında son günüydü. İlksor dağında, kullandığı mağaranın önünde, "heval" (arkadaş) diye hitap ettiği eşi Zarife'yle oturuyordu.

Alişer dürbünle yolları tararken, bir kafilenin bulundukları yere doğru gelmekte olduğunu gördü. Gelenlerin başında Rayber vardı. Rayber, Seid Rıza'nın kardeşinin oğluydu. Alişer'le de kirve...

Kirvelik, en yakın akrabalıktan, kardeşten de ileri kutsal bir bağdı Aleviler arasında.

Rayber'in yanında başka tanıdıkları da vardı. Biri Rayber'in amcazadelerinden Vanklı Efendi'ydi. Yakından tanıdığı öteki atlı Rayber'in kardeşinin oğlu İsmail, öteki Halborili Emir Ali'ydi.

Aynı sırada Seid Rıza da, karşı dağın yamacındaydı. O da elinde dürbünle yolları gözlüyordu. Rayber'in adamlarıyla birlikte Alişer'in bulunduğu mağaraya doğru gittiğini görünce yerinden fırlamış, "eyvah, kardeşim Alişer hainin pençesine düştü" demiş birkaç kişiyi çağırıp, "Alişer'in imdadına yetişin! " diye emir vermişti.

Seid'in imdada gönderdiği adamlar yola çıkarken, Alişer de eşine, "Heval, konuklarımız var. Rayber geliyor. Çay ve yemek için hazırlık yap" demişti.

* * *

Rayber, devlet güçleriyle çalışmış, muhbirlik, yol göstericilik yapmıştı. Öz amcası Seid Rıza'nın kellesinin getirilmesi görevi de ona verilmişti. Fakat bunu başaramamıştı.

Daha sonra taktik değiştirilmiş, Rayber'in direnişçilerin safına geçtiği resmi bildirilerle açıklanmıştı. Amaç, avına yaklaşıp avlanmasını sağlamaktı. Devlet oyunun inandırıcı olması için bildiriler dağıtarak, onun İsyancılara katıldığını her tarafa duyurmuştu.

Ama Seid Rıza oyunu sezinlemiş, çevresini uyarmış, dahası Rayber'i yakınına yanaştırmamıştı.

Rayber bildirilerde hâlâ “direnişçilerin safında” görünüyordu.

* * *

Zarife Hanım, Seid Rıza'nın uyarılarını hatırlatarak, tam yurtdışına çıkacağı sırada Rayber'in çıkıp gelmesini hayra yormadığını söylüyordu.

Alişer, eşine endişelerinin yersizliğini anlatırken, onun kirvesine zarar verecek kadar düşüp küçülemeyeceğini belirtiyordu.

Rayber bulundukları yere yaklaşmıştı. Alişer, onu mağaranın birkaç metre ötesinde karşıladı. Minderini sundu. Oturdular.

Alişer'in eşi Zarife Hanım, konuklara ikramda bulunmak üzere yanlarından ayrıldı. Hizmetlerine bakan adamlarından birini taze su almaya gönderdi. Kendisi de çay yapmak üzere ateşi harladı. Alişer tütün tabakasını çıkarıp Rayber'e sundu. Kürt geleneklerine göre, tütün konuğa ilk ikram ve dostluk sunusuydu.

Rayber, güven vermek istiyor olmalı ki, ziyaretinin nedenini açıklama gereğini duymuştu:

> “Biliyorsun kirve, düşmana karşı savaşıyoruz. Türk ordusu top, tüfek ve uçaklarıyla bize aman vermiyor. Onun için sıkça yer değiştiriyoruz. Yolumuz buraya düşmüşken kirvemi bir ziyaret edeyim dedim. Savaş hali. Ne zaman ne olacağını kimse bilemez. ”

Alişer'in tütün tabakası elden ele dolaşıyordu. Kağıda bir sigaralık tütün alan, tabakayı ötekine uzatıyordu. Rayber ve adamları birer sigara sarıp yakarken, tütün tabakası tekrar Alişer'e gelmişti.

Fakat tam bu sırada bir silah patlaması ve Zarife Hanım'ın haykırışı yükseldi:

“Yoldaşımı (rehevalım) vurdular!.. ”

Zarife Hanım, dost görünümlü Rayber'e güvenemediği için, kendince tetikte ve hazırlıklıydı. Rayber ve adamları daha görünür görünmez, tabancasının namlusuna mermi sürüp beline yerleştirmişti.

Baytar Nuri, sonrasını anılarında şöyle anlatıyor:

> “Şaşalayan eşi, kendisini eşinin üstüne atarak, 'Ew hevale min e, wî nekujîne! ' (arkadaşım o, öldürmeyin) diye feryat etmiş, fakat öldüğünü anlayınca tabancasını çekerek hain Rayber'e ateş etmiş, mermi Vanklı Efendi'nin başına isabet etmiştir. Vanklı Efendi cansız yere düşerken, alçaklığın sonuna kadar gitmeye karar vermiş olan Rayber, silahını Alişer'in emsalsiz eşi, bu emsalsiz Kürt kızına da tevcih ederek, onu kocasının cesedi üzerine cansız düşürmüştür. ”

Araştırmacı Kahraman Aytaç anlatıyor:

> “O gün Rayber'in yanında bulunanlar arasında Balikan aşiretinden biri de vardı. Dersimliler, Alişer'in nasıl, hangi hileyle katledildiğini ondan dinlediler. Onun, Alişer'in hizmetine bakan adamların ve olayla yakından ilgili Dersimlilerin anlattığına göre gelişmeler şöyle:
>
> Seid Rıza, Rayber ve adamlarının mağaraya doğru gittiklerini görünce içine sinmiyor, 'Paraya tapan, bu yüzden tüm değerleri hiçe sayan bu hain bir melenet yapabilir' diyerek adamlar gönderiyor. Fakat Seid Rıza'nın adamları yetişemiyorlar. Mağaraya vardıklarında Alişer ve eşinin başı kesik cesetleriyle karşılaşıyorlar. Katillerin peşine düşüp ateş ediyorlar. Fakat vuramıyorlar. ”

* * *

Rayber, ödülü Abdullah Alpdoğan'ın elinden almak üzere, Alişer ve eşinin başını Elazığ'a götürüyordu.

İsmail Top'un daha sonra anlattığına göre, Abdullah Paşa Rayber'i bir kahraman gibi karşılıyor, hizmetlerinden ötürü sırtını sıvazlayıp yanaklarından öpüyor ve şöyle diyordu:

> “Vatana büyük bir hizmette bulundun. O hain Alişer'i ortadan kaldırmakla Seid Rıza'nın elini, kolunu kestin. O bundan sonra Alişer'siz bir şey yapamaz. ”

General, Rayber'e yiyecekler, içecekler sunuyor, 5 bin liralık ödülünü verip yolcu ediyordu:

İsmail Top, Dersim yolunda, “bu işi birlikte yaptık. Birlikte tehlikeye attık kendimizi. Karısı silaha davrandı, sonra arkamızdan ateş açtılar. Vurulabilirdim. Onun için şu 5 bin liradan ben de payımı istiyorum” diyordu.

Rayber İsmail'in pay istemesine öfkeleniyor, silahına davranıyordu:

“Eşşoğlu eşşek, ne parası? Ben para mara almadım. Bu işi para ödülü için değil, vatana hizmet için yaptım! ”

İsmail Top susuyor, para olduğu gibi Rayber'e kalıyordu.

Kirvenin kirveye kötülüğü, o güne dek Dersim'de görülmemiş, duyulmamış bir olay ve bağışlanmaz en büyük ihanetti.

Ama para hırsıyla bu da olmuş, yaşanmıştı.

Bir Dersimli olan Ali Atik, “Rayber adı bizde çok yaygındı. Fakat bu olaydan sonra hiçbir Dersimli bu adı vermedi doğan çocuğuna” diyordu.

DIŞ DESTEK VE BESÊ'NİN ÖLÜMÜ

Seid Rıza, halka karşı girişilen hareketin vahim bir hal alması üzerine, Dersim Generali imzasıyla İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, dünyanın etkin birçok devletinin Dışişleri Bakanlıklarına birer mektup yazarak, insanlık adına acil müdahalede bulunulmasını istiyordu.

Seid Rıza'nın mektupları, cevapsız kalacak, ancak Ankara tarafından, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'dan aldığı destekle İsyan ettiğinin kanıtı olarak gösterilecekti.

Oysa, sansür duvarı nedeniyle dünya, Dersim'de olanlardan haberli de değildi. Dünyanın gündemi, Almanya'da yükselen Hitler rejimiydi. Kürtlerin sorunu kimseyi fazla ilgilendirmiyor, dikkatleri bile çekmiyordu.

Ayrıca, “ilerici dünya kamuoyu” diye nitelenen Sovyetler Birliği'nin de Dersim'le ilgilenme nedeni yoktu. Sovyetlere göre Kürtler, “gerici, medeniyete kafa tutan” bir yapıydı. “İlerici Türk devleti”, İsyankâr gericileri gemlemek ve medenileştirmek için uğraş veriyordu.

Böyle bir ortamda, Seid Rıza'nın mektupları hiç kimse tarafından dikkate bile alınmıyor, İngiltere ise kendisine gelen mektubu “bakın dikkate bile almıyoruz” anlamında, İstanbul Konsolosluğu aracılığıyla Türk hükümetine veriyordu.

* * *

Seid Rıza'nın, ülkelerin Dışişleri Bakanlıklarına gönderdiği mektupta şöyle deniliyordu:

> "Yıllardan beri Türk hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, ana dillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistan'ın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir.
>
> Son olarak Türk hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu bu baskılardan arındırılmış Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır.
>
> Bu olay karşısında Kürtler, göçün uzak yollarında can vermek yerine kendilerini korumak için, 1930'da Ararat tepesinde, Zilan ve Beyazıt ovasında olduğu gibi silahlara sarıldılar.
>
> Üç aydan beri ülkemde tüyler ürpertici bir savaş sürüyor.
>
> Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık.
>
> Direnişimiz karşısında Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıyor.
>
> Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor. Aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor.
>
> Üç milyon Kürt, benim sesimden ekselanslarına sesleniyor ve bu hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı istirham ediyor.
>
> Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.
>
> Dersim Generali Seid Rıza"

* * *

Seid Rıza, 1937 yılının yaz başlarına kadar ailesiyle Bogır dağının Sosın yaylasında tutundu. Yaz ortalarında bir sabah, kara birlikleri uçak filolarının eşliğinde taarruza geçiyor, akşam karanlığına kadar bombalama devam ediyordu. Gece sükûnet içinde geçiyor, fakat sabahın ilk ışıklarıyla birlikte taarruz, günler boyu sürmek üzere tazeleniyordu.

Sosın yaylalarında, Türk ordusunu durduran kişi, Bahtiyar aşiretinden Şahin Bey'di. Şahin Bey, kendi buluşu gerilla taktikleriyle sızmalar yapıyor, kayıplar verdirip silah ve cephane ele geçiriyordu.

Şahin Bey, sabahın seherinde başlayıp akşam karanlığına dek süren bir çarpışmada yorgun düşmüş, top atışlarının kesilmesinden yararlanarak uyumaya çekilmişti.

Şahin Bey, başına ödül konan bir gerilla lideriydi. Ortalıkta "kelle avcıları" dört dönüyordu. O nedenle, yaklaşan, ama iyi tanımadığı kişilere

ihtiyatlı davranıyordu.

Uyurken, Pırço'nun oğlu Hıdır diye tanınan adamını nöbetçi bırakmıştı. Hıdır, uzaktan akrabası ve en güvendiği adamlarından biriydi.

Hıdır, onu uykuda vuruyor, başını kesip Hozat'taki askeri karargâha götürüyor ve ödülünü alıyordu.

Seid Rıza olayı duyduğunda büyük kedere kapılıyor ve birkaç gün sonra da Sosın yaylasını terk etmek zorunda kalıyordu.

Seid Rıza ve yakınları, hava ile kara taarruzlarına rağmen çemberden kurtulmuşlardı.

Ama, Ovacık'ın Senkan bölgesinin, Uzunmeşe yöresinde çatışma yeniden başlıyordu. Bu Seid Rıza'nın katıldığı en büyük kavgaydı. Seid Rıza, küçük eşi Besê, oğlu Şeyh Hasan ile torununu bu çarpışmada kaybediyordu.

Besê, Türk basınının da başlıca malzemelerinden biriydi. Basında, onunla ilgili haberler eksik olmuyordu. Gazeteler, hakkında uydurduklarını birinci sayfada yayınlıyorlardı. Örneğin, Cumhuriyet gazetesinin bitmez tükenmez malzemesiydi. Onu, duygudan arınmış bir savaş ve öldürme makinesi olarak gösteriyordu.

Öteki gazetelerden bazıları, onu cepheden cepheye koşarak asker öldüren biri olarak gösteriyor, bir başkası aşkı, zevk ve sefayı düşünen bir kadın portresi çiziyordu.

* * *

Besê, daha sonra “propaganda edebiyatına” da konu oluyordu.

Gazeteci Barbaros Baykara, devlet raporlarına dayanarak yazdığı *Dersim* adındaki iki ciltlik romanında, Besê'nin gözü pek, savaşkan portresini çiziyordu.

Baykara'ya göre Besê, Keçisekmez kayalıklarında bir avuç insanla, bir ordu ve gökten ölüm yağdıran uçaklara karşı kurşunu bitene dek çarpışıyor, kurşunları bitince taşlar fırlatıyor, yakalanacağı an, “beni sağ yakalayamazsınız. Namusuma dokunamayacaksınız benim. Bu zevki

tattırmayacağım size. Ölümü bile bulamayacaksınız! ” diye bağırarak uçuruma atlıyordu.

Baykara'nın anlatıklarının gerçeğe uygunluğu bir yana, F. Doğan'ın anlattıkları şöyle:

> “Aile efradının ölüm haberi gelince, Seid Rıza'nın dizi dibindeydim. Kara haber, Ağdat'taki ikinci mezra olan Gogan'da Seid Rıza'ya ulaştı. Burası Munzur vadisi, Bogır dağı bölgesidir. Baktım (Seid Rıza'nın) mavi gözler büyüdü. Uzun sakalı titredi. Sert kaşları dikeldi. Sinir krizleri geçirdi. Sakalını yolmaya başladı. Çocukları ve torunlarının adlarını teker teker sayıyor, ağlıyordu. Unutamadığım bir kelimesi vardı:
>
> — Dersim'i yok edecekler, çoluk çocuğu kıracaklar, silahsızların canına kıyacaklar!
>
> Seid Rıza, ölüm haberinden sonra Gogan kalesine sığındı. Kutsal aile kabristanı da buradadır. Kutsal türbeler, yüz-yüz elli yıllık ulu çınar ağaçlarıyla kaplıdır. Her ağacın çapı 7-8 metreyi bulur. Bunların içi çürük ve boştur. Bu kovuklardan askeri harekâtı izliyordu. Gözleri çok keskindi. 2 bin 200 metreye ulaşan uzun menzilli bir Alman tüfeği kullanıyordu. Bir defasında, 2 bin metre uzaklıkta, atının üstünde dimdik yürüyen bir subayın binek hayvanını vurdu. Yere yıktı. ”

SEİD RIZA BARIŞ GÖRÜŞMELERİNE GİDİYORDU...

Dr. Nuri, Seid Rıza'nın, 1937 sonbaharına doğru Ovacık'ın sarp bölgelerine çekildiğini yazıyor ve devam ediyor:

> "Bu bölgede kış mevsiminde savaşmak Türkler için imkansızdı. Bu nedenle çarpışmalara ara vermek zorunluluğu vardı. Sessizlik mevsiminde hile yoluyla çalışmanın amaca daha çok uygun olduğunu kararlaştıran ordu kumandanı, Munzur dağlarında mevzilenmiş olan Seid Rıza'ya Erzincan valisi aracılığıyla haber göndererek, Dersimlilerin isteklerinin kabul edileceğini, şimdiden bütün orduya ateşkes emri verilmiş olduğunu, aslında Dersim'in tek başına bazı aşiretleri dışında diğer aşiretlerin üzerine henüz askeri harekât yapılmadığını, yapılmasına da gerek görülmediğini ve oluşan zararları ödemeye hazır olduklarını bildirerek, Seid Rıza'yı Erzincan merkezine getirmeyi başarmış ve orada yanındakilerle birlikte tutuklamıştı. (5 Eylül 1937)"

* * *

1937 sonbaharına doğru, Dersim baştan başa yangın yeriydi. Kitlesel kırımlarla kan nehirleri akıyordu. Bazı dostları onu terk edip, "devletin şefkatli kolları arasına" koşmuştu. Ailesi kırıma uğramış, eşi Besê, oğlu Şeyh Hasan dahil, torunları, kızları, damatlarıyla aileden 47 kişi öldürülmüş, kavga arkadaşları, kelle avcıları tarafından avlanmıştı.

Dersimlilerin bir kısmı "insan avcısı" olmuş, akrabalarının peşine düşmüştü. Ortaya dökülen ödül yüzünden, babanın oğula, kardeşin kardeşe

güveni kalmamıştı.

Dersim'de insanlığın bu denli çürüyüp kokmaya başladığı bir sırada, Erzincan valisinden, Seid Rıza'ya görüşme ve barış yapma önerisi geliyordu. Valinin yaptığı çağrıya göre, silahı bırakıp görüşme masasına oturduğu takdirde, Dersim harekâtı durdurulacak, af ilan edilecek, kimsenin kılına dokunulmayacağı gibi, zararlar devletçe karşılanacaktı.

Öne sürülen şartlar çekiciydi.

Anlatılanlara göre, Seid Rıza, şartları arkadaşlarıyla görüşüp tartıştıktan sonra, Ağustos ayı sonlarında, görüşme masasına oturmayı kabul ettiğini bildiriyordu. Ancak, bir şartı vardı:

“Inspektör” General Abdullah Alpdoğan'la barış anlaşması imzaladıktan sonra, Ankara'ya gidip Atatürk'le görüşmek ve Dersim olaylarını doğrudan ona anlatmak istiyordu.

Vali, bu isteğinin de kabul edildiğini, Atatürk'ün kendisini beklediğini bildiriyordu.

* * *

Cumhuriyet gazetesinin 29 Ağustos 1937 tarihindeki başlığı şöyleydi:

“Şaki Seid Rıza yakalanmak üzere. ”

Gazete bu haberi verirken, Seid Rıza'nın “barış görüşmelerine gitme” kararı henüz kesin değil, “niyet” niteliğindeydi.

Aynı gazete, 13 Eylül 1937 tarihinde, “eşkıya Seid Rıza'nın Erzincan hükümet binasına gelip teslim olduğunu” yazıyor ve ekliyordu:

“İki avanesiyle beraber Tunceli Ağır Ceza Mahkemesi'ne verilecek. ”

Tan gazetesi, aynı tarihte olayı “Tunceli'de son temizlik” diye duyuruyor, Seid Rıza'nın “dehalet” ettiğini (sığındığını) yazıyordu. Haberde şöyle deniliyordu:

> “Dersim'in son sergedesi Mahut Seid Rıza hükümete dehalet etti. Suçlu kaçıp gizlenmiş, fakat kurtuluş ümitleri sönünce Erzincan'da teslim olmuştur. ”

Oysa, “teslim” olma yoktu. Devlet, vali aracılığıyla, “barış görüşmelerine” çağırmış, o da gitmiş, ama “davetin tuzak” olduğunu,

ellerine kelepçe vurulunca anlamıştı.

Erzincan'a gidişi, resmi söylemle “teslim” tarihi çelişkiliydi. Yakın dostu Dersimi, “5 Eylül günü Erzincan'a gitti” diye yazıyordu.

Genelkurmayın kitabında ise Seid Rıza'nın “10 Eylül 1937 günü Erzincan'da teslim oldu”ğu yazıyordu.

Gazetelerin yazdığına göre, Seid Rıza Erzincan'da sorgulandı, ertesi gün de Genel Valilik karargâhının bulunduğu Elazığ'a götürüldü.

Saptırmalar bir yana, Seid Rıza Atatürk'le görüşmek ve “barış anlaşmasını” imzalamak üzere, kendi isteğiyle Erzincan'a gitmiş, ama ele geçtikten sonra, verilen sözler unutulmuş ve tutuklanmıştı.

* * *

“Kurtuluş günleri” şenliklerle, top ve tüfek atışlarıyla kutlanan şehirlerin Rus, İngiliz ve Fransızlarla çarpışa çarpışa geri alındığı ne kadar doğruysa, Seid Rıza'nın da kendiliğinden gelip teslim olduğu da o kadar doğrudur. Doğru olan, Seid Rıza'nın “gel görüşüp barışalım” denilerek tuzağa çekilmesiydi.

Seid Rıza, Erzincan'a giderken, tanınmamak için yüzünü gözünü kapatmıştı. Görüşme yerine sağlıklı bir biçimde varmak için bir tedbirdi bu. İlgisiz bir asker tanıyıp ateş etmesin diyeydi.

O nedenle sıradan, yoksul bir köylü gibi giyinmiş, katıra binmiş, yanına da iki adam almıştı.

Yıllar önce Erzincan'ı kurtarmak üzere aştığı Kırkmerdivenler geçidinden geçip, Erzincan'la Ovacık arasındaki Alibey köprüsüne vardığında nöbetçi askerlerce durdurulmuştu.

Nöbetçi askerin, silahını doğrultup “Dur, kimsin? ” sorusuna şu karşılığı veriyordu:

— Bir yolcuyum oğlum...

— Adın ne?

— Rızo...

Nöbetçi uyanık biri miydi, yoksa Seid Rıza'yı bekleyence tembihli mi bilinmez, bu cevap üzerine,

— Yüzünü aç da göreyim, diyordu.

Seid Rıza, yüzünü açınca asker, şaşkınlıktan büyüyen gözlerle ona bakıyor, yine de emin olmak için “bir dakika bekle” diyerek, nöbetçi kulübesine gidip, bir fotoğrafla geri dönüyordu. Asker bir fotoğrafa, bir de karşısındaki sakallı, yaşlı adama bakıyor, sonra gözlerinde sevinç pırıltılarıyla “sen Seid Rıza'sın. işte bu fotoğrafla tıpkısın, ” diye bağırıyordu.

Bunun üzerine, Seid Rıza eksik olmayan espirilerinden birini patlatıyor “oğlum” diyordu. “Ben Seid Rıza değilim demedim ki. Ben Rızo'yum dedim. Ama sen Seid Rıza diyorsun. Her neyse, oyum işte... ”

Nöbetçi şaşırmıştı. Ne yapacağını bilemiyordu. Seid Rıza onun şaşkın haline gülümseyip yol gösteriyor, “burada olduğumu komutanına haber ver, ” diyordu.

Nöbetçinin telefonundan birkaç dakika sonra, köprü başı askerlerle dolmuştu. Kimi görevli, kimi meraklıydı. Yöredeki askerler efsanevi düşmanı yakından görmeye koşuyorlardı.

Seid Rıza bir araca bindirilip götürülüyor, fakat daha valilik binasından içeriye girerken yüzü asılıyordu.

Çünkü, Seid Rıza, defalarca geldiği bu binayı biliyordu. Vali makamının olduğu üst kata değil, bodruma, nezarethanelerin bulunduğu alt kata götürülüyordu.

Verilen sözler uçmuş, havaya karışmış, yok olmuştu. Seid Rıza, boş yere “Atatürk” diyor, “vali ile görüşmekten” söz ediyordu.

Onu bodrum katına götürenler, bir çocuğu kandırmaya çalışanların edasıyla söylediklerine, “tamam tamam, görüşeceksin” diyor ve onu bir hücreye kapatıyorlardı.

O, artık “ele geçmiş” bir tutsaktı.

BİR GARİP YARGILAMA

Seid Rıza, “yakalandıktan” sonra sorguya çekildi. Ama bilgi vermek bir yana, konuşmayı da reddetti. Aldatılıp tuzağa düşürüldüğünü söyledi.

Seid Rıza'nın konuşmamakta direndiği, savcının, hakkında hazırladığı “suçlamada” da (iddianame) yer alıyordu. Suçlamada, Seid Rıza'nın konuşmamakta direnerek, Atatürk'le ikili görüşme yapmak istediğini tekrarladığı belirtiliyordu.

Seid Rıza, ısrarla yöneltilen “neden İsyan ettin? ” sorusuna da umursamaz bir tavırla, “kırılan testi, dökülen sudur” karşılığını vermekle yetiniyordu.

Seid Rıza, başlangıçta, yargılanmak üzere mahkemeye de çıkarıldı. Yasaya göre, mahkeme de “İnspektör”e bağlıydı.

Hatta savcı, “usule-adaba uygun” iddianame bile hazırlıyordu. Fakat, daha sonra, Ankara açısından “işlem acilleşiyor”, o zaman yargı yolu-yöntemi fırlatılıp kenara atılıyor, kestirmeden gidilerek, Seid Rıza idam ediliyordu.

İddianameye dönecek olursak, Savcı Hatemi Şahamoğlu'nun imzasını taşıyordu. “Yüksek Mahkeme'ye” hitabıyla başlayan suçlamada, Seid Rıza ve arkadaşlarının, bağımsız Kürdistan'ı kurma hayaliyle İsyan ettikleri belirtiliyor, daha sonra Dersim'de Kürt bulunmadığı öne sürülüyordu. Böylece, suçlamaya göre, hareket, olmayan Kürtlerin, “Kürdistan'ı kurma İsyanı” oluyordu.

Savcı, “Kürt yoktur” dedikten sonra, Dersim'in aslında öz be öz Türk olduğunu söylüyor, dağ bayır ve aşiret adlarını söylediklerine kanıt yapıyordu.

Savcı, daha sonra “Dersim olaylarına” geliyor, Dersim eşkıya yuvası olarak nitelendiriliyor, ancak söylediklerini bir sonraki paragrafta yalanlayarak, son iki yılda önemli bir olayın meydana gelmediği, “asayişin berkemal” olduğu belirtiliyordu.

İddianameye göre, son bir yılda tüm Dersim'de 18 cinayet işlenmiş ve faillerin tümü yakalanmıştı. Ondan sonraki süreçten 1937'nin ilk aylarına kadar ise hiçbir olay olmamıştı Dersim'de.

Suçlama, yer yer bazı aşiretlerin, adeta mutluluktan sıkılarak olay çıkardığı izlenimi veriyordu. Şöyle deniliyordu:

> “Mart ayı içinde (1937) birtakım aşiretler sükûn ve huzurdan sapmışlardır. Mazgirt'in Pah nahiyesinde ve Harçik çayı üstünde yeni yapılan ufak Kahmut köprüsü yakılmış ve bazı karakollarımıza silahla taarruz edilmiştir.
>
> Nitekim seid ve reisler, bu defa bütün aşiretlerini arkalarında sürükleyememişlerdir. ”

Suçlama, söyleneni bir cümle ya da bir paragraf sonrasında kendini yalanlaması, çürütmesiyle ilginçti. “Dersim baskınına”, İsyan deniyor, fakat daha sonra “İsyan”ın meydana gelmediğini doğrulayan, teyit eden ifadelere yer veriliyordu.

Savcı devam ediyordu:

> “İlin nüfusu da 110 bini geçer, İsyana katılan aşiretler ise şunlardır: Mazgirt kazasında Demenanlılar ve kısmen Yusufan ve Nazimiye kazasında Hayderan ve Hozat kazasından da Abbasuşağı aşiretleridir. Bunlara, Bahtiyar aşireti reisi Şahin (Şahan) ile Kureyşan aşiretinden Şeyhanlı kolu reisi Hüso Seydo (Hüseyin Cesur-Sey Üse) ve arkalarına taktıkları 15'er 20'şer kişilik çapulcuları ilave etmek lazımdır. ”

İddianamede, 1937'deki askeri müdahale öncekilerden farkı anlatılırken şöyle deniliyordu:

> “Her zaman olduğu gibi, (Dersimliler) başarı sağlayacaklarından şüpheleri yoktu. Hükümetin işi gücü yoktu da peşlerine asker salacak değildi ya! Asker gelse de ne olabilirdi? Dersim son otuz senede 11 defa askerle karşılaşmıştı. Başları sıkışınca, yine Kutu deresine, Kalan deresine, Ali boğazına kaçarlardı. Daha olmazsa Bakır dağına (Bogır), Tujik Baba'ya çıkılırdı. Asker kırklara karışsa Kutu deresine inemezdi. Kuş olsa Bakır dağına çıkamazdı. Bütün hesaplar yanlış çıksa dahi, askerler daha meşe yapraklan dökülmeden çekilip giderdi. ”

Savcıya göre, Dersimliler, İsyan ederken bu kez yanılmışlardı. Eşkıya yuvaları temizlenmek üzere hazırlıklar yapılmış ve önlemler alınmıştı.

İddianamede, Alişer üzerinde özellikle duruluyor ve “İsyanı hazırlayanlardan bahsederken, baş tarafa Alişer'in adını geçirmek lazımdır” deniliyordu.

Savcı okumaya devam ediyordu:

> “Seid Rıza, Hozat'ın Sin nahiyesine bağlı Ağdat köyündendir. Seid Rıza, Dersim'in seidi ve Yukarı Abbasuşağı'nın reisidir. Çok defa Viyalık'ta, Sesenkale'deki evinde oturur. Dersim'e ait işler Viyalık'ta görülür. Otur kalk emri de Sesenkale'de verilir. Son fişengini sarf ettikten ve yanındaki avanesi de kısmen imha ve kısmen dağıtılarak, kendisi Sarıoğlan'da tek başına bırakıldıktan sonra, komşu vilayetlere kaçarken Erzincan köprüsünde yakalanmış ve yüksek mahkemeye mevcuden sevk edilmiştir.
>
> Suçlunun, kişiliğinde topladığı seidlik ile reislik haleti ruhiyetini, sorgusunda verdiği ifadede de kolaylıkla okumak mümkündür. Seid Rıza, Erzincan köprüsünden geçerken, belge aranıp aranmayacağını inceliyor. Gelip geçmenin serbest olduğunu öğreniyor. Fakat köprüye gelince jandarma nöbetçisi kendisini yakalıyor. Kimliğini özenle saklamasına rağmen, yanındaki dürbünün üzerinde yazılı isminden şüpheye düşen görev aşığı nöbetçi, süngüsünü çekiyor, kendisini karakola davet ediyor.
>
> Seid Rıza'nın, bu kısma ait ifadesinde ifade ettiği son temenniyi tekrar ediyorum:
>
> — Jandarmanın süngü çektiğini, rica ederim yazmayın. Kendisine zarar gelmesin.
>
> Seid Rıza, kendisine sorulan her soruya cevap yerine şu sözleri tekrarlıyor:
>
> — Kırılan testi, dökülen su imiş...
>
> Bir kere teslim olduktan sonra, artık sorguya suale ne gerek görüldüğünü bir türlü anlayamıyor. Sürekli olarak Ankara'yı sayıklıyor. Suçlulardan, Yusufan aşireti reisi Kamer ile Şeyhanlı Hüsso (Hüseyin Cesur) ve Hayderan reisi Kamer de yukarıdaki zihniyeti anlattığımız tiplerdendir. İlk İsyan hareketi Yusufan ve Demenan aşiretleri içinde başlamıştır. Demenan aşireti reisi Cebrail, İsyanda Seid Rıza'dan aşağı kalmayan bir rol oynamış ve şahsen ve fiilen asileri sevk ve idare etmiştir.
>
> Bahtiyar aşireti reisi Şahin de nihayet kendi yandaşlarının nefret ve kini arasında can vermiş, birtakım benzerleri gibi hesap gününe yetişememiştir.
>
> İsyanın meydana gelişine gelince; hükümet imar ve reform programını uygularken, halkın geleceğini iyileştirmeye çalışırken, başta Seid Rıza, Cebrail ve ölü Alişer ile Şahin olmak üzere suçlular da boş durmuyorlardı. ”

İddianamede, hâlâ “Dersim'in imar ve reform” programından söz ediliyordu. Ama “imar ve reform düşmanları” boş durmamışlardı. “Boş durmayanlar”, köprülerin askeri amaçlı olduğunu yaymış, halka baskı yapılacağını, kadınlara tecavüz olacağını söylemişlerdi.

* * *

Seid Rıza ve birlikte asılanların tümü entrika, tuzak ile bir araya getirilip asıldılar. Mahkeme ise evrensel “hukuk” bir yana, sistemin yasalarını da yadsıyan, kenara atan bir “gariplik” ti. Başlangıçta, yasalara göre bir yol izlenirken, aniden pişman olunuyor ve acele tarafından “idam töreni” düzenleniyordu.

Aceleye geldiği için mi bilinmez, astıkları insanların adları bile tutanaklara yanlış geçiriliyordu.

İdam tarihi ise başka bir tartışma konusuydu. Gazetelerin yazdıklarıyla, resmi söylem ve idam edilmişlerin yakınları tarafından söylenen tarih uyuşmuyor, birbirini tutmuyordu.

Seid Rıza'nın dostu Nuri Dersimi, idamların 18 Kasım 1937 tarihinde gerçekleştirildiğini yazıyordu. Türk basınının yazdıkları ise bu tarihle çelişiyordu. Yine Dersimi'ye göre, Seid Rıza'yla birlikte

10 kişi daha asıldı.

Ankara tarafından “infazları” yapmakla görevlendirilen Çağlayangil, Seid Rıza dahil, 7 kişinin idam edildiğini yazıyordu. Dönemin Türk basını da bu rakamı doğruluyordu.

Dönemin yarı resmi Cumhuriyet gazetesi, *16* Kasım 1937 tarihinde, birinci sayfasında “Seid Rıza ve 6 avanesi dün idam edildiler” başlıklı bir haber yayınlıyordu.

Rejimin resmi organı “Kurum” gazetesi, tarih ve gün bakımından Cumhuriyeti doğruluyordu.

17 Kasım 1937 tarihli Kurum gazetesi, Seid Rıza'nın idam haberini üç sütunluk başlıkla veriyordu. Gazetenin haber başlığı şöyleydi:

“Seid Rıza ve arkadaşları asıldı. ”

Hemen altındaki alt başlıklar haberi özetliyordu:

“İdam edilenler 7 kişidir. Diğer idam mahkûmlarından 4'ünün cezası 30 sene hapse çevrildi. 32 suçlu da muhtelif cezalara çarptırıldı. ”

Haber dördüncü sayfada devam ediyor ve şöyle deniliyordu: “7 idam mahkûmu şunlardır: Seid Rıza ve oğlu Hüseyin, Seyhanlı aşiret reisi Haso, Yusufan aşireti reisi Kamer oğlu Fındık, Demenanlı aşiret reisi Cebrail oğlu Hasan, Kureşanlı Hasan, Mirza Ali'dir. ”

Oysa idam edilenler ve adları şöyleydi:

Seid Rıza, oğlu Reşik Hüseyin, Yusufan aşireti reisi Kamer, Kamerin oğlu Fındık, Kureşanlı Seid Hüseyin, Hayderan aşireti reisi Kamer ve Demenan aşireti reisi Cebrail.

Kurum gazetesinin idam haberini yayınladığı sayısında manşet Atatürk'ün seyahatine ayrılmıştı. Gazete, Atatürk'ün Malatya'da olduğunu

da manşetten bildiriyordu.

Parti ve hükümet yayın organı Ulus gazetesi, idamların “tarih”i konusunda, hem Cumhuriyet, hem de Kurum gazetesiyle çelişiyordu. 15 Kasım 1937 tarihli sayısının manşeti “Atatürk Malatya'da tetkikler yaptı” biçimindeydi. Hemen altında ise “Makinede” başlığı ile “Seid Rıza, oğlu ve beş avanesi idam edildi” diye, “son dakika” haberi veriliyordu.

Haberin ayrıntıları ise Kurum'da yayınlananların aynısıydı. Resmi tarih ve resmi söylem idam tarihini karmaşıklaştırıyordu. Karışıklık, Ankara'da alınan idam kararı tarihinin “infaz” günü olarak anlaşılıp, basına verilmiş olmasından da kaynaklanıyor olamaz mı? Bilinmez ama, Atatürk'ün Elazığ'a varışından bir gün önce idam edilmeleri dikkate alındığında, Seid ve 6 arkadaşının 18 Kasım 1937 tarihinde ipe çekildikleri gerçeği çıkıyor ortaya.

* * *

Seid Rıza'nın küçük oğlu Reşik Hüseyin, asıldığında bıyıkları yeni terlemeye başlamıştı. 17 yaşını bile bitirmemişti.

Sosın yaylasındaki çatışmada, babasının yanında, uçakların taarruzunda yaralanmıştı. Annesi Elif, oğlunu saklamış ve yaralarını sarıp kendi olanaklarıyla tedaviye çalışmıştı.

Dersim'de “İstihbaratçı Şevket” adıyla tanınan Albay Şevket, olayı öğreniyor ve anneyle dostane ilişki kuruyor; oğlunun hastanede tedavi görmemesi halinde yarasının kangren olacağını ve ölebileceğini söylüyor, sağ salim geri getirmek üzere Reşik Hüseyin'i almayı başarıyordu.

İstihbarat subayı sözünde duruyordu. Reşik Hüseyin gerçekten hastaneye yatırılıyor, ama iyileşir iyileşmez hapishaneye kapatılıyor, sonra da babasıyla birlikte asılıyordu.

* * *

Gencecik delikanlıyı da astıran “entrika adaleti” ötekiler için farklı mı işliyordu? Bilinmez...

Onca kırım ve kan sesine rağmen, neden zahmete katlanıp, Elâzığ'da mahkeme düzme, düzenleme gereği duyulduğu da bir başka bilinmeyen ya, Seid Rıza'nın evi bombalandığı sıralar ve daha sonra, Kureyşanlı Seid (Yetim) Hüseyin, hâlâ “devletin en güvenilir adamlarından” biriydi.

Yetim Hüseyin, çocukluğundan beri, Seid Rıza'ya bağlılığıyla bilindiği halde, doğru dürüst Türkçe bilmeyen haliyle, “Dersim'in imarı” programının müteahhitlerinden biriydi. Ona yol ve köprü inşaatları veriliyordu.

Bağışın amacı, onu Seid Rıza'dan koparmak mıydı? Bu da bir bilinmez, ama Dersim'de insan kırımı sürerken, Seid Hüseyin hâlâ yol yapımıyla meşguldü. Onu, başında bulunduğu yol inşaatından “komutan seni istiyor” diyerek götürmüşlerdi. Seid Hüseyin, giderken, bu kez yol ve köprü hallerini konuşmaya çağrılmadığını, götürmeye gelenlerin tavrından sezinlemişti. Götürülürken, kadınlar kalabalığı tarafından seyredilmişti. Onların uyarısına kaçmamıştı. Altındaki atla menzili aşıp kaçma olanağı olduğu halde, “ben bir şey yapmadım” rahatlığıyla entrikaya kanmış, kendi ayağıyla tuzağa gitmişti.

Kamer ve Cebrail ağalar da, tıpkı Seid Hüseyin gibi entrika kurbanlarıydı. Onlar albayların, valilerin sofra arkadaşlarıydı. “Atatürk de Alevi” denildiğinde en başta “şah” diyenlerdendi. Tutuklamaya geldiklerinde, tıpkı Seid Hüseyin gibi hâlâ “dosttan çağrı” aldıklarına inanıyorlardı.

Çünkü, devleti rahatsız, tedirgin edecek bir halleri olmamış, akıllarından da geçmemişti.

* * *

Cumhuriyet gazetesinin yazdığına göre, Seid Rıza'nın sorgusu, 23 Eylül 1937 günü tamamlandı. Savcı Hatemi Şahamoğlu, daha sonra iddianamesini yazıp, 5 Ekim 1937 günü mahkemede okudu.

Resmi kayıtlar, bundan sonra, idam formalitesinin tamamlandığı gece yarısı mahkemesi hariç, duruşma, yargılama olduğunu kaydetmiyor.

Bazıları Türkçe de bilmeyen sanıkların avukatı yoktu. İlk sorguda söylediklerinin dışında, hele hele savcının suçlamasından sonra savunmalarına da yer verilmedi.

Gariptir, idamın o kadar acelesi var ki, davanın görülmesine bile zaman ayrılamıyor; infaz görevlisi Çağlayangil'in açıkladığına göre, idam kararı önceden yazılıyor, İnspektör Abdullah Alpdoğan Paşa tarafından onaylanıyor, daha sonra sanıklar yaka paça cezaevinden alınıp, uykulu uykulu “gece yarısı mahkemesinin huzuruna” çıkarılıyordu.

Hukuk, diktatörlüğün emrindeydi.

Korkunun kol gezip, iktidar sürdüğü günlerdi. Resmi propagandanın etkisiyle Dersim canavar yatağı, her Dersimli birer canavardı.

Dersim'e en yakın şehir Elazığ merkezi ise, eski çağların hükümdarlarının yetkileriyle takviyeli General Vali'nin karargâhı sayesinde şovenleştirilmiş bir şehirdi. Dersimliler, burada “lanetli”ydi. “Ben Dersimliyim” demek de suçtu. Horlanıp aşağılanıyor, hakaret görüyorlardı. Dersimliler şehirde, kendi kimliklerinin kaçağıydı.

Kuşatılmışlıklarına rağmen, bazı Dersimlilerin gözü ve kulağı Seid Rıza davasındaydı. Halborili Hasan bunlardan, biriydi.

Halborili Hasan, “aleni” olan mahkemenin “sorgu” bölümünü izleyen meraklılar arasındaydı. Onun daha sonra anlattığına göre, duruşmaya getirilen Seid Rıza rahat ve huzurlu görünüyordu. Mavi gözleri gamlı değil, her zamanki gibi güleç bakıyordu. Umursamazlık içindeydi. Kendisine soru soran mahkeme başkanına, “bizi asacaksınız. Bu belli. Emir yukardan geldi. Formalite için neden yoruluyorsunuz? ” diyordu.

Mahkeme başkanının, “durup dururken neden İsyan edip huzuru bozdun” sorusuna gülüyor, “Dersim'de neler olduğunu hepiniz biliyorsunuz. Buna rağmen neden İsyandan bahsediyorsunuz? İsyan etmedik. Ölüm baskınına uğradık” cevabını veriyordu.

“Ama Halbori'de isyan yemini ettiniz” suçlamasını sinirli bir dille yanıtlıyordu:

> “Halbori'de İsyan yemini ettiğimiz doğru değildir. İsyan etmek güç ister. Oysa bizler ekmek peşinde koşan yoksullarız. Hangi güçle, hangi silahla İsyan edebilirdik? Biz Halbori'de, bir şeref ve namus meselemiz için toplandık. Siz de biliyorsunuz ki, orada İsyan kararı alınmadı. ”

* * *

Savcı, iddianamede Seid ve arkadaşlarının idamını istiyordu. Fakat TC yasalarına göre, 65 yaşını aşanlar idam edilemiyordu. Nuri Dersimi'nin yazdığına göre, Seid Rıza öldürüldüğünde 75 yaşındaydı. Ama, belgelerde 58 yaşında gösterilerek idam edilebilir hale getiriliyordu.

Seid Rıza'nın Oğlu Reşik Hüseyin 17 yaşında bile değildi. Tutanaklara yaşı 21 diye geçirilerek idam engeli kaldırılıyordu. TC yasalarına göre, kişinin idam edilmesi için 18 yaşını aşması gerekiyordu.

İNFAZ GÖREVLİSİ ÇAĞLAYANGİL ANLATIYOR

İhsan Sabri Çağlayangil, Kafkas göçmeni Çerkez bir ailenin oğluydu. Üniversite mezunlarının "yok" denilecek sayıda olduğu bir dönemde Hukuk Fakültesi'ni bitirip İçişleri Bakanlığı'na bağlı polis teşkilatında çalışmaya başlamıştı.

Sistemin, solcuları ve komünistleri "birinci derecede tehlikeli düşman" saydığı devirdi. Çağlayangil, "komünistleri takiple görevli" birimin şefiydi.

Hem zeki, hem de kurnazdı. Bu iki yeteneğiyle, genç yaşta, gücün gözdelerinden biri haline gelmiş, emniyet müdürü olmuştu.

Demokrat Parti (DP) 1950'de iktidar olunca, "diktatörlüğün gözde polisi", saf değiştirmiş, bu kez yeni gelenlerin adamı olmuştu. Yeni iktidarın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın en güvenilir adamıydı. Bayar, seçim bölgesi Bursa'nın dirlik, düzenlik ile kendisine oy getirecek hizmetlerin yürütülmesini ona teslim etmiş, askeri darbeyle devrilene kadar, orada vali tutmuştu.

Çağlayangil, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde DP kadrolarıyla birlikte tutuklanmış, cezaevinden çıktıktan sonra, DP'nin yerine kurulan Adalet Partisi'ne (AP) katılmış, yıllar boyu valilik yaptığı Bursa'dan senatör seçilmiş, 1965'te de önce çalışma bakanı, daha sonra Süleyman Demirel'in yıllar boyu değişmeyen Dışişleri Bakanı olmuştu.

12 Eylül 1980 darbesinde Senato Başkanıydı. Boş bulunan Cumhurbaşkanlığına da vekalet ediyordu. Bu darbede tutuklanmadı;

makamından indirildi. Daha sonra, generallere rağmen siyaset konuştuğu gerekçesiyle bir süre gözaltında tutuldu.

Sonra evine döndü. Aktif politikadan çekilip, yatağında “huzur içinde” öldü.

Çağlayangil'in “hayatı, sanatı ve eserleri” arasında, genç bir polis şefiyken, Seid Rıza'yı astırmak gibi özel bir görev yürütme de vardı.

Fakat, yaptığı bu iş ve yürüttüğü görevden gurur duymamış olacak ki, bu olayı, yıllar yılı yakın çevresi hariç pek kimseye açmamıştı. Ta ki, kendini emekliye ayırana kadar...

* * *

Onunla, 1986 yılında, çalıştığım yayın grubunun bir dergisi için röportaj yapmak üzere buluştum. Geçmişini ve yaptıklarını konuşurken, Seid Rıza'yı astırma olayını da sormuştum.

Çağlayangil, üstlendiği görevi nasıl yerine getirdiğini uzun uzun anlattı. Ama yaptığından pişman ve rahatsız görünüyordu.

Hayatının bu bölümünün yayınlanmamasını istedi. Çünkü, daha derli toplu halde Güneş gazetesinde tefrika olacaktı. Ona verdiğim sözde durdum ve anlattıklarını yazmadım.

Çağlayangil, olayı ilk kez, gazetede tefrika edilen daha sonra kitap haline gelen anılarında gün ışığına çıkardı.

Daha sonra, gazeteci Mehmet Ali Birand'ın 1992 yılında yayınlanan *İşte Apo ve PKK* adındaki kitabında, başka bir anlatım biçimi olarak yer aldı.

Bu üç ayrı anlatımının harmanlanmış halini sunuyorum:

> “Şükrü Sökmensüer, Atatürk döneminin ünlü Emniyet Genel Müdürlerinden...
>
> Bir gün beni çağırdı.
>
> —Atatürk, Elazığ'a Singeç köprüsünü açmaya gidecek. Duyduk ki, Elazığ'da bir toplantı olmuş. Aşiret reisleri Seid Rıza'nın affı için Atatürk'e tavassutta bulunacakmış. Atatürk böyle bir sahne istemiyor. Ondan önce gidip, bu işi halletmeni istiyoruz. Asılsın Seid Rıza. Atatürk gitmeden önce bu dava bitsin ki, rahatsız etmesinler. Git ve bu işi bitir, dedi.
>
> O tarihte Seid Rıza, Dersim'in lideri. Aynı zamanda peygamber sülalesinden geliyor kendisi. Seid Rıza'nın bir de dini vasfı var.

Fırat, Şeytan köprüsü denen mevkide dört metreye kadar daralır. Derinliği de deniz gibi 17 metre olur. Burada bir köprü yapmışlar. Köprünün başında bir karakol. Karakolda da 33 askerimiz var. Askerlerin başında İsmail Hakkı adında bir yedek teğmen.

Köprüye Dersimliler bir baskın düzenliyorlar. Baskında karakol yakılıyor ve otuz üç askerimiz de şehit ediliyor.

İşte bu olay, Dersim İsyanının başlamasıdır.

Atatürk olayla ilgileniyor ve ilgililere kesin talimat veriyor:

— Bu meseleyi kökünden hallediniz.

Ben o sırada Malatya'da Emniyet Müdürüydüm. Olayları yakından takip ediyordum.

Dersim meselesini kökünden halletmek üzere, Elazığ'da, o tarihte Dördüncü Müfettişi Umum-i Abdullah Paşa var.

Sonra Malatya Emniyet Müdürlüğü'nden Ankara'ya tayin edildim. Fakat bölgeden ayrılmadan önce Dersim'i görmek istiyordum. Arzumu vali beye ilettim.

Vali İbrahim Etem Akıncı. Şövalye, çeteci bir adam. Demirci Efe ile birlikte Kurtuluş Savaşı'nda çete kurmuş. Vali, vekalete şifre çekmiş. 'Emniyet Müdürüm Ankara'ya tayin edildi, biz Elazığ'a gidip Dersim Harekâtı'nı birlikte görmek istiyoruz' diye. O zaman bu İsyan olayı ile ilgili türlü rivayetler var.

Uzatmayalım, biz, Ankara'dan müsaade istihsal edilerek Vali Akıncı ile birlikte Elazığ'a varıyoruz. Müfettişi Umum-i Abdullah Paşa'nın misafiri oluyoruz. İstediğimizi anlatıyoruz kendisine; 'Dersim Harekâtı'nı incelemek istiyoruz. ' Paşa bize 'İyi ki geldiniz' diyor. 'Ben de yarın orada bir mevkiye gideceğim. On beş gün önce tercüman aracılığı ile asilerle konuştum. Kendilerine aşiretlerinin başı olan kişileri teslim ederseniz harekâtı durduracağız, barış yapacağız, dedim. Yarın da son gün. Gideceğimiz mevki biraz tehlikeli. Ne olacağı belli olmaz. Ama yine de isterseniz sizi de alabilirim' dedi.

Yemek yedik. Zeytinyağlı sıcak bir yemek. Ben alışkın değilim, hastalandım. Ateşim otuz sekiz. Ama olayı da kaçırmak istemiyorum. Hasta hasta önceden belirlenen harekât sahasına varmak için yola çıktık.

Önümüzde ve arkamızda birer kamyon. Biz ortadayız. Kamyonun birinde askerler var. Diğerinde fırından yeni çıkmış sıcak ekmekler. Yollar devriye dolu. Devriyeler mevzilenmiş. Bu arada devriyeler bize yanlışlıkla ateş de açtılar. Önlendi.

Geleceğimiz yere geldik. Yüksek bir yerden aşağıya indik. İndiğimiz yere silahlı askerler dizildi. Abdullah Paşa muhtemel bir pusuya karşı önlemler aldırmıştı. Benim yanımda fotoğraf makinesi var.

Bir süre bekledik. Ortalarda kimseler yok. Bağırdık, çağırdık, bir tercüman çıktı ortaya.

Abdullah Paşa:

— Geldiniz mi, dedi.

— Geldik, dediler.

Ortaya göğsü bağrı açık, uzun boylu levent adamlar çıktı.

Abdullah Paşa gelenlere çuvallarla ekmeği dağıttı. Açtılar. Hemen ekmekleri kırıp yemeye başladılar. Kalanları da koyunlarına soktular.

Paşa onlara sordu:

— Listede yazılı olanları getirecek misiniz?

— Üç kişi hariç, on iki kişiyi getireceğiz, dediler.

— Olmaz, dedi Abdullah Paşa.

Onlar da son derece kararlı bir biçimde:

— Paşam nidek, olmazsa olmaz, dediler.

Asiler dağlara sığınmışlar. Bir mavzerli, bir alayı durdurur. Paşa onlara biraz sert:

— Devletle baş edemezsiniz, dedi ve ekledi:

— Niçin teslim etmiyorsunuz?

İçlerinden en uzun boylu olanı öne çıktı:

— Bir kadının tek kocası olur. Şimdi siz hükümetsiniz. Askeriniz var. Bugün buradasınız. Bunları size veririz, alır gidersiniz. Biz yarın yine onların elinde kalırız. Bunlar, bu ağalar bizim külümüzü attırırlar. Siz Dersim'e giremiyorsunuz. Jandarmanızı sokamıyorsunuz.

Abdullah Paşa durdu, düşündü, sonra tercümana şunları söyledi:

— Ben Kastamonuluyum. Kastamonu'nun tarihini bilir misiniz? Şehrin ortasından bir dere akar. Etraf birdenbire dağ gibi meyillenir. Vaktiyle bir tarafında Kastlar, öte tarafında Tumanlar varmış. Kenti bunlar kurmuş. Bunun için 'Kastuman' demişler, kelime zamanla 'Kastamonu' olmuş. Ben Tuman tarafındanım. Tuman da zamanla Demenan olmuş. Sizin aşiretiniz de bugünkü Demenan. Siz benim akrabamsınız. Yapmayın. Atalarımız bir yerde buluşurlar. Size on beş gün daha izin vereyim. Gidin ve on beş gün sonra bu listedekileri getirin.

O listede Seid Rıza da var. Ve teslim etmeyecekleri üç kişiden birisi de Seid Rıza. Ben bu sırada adamların resimlerini çektim. Dersim'den ayrıldık.

Sonra Malatya'ya, oradan da yeni görevime başlamak üzere Ankara'ya döndüm.

Aradan aylar geçti. Seid Rıza ve çevresi yakalandı. Mahkemeleri sürüyor. İşte bu sırada Atatürk, Murat suyu üzerinde yeni yapılan Singeç köprüsünü açmaya Elazığ'a gidecek. Karayoluyla Singeç köprüsüne geçecek. Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer Bey bana diyor ki:

— Atatürk, Singeç köprüsünü açmaya gidecek. Dersim harekâtı bitti. Beyaz donlu altı bin Doğulu Elazığ'a dolmuş. Atatürk'ten Seid Rıza'nın hayatını bağışlamasını isteyecekler. Beyaz donluların Atatürk'ün karşısına çıkmalarına meydan vermeyelim.

Fakat zaman çok dar. Neyle gideyim? Resmi tatil gününde Elazığ'da olacağım. Resmi tatil günü de yargılama yapıp adamı aşamayız ki...

Şükrü Sökmensüer:

— Sivillerden, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün siyasi şubesinden istediklerini al. Atatürk'ün istasyondan halkevine kadar koruması da size aittir, dedi.

1937 yılında, resmi tatil günü cumartesi öğlenden sonra. Atatürk pazartesi günü Elazığ'a gelecek. Bizden istenenler 'asılacaklar asılsın' ve Atatürk'ün karşısına, beyaz donlular çıktığı zaman iş işten geçmiş olsun.

Zaman dar. Sökmensüer'in yanından ayrılır ayrılmaz, hemen hazırlıklarımı yaptım. Başta Macar Mustafa olmak üzere, siyasi polisten altı kişi alıp trenle yola çıktım. Cumartesi günü Elazığ'a yetiştim.

O dönemde Elazığ Valisi Şefik Bey, Savcı Hatemi Senihi Bey, Emniyet Müdürü Serezli İbrahim Bey, savcı yardımcısı arkadaşım.

Emniyet Müdürü İbrahim Bey'e gittim. Savcı için 'kural dışı bir şey yapmaz, mümkün değil' dedi.

Savcıya gittim. Durumu kendisine anlattım. Bu konuda Adalet Bakanlığı'ndan da şifre aldığını, ama mahkemelerin cumartesi tatil olduğunu, tatilde ise çalışıp karar almanın mümkün olmadığını bana bildirdi. Ve ekledi:

— Ben de mahkemeleri etkileyemem.

Halbuki biz, mahkemenin kararını Atatürk gelmeden evvel vermesini ve geldiğinde Seid Rıza meselesinin kapanmış olmasını istiyorduk. Ben bunu halletmek için hükümet tarafından buraya gönderilmiştim.

Savcı yardımcısı hukuktan sınıf arkadaşım. Bana:

— Sen valiye söyle, bu savcı rapor alsın gitsin, ben senin istediğini yaparım, dedi.

Biz mahkemenin tatil günü işlemesini ve alınacak sonucun infazını istiyorduk. Savcı rapor aldı. Arkadaşım vekil olarak savcının yerine geçti. Mahkeme hakimini evinde buldum. Gittiğimde mahkemenin aldığı kararı yazdırıyordu. Hakimle konuştuk. Kendisi kararı daktiloya çektirmekle meşguldü. Devir CHP devri. Herkes çekiniyor.

Hakim bana:

— Cumartesi mahkeme toplanmaz, ancak pazartesi günü mahkemeyi toplar, kararı veririz. Salı günü de idam hükümlerini yerine getiririz, dedi.

O zamanlar dördüncü bölgede temyiz hakkı yok. Abdullah Paşa, sıkıyönetim kumandanı olarak kararı tasdik edecek. Paşa bunun da hazırlığını yapmış. Her şey hızla yürüsün diye, 'Yukarıdaki karar tastik olunur' diye yazıp imzalayarak boş kağıdı mahkemeye vermiş. Üstüne 'Abdullah Paşa'nın idamı' diye yazsanız kendisi asılacak.

Hakime dedim ki:

— Bu dediğiniz gün Atatürk geliyor. Maksat hasıl olmuyor ki!

— Başkaca bir şey yapılamaz, diyerek kestirdi attı hakim. Ben de kendilerine sordum:

— Sizin saat 17: 00'dan sonra davaya devam ettiğiniz olmuyor mu?

— Ooo, çok oluyor. Gün oluyor, dokuzlara, onlara kadar çalışıyoruz, cevabını verdi.

— Eee, sonradan beş saat ihlal ediyorsunuz oluyor da, baştan beş saat ihlal etseniz, olmuyor mu? Yani pazar akşamı sahurdan sonra mahkemeyi açarız. Pazartesi günü 24: 00'dan başlıyor, dedim ben de.

Hakim:

— Elektrikler kesiliyor, dedi.

Ona da çare bulduk.

— Otomobil farları ile idamın yapılacağı hapishaneyi aydınlatırız. Mahkemenin yapılacağı halkevine lüksler koyarız.

Hakim bu defa:

— Samiin (dinleyici) yok, dedi.

— Ona da çare bulduk. Samiin de getiririz.

— Kaç kişi asılacak?

— Onu karardan önce söyleyemem, dedim. Ama ekledim:

— Savcı 27 kişinin idamını istedi.

— Biz ona göre mi hazırlığımızı yapalım?

— Bilemem.

Hiç unutmam, Ramazan ayı idi. Gece saat 02: 30'da mahkeme başlarsa, sabah erkenden asılacaklar. Bu işi bir an evvel halletmek lazımdı. Emir böyleydi.

Ceza İnfaz Kanunu, mahkûmların ayrı bir yerde asılmasını, asılanların birbirini görmemesini emrediyordu. Bu şartı da yerine getirmeye çalıştık. Meydanda birbirinden uzak dört sehpa kurduk. Vali bir de çingene cellat buldu. Gece 12: 00'da hapishaneye gittik.

Sanıkları aldık. Mahkemeye götürdük. Çingene de geldi. Asacağı adam başına 10 lira istiyor. Kabul ettik.

Farlarla çevreyi aydınlattık.

Mahkemenin 72 sanığı var. Mahkeme kararı açıklandı. 7 kişi ölüm cezasına çarptırılmış; sanıklardan bazıları beraat etmiş, bazıları da çeşitli hapis cezaları almıştı.

Kararlan okununca, hakim ilamda idam lafını kullanmadığı ve ölüm cezasına çarptırılmaktan bahsetmediği için verilen hükmü iyi anlamadılar.

— Edam tine (idam yok), diye bir vaveyle koptu.

Seid Rıza sehpaları görünce durumu anladı.

— Asacaklar bizi, dedi ve bana döndü:

— Sen Ankara'dan beni asmak için mi geldin?

Bakıştık. İlk kez idam edilecek bir insanla yüz yüze geliyorum. Bana güldü.

Savcı namaz kılıp kılmayacağını sordu. İstemedi. Son sözünü sorduk.

— 40 liram ve saatim var, oğluma verirsiniz, dedi.

O gece hafızama nakşolmuş bir gecedir. Hiç unutamıyorum. Seid Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seid Rıza, meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti:

— Evladı Kerbelayıh, bi hatayıh, ayıptır, zulümdür, cinayettir, dedi.

Söyleyiş tarzı çok enteresandı. Çok etkiliydi. Hafızalarımızdan çıkmaz.

Hitabet tarzı karşısında benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap rap yürüdü. Çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağı ile tekme vurdu, infazını gerçekleştirdi.

Oğlu yaşında bir subayı öldürecek kadar katı yürekli olan bir insanın bu mukadder akıbetine acımak zor. Ama ihtiyarın bu cesaretini takdir etmekten kendimi alamadım.

Asabım çok bozuldu. Emniyet Müdürü'ne:

— Ben üşüdüm, otele gidiyorum, dedim.

Çok kötü olmuştum. Otele döndüm, iki daktilo sayfası yazı yazdım. Yazının başına da, 'Bi hatayıh. Evladı kerbelayıh. Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir' yazdım.

Biz bu işleri belki zamanında halledemeyeceğiz (idam gecikebilir ihtimaline karşı) diye, Atatürk bir gün sonra Elazığ'a geldi. Treni gece kör makasa çekmişler. Atatürk uyuyormuş, kendisini uyandırmamışlar. Ben sabahleyin Atatürk'ün treninden çıkan Ulus muhabirine, yazdığım yazıyı okudum. Gazetede yayınlanmak üzere benden istedi.

— Basamazlar, dedim.

— Sen ver, basılıp basılmayacağım ben bilirim, dedi.

Verdim yazıyı. Sonradan, içişleri Bakam Şükrü Kaya'ya okutmuşlar.

— Olmaz, demiş. Böyle bir yazı yayınlanmaz.

Yazı yayınlanmadı.

— Atatürk seni çağırıyor, dediler.

Gittim, kahvaltı ediyorlardı. Bana bir resim gösterdi. Seid Rıza'nın sehpada sallanırken çekilmiş resmi.

— Bu resim ne Emniyet Müdürü, dedi.

— Haberim yok, dedim.

— Öyleyse maiyetine hakim değilsin, dedi ve ekledi. Çabuk git, bu resmin negatifini bul, basılanları imha et.

Gittim, araştırdım. Bizim sivil polisimiz Macar Mustafa, ben idam yerinden ayrılırken resim çekmiş. Bir yerlerde bastırmış ve Şükrü Kaya'nın yaverine vermiş. Şükrü Kaya da Atatürk'e iletmiş.

Ben hemen negatifleri, basılanları imha ettim. Resimlerden ikisini sakladım. Atatürk'e gittim. Resimlerden birini kendisine uzattım.

— Emriniz yerine getirildi, dedim.

— Hepsi imha edildi mi?

— Edildi efendim. Yalnız iki tanesini sakladım.

— Ne olacak onlar?

— Müsaade ederseniz birini zat-ı devletlerine vereceğim, birini de kendime alıkoyacağım.

— Sen bu resimleri ne yapacaksın ki?

— Müsaade ederseniz ilerde anılarımı yazacağım.

— İkisini de bana ver, dedi Atatürk.

Verdim. Ve Atatürk trenden halkevine hareket etti. Arabasına da binmedi. Halkevi istasyondan bir hayli uzaktı. Cadde boyunca yürüdü. Pek çok beyaz donlu (Kürt) vardı cadde kenarlarında. Çok iyi tertibat almıştık. Beyaz donluların arasından yürüyerek geçti. Benim ellerim cebimde ve iki elimde de tabanca yürüyorum. Beyaz donlular hiçbir şey söylemeden bakıyorlar. Biri adım atsa, hemen önleyeceğiz.

Neyse, Atatürk sağ salim halkevine geldi ve buradan Singeç köprüsüne hareket etti. Ben de kafiledeyim.

Singeç köprüsünün açılışından akşamüstü dönen Atatürk'ü, halkevi müsamere salonuna aldılar. Koltuk arkalarındaki boşluğa masalar kurulmuş, yenilip içiliyor.

İsmail Müştak Bey de sahneye çıkmış, Güneş Dil Teorisi'ne ait konuşmalar yapıyor. Ben o sırada Şükrü Sökmensüer'e yolcu treni ile dönmek istediğimi söyledim. 'Olur' dedi. Ben tam gitmeye hazırlanırken, Atatürk durumu izlemiş ya da öğrenmiş. Belki de benim gönlümü alacak:

— Hayır, bizim için gelen bizimle gider, demiş, izin vermemiş.

Saat on oldu. Trene bindik. Ankara'ya dönüyoruz. Yollara bomba konursa diye baştan bir pilot tren gidiyor. Bomba konmuşsa pilot tren havaya uçacak.

Atatürk sofrada ve yolda...

Sofrada Sabiha Gökçen de bulunuyor... ”

SEHPADAKİ BABALARLA OĞULLAR

İdam gecesinin cezaevi sahnesinin tanıklarından Mehmet Aladağ anlatıyor:

> “Gece yarısı cezaevini bastılar. Seid Rıza'yı yatağından kaldırdılar. Oğlu derin uykudaydı. Sarsıp uyandırdılar. Gencecikti. Gözlerini açıp da kalabalığı görünce ürktü, babası 'telaşlanacak bir şey yok, mahkemeye gidiyoruz' diye yatıştırdı, onu. Hepsini birbirine bağlayıp asmaya götürdüler. ”

Elazığ Cezaevi, şehrin merkezinde, sonraları “bit pazarı” olarak anılmaya başlayan Buğday meydanmdaydı.

Onların asılacağı gece, askerler şehri içerden kuşatma altına almıştı. Cezaevi ve idam alanı yasak bölgeydi. Askerler, arka sokakları sarmış, meydanda yan yana dizilmişlerdi.

Elektrik verilemediği için, şehir zifiri karanlıktı. Cellat işini görsün diye darağaçları, otomobil farlarıyla aydınlatılmıştı.

Asılmak üzere idam alanına getirilen kafilede babalar ve oğullar birbirine zincirlenmişlerdi.

Seid Rıza ile oğlu Reşik Hüseyin'in kollan birbirine kelepçelenmişti. Yusufan aşiretinin reisi Kamer de oğlu Fındık ile...

Asanlar, yasa ve hukuk gereklerine bağlı görünüyorlardı. Kurbanlar asılmadan önce, herkese son istekleri soruluyordu.

Babalar, oğullarını darağacında görmek istemiyorlardı.

Seid Rıza, henüz 17 yaşını bitirmemiş Reşik Hüseyin'e ayrıca düşkündü. Onu darağacında asılı görmek istemiyordu.

— Beni oğlumdan önce asın, dedi.

Yusufanlı Kamer de, “beni oğlumdan önce asın” diyordu.

Fakat tersini yaptılar. Babalara, son anlarında evlat acısı yaşattılar. Seid Abdülkadir ve Şeyh Said'in idamında olduğu gibi, önce oğulları asıp babalara seyrettirdiler.

* * *

Reşik Hüseyin'i, babasından koparıp darağacına götürdüler. Seid Rıza, onun gidişini, seyretti. Celladın boynuna ilmiği geçirmesini gördü. Eli kolu bağlı, ayak bilekleri prangalı halde, son haykırışını dinledi. Ayağının altındaki taburenin çekilişini, gencecik bedeninin boşlukta sallanışını, gözyaşlarıyla dolup buğulanan gözlerle seyretti.

Aynı kaderi Yusufanlı Kamer de yaşadı.

Nuri Dersimi'nin yazdığına göre, Reşik Hüseyin darağacında babasına son kez seslendi:

“Baba, Kürt ulusu sağ olsun! ”

Yusufan aşireti reisinin oğlu Fındık, Reşik Hüseyin'den birkaç yaş büyüktü. Köprü başında yolunu kesip hakaret eden teğmeni vurmuştu.

Fındık iri yapılıydı. Asılırken, iki kez ip koptu. Cellatlar, onu asarak öldürmek için uğraşmak zorunda kaldılar. Fındık, ölümle hayat arasındaki kısacık çizgiyi dakikalarca yaşadı.

Babası idam sırasını beklerken, oğlunun çektiği acıları bütün ayrıntılarıyla seyretti.

Babalar, idam edilmeden önce, bir kez de evlat acısıyla öldüler...

* * *

Seid Rıza'nın ölüme gidişini Çağlayangil, “rap, rap, rap” diye anlatıyordu. Ayağının altındaki tabure çekilmeden önceki son haykırışını da...

Celladı yana iterek sehpaya çıkışı ve ipi kendi başına boynuna geçirmeye çabalaması ayrıca etkileyiciydi.

Onu asmak üzere Ankara'dan gönderilmiş Çağlayangil bile, onun ölümle dansı, son düello çırpınışı karşısında donup kaldığını, tanıklık ettiği sahneye şaşarak baktığını söylüyordu.

* * *

Seid Rıza ve arkadaşlarının ölü bedenleri, gün boyu parke taşlı meydanda, ipin ucunda sallandı. Onlar, korkunun seyirlik manzarası haline getirilmişlerdi.

Gün doğarken, askeri çember aralandı. Şimdi, artık devletin gücünü sergileme, gösterme zamanıydı. İpteki ölü canlar halka gösteriliyordu.

Bütün şehir, seyre davetliydi. Seyre davet için mahalle ve meydanlara tellallar çıkarılmış, köylere haberci müfrezeler gönderilmişti.

“Seid Rıza'nın sonunu görme” davetiyesiydi bu...

Buğday meydanı ve çevresi gezgin satıcılar ve farklı düşüncedeki seyirci seliyle dolmuştu. Seid Rıza'nın idamı “kutlama günü”ne çevrilmişti.

İpin ucunda sallanan ölü bedenlere hınçla bakıp öfkeli sözler söyleyenlerin yanında, gözyaşını içine akıtarak ağlayan, hüzünle büyülenmiş, donmuş bakışlarla öylece duranlar, gizliden gizliye dua edenler de vardı.

* * *

Seyirciler arasına katılanlardan biri de, “gelir vergisini” ödeyememekten tutuklu Mehmet Aladağ'ın genç eşi Gule (Güllü Aladağ) idi. Fakat onun belleğine resimlenen, Reşik Hüseyin'in son haliydi. Gule, gördüklerini elli yıl sonra şöyle anlatıyordu:

> “Seid Rıza ile oğlu yan yana asılmışlardı. Seid Rıza çok yaşlıydı. Sakalı apaktı. Yanındaki darağacının kolları arasında sallanan oğlu gencecikti. Asmaya kıyılamayacak kadar yakışıklı,

güzeldi. Bir bebek gibi... Uzun boyluydu. Asıldığı yerde ayakları yere değiyordu. Uzun, nakışlı yün çorapları ayağındaydı. Çoraplarını, şalvarının paçaları üstünden dizlerine kadar çekmişti. Nakış nakış, rengârenk çorapların üstünde, çarıkları ayağındaydı. Baldırına dolayarak bağladığı çarık iplerinin ucundaki püsküller sabah yelinde sallanıyordu.

Seid Rıza'nın başı oğluna taraf yatıyordu. Genç oğluna bakıyor gibiydi. Gözleri açıktı. ”

Seid ve yoldaşlarının ölü bedenlerini, saatlerce sonra ipten indirdiler. Muhafızların koruması altında kamyona koyup, neresi olduğu bilinmeyenlere götürdüler.

Mezarları bile belli olsun istemiyorlardı.

Kimine göre, benzin dökülüp yakıldı. Yakıldığına ilişkin mühürlü, imzalı tutanak, ertesi gün Elazığ'a gelen Atatürk'e elden verildi.

Kimine göre, dağların ardında, insan ayağının bile değmediği bir sarplıkta kazılan çukura gömüldüler.

Öldürülmüşlerin sonrası da meçhul kaldı...

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DERSİMLİLER "KURTULDUK" DİYE SEVİNİRKEN...

Dersimliler, Seid Rıza'dan sonra “yangının duracağına” inanıyor, ölüm seferlerinin sükûn bulacağına inanıyor, kimileri yanmış, yıkılmış hayatı yeniden inşaya, kurmaya hazırlanıyordu.

Artık endişeye, tedirgin olmaya gerek yoktu. Çünkü Türk devleti bildirilerle “Seid Rıza ve arkadaşlarının teslim olması halinde, kimsenin kılına dokunulmayacağını” açıklamış, “barış gelecek” sözünü defalarca tekrarlamıştı.

Başbakan İsmet İnönü de, Seid'in idamından sonra, “Dersim meselesinin bittiğini” ilan etmişti.

Dersimliler, İnönü'nün kar engeli yüzünden, “Dersim meselesi bitti” dediğini, bunun “paşasal bir taktik” olduğunu akıllarına bile getirmiyorlardı, İsmet Paşa, tek başına devletti. Devlet sözü ise inanılır, güvenilirdi.

Oysa, Dersimlilerin ölülerini gömdüğü, yakılıp yıkılanın üzerinde geleceklerini yeniden inşaya çalıştıkları bu süreçte, Ankara, “Sel Seferleri”nin yeni aşamasına, bahar taarruzuna hazırlanıyordu.

İsmet Paşa'ya söyletilen kinli bir söylemle, “Dersim sonuna kadar susturulacak”tı.

Seid Rıza'nın idam edildiği sıralarda, Ankara 1938 baharında uygulanmak üzere, yeni temizlik ve arındırma projeleri hazırlamakla meşguldü. Köy ve benzeri toplu yaşama alanlarının nasıl temizleneceğine ilişkin kılavuz (yol gösterici) talimatname yeni hazırlıklardan biriydi.

Kitapçık haline getirilerek, 1938'de, uygulayıcı birlik komutanlarına dağıtılan ve “Tunceli bölgesinde eşkıya takip hareketleri, köy arama ve silah toplama işleri hakkında kılavuz” adını taşıyan “talimatname”de, yıkım ile yok etmeler kaideye, kurala bağlanıyordu.

Örneğin, köylerin basılması ve sonraki işlemlere ilişkin madde şöyleydi:

> “Köy halkı toplanır ve dışarıdaki birlik komutanının yanına getirilir. Köyün büyüklerinden birkaç kişi rehin olarak tutulur. Ondan sonra, etraftaki mühim noktalar emniyet kuvvetleri ile tutulmaya devam edilerek köy aranır. Bu esnada bir iki makineli tüfek, yüksek damlarda mevziye sokulur. ”

Kılavuzda, toplu imha da şöyle kurala bağlanıyordu:

> “Bir dam (ev, ahır, samanlık) içine sığınıp direnen eşkıyayı imha için, yakından kuşatılmalı, pencere ve bacadan bomba atılmalıdır.
>
> Müfreze, yanında top varsa, askere ateş eden köy, top ile tahrip edilir. ”

“Kılavuz kitapçık”, rejisöre fazla iş bırakmayan usta bir yazarın senaryosunu andırıyordu. Kitapçıkta yakma işi ayrıntılı biçimde tarif ediliyor ve şöyle deniliyordu:

> “Damlar, taş ve topraktan ibaret olup, yalnız tavan ve direkleri ve ağaç dallan vardır. Bunları yakmak güçtür. Ancak dam üstünden bir kısım toprak atılarak, ağaçlar meydana

çıkarılır. Toplanacak odun ve çalılar burada yakılmak suretiyle bina ateşe verilir. Kapısından içeriye odunlar yığılarak, ateşleme suretiyle genişletilir.

Köy içinde fazla durmak ve alınan vazife haricinde bazı eratın yolsuz işlere dalması yasaktır. ”

* * *

İsmet Paşa, 1938 yılı “icra programı"nı da hazırladı ama, uygulamaya zamanı kalmadan parti içi iktidar mücadelesinde yenik düşüyor, görevden alınıp yerine Celal Bayar atanıyordu.

Kimi Dersimliler, daha sonra “o bizi kırdı” diyerek Celal Bayar'a düşmanlık edip, İsmet Paşa'ya sonuna kadar bağlı kalacaklardı, ama Bayar yeni bir şey yapmamış, planlan yürüten hükümetin başı olmuştu sadece.

Başka bir deyişle, Bayar dönemindeki uygulamaların plan ile projeleri çok önceden hazırlanmıştı. Askeri rejimin yapısı düşünüldüğünde de, o, inisiyatifi, kendi başına karar alma yetkisi bulunmayan, emre bağlı sivil bir memur konumundaydı.

Nitekim Celal Bayar, göreve başladıktan sonra yaptığı bir açıklamada, Dersim politikasının değişmediğini, kalınan yerden harekâta devam edileceğini söylüyor ve şöyle diyordu:

“Bu sene, Dersim denilen işi, kati surette tasfiye etmek kararındayız. ”

* * *

Bayar'ın dillendirdiği “kati surette tasfiye”, dağlardaki karların erimesi, dere ve vadilerin kuruyup, geçiş engellerinin ortadan kalkmasından sonra, haziran ayında başladı.

Tuncelililer, “bitti” bildirilerinden sonra taarruzun daha şiddetlenerek başlamasına şaşmışlardı. Üstelik yeni taarruzda, ayrım da yoktu. Kimsenin geçmişteki hizmetine, bağlılık faaliyetlerine de bakılmıyordu. Yeni dalga,

önüne çıkanı altına alıyor ve “sonuna kadar” susturuyordu. Ağlama, sızlama, yalvarma da boş yereydi.

1938 baharındaki ilk “vuruş” Kalan aşiretine yapılmıştı. Oysa Kalanlılar başından beri devletle işbirliği halindeydiler. İçlerinden sayısız muhbir, kelle avcısı çıkmış, acımasızlıklarıyla ünlenmişti.

Kalanlılar, şimdi hedef olmaktan ötürü şaşkındılar. Fakat Kırgan aşireti iki kere şaşkındı.

Kürdistan Tarihinde Dersim kitabında, devletin yanında yer alıp çatışmalara katılan, yaranma adına, Seid Rıza'nın oğlu Bura İbrahim'i katleden Kırgan aşiretinin sonu hakkında şunları yazıyor:

> “Seid Rıza ve Bahtiyar aşiretinin çekilmesinden sonra yerlerinde kalmış ve imha edilmişlerdir. Reisleri Şatoğlu Salman ile eşi Hatice, birçok işkenceyle karşılaştıktan sonra Sin köyünde kurşuna dizilmişlerdir. Kırgan aşiretinden orduya sığınanlar da birer birer toplatılarak, erkekler bulundukları yerde kurşuna dizilmiş, kadın, kız ve çocuklar samanlıklara kapatılarak ateşle yakılmışlardır. Türkler, Kırganlıların yerlerini askeri karargâh yapmış, meydanda kalan hayvanlarını orduya vermiş, eşyaları yağmalanmıştır. ”

Aynı anda, devletin “dost kuvvet”leri olarak bilinen Ferhat, Kureyşan, Pilvenk, Şeyh Memedan, Karaseyid, Mazgirt, Bahtiyar aşiretleri de “Sel Seferleri”nin altında kalıyordu.

* * *

Dersim'deki bu aşiretlerin tümü, Şeyh Said İsyanı ve daha sonraki aşamalarda Türk devletine destek vermiş, aşiret reisleri, 1926 yılında heyet halinde Ankara'ya gidip, Atatürk'e bağlılıklarını bildirmişlerdi.

Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri* adındaki kitabında, bunların 1938'de öldürüldüğünü yazıyordu.

Dersim'in eski milletvekillerinden Mustafa (Mıço) Ağa, Şeyh Said İsyanı sırasında hükümetin en sadık destekçilerinden biriydi. Diyap Ağa ile öteki milletvekilleriyle birlikte verdiği ve 27 Mayıs 1925 tarihli Vakit gazetesinde yayınlanan ortak demecinde şöyle diyordu:

> “Mevcut hükümete candan bağlıyız, duacıyız. Hain berhudar olmaz. Eğer Şeyh Said yahut Şerif buraya gelseydi, vallahi silah atardık. O zaman bütün ağalar Elazığ'daydık. Kumandan Paşa'yı gördük. Sadakatimizi söyledik. ”

Mehmet Bayrak, Mıço Ağa dahil, Dersimli ağaların akıbetini şöyle açıklıyor:

> “Abbasan aşireti reisi Mustafa (Mıço) Ağa, 1938'de Dersim'de kurşunlanarak öldürüldü. Pergozan aşireti reisi İbrahim Ağa 1938'de yakılarak öldürüldü. Karabal aşireti reisi Kangozade Mehmet Ali Ağa 1938'de öldürüldü. Ferheden aşireti reisi Cemşit Ağa, Abbasan aşireti reislerinden İbrahim Ağa, Yusufan aşireti reisi Kamber, Kırgan aşireti reisi Zeynel, Karabal aşireti reislerinden Koço, Karabal aşiretinden emekli subay Haydar, Beran aşireti reislerinden Hasan, Pevangan aşireti reisi Cafer, Albeyan aşireti reislerinden Koço, Bamasoran aşireti reisi Yusuf, Alan aşireti reisi Ali, Peyavangen aşireti reislerinden Süleyman, Kırgan aşireti reislerinden Mustafa ve Soran aşireti reislerinden Hıdır Ağa 1938'de Dersim'de öldürülmüşlerdir. ”

KAN SESİ

Dr. Sait Kırmızıtoprak, Doğu Dersim'den, Nazimiye'nin Civarik köyünden ve Hormekan aşiretindendi.

Aşireti, Osmanlı'dan beri devletle işbirliğini sürdürmüştü. Aşiretin önde gelenlerinden Mustafa Bey, devlete ilgi ve katkılarından ötürü, Sultan Abdülhamid tarafından “Paşalık” kaftanıyla ödüllendirilmişti. Aşiretin güce bağlılığı TC'den de eksik olmamıştı.

Dr. Sait Kırmızıtoprak bu ailedendi. Çocukken ailesinin yok edilmesine tanıklık etti. Tesadüf sonucu kurtuldu. Devlete katkılarıyla bilinen ve kurtulmayı başaran amcası Bertal Tanrıverdi tarafından büyütülüp, okutuldu. Türkiye'de bir süre doktorluk yaptıktan sonra Irak Kürdistanı'na geçti. Burada öldürüldü.

Dr. Kırmızıtoprak, ailesinin trajedisiyle birlikte, bölgesindeki olayları da daha sonra yazdı.

Aşiret önde geleni ve Dr. Kırmızıtoprak'ın amcası Bertal Tanrıverdi, 1938 yaz aylarının ortalarında, İnspektör General Abdullah Alpdoğan'dan bir emirname alıyordu.

Emirnamede şöyle deniliyordu:

“Bütün Civarikliler toplanıp Elazığ'a gelsin. Selametiniz için, Konya'ya tayininiz çıkmıştır. ”

Dr. Kırmızıtoprak'ın yazdığına göre haber, köyde tartışmalara neden oluyor, korku, tedirginlik ve heyecandan, her kafadan bir ses çıkıyordu. Kimi “daha güzel topraklarımız olacak, gidelim” diyor, kimi “dede toprakları bırakılıp yabancı diyarlara gidilmez” diyor, kimileri de olaya

daha farklı açıdan bakarak “bu bir tuzaktır” diyerek, kendi ayaklarıyla ölüme gitmeye karşı çıkıyordu.

Fakat, “biz başından beri devlete yardımcı olduk, neden kötülük etsinler bize” diyenler, “tehlike var” diyerek karşı çıkanları bastırıyor, “dede topraklan” diyenlerse, “zaten huzur kalmadı” savunması karşısında etkisiz kalıyordu.

Köy, Konya ovasındaki verimli topraklara kavuşmak umuduyla göç hazırlığına girişiyor ve götürmeye gelen askerlerin önüne düşüyorlardı.

Fakat Nazimiye ilçesine bağlı Razadan köyünün yakınındaki dereye geldiklerinde, oyunun rengi ortaya çıkıyordu. Mola verilirken makineli tüfekler ateş kusmaya başlıyor, Civarikliler orada topluca öldürülüyorlardı.

Sait Kırmızıtoprak, kurtulabilen çocuklardan biriydi. Kırmızıtoprak, Dr. Şıvan imzasıyla yazdığı kitapta, Dersim'de olanları şöyle yazıyor:

> “... Liderlerin birer birer ortadan kaldırılmasından sonra, Dersim direniş güçleri (özellikle Batı Dersim'de) tamamen başsız kalmışlardı. 1938 baharında hükümet, bütün silahlarını teslim edecek olan asilerin affedileceğini ilan etti. Bu çağrı üzerine hükümet kuvvetlerine teslim olan ve silahlarını veren Karabal, Ferhad, Pilvenk, Şex, Memedan ve Karacaseyitler hemen tamamen imha edildiler. Arkasından Mazgirt, Kureyşan aşireti mensuplarıyla, Yusufan, Baxtiyar aşireti Kürtlerinin çoğunluğu, kadın, çocuk, emzikli, gebe, ihtiyar farkı gözetilmeksizin, kitleler halinde, çoğu defa da süngülenmek suretiyle imha edildiler.
>
> Yazın sonlarına doğru Nazimiye'nin Hormekan, Kureyşan ve Alan, Mazgirt'in bir kısmi, Babamansur'un mensupları da aynı şekilde zehirli gaz bombaları, süngüler ve cesetlere dökülerek ateşlenen petrol yangınlarıyla yok edildiler. Binlerce Dersimli genç kız namusunu kurtarmak için kendini kayalıklardan aşağı atarak can veriyor, zulme ve insanlık dışı muameleye karşı çıkıyorlardı.
>
> Dünya tarihinin şahit olduğu en korkunç, en tüyler ürpertici bir jenosit hareketi idi bu. ”

* * *

Dünyanın haber alması ve olup bitenleri öğrenmesinin önüne demir perde çekilmişti. Dersim'in çevresine, ışık sızdırmayan kalın bir perde indirilmişti. Basına sansür uygulanıyordu. Kırım ve kan sesi ile insan feryatları, demir perdenin gerisindeki dağlarda boğuluyor, orada sönüyordu.

Türk basını sadece propaganda niteliğinde yayınlar yapabiliyordu. Basın arada bir açıklanan “silahlarıyla birlikte ölü olarak ele geçirilen eşkıya”

rakamlarını yayınlıyor, Dersim dağlarındaki “Sel Seferlerini “askeri manevra” olarak bildiriyordu.

Dönemin yarı resmi yaygın organlarından Cumhuriyet gazetesinin başyazarı ve milletvekili Yunus Nadi, 30 Ağustos 1938 tarihinde şunları yazıyordu:

> “Bu senenin, dahili işleri nokta-i nazarında, size ehemmiyetle bahsetmeye değer bir mevzu vardır: O da Dersim meselesidir. Dersim'de bir ıslahat (reform demek istiyor yazar) programımız vardır. Bu program yürümektedir. Yol, okul, köprü, karakol inşa suretiyle...
>
> Geçen sene askeri harekât yapıldı. Bu bütün ayrıntılarıyla herkesçe biliniyor (oysa nelerin olduğunu yazarın kendisi de bilmiyordu). Bu sene içinde, bu programa göre askeri harekâtın yürümesi lazımdır. Geçen seneye göre, burada bu sene daha fazla kuvvetlerimiz toplanmıştır. Birkaç yerde de ufak tefek müsademeler olmuştur. Dersim için görev alacak ve genel bir tarama harekâtıyla, tedip (terbiye etme) kuvvetlerine müzahir olaraktan, bu meseleyi kökünden söküp atacaktır. ”

Yine etkin gazetelerden Tan, 9 Temmuz 1938 tarihindeki sayısında, olayları “Dersim manevraları” (tatbikat) başlığıyla yayınlıyor, “Dersim'de temizlik harekâtı başlıyor” cümlesinden sonra, şimdiye kadar hiçbir şey olmamış gibi devam ediyordu:

> “Dersim'de yapılacak askeri manevralara bugünlerde başlanacaktır. Bu manevralar aynı zamanda askeri harekât şeklinde olacak ve neticede Dersim meselesi kökünden tasfiye edilmiş olacaktır.
>
> Manevrayı yapacak olan kıtalarımız, geçen seneki İsyan bölgelerinde sıkı bir tarama yaparak, asayişi bozmaya eğilimli her türlü hareketi ezecek ve Cumhuriyetin sarsılmaz otoritesini tesis edecektir. ”

* * *

Gazetelere göre, henüz Dersim'e dokunulmamıştı. Oysa kan sesi yankılanıyordu, dünyaya kapalı dağların ardında.

İlkbaharda başlayan “tedip” ve “tenkil” (terbiye etme ve susturma) harekâtı, kesintisiz, dağlara kar düşünceye kadar sürecek, en son sıra muhbirlere, kelle avcılarına, itirafçı ve tetikçilerle iz sürücülere gelecekti.

Karlar düştüğünde, Dersim artık “temiz”di.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1938'deki geleneksel meclis açılışına gidemedi. Ama bir mesaj gönderdi. Mesajını, Başbakan Celal Bayar okudu. Mesajda, Dersim konusunda şöyle deniliyordu:

“Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman gergin bir şekil alan Tunceli'deki toplu haydutluk olayları, belli bir program içindeki çalışmalar sonucu kısa bir sürede ortadan kaldırılmış, bölgede bu gibi olaylar, bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe karıştırılmıştır. ”

ÖLÜM KAFİLESİNİN 6 YAŞINDAKİ YOLCUSU

1938 yaz aylarında Dersim, baştan başa yangınlar içindeydi. İnsanlarla doğa bir arada yanıyor; vahşi hayvanlar, süngülenmiş, kurşundan geçirilmiş, ölü insanların kanı ve etiyle besleniyordu. Ölüm yolda, dağda, köyde, her yerde pusudaydı.

"Güvenli yerlere nakledilenleri, medeni bir hayata kavuşturmak üzere yola çıkarılanları" da pusuya yatmış ölüm bekliyordu.

Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan *Ayaklanmalar* kitabında, toplu katliamlar, "haydutlar ölü olarak ele geçirildi" biçiminde anlatılıyor.

"Haydutlar"m cinsiyeti ve yaşı genelin içinde, gereksiz ayrıntı olarak kaldığı için açıklanmıyordu.

"Çatışmada ölü olarak ele geçirilen haydut" kafilelerinden kurtulanlar da oluyordu.

Bunlardan biri, 6 yaşında bir erkek çocuğuydu.

Daha sonra Tunceli'nin mahallesi haline gelen Pirgeç köyünde doğmuştu. Kureyşan aşiretinden, büyük bir ailedendi. 1937'de Seid Rıza ile birlikte asılanlardan "Yetim" lakaplı Seid Hüseyin Cesur'un yeğeni, 1938 yazındaki ölüm kafilelerinin birinde yolcu çocuklardan biriydi.

Dizinden aldığı ufak bir yarayla katliamdan kurtulan bu çocuk büyüdü. Hukuk Fakültesi'ni bitirip avukat oldu. 1960'larda aktif politikaya katıldı. Tunceli'de Türkiye İşçi Partisi (TIP) il başkanlığı yaptı. 1965 seçimlerinde milletvekilliğini çok az bir oyla kaybetti..

Adının açıklanmasını istemeyen 6 yaşındaki "kurban" anlatıyor:

“1937'de Seid Rıza ile yanındaki bazı aşiret reislerinin peşine düştüler. Çatışma, çarpışmalar, ölenler oldu. Yolda, belde, dağda yakaladıklarını öldürdüler. Toplu sürgünler de vardı. Aileler, köyler topluca batıya naklediliyordu. Bu da oldu. Ama genel anlamda sivillere karşı toplu harekât yapmadılar.

Kırım, 1938'de geldi.

Uçaklarla bomba yağdırıyorlardı köylerin üstüne. Herkes köyünü terk ediyor, dağlarda gizleniyordu. Ailem 1937 yazını dağlarda gizlenerek geçirdi.

1937'nin sonbaharına kadar, Seid Rıza ve arkadaşları idam edildi. Peşine düştükleri ağaların çoğu şu ya da bu vaatle ele geçirildi. Sonra sessizlik geldi. Askerler kışlalara kapandılar. Bizimkiler köye döndüler.

1938 baharında şiddet geri geldi. Halbuki Seid Rıza'dan sonra savaşan, direnen aşiret de kalmamıştı.

Haberler geliyordu:

— Türk ordusu, kıra kıra geliyor, diye.

Birçok kimse, ne olur ne olmaz diyerek, köyleri terk edip dağlara sığındı. Bizim köy de boşaldı. Geride, dağda yaşayamayacak hastalar, ihtiyarlar, birkaç çocuk kalmıştı.

Bir bibim (hala) vardı. Adı “Emo” (Emine) idi. Çok yaşlı değildi. Ama hastaydı. Halsiz, mecalsizdi. Durmadan öksürüyordu. Dağda yaşamasına imkan yoktu. Onu köyde bırakmışlardı; götürmemişlerdi. Dağ şartlarına dayanamayacağı için götürememişler, beni de yanında bırakmışlardı.

Annemle babam bazen gece karanlığında gizlice geliyorlardı. Bizi görüyor, sonra gidiyorlardı.

1938'in yaz ortalarıydı. Bir sabah, bibimin haykırışlarıyla uyandım. Elini dizine vurup dövünüyor, tanrıya yakarıyor, kaderine kahrediyor, askerlerin köyü sardığını söylüyordu.

Korkudan eve sığındık. Kapıya geldiler. Bizi dışarıya çıkardılar. Köydeki bütün insanları meydana toplamışlardı. 35-40 kişi vardı. Her taraf askerle doluydu. Köyü aradılar. İşlerine yarayan her şeyi, yiyecekleri aldılar. Sonra evleri ateşe verdiler. Köyümüz yanıyordu. Alev ve duman göğe yükseliyor, dağların tepesinde kayboluyordu. Ve bizler, yanan evlerimize bakarak ağlıyorduk.

Sonra erkekleri birbirine bağladılar. Hepimiz, askerlerin eşliğinde yürümeye başladık. Ormanlık bir yere geldiğimizde, yanımızda yürüyen bir asker kolumdan tuttu. Çekip aldı beni. Kafileden ayırdı. Ormana doğru götürdü.

Bibim geride bağırıyor, saçını başını yolup ağlıyor ve yalvarıyordu:

— Onu ayırmayın. O küçük. Tek başına yaşayamaz. Kurda, yılana yem olacak...

Asker beni serbest bıraktı. Ben de bibim de, onun beni ölümden kurtarmak istediğini anlayamıyorduk. Çünkü, birbirimizin dilini bilmiyorduk. Tekrar kafileye yetiştik bibimle. Beni ormana bırakan asker yeniden yanımıza geldi. Kızgın kızgın bir şeyler söyledi.

Sonra beni birkaç kez bibimden koparıp aldı. Geride kalıp, yol kenarlarına, ormana bıraktı. Her defasında koşarak kafileye yetiştim.

Gün ilerliyordu. Sıcak çökmüştü. Susuzluk ve korkudan ağzımız dilimiz kurumuştu. Bu arada kafilemiz giderek büyüyordu. Çevre mezra ve köylerden insanlar getiriliyor, bize katılıyordu. 60-70 kişi olmuştuk.

Kayalık ve ormanlıktan sonra bir açıklığa vardık. Kupkuru bir yerdi.

Askerler yanımızdan ayrılıp karşı yamaçta toplandılar. Biz bize kaldık. Kimi öldürüleceğimizi söylüyor, kimi serbest bırakacaklarını.

Askerler, biraz sonra gelip hepimizi ayağa kaldırdılar. Yan yana sıraya dizdiler. Bibim, olacakları hissetmiş gibi beni kucağına almış, sıkı sıkıya sarılmıştı.

Ne olduğunu anlayamadım. Ama aniden mitralyözün namlusu alevler saçmaya başladı. Makineli tüfek takırtısıyla birlikte ortalığı insan haykırışları kapladı. İnsanlar biçilmiş başak gibi yere devrildi.

Uyandığımda ortalık sessizdi. Askerler yoktu. Üstümde bir ağırlık vardı. Gözlerimi açtım baktım ki, ağırlık bibimdi. Cansızdı.

Bibimin ölü bedeninin altından çıktım. Dizimde müthiş biracı hissettim. Baktım kan içindeydi. Yaralanmıştım.

Ölü tarlası haline gelmişti meydanlık. Ölüler birbirinin üstüne yığılı ya da dağınık öylece duruyorlardı. O zaman kurşuna dizildiğimizi anladım.

Ateş açtıkları zaman bibimin kucağındaydım. Kurşun yarası alıp yere düşerken bile, beni kucağından atmamış, üstüme kapanacak biçimde yere düşmüştü. Düştüğüm yer küçük bir çukurluktu. O da kapaklanır biçimde üstüme düşmüştü.

Onu öldüren kurşun, dizimi sıyırıp kalbine saplanmıştı.

O gün, o katliamda benim gibi biri daha kurtuldu. Bir kız çocuğuydu. Onun adı da Emo'ydu.

Askerler kurşuna dizme işleminden sonra kurbanlarının ölüp ölmediğini kontrol için süngülüyorlardı. Her nedense o kafilede süngülenmeyen tek 'ölü' bendim. Kim bilir, belki de ormana bırakan asker kurtardı beni.

Gözlerimi açıp doğrulduğumda bir sürü köpek gördüm. Belki de kurttu. Ama bizim oranın köpeklerine benziyorlardı. Ölülerin başına üşüşmüş çekiştiriyorlardı. İnsan ölüsü yiyorlardı.

Sonra, hayatımda ilk defa bu kadar yılanı bir arada gördüm. Ortalık yılan kaynıyordu. Kan kokusuna gelmişlerdi. Sanki Dersim'in tüm yılanları oraya toplanmıştı.

Köpeklerin cesetleri yemelerini ve ortalıkta kaynayan yılanları görünce aklım başımdan gitmiş gibi oldu. Bibimi, olanları unuttum. Dizimdeki yaranın verdiği acıya da aldırmadan, ağlayıp bağıra bağıra, var gücümle koşmaya başladım.

Bir ara sesler duydum. Daha da paniğe kapıldım. Türk askerlerinin peşime düştüğünü sandım. Sesleri seçmeye başlayınca rahatladım. Kürtçe bağırıyor, üstelik adımla çağırıyorlardı.

Beni çağıranlar, ormana sığınan bizim köylülerdi. Katliamı uzaktan görmüşler. Askerler çekilince, kurtulan var mı diye bakmaya geliyoriarmış. Beni babamla anneme götürdüler. Altı ay dağlarda dolaştık.

Yiyeceğimiz yoktu. Babam, yenebilecek ne çıkıyorsa önüne, avlıyordu. Ne bulursak yiyorduk. Otlar, yaban meyveleri ve hayvanların her türlüsünü.

Dağlarda, askerlerin kolay kolay erişemeyecekleri yerlerde yaşıyorduk. Buralarda su sorunu çıkıyordu.

Bir gün çok susadık. İki günden beri hiç su içmemiştik. Babamla amcam su aramaya çıktılar. Fakat boş döndüler.

Suyun tek kaynağı Munzur nehriydi. Askerlerin nehir boyunca pusu kurup suya gelenleri avladığını söylediler. Ertesi gün babam, 'böyle ölmektense... ' deyip, amcamı da alarak tekrar gitti.

Bir iki saat sonra amcam ağlayarak geri geldi.

— Kardeşimi vurdular. Ben hiçbir şey yapamadım, diyordu.

Anlattığına göre, nehir kenarına iniyorlar. Babam meşklere su doldururken, amcam gözcülük yapıyor. Birden yaylım ateşi başlayınca, amcam kendini nehre atıyor. Arazi sarp kayalık. Nehir azgın. Sularla boğuşuyor, dalıp çıkıyor, sürükleniyor. Nehrin sakinleştiği bir yerde kıyıya çıkıyor...

Ama babamdan ses seda çıkmıyor. Kaçtığını ya da nehre atladığını da görmüyor. Vurulup öldüğünü sanarak geri geliyor. Amcam gece, yeniden Munzur'a gitti. Şafak vakti geri geldi. Başarmıştı. Yanına alabildiği iki meşki su ile doldurmuştu.

Biz yasını tutarken iki gün sonra babam da çıkıp geldi...

Ben, o zaman 6 yaşımdaydım. Benimle aynı gün ve yerde kurşuna dizilen, ama yaralı olarak kurtulan Emo, beş yaşındaydı. Kurşun sağ omzuna saplanmıştı. Baygınken, kurşuna dizilenlerin ölüp ölmediğinin kontrolü sırasında da, bacağından bir süngü darbesi almıştı.

Emo, otlarla tedavi edildi. Kurşun omuzunda kalmıştı. Onu çıkaramadılar. O kurşunla iyileşti. Genç kız oldu. Ama, hem fizik, hem de ruhen sakattı.

Sağ kolu bükülmeyecek şekilde sakat kaldı. Bacağı da, süngü yarası yüzünden yarı tutmaz haldeydi.

Katliam cuma günü olmuştu. Emo yaşadığı sürece, her cuma, periyodik olarak sara nöbetine tutuluyordu. Nöbet boyunca, Kürtçenin Zazaca lehçesiyle, 'beso, beso! ' (Yeter, yeter) diye bağırıyordu.

Emo, hiç evlenmedi. 1987 yılında öldü. Omzuna saplanan kurşun onunla birlikte mezara girdi... ”

RESMİ SÖYLEM VE PÜLÜMÜRLÜ ELÊ...

6 yaşındaki tanığın anlattıkları, 1938 yılında Dersim'in hemen hemen her köy ya da dağ kıvrımında yaşanan trajedilere bir örnekti.

Genelkurmay *Ayaklanmalar* kitabında, olanları inkâr etmiyordu. Ama kuru bir anlatımla, yok edilen insanları birer rakam olarak veriyordu.

Örneğin, *Dersim İsyanı*'nın bir sayfasında şöyle deniliyor:

> "16 Ağustos 1938. Bir uçak filosu, yanlarında sürüleri bulunan 500 kişi kadar bir haydut grubunu bombalamış, makineli tüfek ateşi altına alınmıştır. "

Aynı kitabın 464. sayfasında şunlar yazılı:

> "19 Ağustos 1938. İkinci safha için yürüyüşe devam eden 7. Kolordu Birliklerinden 41. Tümen, Munzur suyu ile Kalason ve Sin bucağı bölgelerinde 290 haydudu imha etmiş, Mazgirt'te toplanan son kafileden kaçmak isteyen 52 haydut daha imha edilmişti. 12. Tümen, 12 Ağustos'tan beri yasak bölge içinde ve dışında yaptığı arama ve taramada, birçok haydudu imha etmiş, son direnen 170 kişiyi daha imha etmiş, bölgedeki köy ve ekinleri yakmıştır. 14. Süvari Tümeni bölgede yaptığı temizlik harekâtında 69 kişiyi daha imha etmiş, 15. Tümen de, aynı şekilde yaptığı arama sonunda 150 haydudu daha imha etmiş, köy ve tarlalarını yakmıştır. "

Kitaptan bir cümlecik daha:

> "Tarama bölgesinde, 17 günde 7 bin 954 kişi öldürülmüş veya diri diri yakalanmıştır. "

* * *

Resmi tarihin rakamlardan ibaret söyleminin yanında, trajedi tanıklarının anlattıkları ürperticiydi.

Dersim'deki insanlık yangınından ruhu ve yüreği yaralı olarak kurtulanlardan biri de, Pülümür'ün Şıhan köyünden Ele (Elif) Polat'tı. Ele anlatıyor:

> "1938 senesinin yaz günleriydi. Ekinlerin biçileceği sıralar... Köyümüze askerler geldiler. Tarlalarımızı, harmanlarımızı ateşe verdiler. Bostanlarımızı çiğnediler. Yiyeceklerimizi yağmaladılar. Uzakta durup emeğimizin, kışlık erzakımızın yanışını ağlayarak seyrettik.
>
> Askerler çekildikten sonra tarlalarımıza gittik. Yangından arta kalan arpa ve buğday başaklarını toplayıp eve taşıdık. Sonbahara doğru, bir sabah uyandığımızda köyümüzün askerler tarafından tekrar sarıldığını gördük.
>
> Büyüklerimiz, ak sakallılarımız:
>
> — Korkulacak bir şey yok. Biz Kemal'e (Atatürk) baş kaldırmadık. Askerlerine yan bakmadık. İsyan eden aşiretlere katılmadık. Askerlere su taşıdık. Ayran, ekmek ikram ettik. Kimde silah varsa verilsin denildiğinde, en önde biz koştuk. Götürüp paslı bıçağımızı, odun kestiğimiz baltayı bile teslim ettik, diyor ve bize dokunmayacaklarını söylüyorlardı.
>
> Ben o zaman yeni gelindim. Oğlum Hüseyin altı aylık bile değildi. (Burada bir parantez açmak istiyorum. Hüseyin, gazetecilik mesleğine başladığım gazetede çaycı ve ayak işlerine bakandı. Temizcecik, bir insan güzeliydi, Hüseyin.)
>
> Top ve Kemal'in demir kuşlarının (uçak) sesinden Hüseyin'im uyuyamıyordu. Benim de korkudan südüm kesilmişti.
>
> Köydeki ak sakallıların moral verip bizi yatıştırmaya çalışmaları boşunaydı. Gazap günleriydi. Dersim'in her yerinde, köylerde yapılanları hepimiz duyuyor, biliyorduk. Onun için korku büyüktü.
>
> Askerler köye girdiler. Köyde Türkçe anlayanlar vardı. Gidip konuştular da bize kara haberi getirdiler:
>
> — Köydeki yatalak ihtiyarlar dahil, herkes bir araya toplanacak...
>
> Meydanda toplandık. Ağlayıp, 'canımıza kıymayın, biz din kardeşiyiz' diye yalvarıyordu, ihtiyarlar.
>
> Kimseyi öldürmeyeceklerini, Pülümür'e götüreceklerini söylediler. Biraz rahatladık.
>
> Askerler köy içine dağıldılar. Ellerinde gaz ve benzin tenekeleri vardı. Döküp döküp evleri ateşe verdiler. Hiçbir şeyimiz yoktu artık. Yiyeceğimiz, içeceğimiz, giysilerimiz hepsi yakılmıştı.
>
> Köyü ateşe verdikten sonra, bizi yola çıkardılar. Pülümür kenarına vardık. Çevre köylerin tüm insanlarını, kadını, bebeği ve ihtiyarıyla yüzlerce, belki binlerce kişiyi keçi sürüsü gibi bir derede toplamışlardı. Başlarında nöbetçiler vardı. Bizi de onlara kattılar.
>
> Babam ihtiyardı. Birkaç gün önce köye gelen bir müfreze tarafından abim Kamer, dayım ve köyün bazı ileri gelenleriyle birlikte götürülmüştü. Babamın öldürüldüğünü, abim Kamer'in ise yaşadığını o gün, kalabalıktaki tanıdıklardan öğrendim. "

* * *

“Kamer, en büyük kardeşimizdi. 30 yaşlarındaydı. Babamla ağabeyimi birbirine bağlayarak, toparladıkları bir kalabalıkla birlikte götürdükleri gün, ben, annem, kardeşlerim ve bütün köy, gözden kaybolana kadar arkalarından bakıp ağladık.

Bizim köyden hemen sonra ormanlık uçurumlar başlıyordu. Yolda babam ağabeyime:

— Benim kaçacak halim yok. Bir yolunu bulur bulmaz kaç, belki kurtulursun, diyor.

Kamer, babamın dediklerini yapıyor. Bir yerde duraklıyor, başındaki askere:

— Sıkıştım, diyor.

Asker ihtiyacını gidersin diye babamınkine bağlı bileğini çözüyor. Yolun kenarına geçiyor. Kamer, başındaki askerin başka tarafa baktığından faydalanıyor. Aniden askere saldırıyor. İtip yere yuvarlıyor. Asker yerdeyken, uçurumdan aşağıya koşuyor.

Ardından yaylım ateşi açılıyor. Vuramıyorlar. Ormanda izini kaybettiriyor, kurtuluyor.

Babam, o gün birçok insanla birlikte kurşuna diziliyor.

Kamer'i her yerde arıyorlardı. Onu çok önemsiyorlardı. Başına büyük ödül konulmuştu.

Askerler bir gün dağda bir fukarayı yakalıyorlar.

— Adın, diye soruyorlar.

— Dursun oğlu Kamer...

Askerler sevinçten çıldırıyorlar. Şapkalarını havaya atıyorlar.

— Ödül alacağız, zengin olduk, diye bağırıyorlar.

Adamın isim ve baba adı benzerliğinden başka bir ilgisi yokmuş bizim Kamer'le. Öldürüyorlar adamı. Başını kesip askeri garnizona götürüyorlar.

— İşte aranan Dursun oğlu Kamer'in kellesi diyorlar.

Askerlere ödül olarak 5 bin lira ödeniyor. Biz olayı duyduk.

Onu artık ölü biliyorduk. Yaşadığını çok sonra öğrenebildik.

Kamer, 1943'te af ilan edilene kadar dağda kaldı. Kutu deresi ve çevredeki dağlarda yaşadı.

Kutu deresi, Dersim'e açılan kapılarından biridir. Çok derin, yamaçları sarp, kayalık bir vadidir. Geçidin tam ortasında bir tepe var. O tepeyi tutan, bütün geçide hakim olabiliyor.

Kamer, 200-300 kişilik bir grupla bu tepede geçidi tutuyor. Türk ordusu, tank, top, uçakla taarruz ediyor. Buna rağmen ele geçiremiyor.

Anlattığına göre, gökte uçup gürültü çıkaran bu demir kuşların ne olduğunu önce anlayamamışlar. Tıpkı bir kartal gibi geliyor. Üstlerinden uçup giderken bombalar bırakıyor. O zaman tüfekleriyle, 'Kemal'in demir kuşları' dedikleri uçaklara ateş açıyorlar. Birkaçını düşürüyorlar. Bundan sonra alçaktan uçup, ortalığı ölüme, yangına boğan bombalar atamıyorlar.

Askerlerle karşılıklı mevzilenip beklerken, Kamer bağırıyormuş:

— Erkeksen yıldızını göster!

Karşıdaki şapkasını namlunun ucuna takıp gösterince, Kamer yıldızından vuruyormuş.

Kamer büyük ve keskin bir nişancıydı. 200 metre uzaklıktan yumurtayı vurabiliyordu. Kutu deresinde tam bir buçuk yıl direndiler. Türk ordusu onları söküp atamadı oradan. Ta ki bir buçuk sene sonra, cephaneleri bitip tüfekleri sopadan farksız hale geldiğinde, kendiliğinden çekilinceye kadar...

Kamer 1943'e kadar kaçak yaşadı. Sonra hayatı normale döndü. ”

"Pülümür deresine binlerce kişi toplanmışd. Sıcakd. Su, yiyecek yoktu. Kadın erkek herkes izinle, tuvalet için askerlerin gözetiminde kampın kıyıcığına gidebiliyordu.

Ne olacağımızı bilmeden, öylece bekliyorduk.

Geldiğimizden beri, sabahtan akşama kadar, erkek isimleri okunuyordu. Adı okunan erkekler öne çıkıyor, birbirine bağlanıp götürülüyordu. Gidenler bir daha geri gelmiyordu. Onlar giderken, geride kadınlar, çocuklar ve yakınları ağlamaya başlıyordu.

Götürülenler derede öldürülüyordu. Çünkü dereye indirildikten bir zaman sonra silah sesleri geliyordu. Ama yine de emin değildik. Türkçe bilenler yalvararak soruyorlardı:

— O insanları nereye götürüyorsunuz?

Alay ederek cevap veriyorlardı:

— Hepsi cennete gidiyor...

— Cennete?

— Evet, cennete.

Bir gün, susuzluktan dayanamaz hale gelmiştik. Erkekler kendi aralarından Türkçe bilen bir iki kişiyi seçip komutana gönderdiler. Temsilcimiz komutana:

— Aç ve susuz bekliyoruz. Sizden yiyecek istemiyoruz. Ama çocuklar susuzluktan inleyip duruyorlar. İzin verin, aşağıdaki dereden su getirelim, dedi.

— Peki, ama giderken ve dönerken başını kaldırıp etrafına bakmayacak. Baktığı an kurşunu yer.

— Baş üstüne...

Bizim kafileden de birinin eline bir bakraç verilip aşağıya derin dereye gönderildi. Gidenler döndüklerinde şaşkındılar. Titreyip ağlıyorlardı. Anlattılar:

— Adları okunup götürülenlerin hepsi aşağıda. Orada süngülenmiş ya da kurşunlanmış. Hepsi ölü. İçlerinde hâlâ can çekişenler var. Ölüler güneş altında davul gibi şişmişler...

Bu haber üzerine dağları inleten ağıtlar, baladlar başladı. Başını taşlara vura vura intihar edenler, kendini yerden yere atarak öldürmeye kalkışanlar, düşüp kalpten ölenler...

Gece boyunca ağlama, inleme ve yürek paralayıcı ağıtlar kesilmedi. Ertesi gün, artık isim okunmadı. Kimse götürülmedi.

— Af çıktı, dediler.

Subaylardan biri bir kayanın üstüne çıkıp konuştu. Türkçe bilenler tercüme ettiler:

— Türk ordusu ve Türk milleti adaletlidir, merhametlidir, İsyan edenleri bile, yılan gibi başına taş vura vura ezme yerine, merhametle, insanlıkla affedebiliyor.

Bizi serbest bıraktılar. Yakılmış köyümüze döndük. Her şeyi yeniden yapmaya başladık. ”

Derede katledilenler, resmi raporlara “çıkan çatışmada ölü olarak ele geçen haydutlar” diye mi geçti bilinmez...

GENERAL'İN UTANCI

Muhsin Batur, Dersim'de “görev yapan” generaller kuşağının son bireylerindendi. Hava Kuvvetleri Komutanlığı yaptı. 12 Mart 1971 tarihindeki askeri darbenin cunta üyelerindendi. Emekliliğinde Cumhurbaşkanı tarafından Senatör atandı. Sonra CHP'ye geçti. 1980'de Cumhurbaşkanı adayı oldu. Seçimi, az bir oyla kaybetti.

1999 Eylülünde ölen general, *Anılar ve Görüşler* adıyla bir de kitap yazdı. General Dersim'e ilişkin anılarını “utandırıcı” diye özetlemekle yetiniyor ve şunları yazıyor:

> “Günlerden bir gün alayımıza emir geldi. Tren yoluyla Elazığ'a intikal edilecek, bir süre orada eğitim gördükten sonra, o zaman Dersim denilen bölgeye gideceğiz. Tren yolculuğumuz, 40 kişinin paylaştığı kapalı yük vagonlarında, pek ilkel ve zor koşullar altında gerçekleşti. Elazığ'ın biraz uzağında, Harput eteklerinde çadırlı ordugâh kurduk ve bir müddet sonra, ilk durak Pertek olmak üzere harekete geçtik. İki ayı aşkın bir süre özel görev yaptık.
>
> Okuyucularımızdan özür diliyor ve yaşantımın bu bölümünü anlatmaktan kaçınıyorum. Alaya verilen özel görev, Elazığ bölgesinde büyük bir manevra resmi geçidi ile bitti. Bizlere, Atatürk imzalı birer madalya dağıttılar. ”

* * *

Muhsin Batur, kitap ve yazı dünyasıyla da tanışmış nadir generallerden biriydi. O bakımdan “utancını” anlıyorum.

Onun, genç yaşta “görev” yaptığı Pertek'te de insanlar, kafile kafile yok ediliyorlardı. Pertek'in Ağzunik köylüleri gibi...

Ağzunikliler, devletten yanaydılar; bunu hayatlarının garantisi olarak görüyorlardı. Fakat, sadece yazın başına kadar kendilerini güven içinde

hissedebildiler.

Ama “güven rüyası” bir yaz günü bozuldu.

Ağzunik köyünden sağ kurtulmayı başaranlardan biri de, Süleyman Köse'nin 7 yaşındaki oğlu Hüseyin Köse'ydi. Bu çocuk, “kirliliğin evrensel tarihi”nin bir kesitinin tanığı olarak yaşadı. Aşağıdaki bölüm, onun “kara tarih”e tanıklığıdır:

1938 yılının yaz ayları, harman zamanıydı. Gece yarısından sonra, sabah yıldızının doğduğu zaman, Ağzunik köyüne gelen askeri birliğe Salih Paşa komuta ediyordu. (Salih Paşa, Zilan kırımında da tarih sahnesine çıkan, 1946 yılında Genelkurmay Başkanı olan Salih Omurtak mıydı?)

Salih Paşa Ağzunik köyüne girdiğinde, kimisi evinde, kimisi gece serinliğinde hasadın yapıldığı harman yerinde uykudaydı. Köy uyandırılıp ayağa kaldırıldı.

Salih Paşa'yı, köyün ileri gelenlerinden Süleyman Köse, onurlandırıcı ve bağlılık bildiren sözlerle karşıladı.

Köse, Elazığ'da okumuş, Rüştiye'yi bitirmişti. Çok iyi Türkçe konuşuyordu.

Onu memnun etmek ve konumuna uygun biçimde karşılamak için, evindeki en değerli halıları getirip dışarıya, toz ve toprakların üstüne sererek onu buyur ediyor, bir yandan da çocuklarını çeşmeden soğuk su getirmek ve ayran yapmak üzere seferber ediyordu.

Ama komutan ikramları kabule ve oturmaya yanaşmıyor, acelesi olduğunu söyleyerek, Süleyman Köse'den silahlarını bir an önce getirip teslim etmesini istiyordu.

Süleyman Köse silahı olmadığını anlatmaya çalışırken, önce soğuk ayran, ardından kahve sunuluyordu generale.

General ayrandan sonra kahvesini içerken, karşısında hazır olda duran Süleyman Köse'ye silahlarından haberli olduğunu söylüyordu.

— Komutanım, diyordu Süleyman Köse. Allahın adıyla söylüyorum ki, bir şey gizlediğim yok...

— Ulan senin altı tane oğlun var. Hepsi silahlı. Beni uğraştırmadan getir şu silahları!

— Komutanım, oğullarımın hepsi çocuk, işte görüyorsunuz onları. Bunlar silahtan ne anlar?

— Büyük oğlun var, Zeynel. O nerede?

— Pertek'e gitti. Öğleye kalmadan döner.

Salih Paşa o gün öğleye kadar Ağzunik köyünde kalarak, Zeynel'in Pertek'ten dönmesini bekledi.

Bu arada, aralarında 7 yaşındaki Hüseyin Köse olmak üzere bütün köylüler, urganlarla birbirine bağlanıyor, yola çıkılacak şekilde hazır hale getirilip, güneş altında bekletiliyorlardı.

Süleyman Köse'nin büyük oğlu Zeynel, delikanlılık çağma yeni yeni adım atıyordu. Köye girer girmez yakalanıyor, kolları bağlanıyor, ötekilerin yanma konuyordu.

Süleyman Köse'nin dokuz çocuğu vardı; altısı erkek, üçü kız. Büyük kızı ergin çağdaydı.

General Salih, kafileyi Yüzbaşı Nuri'ye teslim edip, Olukpınar köyüne geçiyor, Hıdır Ağa'ya konuk oluyordu. Hıdır Ağa, konuğunu ağırlamak için elinden geleni esirgemiyor, şerefine bir kuzu kesiyor, kavurma pişirip önüne koyuyordu. General yiyor, içiyor, giderken kendisini ağırlayan Hıdır Ağa ile ailesini de esir alıyordu.

General, sonra Höşniğ köyüne geçiyor, köyün ileri gelenlerinden Hüseyin Zengin ile akrabaları Rıza ve İsmail'in ailelerini de bağlayıp kafilesine katıyordu. Generalin komutasındaki kafilenin yolculuğu köy çıkışındaki derede bitiyor, hayatlar orada sönüyordu.

Yüzbaşı Nuri'nin kafilesi ise büyümeye devam ediyordu. Süleyman Ağa'nın kardeşi Hasan Köse, Çernik mezrasında oturuyordu. Mezradan geçilip, Hasan Köse, eşi Hatayı, Mustafa, Alişan, Rıza ve İbrahim adındaki çocukları da birbirine bağlanıp kafileye alınıyor, sonra Pohteris köyüne geçiliyordu. Doğan ailesi de tutsak alınıyordu. Giderek büyüyen kafile, geceyi Dere nahiyesinde geçiriyor, sabah tekrar yola çıkıyordu.

Dere nahiyesinden Ali, Abbas, Şahin ve aileleri de katılmıştı tutsaklara. Çay mezrasından ise Hasan Özer ve ailesi...

Hasan Özer, kendi halini ve her şeyi unutmuş, kafiledeki oğlu için gözyaşı döküyordu. Oğlu Yusuf daha ergenlik çağındaydı. Ortaokul öğrencisiydi. Yusuf elleri arkasında bağlı yürürken, babası sayıklar gibi:

— O daha çocuk, deyip duruyordu.

Hozat'ın İn köyüne gelindiği zaman, tutsakların sayısı 100 dolayına çıkmıştı. İn köyünden sonraki bir derede mola veriliyordu.

Süleyman Köse'nin ellerini birbirine bağlayan sicim bileklerine oturmuş, kolu şişmişti. Komutandan mümkünse bağların gevşetilmesini istiyor ve isteği uygun bulunuyordu.

* * *

Yüzbaşı Nuri'nin kafilesi ise büyümeye devam ediyordu. Süleyman Ağa'nın kardeşi Hasan Köse, Çernik mezrasında oturuyordu. Mezradan geçilip. Hasan Köse, eşi Hatayı, Mustafa, Alişan, Rıza ve İbrahim adındaki çocukları da birbirine bağlanıp kafileye alınıyor, sonra Pohteris köyüne geçUiyordu. Doğan aileside tutsak alınıyordu. Giderek büyüyen kafile, geceyi Dere nahiyesinde geçiriyor, sabah tekrar yola çıkıyordu.

Dere nahiyesinden Ali, Abbas, Şahin ve aileleri de katılmıştı tutsaklara. Çay mezrasından ise Hasan Özer ve ailesi...

Hasan Özer, kendi halini ve her şeyi unutmuş, kafiledeki oğlu için gözyaşı döküyordu. Oğlu Yusuf daha ergenlik çağındaydı.

Ortaokul öğrencisiydi. Yusuf elleri arkasında bağlı yürürken, babası sayıklar gibi:

— O daha çocuk, deyip duruyordu.

Hozat'ın İn köyüne gelindiği zaman, tutsakların sayısı 100 dolayına çıkmıştı. İn köyünden sonraki bir derede mola veriliyordu.

Süleyman Köse'nin ellerini birbirine bağlayan sicim bileklerine oturmuş, kolu şişmişri. Komutandan mümkünse bağların gevşetilmesini istiyor ve isteği uygun bulunuyordu.Burada bir açıklama yapma gereğini duyuyorum: Hüseyin Köse ile yüz yüze görüşme olanağını bulamadım. Ama anlattıkları, yazılı olarak geçti elime. Okuduğum anlatımlarını özetleyerek sunuyorum:

> "Askerler yüzbaşı için bir çadır kurdular. Yüzbaşı çadırına çekildi. Sonra bir er yanımıza geldi. Ablamın koluna yapıştı. Sürükleyerek götürmeye çalıştı. Yüzbaşı istiyormuş.
>
> Abim Zeynel deli gibi ayağa fırladı. Kendini kaybetmişti.
>
> — Ulan şerefsiz, diye bağırdı. Eğer şerefin varsa, çeker vurursun bizi. Ama sizde o şeref yok. O zaman ananızı, bacınızı siz gönderin bize, diye bağırdı komutana.

Abim 16-17 yaşlarındaydı. Bir insan güzeliydi.

Yüzbaşı, abimin çıkışı üzerine eri çadırına çağırdı. Ve asker sonra geri geldi. Ablamın ellerini çözdü. Onu götürmek için sürüklemeye çalışırken, abim yerinden fırladı.

— Ben yaşadığım sürece kimse bacıma dokunamaz, diye bağırdı.

Ablam 13-14 yaşlarındaydı. Korkudan büzülmüş, küçülmüştü. Anneme sokulmuştu.

Abim ablamın üstüne atıldı.

— Namusuna dokunduklarını görmektense öldürürüm onu, diye bağırıyordu.

Bağlı elleriyle ablamın boğazını sıkmağa başladı. Ablam hiç karşı koymadı. Ona yardım etmek, işini kolaylaştırmak istercesine hareketsiz duruyordu.

Ablam ağlıyordu. Yanaklarından aşağıya yaşlar akıyordu. Söyledikleri hiç aklımdan çıkmadı bugüne kadar:

— Boğ beni kardeşim. Öldür beni Zeynel. Bu namussuza teslim etme beni, ne olur!

Abim delirmiş gibiydi. Gözleri büyümüş, yüzü çarpılmıştı. Ablamı boğmak için çırpınıyor, ama elleri bağlı olduğu için boğazını kavrayamıyordu.

— Sırtüstü yat bacım, diye bağırdı.

Askerler dahil, orada ne kadar insan varsa seyrediyordu. Zeynel, sırtüstü yatan ablamın ağzının üstüne oturdu. Onu bu şekilde nefessiz bırakıp öldürmek istiyordu. Fakat annem dayanamadı.

— Yapma oğlum, kardeşinin kanına girme, diye yalvardı. Abimi kaldırdı.

O sırada yüzbaşı çadırından çıktı. Gülüyordu. Ama hiç de insanca bir gülümseme değildi. Bir ere seslendi:

— Başla!

Bir asker, elinde Kur'an'la öne çıktı. Yüksekçe bir yere oturdu. Kur'an okumaya başladı. Bir yandan da karşımıza makineli tüfekler yerleştiriliyordu.

Er Kur'an okurken, kafile içinde fısıldaşmalar başladı:

— Kaçalım...

— Hepimizi tarayacaklar, kurtuluşumuz yok...

— Gücü olan kaçsın...

Kur'an okutma, askerlerin dikkatlerini dağıtmıştı. Kafile bir anda ayaklandı. Gücüne kuvvetine güvenen insanlardan her biri bir yöne dağılıp ormana koşmaya başladı. Meydanda sadece ihtiyar, hasta, çocuk ve güçsüzler kalmıştı.

Askerler şaşırmışlardı. Kime ateş edeceklerini, ne yapmaları gerektiğini de bilmiyorlardı. Onlar toparlanıp tüfeklerini, makinelileri ateşleyinceye kadar, kaçanlar bir hayli mesafe aldılar.

Ablam, ormana yetişmek üzereyken vurulup düştü. Ama babam, Zeynel, Ahmet ve Mustafa abilerim ormana yetişip kaybolmuşlardı.

Onlarla birlikte birçok kişi daha...

Askerler ormana dağıldılar. Kaçanları aradılar. Bir süre sonra eli boş döndüler. Bize ne olacak diye korku içinde beklerken, makineli tüfeklerin namluları bize çevrildi. Birden ortalığı bir cayırtı kapladı. Çığlıklar arasında namlular üstümüze kurşun yağdırmaya başladı.

Uyandığımda ortalık sessizdi. Askerler görünmüyordu. Yüzbaşının çadırı da yoktu. Sırtım sızlıyordu. Elimi götürdüm. Taze kan geldi elime. Yaralanmıştım.

Annem yanımda yatıyordu. Uykuda gibiydi. Doğruldum ama, uykum geliyordu. Gözlerimi bir türlü açamıyordum. Başımı dayadım annemin ölü bedenine. Uyuyakalmışım.

Sonra uyandım. Ormana doğru yürüdüm. Ormandakiler beni buldular.

Babam ve ormana sığınan ötekiler, ölüleri gömüp yaralıları götürdüler. Ölü sandığım annem de yaşıyordu. Tam 17 kurşun yarası vardı vücudunda. Ama her nasılsa ölmemişti.

Babam onu ormana taşıdı. Fakat takip altındaydık. Durmadan yer değiştiriyorduk. İn köyünün değirmencisi ahbabımızdı. Annemi kabul etti. Orada bir hafta yattı. Yaraları biraz kabuk bağladı. Onu tekrar ormana taşıdık. ”

MAĞARALARDA ÖLÜM

Dersim, bir dağlar yumağıdır. Yüksekliği 2500 ile 3600 metre arasında değişen sıra ve küme dağlar, yer yer balta ile kırılmış izlenimi verecek biçimde parçalanıyor. Kuyu derinliklerden yükselen dik yarlar, ulu tepeler haline geliyor. Tepeler giderek bir eğilim tutturuyor, boylu boyunca uzanıp düzlükler halini alıyor.

Dağ kıvrımları arasına sıkışan, pınarlarla beslenen bu düzlükler yaylalardır...

Dersim denilince, “geli”ler akla geliyor. Yamaçları sarp, vahşi derinlikleri bulan...

Bunların içinde en ünlüsü “Kutu deresi”dir. Kutu deresi, Dersim'i güneyden kuzeye doğru yay biçiminde, yamaçları dik bir derinlikle ikiye bölüyor. Tepeden dibe inmeye elveren ancak birkaç geçidi vardır, Kutu deresinin.

Kutu deresinin zemini, insanlarla hayvanların tutunabildiği yamaçları, mağaralar ağıdır. Bu mağaların bazıları, doğanın kendi yapısıdır. Ama bazıları insan eli ve emeğiyle işlenerek genişletilmiş...

Ali Boğazı, İlksor, Dürüt, Laç vadileriyle, Sarısaltık dağlarının yamaçlarıyla “gelileri” de mağaralar labirentidir, Dersim'de...

Dersim dağları, mağaralarıyla dev bir süngerin kılcal borularını andırıyor. Vadiler, öylesine delik deşik...

Ovacık-Tunceli il merkezi arasında sıralanan sayısız mağaralar kolonisine, İlksor ve Ağpanoz mağaraları deniyor.

Köylüler, bu mağaraları gerektiğinde hayvanları için kışlak olarak kullanıyor, yaz sıcağından korunacak kışlık yiyeceklerini depoluyorlardı.

Kırım günlerinde, bu mağaralar, Dersimlilerin diri diri gömüldükleri mezar oldu.

Bir tanık anlatıyor:

> "Biz yukarda, ağaçlıklı kayalıklardaydık. İlksor mağaraları, kadın, çocuk ve ihtiyarlarla doluydu. 10 yaşındaydım o zaman. Babam ve köyün diğer erkekleriyle yukarda seyrediyorduk. Kadınlarla, çocuk ve ihtiyarlar oraya toplanmıştı. Askerler, vadiyi sarıp mağaralara doğru yayıldılar. Çıkışların karşısında siperlendiler.
>
> Topları mağara kapılarına nişanlayıp gülleler yağdırdılar. Dinamitler, bombalar attılar. İnsanlar can derdiyle toz ve dumanın arasından dışarıya fırlıyorlardı. Arı kovanı boşalıyor gibiydi. Küçücük çocuklar, ihtiyarlar, kucağındaki bebeğiyle gelinler...
>
> Çıldırmış gibi bağrışıyor, ağlıyor, 'yapmayın, merhamet' diye yalvarıyor ve sağa sola kaçışıyorlardı. Askerler durmadan kurşun sıkıyorlardı. İlksor mağaralarının önündeki meydanlık, yeni doğmuş bebekten 90'lık ihtiyara kadar her yaştan insan cesediyle doldu.
>
> Annem, biri beş, biri üç yaşındaki iki kardeşimle mağaradakiler arasındaydı. O günkü insan manzarasını, insan haykırışlarını hayatım boyunca hiç unutmadım.
>
> Askerler akşama doğru çekildiler. Aşağıya indik. Ölülerimizi alıp gömdük. Annem iki kardeşime sarılmıştı. Birbirine dolanıp kaskatı kesilmişlerdi. "

* * *

Dersim mağaralarının bazıları alabildiğine geniş ve derindi. İçlerinde, bir sürü koyunu barındıracak büyüklükte olanları da vardı. İnsanlar, askerlerin taarruzundan korunmak için derinlere, gerilere sığınmışlardı. Bu mağaraların girişi dinamit patlatılarak yıkılıyor, kapatılıyordu.

Giriş çıkışı beton dökülerek, taş duvar örülerek kapatılanları da vardı.

Mağaraların bulunduğu geli ve vadiler kırımdan sonra "yasak bölge" ilan edildiler. Yasaklar, 1949 yılında gevşemeye başladı. İnsanların koştukları ilk yerler mağaralar oldu. Girişleri açıp içeriye girdiler. Dehşet görüntüleriyle yüz yüze geldiler. Birbirinin üstüne yığılmış kemik yığınları buldular.

1990'larda Laç deresi, İlksor vadisi ve Kutu deresi ve Ahpanos mağaralarında hâlâ insan kemikleri bulunuyordu. Mağara girişlerindeki kayalıklarda beton izleri mühür gibi yerindeydi.

Türk Genelkurmayı da “mağaralarda ölümü” inkâr etmiyor, tersine olanları “ordunun başarısı” olarak açıklıyordu.

Genelkurmay'ın *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar 1924-1938* adındaki kitabında, “Temmuz 1938, haydutların *5-6* bin tahmin edilen aile efradı, İskisor, Ahpanos, Horan bölgelerindeki mağaralarda, dere tabanlarında saklanmaktadır” denildikten sonra, devam ediyordu:

> “21 Temmuz 1938'de, Laç deresi mansabındaki haydutlara karşı Erzincan tugayı ile kuzeyden, Mameki tugayı ile güneyden, Laç deresi müfrezesiyle de doğudan yapılan taarruz sonucunda, haydutların şimdiye kadar olan inatla direnmeleri kırılmış, şaşkınlık içerisinde mağaralara, kayalıklara, ağaç diplerine sığınmışlardı. Haydutların sığındığı, ağızlan mazgallı taş duvarlarla kapatılmış mağaralar cesur askerlerimiz tarafından kuşatılmış, top ve makineli tüfek ateşinden başka 25. Alaydan gönderilen istihkâm müfrezesi tarafından tahrip kalıpları atılmak suretiyle mağaralar tahrip edilerek içindekiler öldürülmüş, can havliyle dışarıya fırlayanlar da ateş ile imha edilmişti. Böylece tarama sahası içindeki mağaralarda toplam 216 haydut imha edilmiş, ayrıca 12 haydut cesedi Munzur suyu üzerinde görülmüştü. Bu kadar kanlı boğuşmaya rağmen hâlâ direnmekte olanlar vardı. ”

Aynı kitabın 436. sayfasında şöyle deniliyordu:

> “24 Temmuz 1938 günü, muhasara altında tutulmakta olan Kırık mağarasındaki 42 haydut, dinamitle imha edilmekten korkarak teslim oldu. ”
>
> Kitapta anlatıldığına göre, 14 Ağustos günü Dokuzsıra mağaraları kuşatılıyor, fakat “haydutlarla başa çıkılamayınca”, 34. Alaydan takviye gönderiliyor ve düşmanın imhası tamamlanıyordu.

Genelkurmayın “Dersim tarihini” okumaya devam edelim:

> “57. Alay boğazdan içeriye girdi ve iki mağarayı kuşatarak ateş altına aldı ve bombaladı. Bu müsademede haydutlar hayli zayiat verdiler. ”

Kitabın 477. sayfası:

> “6-7 Eylül 1938 arasında yapılan tarama harekâtı, ordu emrine göre bütün ciddiyeti ve şiddeti ile devam ediyordu. Birlikler bölgelerindeki mağaraları, taş kovuklarını ve bir insanın saklanabileceği her noktayı adım adım aradılar. İstihkam müfrezesi birçok mağarayı tahrip suretiyle, topçu ve piyade ağır silahlarının yakın desteğinde yapılan tarama harekâtında birçok mağara ve civarında yapılan müsademelerde yüzlerce haydut imha edildi. Bir o kadar da kadın ve çocuk gruplan yakalandı. Bu arada yine yüzlerce hayvan, silah ve cephane ele geçirildi. Haydutların direndikleri köyler, münferit evler, komlar ve hatta tarla ve meşelikler yakıldı. ”

Genelkurmay kitabının 437. sayfası:

> “14 Ağustos 1938, 8. Kor. Bölgesinde: 12. Tümen bölgesindeki haydutların reisleri ile birlikte Dokuzsıra mağaralarında saklandıklarının haber alınması üzerine, bunları ele geçirmek maksadı ile, Seyyar Jandarma Alayından gönderilen bir bölük, haydutlarla

müsademeye tutuştu. Ve bu çatışmaya 57. Alay müfrezeleri ve topçusu yardımda bulundular. 2 er şehit, 4 er de yaralı veren 34. Alaydan takviyeli bir bölük de verilmek suretiyle beraberce mağaraların tekrar kuşatılması ve içindekilerin imhasına memur edildiler. 15. Tümenin 38. Alayı bölgesinde yapılan taramada, Yılan dağından Ali Boğazına inen derelerde 65 haydut imha edildi. 57. Alay boğazdan içeri girdi ve iki mağarayı kuşatarak ateş altına aldı ve bombaladı. Bu müsademede haydutlar bir hayli zayiat veriler. ”

Yazar ve şair Musa Anter, “Yeni Divan” dergisinde yazdığı bir yazıda Dersim'e ilişkin bir anısını anlatıyordu. Anter şunları yazıyordu:

“Eskiden lisede üç yıl ve üniversitede iki yıl, ders yılı sonunda tam teçhizatla yirmi gün boyunca piyade askerlik kampı yapılırdı. 1941 ders yılı, üniversite kampını Pendik'te yaptık. Pendik, o vakit küçük bir muhacir köyü idi.

Kampta bulunduğumuz bir gün, ağaçların altında istirahat ediyorduk. Bölük komutanımız üsteğmen Secaattin, Dersim olayındaki hatıralarını kendisinden geçmiş bir coşku ile anlatmaya başladı.

Anlattığı birçok olaydan bir tanesini sizlere aktarmak istiyorum:

— Biz Dersim'de temizlik hareketine başlamıştık. Bir mağarada bir aile bulduk. Dede, baba, anne ve 5-6 yaşlarında bir çocuk. Büyükleri orada süngüleyerek temizledik. Çünkü biz Dersimli yetişkinlerin ağzından bir şey alamıyorduk. Onları hemen kesiyorduk. Biliyorduk ki, yine de bir şey söylemeyecekler. Çocuk korkmasın diye, anasını, babasını ve dedesini keserken onu uzaklaştırmıştık. Çocukla dost olmaya çalışıyorduk. Yemek verdik, şeker verdik; yemiyordu. Bir ara üzerimizden bir uçağımıza nişan aldı. Bu hareketine oldukça kızmıştım. Emir verdim 'temizleyin bu piçi' diye. Askerler süngülediler ve kayalıktan aşağıya attılar.

Yine geniş bir sahada manevra yapıyorduk. Binlerce Kürdü mağaralardan, in ve oyuklardan topladık. Komutanımız, bunları öldürmek için oldukça çok mermi harcanacağını, bunun yerine hepsini Munzur çayına atıp boğmamızı emretti. Topladığımız Kürtleri Munzur köprüsünün arkasına götürdük. O noktada Munzur suyu derinleşip vahşileşiyordu. Bunları götürüp oradan nehre sürdük. Girenler giriyordu, girmeyenleri sürükleyip nehre atıyorduk.

Bir aralık can havli ile birbirlerine öylesine tutundular ki, köprünün gözlerini tıkadılar. Ben oradaki uzun meşe ağaçlarından birkaç sırık kestirdim. Erlere, bunlarla onlara vurmalarını ve böylece köprünün gözlerinden aşağıya yuvarlamalarını emrettim. Zaten köprünün altında her ihtimale karşı silahlı askerler yerleştirmiştim. Yüzüp kurtulmak isteyenleri vuruyorlardı. ”

BEBEKLERİ DE YAKARLAR

Tanığımız, Avukattı. Hozat'ın Lolantaneri köyünde doğmuştu. Ailesi, rüşvetle kırımdan kurtulmuştu.

Hâlâ, sistemin "lanetliler" listesindeydi. Can güvenliği için adının açıklanmasını istemiyordu.

"Ben üç yaşındaydım" diye anlatıyordu:

> "Babam köy muhtarıydı. Bir bakıma, devlete yakınlığı nedeniyle bu görevi vermişlerdi. Onun için de kendimizi güven içinde hissediyorduk.
>
> 1938 yaz aylarında, askerler bir gün köyümüze gelerek, köylülerle birlikte babamı da yakalıyorlar. Babam, bir olanağını bulup komutanla konuşuyor, annemin boynunda, bileğindekiler dahil neyi varsa verip kurtulmayı başarıyor. Babam, komutanın para ve altın hırsını görünce, aynı yoldan bütün köylülerimizi kurtarıyor. Kimse öldürülmüyor.
>
> Müfreze ayrılır ayrılmaz, ne olur ne olmaz düşüncesiyle dağa çıkıp saklanıyorlar. Köy boşalıyor. Askerler, ertesi gün gelip yakıyorlar.
>
> Biz kurtulmuştuk, ama bitişiğimizdeki Lolantaneri köyü o kadar şanslı değildi. O köyde yaşayanların hepsi akrabalarımızda Topluca öldürüldüler. "

* * *

Avukat devam ediyordu:

> "Baskınlar, katliamlar gizli, saklı değildi. Her şey açık ve herkesçe biliniyordu. Ölümden kaçışın tek yolu dağlara sığınmaktı. Bitişiğimizdeki Lolantaneri köyünün erkekleri de dağa çıkmıştı. Dağ hayatına dayanamayacak kadın-erkek ihtiyarları, hasta ve dolaştırmaları, bakımları zor çocukları bırakmışlardı köyde.
>
> Bir gün köyü basıyorlar. İnsanları meydanda topluyorlar. Üstlerinde, evlerinde, yükte hafif pahada ağır neleri varsa alıyorlar.

Sonra çoluk çocuk, hepsini samanlığa dolduruyorlar. Kapısını kilitleyip ateşe veriyorlar. İnsanları diri diri yakıyorlar.

O gün Lolantaneri'de 40 kişi yakılarak öldürüldü.

Dağdaki yakınları, tepede çaresizlik içinde olayları seyrediyor, askerler işlerini bitirip köyden çıkınca koşuyorlar. Samanlıkta yaşayan varsa kurtarmaya çalışıyorlar.

O günkü katliamdan bir bebek kurtuldu. Adı Eze'ydi. Halamın oğlu Temo'nun (Teymur) kızıydı...

Köy baskınında Temo, genç karısı Küme ve emzikteki kızı Eze'yi bırakıp kaçamıyor. Temo'yu yakalıyorlar. Yere yıkıp, ellerini kollarını bağlıyorlar. Onu bağlı bekletirken, karısını bebekle birlikte samanlığa götürüyorlar. Samanlığın ateşe verildiğini seyrettiriyorlar.

Samanlığa girenler, Kume'yi yarı yanmış, ölmüş buluyorlar. Ama bebek yaşıyordu. Gelin Küme, büzüldüğü köşede bebeğini kucağına alıyor, altına gelecek biçimde üstüne kapanıyor. O halde yanıp ölüyor. Eze'nin de saçları ve başının sol tarafı, sol gözü yanmıştı. Gözü kör olmuştu. Ama yaşıyordu. Eze o haliyle 12 yaşına kadar yaşadı. Sonra öldü.

Lolantaneri köyü baskınında yakalanan erkekler, bir kuytulukta topluca süngüden geçiriliyor. Temo, yolda oyalanarak kafilenin arkasından yürüyor. Sonra bir uçurumdan aşağıya atıyor kendini. Yuvarlanıp koşarak ormana sığınıyor. Ardından ateş ediliyor ama vuramıyorlar.

Temo kurtulduktan sonra, herkes gibi dağlara, ormana sığındı. Yıllarca sonra, devlet peşini bırakınca köye döndü. Uzun yıllar yaşadı.

Halamın öteki oğlu Halil de aynı ölüm kafilesindeydi. Kaçarak kurtulmayı denedi. Fakat başaramadı. Arkadan vuruldu. ”

Hozat'ın Ergen (Geçimli) ve Tavuk köylerinde de, insanlar sahanlıklara doldurulup ateşe veriliyor, diri diri yakılıyorlardı.

Hozat deresi ise “kan deresi”ydi. Bir Hozatlı anlattı:

“Hozat'ta, jandarma kışlasının yanındaki dere Hozat deresidir; öteki adı Karamuk deresidir. Burası toplu kırımlar için kullanılıyordu. Derede, Kayışoğlu yarması vardır. Yarmanın altındaki bölge de infaz yeriydi. Bu derenin adı, katliamlardan sonra, halk arasında kan deresi oldu. Yüzlerce, belki binlerce kişi burada kurşuna dizilerek, süngülenerek katledildi.

Bu yöreyi, ölü insan çöplüğü olarak kullanmışlardı. Sonra yasak bölge ilan ettiler.

Yasak bölgeleri askerler koruyordu. Kan deresi, askeri mıntıka içindeydi. Nöbetçiler vardı. Çocukluğumuzda, uzağında durup dereyi seyrediyorduk. 1940'lardan sonra, hayvan otlatma bahanesiyle Kan deresine yaklaşmaya, yavaş yavaş girmeye başladık. Yarma, her yer insan iskeletleriyle doluydu.

Biz çocuklar, bunlar bizim insanlarımız diyerek kemikleri çalmaya başladık. Çaldıklarımızı büyüklerimiz alıp gömüyordu. Yıllarca sonra yasak kalkınca, toplanabilen kemikler topluca gömüldü. Kemiklerin kime ait oldukları bilinmeden...

Kan deresindeki kemikleri topladık ama, çamaşır, elbise, çorap parçaları, çürüyene kadar, yıllar boyunca toprağın üstünde kaldı. ”

ZEYNEL ÇAVUŞ'UN MADALYASI

Zeynel Altıntaş, Kureyşan aşireti ve Çamurek köyündendi. Cumhuriyet döneminde herkese yeni bir soy, kök adı verildiğinde, “Zeynel Altıntaş” olmuştu.

O, Ruslara karşı “Sansa Deresi” efsanesini yaratan adamdı. Osmanlı yönetimi, zaferinden sonra, şükran duygularının ifadesi olarak ona asker üniforması giydirmiş, koluna çavuş rütbesi, göğsüne de “vatan hizmetlerinin tertibinden” madalya takmıştı.

Çamurekli Zeynel, bir zamanlar devlet tarafından ödüllendirilmekten mutluydu. Üstünde asker üniforması, kollarında çavuşluk “pırpır"ları, cebinde maaşıyla Dersim'de “şan ve şerefle” dolaşıyordu.

“Devlete bağlılığıyla da mutlu Dersimlilerden biri” olan Zeynel Çavuş'a, Osmanlı sultanını deviren Mustafa Kemal Atatürk'ün yönetimi de yeni görevler, payeler vermişti...

Zeynel Altıntaş, hem okuması, hem de yazması olduğu için, adı sonradan “Dallıbahçe” olarak değiştirilen İresi köyü nahiye olunca, uzaklardan birinin getirilip oturtulması yerine, “devlete bağlılığını kanıtlamış biri” olarak, Nahiye Müdürü makamına oturtulmuştu.

Zeynel Çavuş'un, artık mutluluğuna diyecek yoktu. Çünkü, yörede “büyük Türk büyükleri”nden biri sayılıyordu.

O Kürt ama, Kürtlükle, Kürt dünyasıyla ilgisi, yakınlığı yoktu.

Devletin bir temsilcisi olarak, devlete karşı “kötü niyetlilerin peşinde” bir görevliydi. Görevlerinin gereğini yerine getirmekten başka bir düşüncesi

yoktu.

1935'te, Başbakan İnönü “Dersim harekâtı” için planlar yapıp, yerli memurların görevden uzaklaştırılmasını kararlaştırdıktan sonra işinden alındı. Ama o “art niyet”e yormadı. “Devletimizin bir bildiği vardır” diyor, görevsiz kalmış bir devlet âşığı olarak hizmet yolunda ter döküyor, çaba harcıyordu.

“Dersim'in silahsızlandırılması” buyruğuna en başta o uymuş, “devlet şefkatini”, Dersim'i düşünen çabalarını anlatarak, silahını vermek istemeyenleri ikna görüşmelerine başlamıştı. Pek çok kişinin iknacısıydı o...

Kendisi de, Ruslardan alıp yine Ruslara karşı kullandığı, artık “antikaya çıkmış” tüfeğini, devlete hizmet ederken ne olur ne olmaz düşüncesiyle satın aldığı tabancasını, “silahlarım her zamanki gibi devletimin hizmetindedir” diyen bir törensellikle askeri komutana sunmuştu.

Dersim, daha sonra kan sesine boğulduğunda, Zeynel Altıntaş, hâlâ “devletin bir bildiği vardır” diye mi düşünüyordu bilinmez, ilgisizdi.

1938 yılının yaz ayları sonlarına doğru artık duman tüten köy sayısı, parmakla gösterilecek kadar azalmış, Dersim insandan “arındırılmış”, dağı, taşı, kayası ve ormanıyla bir açık hava mezarlığı haline getirilmişti.

* * *

Zeynel Çavuş, huzur içinde yaşarken, bir gün askeri bk birilğin geldiğini görüyor, karısı ve çocuklarını, devletin kollarına

hizmet için seferber ediyordu:

"Belki bir muhtaçlıktan vardır. Ben, askerkri karşılamaya gidiyorum. Sizler de, çay, ayran, taze ekmek için hazırlık yapın."

Zeynel Çavuş, tedbiri elden bırakmıyordu. Devleti karşılamaya giderken, belki komutan yeni ve tanımayan biri olabilir düşüncesiyle, hazırlıklı davranıyordu. Eski de olsa, bir zamanlardevletine hizmet etmiş bir görevli olarak, en yeni elbisesini giyip, kravatını bağlayarak, vatana hizmetlerinin nişanesi olan madalyasını göğsüne asarak, anında gerekebilir tedbiriyle

belgesini de cebine koyarak, “Atatürkümüzün şapkası” dediği fötr şapkasını da başına geçirerek karşılamaya çıkıyordu.

Çavuş, askerlerin başındaki subayı selamlayıp saygılarını sunduktan sonra, “eve buyur” ediyordu.

Komutan, “sen de kimsin? ” diye azarlayınca, gülümsemeye çalışarak, “ben Zeynel Çavuşum. Atatürkümüzün eski nahiye müdürü Zeynel Altıntaş yani” cevabını veriyordu:

Komutan, askerlerine emir veriyordu:

— Yakalayın şunu!..

Anlatılanlara göre, Zeynel Altıntaş isim benzerliğinden kaynaklanan bir yanlış anlama olabileceğini söyleyerek, geçmişini, hizmetlerini tek tek anlatıp, tersliğin önüne geçmek için madalyasını gösteriyordu. Ama komutan ödünsüz, sertti:

— Bir yanlışlık yok. Gider Abdullah Paşa'ya (Alpdoğan) anlatırsın derdini...

Zeynel Çavuş, bir zamanlar nahiye müdürlüğü yaptığı İresi'ye götürülüyor, yeni müdür Hüsnü Dicleli'yi görünce, sevinçle selamlıyordu. Ne de olsa halef selef sayılıyorlardı. Sıkça Dicleli'nin ziyaretine gitmiş, bazen değerli bilgiler bile vermişti.

Fakat, müdür onu görmüyor, sesini duymuyordu. Dahası, müfreze komutanına, derhal bağlanmasını emrediyordu.

Zeynel Çavuş eli ayağı bağlı halde güneş altında bekletilirken, bir müfreze köyü Çamurek'e bir başka askeri kol da yakınlarının bulunduğu Albusan mezrasına gönderiliyor, bütün oğulları, kızları, eşi ve yakın akrabaları toplanıp getiriliyordu.

Anlatılanlara göre, hepsi toplam 47 kişiydi. Urganlarla birbirine bağlandıktan sonra yolculuğa çıkarılıyorlardı. Ama yolculukları İresi'nin bitişiğindeki derede son buluyordu.

Ailenin sonu, “İresi deresinde çıkan çatışmada, 47 haydut silahlarıyla birlikte ölü olarak ele geçirildi” şeklinde mi geçti resmi raporlara bilmiyorum.

KURTARICISINI ARAYAN PAŞA

1970'lere kadar ordunun üst kademelerinde görev yapan generallerin büyük çoğunluğu, “Kürt İsyanlarindan geçmişti. Bunların içinden Cemal Gürsel ve Cevdet Sunay gibi cumhurbaşkanları, Genelkurmay başkanları, ordu komutanları da çıktı...

Dersim'den geçen kimi subaylar, askerliğin yanında, daha sonra politika alanında da etkin rol oynadılar...

Dersimliler, bunlardan bazılarını hiç unutmadı. General Hüseyin Alpdoğan Dersim yangınının kibriti olarak anıldı.

Bazıları daha sonra kendi köşelerine çekildi. Zaman yüzlerini sildi, adlarını unutturdu. Ama, ülkenin kaderinde başrole çıkanlar, “unutulmaz” olarak kaldı. Ali Fethi Esener ve Cevdet Sunay da unutulamayanlardandı.

Ali Fethi Esener, en gençlerden biri olmasına rağmen, “parasal buluşlarıyla unutulamayanlar arasına katılmıştı.

Dersimlilerin anlattığına göre o, köy köy dolaşıp, “güvenli yerlere nakledilmek” üzere bir araya topladığı insanları, yola çıkarmadan önce, “iyilikleri için” uyarıyor, “yanınıza alabileceğiniz her şeyinizi, özellikle de paranızı almayı, sakın unutmayın. Gideceğiniz yerde lazım olur” öğütleri veriyordu.

Başlangıçta, yeni bir hayat kurmak üzere, Batı Anadolu'ya nakledileceklerini sananlar, kaderlerine doğru yola çıkarken, onları “düşünen iyi yürekli” genç subayın, “iyilik olsun” diye söylediklerini harfiyen yerine getiriyor, para, altın cinsinden neleri varsa ceplerine koyuyor, bellerine bağlıyorlardı.

O da, Kürtlerin “iyilikten anlamalarını” takdirle karşılıyor ve şöyle diyordu:

“Ermeniler göç ederken paralarını, altınlarını yere gömüyor, bir daha bulunmuyordu. Kürtler daha iyisini yapıyor, neleri varsa yanlarına alıyorlar... ”

Fakat, “güvenli bir hayata nakledilmek” üzere toplanan insanlarla, yanlarına aldıkları paraların akıbeti çok geçmeden aydınlığa kavuştu.

Genç subay, daha sonra da “ordunun en disiplinli subayı" olarak tanındı. Orgeneralliğe yükseldi. Yıllarca başbakanlık yapan Süleyman Demirel'in en gözde generallerinden biriydi.

Demirel, onu 1978'de Genelkurmay Başkanı yapmak istedi. Ancak, ilişkileri şansını tüketti. Kenan Evren Genelkurmay Başkanlığına getirildi, İki yıl sonra da darbeyle Cumhurbaşkanı oldu..

Esener ise, 1980 darbesinden sonra da Süleyman Demirel'le sıcak ilişkilerini sürdürdü. Adalet Partisi kapatılınca, yerine kurulan “Büyük Türkiye Partisi”nin başına geçirildi. Fakat eski arkadaşları generaller tarafından engellenince, köşesine çekildi.

* * *

Dersimlilerin unutamadıklarından Cevdet Sunay, Ofluydu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı'ya karşı ayaklanan Araplar ve İngilizlere karşı Filistin Cephesi'nde savaşırken esir düştü. Babası, askeri imam olarak o bölgedeydi.

Olayı haber alınca, İngilizlerle ilişkiye geçti. Sunay'ın eşi Atıfet Sunay'ın anlattığına göre, elinde avucundaki kıymetli eşyasını, bu arada değerli pul koleksiyonunu da rüşvet vererek, karşılığında oğlunu kurtarmayı başardı.

Daha sonra Genelkurmay Başkanlığından Cumhurbaşkanlığı makamına seçilen Sunay, Dersim'de Bahtiyar aşireti bölgesinde savaşıyordu. Karargâhı Pakire köyündeydi. Dersimliler Sunay için, “Bahtiyar aşiretinin kökünü kazıyan kişi” diyordu.

Bahtiyar aşireti yöresi insandan arındırılmış, taş taş üstünde bırakılmamıştı.

* * *

Dersim'den geçerek general olanlardan biri de Ragıp Gümüşpala'ydı. Gümüşpala, Erzurum'da 3. Ordu Komutanı'yken, 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe oldu. Darbecikr, gecikerek kendilerine katıldığı için onu emekliye ayırdılar.

O da, kendisini emekli eden darbecikrk hesaplaşmak üzere, kapatılan DP'nin siyasi mirası üzerinde kurulan Adalet Parti¬

si'nin (AP) başına geçti.

Dönemin ünlü politikacılarından ve rakibi Osman Bölükbaşı ona, “Teneke Paşa” adını takmıştı.

Paşa, iktidara hazırlanırken 1964'te öldü. Yerine, Türkiye'nin kırk yılına damgasını vuran Süleyman Demirel geçti.

Gümüşpala, yıllar sonra, 1962'de AP genel başkanı olarak, bu kez sivil kıyafetler içinde yeniden Dersim'deydi.

Dersimlilerin, partisinin adayına oy vermesini istemeye gelmişti. Geceyi orada geçirdi.

Onuruna verilen akşam yemeğinde Paşa, Dersimlileri çok sevdiğini, Dersim'e ilişkin derin anıları bulunduğunu söylüyor, ama bu anıların içeriğini açıklamıyor, “oyunuzu benim partime verin” tekrarı arasında, ikide bir soruyordu:

— Hayderanlı Hıdır Ağa sağ mı?

Hıdır Ağa'nın sağ olduğu, Tacim köyünde yaşadığı ama oldukça yaşlandığı anlatılınca, Paşa, köyüne gidip onu ziyaret etmek istediğini, zaman elvermediğinden üzgün olduğunu, sevgilerinin iletilmesini istiyordu.

Tunceli'den ayrılırken, uğurlayıcıları arasında bulunan Türkiye İşçi Partisi (TIP) İl Başkanı Kahraman Aytaç'tan tekrar ricada bulundu:

— Benden Hıdır Ağa'ya selam söyleyin...

Aytaç, ona verdiği sözü tuttu. Tacim köyüne gittiğinde, Hıdır Ağa'ya Paşa'nın selamını iletti. Bu arada, merakını gidermek için, Paşa'yı nereden tanıdığını sordu.

Hıdır Ağa'nın gözleri yaşarmıştı.

“Kökümüzü getirenlerden biriydi” diyor ve devam ediyordu:

“1938 senesinin yaz aylarıydı. Dağdaydık. Çocuklar, bir subayla iki eri yakalamışlardı. Getirdiler bana. İçimizde Türkçe bilen tek kişi Ali'ydi. Ali'ye dedim ki:

— Sor bakalım, bu subaya; siz bunca masum insanın, çoluğun çocuğun kanına girdiniz. Ben şimdi sana ne yapayım?

Ali benim söylediklerimi ona, onun cevabını bana tercüme etti.

— Sizin merhametinize, insanlığınıza sığındım, diyormuş.

Boynu bükük haldeydi. Korkudan sararmıştı. Titriyor, zar zor ayakta durabiliyordu.

— Ona söyle dedim Ali'ye. Seni öldürmeyeceğiz, dedim. Biz katil değiliz. Ben, Sansa deresinde Ruslarla çarpıştım. Onlardan esir aldık, kimseyi öldürmedik. Ama siz suçsuz, günahsız insanları öldürüyorsunuz. Çoluğu çocuğu, yerinden kalkamayacak ihtiyarlan katlediyorsunuz...

Söylediklerim ona tercüme edildi. Boynunu büküp kaldı. Sesini çıkarmadı. Çocuklara dedim ki:

— Soyun bunu!

Çocuklar, onun ve yanındaki askerlerin elbiselerini, potinlerini, silahlarını aldılar. Bir don ve gömlekle kaldılar.

Sonra dedim ki:

— Alın, götürün. Birliklerine yakın yere salın gelin.

Yalınayak, yalpalaya yalpalaya yürümeye başladılar. Arkadan bakıyordum. Subay (Ragıp Gümüşpala) taşlar, diken ve otlar arasında çıplak ayakla yürüyemiyordu.

Acıdım haline. Çağırdım. Potinlerini geri verdim.

— Hadi git, dedim.

Aradan zaman geçti. Bir gün, bir çatışmada o beni yakaladı. Ama doğrusunu söylemek gerekirse beklemediğim bir şey yaptı. Öldürmedi beni. Sürgün edilecek insanlara kattı. Beni Uşak'a sürgün ettiler. Can borcunu böyle ödedi. ”

ADI DA YOK OLAN TETİKÇİ

Ortaya dökülen para, Dersim'i kirletmiş, kimi vicdanları satılık meta haline getirmişti. Pek çok Dersimli, kelle avcısı, tetikçi, iz sürücü, muhbir ve rehber olarak dağlarda dolaşıyor, “parça başı hizmetine” göre para alıyordu.

Bunların en ünlüsü, Seid Rıza'nın kardeşi Seid Ali'nin oğlu, başka bir anlatımla öz yeğeni Rayber'di. Eski yakın dostları, akrabaları ve bu arada öz amcasının ruhunu almak için geceli gündüzlü çabalıyor, izini sürüyor, yoluna pusular kuruyor, kendi adını da “lanetli”ye çıkarıyordu.

Onun “olayına” kadar, “Rayber” adı Dersim'de yaygındı. Dersimli Binali Atik, sonrası için “o isim, kara ihaneti temsil ettiği için Lanetli sayıldı. Rayber'in ihanetinden sonra, kimse çocuğuna o adı vermedi, ” diyordu.

Rayber, 1937'de 40-45 yaşlarındaydı. Esmer, uzun boyluydu. Dağlılar arasında bir istisna olarak, o şişmancaydı. Boynu kalın, değirmi göbeği öne fırlaktı. Uzun boyu ve şişmanca cüssesi bir araya gelince, heybetli görünüşü “azamete” varıyordu.

Kara, gür, burnunun altını, üst dudaklarını dolduran bıyıklarının bakımına pek düşkündü. Kırlaşmış bıyıklarını her gün üşenmeden karaya boyuyor ve kuru üzümle mıncıklayıp burarak biçim veriyor, uçlarını dikleştiriyordu.

Giyim kuşamıyla da, hemen göze çarpıyordu. Dersimliler ayaklarını taştan, topraktan koruyacak çarık bulamıyorlardı, o dönemde. Kadın ve çocuklar genellikle yalınayaktı.

Yamasız şalvar, gömlek giymek, Dersim'de kişinin “zenginliği” sayılıyordu.

O ise, bir derebeyi azametiyle uzun konçlu çizmeler giyiyordu. Koyu renk ceket, kilot pantolonunun altında çizme, heybetinin boyutlarını görkeme ulaştırıyordu.

Dersimlilere göre o, “mesleğini icra” ederek kısa zamanda varlığa konmuştu. Rayber, insan soyunun “aşağılık uğraş” saydığı bir “mesleği icra ediyor”du. Dersimlilerin “pis iş” dedikleri uğraşı, muhbirlik, kelle avcılığıydı.

Bu “işi”, 1925'ten 1938'de öldürülünceye dek sürdürdüğü söyleniyordu.

* * *

Hozat'ın Peyami köyünde oturuyordu. Köyde, dillere destan köşk yavrusu bir ev yaptırmıştı. Birçok odalı evinde hamam da eksik değildi.

Duvarlar, ustalar tarafından kesilip yontularak biçimlendirilmiş taşlarla örülmüştü. Nereden bulup getirmişse, zemine mermer döşetmişti.

Özellikle misafir kabul salonunun süsü ve gösterişi için para harcamaktan çekinmemiş, belki abartı ama, Dersimlilere göre, ta Şam'dan ressamlar getirtip iç duvarları süsletmişti.

Anlatılanlar doğruysa eğer, duvarların boydan boya değişik motiflerle süslenmesi için kök boya kullanılmış, tam 40 bin adet yumurta akı harcanmıştı.

Salonun duvarlarına, ağaç kabukları ve köklerden elde edilen boyalara yumurta karıştırılarak yapılan karışımla at, geyik, ceylan motifleri ve savaş sahneleri işlenmişti.

Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak ile Abdullah Alpdoğan'ın portreleri de unutulmamıştı...

Köşkünde sıkça ziyafetler düzenliyor, askeri komutanları, sivil amirleri ağırlıyordu. Rayber, rakı sofralarında heyecanlı söylevler veriyor, öz be öz Türk olduğunu söylüyor, bazen konuştukça heyecanlanıyor, içini çekerek:

— Bu duvarlarda ne eksik biliyor musunuz? diye soruyordu.

— Ne eksik Rayber Ağa?

— Eksik olan, Abdullah Alpdoğan Paşamızdan dinlediğim tarihimizdir. Atalarımız Türklerin Ergenekon dağlarını delip, dişi kurt önderliğinde çıkıp dünyaya yayılmasını anlatan tablonun bir türlü yapılamamasıdır. Bunu yapacak kimseyi bulamadım. Onun için hayıflanıyor, üzülüyorum...

Dinleyenler onu teskin ediyorlardı:

— Üzülme Rayber Ağa. Bir gün o da olur.

Rayber maaşa bağlanmıştı. Bir söylentiye göre, ayda beş bin lira maaş alıyordu. Bu para o dönemde, yalnız Dersim dağlarında değil, İstanbul'da bile servet sayılıyordu. Milletvekillerinin maaşı o kadar değildi.

Onun geliri bu kadarla kalmıyordu. Ödül ve rüşvetler, gelirinin öteki kalemlerini teşkil ediyordu.

Peşine düşülen insanlar, ona koşuyor, neleri var neleri yoksa önüne serip, canlarının kurtarılması için yalvarıyorlardı.

Onun, “mesele değil bu” diyerek parasını aldığı insanların çoğu, daha sonra öldürülüyordu.

* * *

Rayber, ruhunu almak için dağ, bayır peşinde koştuğu Seid Rıza'nın emeği, ilgi ve himayesiyle büyümüştü. Okuma ve yazmayı Seid'den öğrenmişti.

Ondan her şeyi bekliyordu, ama günün birinde hayatını almak için ardına düşebileceğini asla...

Rayber, 1920'lerde “derin devlet”in gölgesi haline geliyordu. Amcasıyla gizliden gizliye giriştiği miras kavgası, bu dönemde gün ışığına çıkıyor, ihtirası giderek boyunu aşan kine dönüşüyor, ona karşı liderlik mücadelesine giriyordu. Seid Rıza'yı yıpratma, güçten arındırma planlarının kolay aktörü haline geliyordu.

Halbori topraklarındaki kutsal Keşiş Kilisesi, öteki adıyla Venk, aileden kalmaydı. Aile büyüğü olarak Seid Rıza'nın elinde ve himayesindeydi.

Hazreti Ali'nin parmak kemiği olduğu iddia edilen emanetlerin de saklandığı Keşiş Kilisesi, her yıl sayısız kişi tarafından ziyaret ediliyor,

armağanlar bırakılıyordu.

Rayber, kullanılan güç tarafından kışkırtılmış, hak ortaklığı istemini sahipliğe vardırmış, bunu daha sonra liderlik sevdasına dönüştürmüştü. Fakat, her şeye rağmen amcasının otoritesini kıramamış, halk desteğini alıp yerine geçememişti.

“Sel Seferleri”ne, bu açıdan bakmış, kendisini amaca götürecek fırsat olarak görmüştü. Rolünü oynarken, halk desteğini de yadsımamış, Dersim'e bombalar yağmaya başladığında ikili oyun için “tarafsızlığını” ilan etmişti.

Fakat, inandırıcı olamamıştı. Bunun üzerine “İnspektör” Paşa, yaz ortalarında yayınladığı bir bildiriyle Rayber'in Hozat'tan kaçıp “haydutlara katıldığını” ve Türk ordusuna karşı savaşmaya başladığını duyurmuştu. Her gün, liderlerin aralarında kavgalı ve birbirinden koptuğunu, Seid Rıza'yı terk edip Türk ordusu saflarına katılan aşiret adlarını tek tek duyuran komutan Alpdoğan, ilk kez önemli bir güç katılımı olduğunu resmi bildiriyle açıklıyor, bildiri uçaklarla tüm Dersim'e yağdırılıyordu.

Bunun bir oyun, amacın Rayber'i direnişçiler arasına katıp onların avlanmasını kolaylaştırmak olduğu açıktı. Nitekim, Seid Rıza, “bu bir oyundur, Rayber'e güvenip aranıza almayın” deyince, resmi bildirinin inandırıcılığı kırılıyor, ama Seid Rıza'nın çabalarına rağmen, bazı direnişçi gruplarla bir araya gelmeyi başarıyordu.

Nuri Dersimi, Rayber'in “savaşa katılması”nı şöyle anlatıyor:

> “Rayber, bir kısım maiyetiyle ilk önce Bahtiyar aşiretiyle birleşmişti. Rayber, bir Türk casusu olarak Kürtler arasına girmişti. Kürt kuvvetleri hakkında elde ettiği bilgileri günü gününe Türklere aktardığı anlaşılıyordu.
>
> Rayber, amcası Seid Rıza'ya haber göndererek, Türk hükümetinin planlarını anladığını, bu yüzden nefret ettiğini, onlara karşı savaşacağını, elini öpüp kendisinden af dilemek istediğini bildirdiğinde, Seid Rıza bu sözlerine inanmadığını bildirmişti. Diğerleri Seid Rıza'nın sözlerine rağmen, Rayber'e inanmış ve batı cephesinde savaşmak üzere gelmesine razı olmuştu.
>
> Rayber, Alişer'in yönetimindeki mıntıkada, amcazadelerinden olup, aldatmayı başardığı Mısto Sure'nin torunu Vanklı Efendi'yi yanına alarak Türklere karşı harbe başlamıştı.
>
> Savaşın ağırlık merkezi Seid Rıza üzerineydi. Savaş planlarını Alişer hazırlıyordu. Bu nedenle General Alpdoğan'ın biricik amacı Alişer'i yok etmekti. Amacına ulaşmak için de Rayber'i on beş gün savaşa katmıştı. Kahpe ve kurnaz Rayber, Seid Rıza'dan başka diğer bütün reislerin, hatta Alişer'in bile güvenini kazanmıştı. ”

Rayber'in Dersimliler arasındaki inandırıcılığı, Alişer'i öldürmesiyle yok oluyordu.

* * *

1938 sonbaharında. Dersim planlandığı düzeyde insansızlaştırılmıştı. Bazı ordu birlikleri yavaş yavaş kışlaklara çekiliyordu.

Artık tetikçilere, muhbirlere ihtiyaç kalmamıştı. Güven veremeyen "kullanılmışlar" ise tasfiye ediliyordu.

Rayber, tedirgindi. Sıranın kullanılmışlara geldiğini duyuyor, görüyordu. Kapısının çalınabileceği ihtimalinden huzursuzdu.

Huzuru General Alpdoğan'a gitmekte aramıştı, sonunda. Anlatdanlara göre, General'e, intikamcıların varlığı yüzünden huzurlu olmadığını, batıda uygun bir çiftlik tedarik edilmesi halinde göçüp gidebileceğini söylemiş, bu arada başının üstünde dönenen herhangi bir tehlike olup olmadığını dolaylı yoldan konrol etmiş, aldığı cevaplarla huzur bulup evine dönmüştü.

Çünkü General, isteğini memnuniyetle karşılamış, uygun bir yer kararlaştınlınca haber verileceğini bildirmiş, birkaç gün sonra kapı sında askerleri görünce, "Paşadan hayırlı haber geldi" sevinciyle koşmuştu.

Gelen askerlerin hal ve tavırlarında, kuşku emaresi yoktu. General, ad daha sonra Geyiksu diye değiştirilen Deşt nahiyesine gelmesini istiyordu. Rayber sevinçliydi. Demek ki, devlet hizmetlerini düşünüp değerlendirmiş, aranan “münasip” çiftlik bulunmuştu.

O sevinçle, oğlu Hüseyin'i de yanına alarak, askerlerle birlikte yola çıkıyordu. Sonrasını Nuri Dersimi anlatıyor:

> “Ordu emrinde hizmet gördürülen, amcasının ve bütün Dersim'in felaketine sebep olan hain Rayber, yaptığı hizmetlerin ödülü olarak Teştak'ta oğluyla birlikte kurşuna dizilmiştir. Türkler, Rayber'i kurşuna dizdikten sonra, Peyami köyündeki evini işgal ederek, Türk istihbaratından alıp biriktirdiği binlerce liraya el koymuş, eşine birçok işkence yaptıktan sonra sürgün etmiştir. ”

Dersimliler, Rayber'in nahiye müdürüne bağlı, onun emri altında çalışan biri olarak askeri karargâha götürülünce işin rengini anladığını, hatta oğlunu, 'bunların niyeti kötü' diye uyardığını söylüyordu.

Fakat yapabileceği bir şey yoktu.

Rayber karargâha girerken başına un çuvalı geçirilip etkisizleştirilerek süngüleniyordu. Kaçmaya çalışan oğlu ise kurşunlanıyordu.

Rayber'in evi yağmalandıktan sonra yakılıyor, ailesi önce Balıkesir'in Altınovası'na, sonra Cunda adasına sürülüyordu.

KIRIM İSTATİSTİKLERİ VE SÜRGÜN

“Dersim'in bütün insanları yok edildi” demek, doğru ve gerçekçi değildir.

Orada, burada köyler ve köylerde hayatlarını sürdüren insanlar kaldı. Açlık, sussuzluk, bin bir eziyetin ağır koşullarına dayanamayarak, yollarda ölenlerin dışındaki sürgünle kurtulanlar...

Köy ve kasabalarda “dokunulmazlar” ve “dokunulmayanlar”, bunların arasında yaşayanlar vardı. Dağlara sığınarak, yıllarca kaçak yaşadıktan sonra hayata yeniden başlayanlar...

Sürgünlerin büyük çoğunluğu da, daha sonra yurtlarına, köylerine, atalarının hayat izlerine geri döndüler...

Bütün bunların yanında, “eşkıya ile çıkan çatışmada, silahlarıyla birlikte ölü olarak ele geçirilenlere” ilişkin resmi istatistik ve sağlıklı rakamlar yoktu.

Bazı resmi verilerde, “yerinde sonuna kadar susturulan”, ya da “eşkıya ile çıkan çatışmada ölü olarak” ele geçirilen insan sayısı 15 bin kişi olarak gösteriliyor.

Kürt kaynakları, yok edilen insan sayısının, resmi makamların çok üstünde olduğunu bildiriyor. Bazı kaynaklar, topluca ya da tek tek katledilen insan sayısını 50 bin, bazıları ise 70 bin kişi olarak ifade ediyor.

* * *

Dersim sürgünlerinin sayısı da bir başka bilinmezlik...

Başbakan İsmet İnönü, 1935 yılında ilk planı açıklarken, aileleriyle birlikte sürgün edilecek insan sayısı hakkında, “Şimdilik 2 bin kişi kafidir” ifadesini kullanıyordu.

Ama daha sonraki uygulamada bu rakamın çok çok aşıldığı anlaşılıyor.

Öte yandan, sürgün, en az ölüme denk acı veren bir insanlık trajedisiydi. Toprağı ve ikliminin yaşama biçimini, dilini yaratmış insanlar, hayatlarının bütün izlerinden, köklerinden koparılıyordu. Topluca trenlere doldurulup, yaşama biçimine, gelenek ve göreneklerine, konuşulan diline, hatta iklimine yabancı oldukları diyarlara götürülüp, yaban hayvanı misali salınıyorlardı.

Genellikle, götürüldükleri yerlerin insanlarından kabul değil, ırkçı tepki görüyorlardı. Çünkü, yerli olmuş olanlara göre, onlar “birer yurt düşmanı, hain”, dahası kana susamış katildi. Çoğu yerde, selam verme bir yana, parasıyla alışveriş bile yapılamıyordu.

Dersimli bir sürgün torunu anlatıyor:

> “Ninemleri Erzincan'da tren vagonuna doldurmuşlar. Vagon kalabalıkmış. İnsanlar havasız, daracık vagonda, üst üste yığılı halde, günlerce aç susuz, pis kokular içinde yolculuk etmişler.
>
> Balıkesir'de trenden indirip bir köye götürmüşler. Fakat köylüler bizimkileri istememişler. 'Defolup gidin' diye karşılamışlar.
>
> Sonra askerlerin yanında taş ve sopalarla saldırmışlar. Dedemi, köy meydanında böyle linç edip öldürmüşler. Köylüler, kalmalarına izin vermeyince oradan ayrılıp bir başka yere gidiyorlar. ”

Sürgün çocukları, içine salındıkları toplumda, yer yer “kuyruklu Kürt, kuyruğunu göster” diye aşağılanıyorlardı. Bundan anneleri, babaları da nasiplerini alıyor, çocukların gözleri önünde saldırıya uğruyorlardı. Çocuklar aşağılanıp horlanma korkusundan sokağa çıkamıyor, okula yazdırılanlar, bırakıp kaçıyorlardı.

Kimileri de kimliğini gizleyerek, ailesini yadsıyarak tutunmaya çalışıyorlardı. Şair Cemal Süreya, bunlardan biriydi.

Cemal Süreya'nın ailesi Bilecik'e sürgün edilmişti. Şair, “arkadaşlarından kimliğini gizleyerek okula devam ettiğini” söylüyordu. Onun kimlik gizleme trajedisi daha sonraki memuriyet yıllarında da sürecekti.

Bu kez, kimliğiyle ortaya çıktığı takdirde işini, konumunu kaybetme korkusu önüne dikiliyordu.

* * *

Sürgünlerin nakli, ayrı bir trajediydi. İnsanlar, ilk çağların savaş esirleri gibi urgan ve zincirlerle birbirine bağlanarak, önce toplama merkezlerinde toplanıyor, sonra kafileler halinde en yakındaki tren istasyonuna naklediliyorlardı.

O dönemde çekilen ve daha sonra kitap ve dergilerde yayınlanan fotoğraflar, sefaletin öteki boyunu sergiliyordu. Birbirine zincirlenmiş olarak fotoğraflarda görülen insanlar, kendi çağlarının yoksulluk manzarasını temsil ediyorlardı. Yalınayak ve üstlerindeki giysiler yamalı...

Tren garlarındakiler dahil, bütün toplama merkezleri, tel örgülerle çevriliydi. Tel örgülerin dışında nöbetçi askerler dolaşıyordu. İnsanlar, yazın sıcakta, kışın soğukta, buralarda nakil günlerini bekliyorlardı.

1970'lerde, CHP'den Tunceli milletvekilliği yapan Nihat Saltık, tanıklık ettiği nakil manzaralarını şöyle anlatıyordu:

> “Biz, olaylar başlamadan Erzincan'a taşınmıştık. Yakınlarımız, akrabalarımız orda (Dersim) kaldığı için babam, yakından ilgileniyordu. Kulağı oradaydı. Kötü haberler geliyordu. Savaş haberleri, kırım sözleri...
>
> İnsanları yaban hayvanları gibi birbirine bağlayıp Erzincan'a getiriyorlardı. Kadını vardı aralarında, çocuğu, ihtiyarı...
>
> Erzincan'da trene bindirip batıya naklediyorlardı. Onları görmek için istasyona gidiyorduk. Getirilenler, tren istasyonunun oralarda, başlarında silahlı askerler olduğu halde günlerce bekletiliyorlardı. İnsanlar çok perişan haldeydiler. Ne üstlerinde vardı, ne de başlarında. Çoğu yalınayaktı. Yaz sıcağında, 'su' diyorlardı. Askerler yaklaşıp su vermemize izin vermiyorlardı.

İnsanlar, sürü halinde, yük ve hayvan vagonlarına dolduruluyorlardı. Vagonların penceresi, oturacak yeri, tuvaleti yoktu. Hayvan taşımada kullanılan vagonlardı. O insanlar, o kapalı yerde günlerce süren yolculuklarla batıya taşınıyorlardı. ”

* * *

Dönemin teknolojisiyle trenlerin hızı düşüktü. Erzincan'dan Ankara'ya iki günde gidiyordu, yolcu trenleri. Hayvan ve yük vagonları katarının hızı,

daha da düşüktü.

İnsanların doldurulduklları vagonların kapıları dışardan kapatılıp kilitleniyor, en az dört gün kapalı kalıyor, yanlarında var olan yiyecek ve suyla ayakta kalmaya bakıyorlardı. Anne, baba, evlat, torun ve gelinlerle, orada tanıştıkları insanlar bir arada, sırt sırta yolculuk ediyor, doğal ihtiyaçlarını, orada herkesin gözü önünde gideriyorlardı.

Daha önceki bölümlerde anlatıldığı zaman, son duraklarda kapı açıldığında sidik ve pislik kokulan fışkırıyordu, vagonlardan havaya...

Ölenler, yakınlarının bilmedikleri yerlerde indirilip toprağa gömülüyorlardı.

* * *

"İsyan" bölgesiydi. Dersim. "Isyancılar"ın mallarına da el konuyor, yağmalanıyordu.

Genelkurmayın kitabında, "el konan hayvanların" aynntılıd ökümüne yer veriliyor, örneğin “ele geçirilen sürülerin askerlerin yiyeceği olarak kullanıldığı” belirtiliyordu.

Canını ve ailesini kurtarma umuduyla sahip olduğu bütün varlığını “ kurtarıcı”lara vermesini saymıyoruz, ama köyü, evi yakılmış, öldürülmüş insanların paraları, ziynet eşyaları, özellikle altınları da vardı. Resmi rapor ve tutanaklarda bunların izine rastlanmıyor, “resmi tarihte” de sözü edilmiyordu. Sadece General Ali Fethi Esener'in, “Ermeniler altınlarını yere gömüyorlardı, bunlar yanlarına alıyor” diyerek yükte hafif pahada ağır malların da ele geçirildiğinden söz ettiğini biliyoruz.

Fakat, “gayri resmi tarih”in kaydettiğine göre, pek çok kişi, “kaderi değişmiş” ve “varlıklı hale gelmiş” olarak döndü İsyan bölgelerinden.

DOKUZUNCU BÖLÜM

“29. İSYAN”

Vanlı Ferit Melen, Maliye Bakanlığı'nda bürokrasinin en üst düzeyine kadar yükseldikten sonra İsmet İnönü tarafından Milletvekili, Bakan yapıldı. 1971 darbesinden sonra da Başbakanlık yaptı.

Melen, Mehmet Ali Birand'ın *Apo ve PKK* adındaki kitabında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt politikasını şöyle anlatıyordu:

> “İsyanlar çok kanlı bastırıldı. Ardından da, 1950'Iere kadar büyük bir baskı dönemi yaşandı. Jandarma kimseye gözünü açtırmazdı. Oraların her şeyi jandarma onbaşısıydı. Zaten Güneydoğu Anadolu yasak bölge durumuna düşmüştü. Kimseler giremez, kimseler geçemezdi.
>
> Kürtler, sırtları Anadolu'ya dönük yaşarlardı. Doğu geri planda kalıyordu. Özellikle eğitim konusunda büyük hata yapıldı. Hiç unutmam, Fevzi Çakmak (Genelkurmay Başkanı) 'Ne okulu? ' demiş. 'Biz cahiliyle başa çıkamıyoruz. Okumuşuyla hiç baş edemeyiz. '
>
> Zaten Türkiye'nin genelinde eğitim zayıftı. Bu bölgeye hiç gelmedi. Devletin söylenmeyen politikası, 'zenginleşmesinler, okumasınlar' şeklindeydi. Örneğin, askerde yüksek rütbeye pek çıkartılmazlar, devlet dairelerinde belirli bir düzeyin üstüne katiyen çıkarılmazlardı. Zira devlet korkardı.
>
> Yine en büyük hatamız, Kürtleri sadece susturmak için çaba harcamamızdı. Sürgünler, hapisler, dayak ve baskı...

Siyasi partiler, askerin baskısını pek sevmemekle birlikte, göz yumuyorlardı. Zira kendilerinin hiçbir politikaları yoktu. Devletin de bir politikası yoktu. Sadece askerlerin politikaları vardı. O da baskı ve gerektikçe dayak... ”

* * *

Partiya Karkeran Kurdistan'a (PKK) bağlı gerillaların 15 Ağustos 1984 tarihinde Eruh ve Şemdinli'de aynı anda silah patlatmasından sonra, Kürtler bir kez daha ayağa kalkıyor; bunu izleyen süreçte, Ferit Melen'in özetlediği şiddet politikası yeniden doruğa çıkıyor, dağlan, taşları, köy ve kasabaları savaş yangınları sarıyor, sosyal yangın, çalışma, yerleşim, barınma dahil, Kürtlerin bütün hayatını altına alıp altüst ediyordu.

Ankara, daha önceki olaylarda olduğu gibi olayları, olay yaratan sorunları bir kez daha gözardı ediyor, Osmanlıdan beri tekrarlanan geleneksel söylem ve alışkanlıkla hareketi, “iç ve dış düşmanların oyunu” diye nitelendiriyor, çözümü yine şiddette arıyordu.

Ankara'nın bu dille konuştuğu süreçte, Ferit Melen, Mehmet Ali Birand'a şöyle diyordu:

“İşte bugünlere, bu hatalar sonucunda geldik. Kürtlerin istekleri; adam yerine konmak, insan muamelesi görmek, dayak yememek, küçük düşürülmemek ve pastadan pay alabilmek. Kürt sorunu, bizim doğurduğumuz ve şimdi altından kalkamayacak duruma getirdiğimiz bir sorundur. ”

Melen'in Kürt sorununu “altından kalkamayacak durum” olarak nitelediği bu dönemde Süleyman Demirel Cumhurbaşkanıydı. Demirel, PKK hareketini, “Cumhuriyet tarihinin 29. Kürt İsyanı” diye tanımlıyor, devlet “İsyanı” bastırmak için tank, top, füze, uçak ve helikopter kullanıyor; polis, özel kuvvetlerle takviyeli 300 bin kişilik bir askeri güçle savaşıyordu.

* * *

Ankara, İsyanı yaratıp besleyen, büyüten sorunları ağzına almıyor, dillendirenleri cezalandırarak susturuyor; dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in “düşük yoğunluklu” dediği savaş için bütün olanakları

seferber ediyor, ama kestirmeden giderek olayları “terörizm” diye niteliyordu.

Bu Osmanlı'dan kalma bir tanımlamaydı. Ama tanımın içinde “nedenler” yoktu. Osmanlı ve devamının dilinde Kürt hareketleri “eşkıyalık”tı. Şimdi, “eşkıya” dünyadaki genel tanıma uygun hale getirilmiş ve “terörist” olmuştu. Olaylar da, dış kaynaklı “terörizm” olmuştu. “Terörü bastırma”nın dışında ise teşhis ve sorunların tedavisi diye bir resmi görüş, plan, program yoktu.

Oysa sorunu yaratan ve birbirinin devamı nedenler vardı.

1938 yılında Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş, 1920'lerde başlayan “Kürt harekâtları”, dağları saran alevler sönmeye başlamış, bir yıl sonra da İkinci Dünya Savaşı patlak vermişti. Bütün dikkat, enerji ve güç dış savaşa yöneldiği için de olsa Kürtler rahat bir nefes almışlardı.

Savaş boyunca, Hitler Almanyasıyla ilişkilerini pekiştirip ticaretini artıran TC, yenilgi üzerine Almanya'ya savaş ilan etmiş, Amerikan (ABD) blokunun yanında yer almıştı.

İsmet Paşa, bu arada ABD'den ekonomik yardım alabilmek için batı ittifakında yer alıyor, batı kriterlerine uyum amacıyla, 1946 yılında çok partili sisteme geçildiğini açıklıyordu.

Aynı yıl, Demokrat Parti (DP) kuruluyor, 1950'de de seçimi kazanıp tek başına iktidar oluyordu.

DP'nin ilk zamanlarında Kürtler üzerindeki baskılar kısmen de olsa hafifliyor, yakıp yıkmalar duruyor, jandarma dayağı azalıyor, hatta İsmet Paşa diktatörlüğü günlerinde, Van'ın Özalp ilçesinde 33 kişinin topluca katledilmesi emrini veren General Mustafa Muğlalı yargılanıp mahkûm ediliyordu. Bu, TC tarihinde, Kürtlere karşı işlenen bir suçun ilk mahkûmiyetiydi. Kemalist çizgiye aykırı bu tutum, Kürt tarafından sempatiyle karşılanıyordu.

Fakat, iktidarın 1955'ten sonraki genel sertleşmesinden Kürtler de paylarına düşeni alıyorlardı. Kürtlere ilişkin Kemalist politika yeniden yürürlüğe konuyor, silah toplama adıyla köylere baskınlar düzenleniyor, aydınlar tutuklanıyordu.

1960'daki askeri darbe, Kürtler açısından, 1930'ların daha yumuşak şekliyle geri dönüşü oluyordu. Kürtler, “potansiyel tehlike” ilan ediliyor,

sistematik olarak köylere “silah toplama seferleri” düzenleniyor, baskı ve korku genelleştiriliyordu. Adı duyulmuş, tanınmış 55 Kürt önde geleni, “ağa” oldukları gerekçesiyle tutuklanıp sürgüne gönderiliyordu.

Adını koruyabilmiş köy isimleri Türkçeleştiriliyor, 1930'lardaki gibi “vatandaş Türkçe konuş” kampanyası açılıyor, Kürtçe konuşanlar aşağılanıyor, kendisi de bir Kürt olan darbenin askeri lideri General Cemal Gürsel, “Kürt yok, hiçbir zaman olmamıştır” tezini savunuyor, memleketi Erzurum'a yaptığı gezide, “size Kürt diyenlerin yüzüne tükürün, hepiniz Türksünüz” diyordu.

* * *

1961 Anayasası, kısmen de olsa demir perdeyi aralıyor, baskıcı sistemi yumuşatıyor, militer sisteme aykırı düşmemek koşuluyla sosyal hayata ilişkin düşüncelerin ifadesiyle örgütlenmeye izin veriliyordu. Kürt sözcüğü, bu dönemde telaffuz edilmeye başlanıyor, Kürtler örgütlenip sorunları tartışıyorlardı.

Kürt aydınları, Kemalist partilerinden uzaklaşarak, Kürtlere daha sempatiyle bakan Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) yöneliyor, üniversiteli gençler, “Devrimci Doğu Kültür Ocakları”nı kuruyorlardı.

1960'ların sonlarında, TIP'in şemsiyesi altında, Kürtlere uygulanan baskıları kınayan, demokratik hak isteklerini dile getiren “Doğu Mitingleri” düzenleniyordu. Bazı aydınlar, cezayı da göze alarak, ilk kez kitlelerin önünde Kürtçe konuşmalar yapıyorlardı.

“Derin devlet” de denilen sistemin gizli çekirdeği, sosyal uyanış ve örgütlenmeden telaşlanıyor, Kemalist basında, “tehlike çanları” başlıklı yazılar kendini göstermeye başlıyordu. Kürt kıpırdaması, “TC'yi tehdit eden tehlikeler” sıralamasında ilk sırada yer alıyor, Süleyman Demirel hükümeti, 1969 yılı baharında, “tehlikeyi bertaraf” etmek üzere orduya “silah toplama” emri veriyor, “Komando harekâtı” başlatılıyordu.

“Silah toplama” adıyla yürütülen “Komando Harekâtı”nın ürpertici kesitleri de vardı. Bazı köyler ablukaya alınıyor, toplu işkence uygulanıyordu. Erzurum'un Tekman ilçesine bağlı Alibeyköy'de olduğu

gibi, ihtiyarı, genci, çocuğu ve kadınıyla insanlara, köy meydanlarında, topluca yat-kalk talimleri yaptırılıyor, saygın ihtiyarlar çırılçıplak soyularak, erkeklik organlarına ip bağlanıp kadınlara çektiriliyor, yine köy meydanlarında insanlara hayvan pisliği yediriliyordu. Dayak ise sıradan muameleden sayılıyordu.

TİP, kongre bildirisinde "Kürt vardır" ibaresine yer verdiği için kapatılıyor, Sosyolog İsmail Beşikçi, Kürt varlığından söz ettiği için üniversiteden atılıyor, daha sonra tutuklanıp ağır hapis cezalarına çarptırılıyor, kitapları yasaklanıyordu.

12 Mart 1971 'deki askeri darbe sonrası, köylüsü, kentlisi, öğrencisi, iş adamı, işçisi, memuru ve aydınıyla yüzlerce Kürt tutuklanıp, cezaevine dönüştürülen kışlalara dolduruluyor, dayanılmaz işkencelerden sonra pek çoğu ağır hapis cezalarına çarptırılıyordu.

Fakat baskılar ters tepiyor, Kürtler arasında kaynaşma ve örgütlenme çalışmaları giderek yoğunlaşıyordu.

12 Eylül 1980 darbesi bir yıkım gibi geliyor, gençler vurularak öldürülüyor, Diyarbakır'daki özel askeri cezaevi, her yaş ve görüşten Kürtlerle dolduruluyor, tutuklananlar arasında, Kemalist CHP'den, Türk milliyetçiliğinin savunucusu Demirel'in partisinden milletvekilleri, eski bakanları, belediye başkanları da yer alıyordu.

Diyarbakır askeri cezaevinde, ilkel çağlarda savaş tutsaklarına bile reva görülmeyen işkenceler yapılıyor, eski bakan, milletvekilleri dahil, "ele düşmüşlere" pislik yediriliyordu.

İşkencehanelerde can verenlere, insanlık arayışında, kendini yakan dört gencin ölüsü da katılıyordu.

* * *

1970'lerde, legal zeminlerin dışında yeraltında faaliyet gösteren Kürt örgütleri de vardı. Bütün bunların arasında en radikali, Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencisi Abdullah Öcalan önderliğindeki, Türkçesi Kurdistan Emekçiler Partisi olan "Partiya Karkeran Kurdktan" (PKK) idi.Öcalan, 1949 yılında, Urfa'nın Halfeti ilçesine bağlı Ameran (Ömerli)

köyünde doğmuştu. Sıradan bir köylü olan Üveyş ile Ömer Öcalan'ın oğluydu. Ailesinin herhangi bir aşiret bağı, hatta adı sanı duyulmuş kabilesi bile yoktu, akraba çevresi de sınırlıydı.

Öcalan, ilkokula başladıktan sonra Türkçeyi öğrenmeye başladı. Annesiyle babası ise Türkçe konuşmasını bilmiyorlardı.

Zor koşullar içinde ortaokulu bitirdikten sonra, sınav kazanarak Tapu ve Kadastro Meslek Lisesi'ni yatılı öğrenci olarak bitirdi. Tapu Kadastro kurumunda çalışırken üniversiteye başladı.

Öcalan, ilk gençliğinde Kürt sorunuyla fazla ilgili değildi. Daha çok Türk sağının dinci çevrelerine yakın durmuştu. Fakat, lise ikinci sınıftayken, Hulusi Turgut'un Irak Kürdistanı'nda bağımsızlık savaşı veren Kürt lider Mustafa Barzani'yle yaptığı ve Akşam gazetesinde yayınlanan bir röportajı okuyunca, dünyasında değişim rüzgârları esmeye başlamış ve Kürt sorununa eğilmeye başlamıştı.

Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenciyken, gençliğin sol kesimi içinde adı anılanlardan biri haline gelmiş, fakat Kürtleri ve sorunlarını dillendirmeye başlayınca şaşırtıcı tepkiler almış, bunun üzerine, “Türk solunun gündeminde Kürt sorunu yok” diyerek yolunu ayırmıştı.

Bundan sonra Kürt sorunu üzerinde yoğunlaşıp çalışmaya yönelmiş, ama ilk başlarda üniversiteli Kürt gençleri çevrelerinde de aradığı ilgiyi bulamamıştı. Mevcut legal ya da illegal Kürt örgütlenmelerini pasif ve yetersiz buluyor ve sayıları çok sınırlı bir arkadaş grubuyla, 1973'te “arayış” toplantıları düzenliyordu. 1974 yılında, Türk-Kürt karışımı ve 5-6 kişiden oluşan küçük bir grupla ilk toplantısını yapıyor, bu toplantıda Kürt tabanında örgütlenmeye yönelik çalışma konusunda kararlar alınıyordu.

Ancak grubun bir adı yoktu. Uzun zaman da olmadı. Grup, yıllar sonra basında “Apocular” diye isimlendirilecek ve bir süre böyle anılacaktı.

* * *

Yavaş bir tempoyla büyüyen, sınırlı da olsa bir kitle tabanı edinen grup, dört yıl sonra, 27 Kasım 1978 tarihinde, Diyarbakır'ın Fis köyünde yapılan kongrede, “Partiya Karkeran Kürdistan” (PKK) adıyla partileşip kurucular

kurulunu, yönetim organlarını seçiyor ve Abdullah Öcalan liderliğinde tarih sahnesine çıkıyordu.

PKK, radikal bir çizgi izliyor, bazen devlet güçleri, bazen de karşıt Kürt grup ya da aşiretlerle çatışarak adını duyuruyordu.

1980'deki askeri darbe sürecinde PKK, devlet güçlerince kuşatılıyor, birçok militanı ve kadro adamları tutuklanıyor, Öcalan, ülkeyi terk edip Suriye, oradan da Lübnan'a geçerek kurtuluyordu. Kurtulabilen öteki yöneticiler de ona katılınca, gerilla savaşını başlatma hazırlıklarına girişiliyordu.

* * *

PKK, 15 Ağustos 1984 gecesi, 50-60 kişilik bir gerilla grubuyla Şemdinli ve Eruh ilçelerini aynı anda basıp ortaya çıkarak, silahlı mücadele dönemini başlatıyordu.

Kasabaları işgal edip, bir süreliğine de olsa elde tutmak, Ankara'da şaşkınlık yaratmıştı.

Cumhurbaşkanı General Kenan Evren, “devlete silah çekme cesareti gösteren teröristlerin, derhal yakalanarak, Türk adaletinin demir pençesine teslim edilmesini” emrediyordu.

Muhalefet partileri, önce davranıp önlem almadığı ve “teröristlere gereken ders verilmediği için”, Başbakan Turgut Özal'ın istifasını istiyorlardı. Başbakan Özal ise olayı Türk sol hareketleri penceresinden gördüğü için önemsemiyor, büyütülecek nitelikte olmadığını söylüyordu.

Sol gençlik gruplan zaman zaman radikal çıkışlar yapmış, fakat halk tabanında destek bulamadığı için tasfiye olmuştu. Sorunları irdeleme, nedenlerle sonuçlar arasında bağ kurma alışkanlığı bulunmayan çevreler, PKK'nin de kullanılacak şiddet yöntemleriyle aynı akıbete uğrayacağını sanıyorlardı.

Oysa, PKK'nin dayandığı gerçekler farklıydı. Geride duyguları yaralı bir kitle vardı. PKK bu tabandan destek alıyor, lojistik ihtiyaçlarını karşılıyor; barınma, yer edinme olanağı buluyor, katılımlarla büyüyordu.

50-60 kişilik bir grupla ortaya çıkan PKK'nin silahlı insan gücü, göz açıp kapanıncaya kadar diye tabir edilebilecek kısa bir zaman diliminde katlanarak büyüyor, hareket ise birkaç yıl içinde, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in deyimiyle “Cumhuriyet tarihinin 29. Kürt İsyanı” haline geliyordu.

Demirel'in “29. Kürt İsyanı”, rakamı hayali, ama İsyan nitelemi doğruydu. Çünkü olay, PKK hareketi olmaktan çıkmış, halkın destek tabanına oturmuştu. 17 bin 500 “faili meçhul” cinayet ile yakılıp yıkılmış 4 bin köy bunun göstergesi, kanıtıydı.

TC, İsyanı bastırmak için bütün olanaklarını seferber etmişti. Basın ve televizyon, “terörist” diye adlandırılan gerillayı yıpratıp gözden düşürme ve propaganda aracı olarak kullanılıyordu.

1991 yılında, ordunun insan gücü ve savaş teknolojisini İsyan bölgesine yığdıktan sonra, tank, top, uçak, helikopter ve çağın diğer savaş araçlarıyla “topyekûn mücadele” stratejisini uygulamaya başlamıştı, “Özel Tim” adı verilen polis birlikleri de ordunun yan destek gücü görevini görüyordu.

Ayrıca, Osmanlı'nın “Kürdü Kürde vurdurma” yöntemi de devreye sokulmuş, Hamidiye Alayları'nın benzeri olan “Koruculuk” sistemi yürürlüğe konmuştu. “Ücretli askerliği” andıran bu sistemin korucuları arasında eski sabıkalılar yer alıyordu. Evleri, köyleri ateşe verilenler ise, bunun nedenini, “koruculuğu kabul etmediğimiz için” diye açıklıyorlardı.

2000 yılına gelindiğinde yakılıp yıkılmış köy sayısı 4 bini bulmuştu. Köy yakıp yıkmanın yanında, şehirlerin ortasında, gün ışığında işlenen “faili meçhul cinayetler”e ilişkin 17 bin 500 dosya, savaşın kirli yüzüydü.

Savaşın en büyük acısını, her yaş ve cinsiyetteki sivilleri kapsayan cinayetler, tecavüz, işkence, insanların kaybedilmesiyle; köylerin, dağların, ormanların, ekinlerin, bağ, bahçe ve tarlaların yakılmasıyla, hayvan sürülerinin yok edilmesiyle Kürtler yaşıyordu, ama “topyekûn mücadele” ilan eden devletin kayıpları da büyüktü. Mafya çeteleri ve kiralık tetikçilerin de kullanılmak zorunda kalınması, ekonomik, siyasal ve sosyal hayatı kabusa dönüştürüyordu.

Bir bütün olarak, Kürtlere verilen bunca zarara, çektirilen acılara rağmen, gerilla Türk devletinin alt yapısına yönelmiyor, hayati önemde ve can damarı sayılan yollara, köprü ve barajlara ilişmiyor, şehirleri felç eden

eylemlere başvurmuyordu. Bir yönüyle genel tahripkârlığa, büyük yıkımlara girişmiyordu.

* * *

Türk devleti, başa çıkma olanakları yetersiz kalınca, dış yardım arayışlarına hız vermiş, NATO'nun üyesi olması nedeniyle Avrupa ve Amerika'nın desteğini sağlamıştı. Avrupa ülkeleri, yardım çerçevesinde TC'ye silah satıyor, PKK'yi yasa dışı ilan ediyor, militanlarını tutuklayarak, dolaylı yoldan katkı yapıyordu. ABD ise teknoloji, istihbarat, uzman yetiştirme ve yürütülen stratejilere destek vererek, doğrudan savaşan taraf pozisyonunda duruyordu.

Öte yandan TC, 1995 yılında, Ortadoğu'nun en güçlü askeri yapısı İsrail'le işbirliği anlaşmaları imzalayarak, onun desteğini de yedekliyordu.

TC, 1998 yılında, Amerika'nın askeri gücünü de arkasına alarak yeni bir taktik uyguluyor, PKK lideri Abdullah Öcalan'ı barındıran Suriye'yi savaş tehdidiyle hedef alarak, Öcalan'ın teslim edilmesi isteniyordu.

Suriye, ilk hamlede direnince, Türkiye ve Amerika, 1998 Ekiminde, savaşmaya hazır olduklarını ortaya koyarcasına, Suriye sınırındaki İskenderun körfezine yığınak yapıyorlardı.

Türk askeri ve sivil yöneticileri, açıktan açığa savaş sözcüğünü telaffuz ediyor; basın, askeri güçler arasında karşılaştırma yaptıktan sonra, Şam'ın kısa zamanda ele geçirilebileceğini yazıyordu.

Suriye açısından durum ciddiydi. Amerika ve İsrail destekli Türk devletiyle savaşı göze alacak güçte değildi.

Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, savaşı önlemek için Ankara ile Şam arasında arabuluculuğa başlıyor, birkaç görüşmeden sonra Türkiye açısından sonuç alınıyor, Abdullah Öcalan, 9 Ekim 1998 tarihinde Suriye'yi terk etmek zorunda kalıyordu.

Öcalan, gizlice Rusya'ya geçiyordu.

Fakat ABD, peşini bırakmak niyetinde değildi. Amerika'nın Kafkas petrollerini Akdeniz'e akıtma projesi için Kürtlerin söz ve karar sahibi

olması gerektiğini açıklamış olan Öcalan, adım adım izleniyordu. Rusya ise ağır bir ekonomik kriz içindeydi. Amerika, bu açıdan Rusya'nın yumuşak karnını yakalayıp tehdit ediyor, yardım vaadinde bulunarak, Öcalan'ın sınır dışı edilmesini sağlıyordu. Başlangıçta destek veren, hatta parlamentonun alt kanadı “Duma”da sığınma hakkını onaylayan Rusya'nın tutumu, para karşılığında değişiyordu.

Öcalan Yunanistan'a geçiyordu. Yunanistan, Türkiye ile Kıbrıs ve Ege sorunları yüzünden yıllardan beri, resmen ilan edilmemiş savaş halindeydi. Amerika faktörü burada da ortaya çıkınca, siyasi sığınma istemiyle İtalya'nın başkenti Roma'ya gidiyordu.

Kürtler, destek için, beş kıtadan Roma'ya akıyor, onbinlerce kişi, günlerce sokak ve meydanlarda yatıp kalkıyordu.

Türkiye'de ise İtalya'ya karşı resmen ilan edilmemiş bir savaş hali hakim oluyordu. Ankara'daki elçilik binası sarılıyor, sokak gösterilerinde İtalyan sebze ve meyveleri çiğneniyor, giyim eşyaları yakılıyordu.

Türkiye'de, Öcalan'ı destekleyen Kürtlerden yüzlercesi gözaltına alınıyor, bazıları meydan dayağından geçiriliyor, linç manzaraları yaşanıyor, iki Kürt linç edilerek öldürülüyor; evler, iş yerleri saldırıya uğruyordu.

İtalya Başbakanı Massimo D'Alema, uzun süre Amerika'nın baskılarına karşı direndikten sonra, sonunda Öcalan'dan ülkeyi terk etmesini istiyordu. Amerika'nın baskıları yüzünden, Öcalan'ı kabul edecek ülke de bulunamıyordu. Öcalan, İtalya'dan ayrıldıktan sonra tekrar Yunanistan'a gidiyordu.

Bu aşamada Türkiye, Yunanistan ve ABD arasında yürütülen gizli pazarlıklarda sonuç alınıyordu. Türkiye'nin, Ege'deki adaların silahlandırmasından vazgeçme dahil, birçok anlaşmazlık konusunda verdiği tavizlerden sonra anlaşmaya varılıyordu.

Simitis başkanlığındaki Yunanistan hükümeti, Öcalan'a, “Amerika'nın baskısı yüzünden ülkede tutamayacaklarını, güvenli bir ülke aradıklarını” söylüyor ve bindirildiği uçağı Amerika'nın kontrolündeki Kenya'ya uçuruyor, sonra elçiliklerinde tutuyordu.

Ankara'da, “onu alma” hazırlıkları başlıyordu.

Türkiye'den gönderilen özel uçağın Kenya'ya hareket ettiği gün ise, Yunanistan elçisi, Öcalan'a kendisini saklayamayacaklarını bildiriyor ve başının çaresine bakmasını istiyordu. Öcalan'ın güvenli bir yer bulununcaya

kadar elçilik konutunu terk etmeyeceğini bildirmesi üzerine, elçi kalabileceğini söylüyordu.

Elçilik görevlileri, 15 Şubat 1999 tarihinde, aranan güvenli ülkenin bulunduğunu, bu ülkenin Hollanda olduğunu bildiriyor, uçağa bindireceklerini söyleyerek elçilikten çıkarıyor, dışarda bekleyen Amerikan ajanlarına teslim ediyorlardı. Onlar da, havaalanındaki özel uçakta bekleyen Türk ajanlarına...

* * *

Ustaca kamufle edilip havaalanında beklemeye alınan Türk uçağına binen Öcalan'ın kollarına yapışıp ilaçla bayıltmışlar, gözlerini de bağlamışlardı.

Bu görüntüleri daha sonra, önce Türk, ardından dünya televizyonlarında yayınlandı.

Kürt liderin yakalanması, Ankara'da zafer şenlikleriyle kutlanıyor; sokaklarda davullar çalınıp göbek atılıyor; binalara, yollara bayraklar asılıyordu.

Beş kıtaya yayılmış Kürtler ise elem, öfke, hüzün ve düş kırıklığıyla adeta ayaklanıp sokaklara dökülüyorlardı. “Biji Kurdistan-Yaşasın Kürdistan, Biji Serok Apo-Yaşasın Başkan Apo” sloganlarıyla Amerika, İsrail, Türkiye ve Yunanistan karşıtı gösteriler düzenliyor, temsilciliklerine saldırıyorlardı.

Kürtler, katı, otoriter sisteme rağmen Türkiye'de bile gösteriler düzenliyor, göstericilerden yüzlercesi gözaltına alınıp işkenceden geçiriliyordu.

Türkiye dahil, dünyanın çeşitli yerlerinde 70 Kürt, uluslararası ittifakın gazabını protesto için bedenini ateşe vererek intihara kalkışıyordu.

* * *

İmralı, Marmara Denizi'nde gözden uzak, yaklaşılması yasak, mahkûmlar ve siyasi idamlar adasıydı. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra idama mahkûm edilen Başbakan Adnan Menderes ile iki bakanı Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu, gözden uzak bu adaya götürülüp asılmışlardı.

Ada, o günden sonra yarı açık cezaevi olarak kullanılıyordu.

Öcalan yakalandıktan sonra, İmralı boşaltılıyor, askeri yasak bölge ilan ediliyor, burada tek kişilik hücreye kapatılıyordu.

Bu arada hükümet, gazetelerle televizyonların Öcalan ve Kürt İsyancılar için kullanacakları sıfatları, deyimleri bir genelge haline getiriyordu. Genelgeye göre, “Kürt” ve “Kürdistan” deyimleri asla kullanılmayacak, İsyancılar için “terörist”, Öcalan içinse “terörist başı” ya da “bebek katili” denilecekti.

Medya, emre sadakatle uyuyordu...

Arkası kesilmeyen sorgulamalar sürerken, bir yandan da “yargılama” hazırlıkları yapılıyor, Öcalan'ı yargılamakla görevlendirilen Ankara İki Numaralı Devlet Güvenlik Mahkemesi İmralı'ya taşınıyordu.

Mahkeme asker-sivil karmasıydı. TC'nin aday adayı olmaya çabaladığı Avrupa Birliği, asker karışımı mahkemeleri meşru bulmuyordu. Tepkileri dindirmek ve daha sonra Avrupa insan Hakları Mahkemesi'nde TC'nin mahkûmiyetini önlemek için, mahkemenin yapısını değiştirdiler. Askerleri geri çekip, yerine sivilleri atadılar.

Mahkeme, duruşmalara alınacak izleyici ve medya görevlilerinin sayısını sınırlandırmıştı. Karara göre Öcalan'ın yakın akrabalarından 12 kişi duruşmaları izleyecek, 12 avukat da savunmasını üstlenebilecekti. Savaşta yakınlarını kaybedenlerle avukatları da “müdahil” olarak duruşmaya katılabilecekti. Yakınlarını kaybeden Kürtler için böyle bir kontenjan yoktu.

Duruşmalardaki görüntüleri yerli ve yabancı medyaya sunma yetkisi ise, devlet kurumlan olan Anadolu Ajansı'yla TRT'ye verilmişti.

* * *

Öcalan, mahkemeden önce televizyonlar ve basın tarafından kamuoyu önünde yargılanıp mahkûm edilmişti bile. Her gün, her an aşağılanıp küçük düşürülmeye çalışılıyor; bakanlar, milletvekilleri, hukukçu ve eski askerlerin katıldığı televizyon tartışmalarında idamın kendisi değil, zamanlaması ve biçimi tartışılıyordu.

Öcalan'ın duruşması, 31 Mayıs 1999 günü İmralı adasında başladı. Aynı gün, Bursa'nın Mudanya ilçesinde, duruşmalar boyunca sürecek “idam şenliği” başlatılıyordu.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun teslim anlaşmasını imzaladığı tarihi Mudanya, bayram yeri haline getirilmişti. Binalara dev Türk bayrakları asılmış, bazı yollara zafer taklan kurulmuş, liman, zafer sloganlarıyla donatılmıştı.

İlçenin iskele meydanında davullar, zurnalar çalınıyor, “Apo'ya ölüm” naraları arasında halay çekiliyor, göbek atılıyordu.

Organize kalabalıklar, ellerinde Türk bayraklarıyla, “şenlik ve zafer gösterileri”nde yer almak üzere otobüslerle, otomobillerle Mudanya'ya akıyor, “Apo'ya ölüm” naraları ata ata meydandaki şenliğe katılıyor, kimileri idam sicimini havada döndürüyordu.

Şenlikçiler, “şehit yakınları” sıfatıyla “devletin misafirle-ri”ydi. Devlet, misafirlerin rahatı için fedakârlıktan kaçınmamış, her türlü hazırlığı yapmıştı. Yatıp kalkma yerleri hazırlanmış, yemeleri, içmeleri için de gazinolar, lokantalar organize edilmişti.

Televizyon yayınlarının ayrıntıları da ihmal edilmemiş, kasabanın sahilinde özel bir platform ayrılmıştı. Televizyon kanalları, elinde sicimle ölüm naraları atarak sokaklarda gösteri yapanları, “Türk halkının duygularının temsilcisi” olarak ekrana getiriyor, bunların, “yargılamayla zaman kaybetmeye gerek yok, hemen asalım, ” sözlerini yayınlıyor, bando mızıka ve davul zurna önünde göbek atanların, “bu günleri gösterdiği için Allah'a şükürler olsun” bağrışlarını yayınlıyor, araya giren spikerler, “bebek katili” diyerek söze başlıyordu.

Öcalan, bu “tarafsız hava” içinde ve gösterilerin gölgesinde “yargılanıyordu.

Öte yandan, Öcalan'ın yakınlarıyla avukatları dahil, Kürtler üzerinde terörün gölgesi dolaştırılıyordu. Kasabanın girişinde kimlik kontrolü yapılıyor, doğum yeri güvenli bulunmayanlar ya da Kürt olduğuna karar verilenler geri çevriliyor, kasabaya sokulmuyordu.

İstanbul ve Ankara başta olmak üzere, bazı kentlerde Kürtler, “galeyana gelmiş Türkler”in gazabına uğruyordu. Öcalan'ın akrabalarıyla avukatları, Mudanya'da “galeyana gelmiş”lerin hakaretine, sözlü ve eylemli saldırılarına hedef oluyor, linç edilmek isteniyorlardı. Öcalan'ın yakınlarıyla avukatları, gizli güçlerin işletmecileri tehdit etmesi sonucu kaldıkları otelden çıkarılıyor, Mudanya'da kalacak, barınacak yer bulamıyorlardı.

Öcalan için kurşun geçirmez camdan özel bir bölme yapılmıştı. Bölmede, küçük bir masa, bir sandalye ve mikrofon vardı.

Bulunduğu hücre, mahkeme salonunun bitişiğindeydi. ki oda arasındaki uzaklık kadar bir mesafeden duruşma salonuna getirilen Öcalan'ın bilekleri kelepçeleniyordu.

Öcalan, savunmasını yaparken ayrıntı olarak Kürt sorunu üzerinde durmuyor, ama barış ile demokrasi kavramlarını işliyordu.

Davanın sonuçlanıp, kararın açıklanması için saptanan tarih ilginçti. Mahkemenin idam kararını açıkladığı 29 Haziran 1999 günü, çağ ve gün farkıyla ilginçti. 29 Haziran, İsyancı Kürt lider Şeyh Said'in 1925 yılında asılarak idam edildiği gündü...

Karar günü, İmralı adasına geçiş noktası yapılmış Mudanya, bir kez daha şenlik alanına çevriliyor, davullar, zurnalar, bandolar çalınıyor, “devlet konuğu” kalabalıklar sokaklarda göbek atarak, henüz açıklanmamış ve “bilinmeyen” kararı kutlamaya başlıyorlardı.

İdam kararı açıklandığında şenliklerin coşkulu havası her yanı sarıyor; marşlar, şarkılar söyleniyor, bayraklar sallanıyor, elinde iple sokağa dökülenlerin görüntüleri doluyordu televizyon ekranlarına.

Tarih şimdiye kadar bu boy bir şenliğe tanıklık etmiş miydi, bilmiyorum...

Hürriyet gazetesi, ertesi günkü sayısında, Türk ırkçılarının avukatlığıyla ünlenen ve eski bir gizli istihbaratçı olduğu söylenen müdahil

avukatlarından Can Özbey'den yola çıkarak, birinci sayfadan, 29 Haziran'ın şehitler günü olarak ilan edilmesini öneriyordu.

Bundan sonraki süreçte, televizyon ve gazetelerde, “hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği” biline biline, sanki “Türke Türk propagandası” rüzgârları estirilircesine, idam kararının ne zaman ve nasıl yerine getirileceği tartışmaları başlıyordu. “İdam kararı” yerine getirilemiyordu. Çünkü, Amerika “öldürülmemesi” koşuluyla Öcalan'ı teslim etmişti.

Öte yandan, Öcalan'ın avukatları, idam kararının bozulması için Yargıtay'da dava açıyor, “şehit yakınları”, ise onay için Ankara'da gösteriler düzenliyordu.

Duruşma günü Yargıtay binasının önündeki ağaçlar “ölüm sehpası” niyetine kullanılarak, dallarına Öcalan'ın fotoğraf ve maketleri asılıyordu. Mahkemenin onay kararı açıklandıktan sonra göstericiler, ellerinde idam ipiyle sokaklarda dolaşıp sevinç gösterilerine başlıyor, idama karşı çıkan insan Hakları Derneği'nin genel merkezini basıp, genel başkan Hüsnü Öndül'ü dövüyor, bilgisayar, evrak ve eşyaları tahrip ediyorlardı.

Bu arada PKK cephesinde de gelişmeler oluyordu. Öcalan Genel Başkan sıfatını sürdürüyor, PKK Merkez Komitesi, Öcalan'ın bütün görüş ve isteklerine uyacağını açıklıyordu.

Öcalan, ilk duruşmada söylediği “PKK'nin silahları bırakabileceği” sözünü hayata geçiriyor, “savaş durumuna son verildiğini” açıklıyordu. Hemen ardından gerilla güçleri sınır ötesine çekiliyor, silahlar susuyordu. Öcalan, 2003 yılında, “genel af koşuluyla” silahları bırakıp dağdan inebileceklerini açıklıyordu.

KAYNAKLAR

Kitaplar

1 - Mehmet Bayrak *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*

2- Demirtaş Ceyhun *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*

3- E. Xemgin *Osmanlı-Sefavi Döneminde Kürdistan Tarihi*

4- M. S. Lazarev, Ş. X. Mıhoyan, E. İ. Vasilyeva, M. A. Gasratyan, O. İ. Jigalina *Kürdistan Tarihi*

5- Amin Maalouf *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*

6- Tarik Ali *Selahaddin*

7- Ş. Süreyya Aydemir *Tek Adam*

8- Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları*

9- Ksenefon *Anabasis*

10- Ehmede Xanî *Mem u Zin*

11- Şerefhan *Şerefname*

12- Solakzade *Solakzade Tarihi*

13- Vecihi Timuroğlu *Dersim İsyanı*

14- İsmail Beşikçi *İskan Kanunu, Uluslararası Sömürge Kürdistan*
15- Alişan Akpınar, Eugene L. Rogan *Aşiret Mektep Devlet*
16- Bedir Han *Kürt Sorunu*
17- Kemal Uzun *Türkiye'nin Avrupa Yolundaki Engeli: Kürt Sorunu*
18- Albay Reşat Halk *Cumhuriyet Tarihinde Ayaklanmalar*
19- Uğur Mumcu *Kürt-İslam Ayaklanması*
20- Mehmet Şerif Fırat *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*
21- Behçet Cemal *Şeyh Sait İsyanı*
22- Metin Toker *Şeyh Sait İsyanı*
23- Garo Sosuni *Kürt Ulusal Hareketleri ve Kürt-Ermeni İlişkileri*
24- *Kılıç Ali Hatıralarını anlatıyor*
25- Hüseyin Cahit Yalçın *Siyasal Anılar*
26- Lord Kinross *Atatürk*
27- Hasan Cemal *Kürtler*
28- Necip Fazıl Kısakürek *Din Mazlumları*
29- İbrahim Arvasi *Hatıralarını*
30- Hıdır Göktaş *Kürtler İsyan Tenkil*
31- Cemal Madanoğlu *Anılarım*
32- Dr. Rıza Nur *Hayat ve Hatıralarım*
33- Remzi inanç *Şey*
34- İhsan Nuri Paşa *Hatıralarım*
35- Sıdıka Avar *Dağ Çiçekleri*
36- Yaşar Kemal *Deniz Küstü*
37- Dr. Nuri Dersimi *Hatıralarım, Kürdistan Tarihinde Dersim*
38- Faik Bulut *Dersim Raporları*
39- Halide E. Adıvar *Mor Salkımlı Ev*
40- Feroz Ahmed, *İttihat ve Terakki*
41- Sina Akşin, *Jön Türkler, İttihat ve Terakki*
42- Falih Rıfkı Atay *Çankaya*
43- Doğan Avcıoğlu *Türkiye'nin Düzeni*

44- İhsan Sabri Çağlayangil *Anılarım*
45- Kazım Karabekir *istiklal Harbimiz*
46- Ahmet Emin Yalman *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*
47- Gülsüm Toker *Mevhibe*
48- Oktay Verel *Atatürk'le Bir Ömür*
49- Barbaros Baykara *Dersim 1938*
50- Dr. Şıvan *Dersim*
51- Muhsin Batur *Anılar Görüşler*
52- Musa Anter *Hatıralarım*
53- Mehmet Ali Birand *Apo ve PKK*
54- Hulusi Turgut *Barzani Dosyası*
55- Ahmet Kahraman *Cici Basın, Darağacı*

Gazeteler

1- Radikal
2- Cumhuriyet
3- Kurum
4- Hakimiyeti Milliye
5- Hürriyet
6- Milliyet
7- Ulus
8- Vatan
9-Tan
10- Dünya
11- Demokrasi

Dergiler

1- TBMM Gizli Tutanaklar Dergisi
2- Nokta
3- 2000'e Doğru
4- Ayın Tarihi
5- Dava
6- Gerçek

Kaynak Kişiler

1- Melik Fırat
2- Melle Selim Taş
3- Melle Şafii Ballı
4- Dr. Mehmet Emin Sever
5- Kahraman Aytaç
6- Cevat Oktay
7- Feyzullah Koç
8- Aydın Saraç
9- Dursun Çakıroğlu
10- M. Aladağ 11- Elif Polat

Diğer Kaynaklar

1- Özel arşivim
2- Avni Doğan'ın yayınlanmamış anıları
3- Resmi bildiriler
4- Resmi raporlar
5- Adını açıklamak istemeyen kurban ve tanıklar